

ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

71—72

BUDAPEST

1974

H U N G A R I A

ORVOSTÖRTÉNETI
KÖZLEMÉNYEK

COMMUNICATIONES
DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE

71—72

BUDAPEST
HUNGARIA

1974

Szerkesztő bizottság
Moderatorum collegium

ANTALL József (szerkesztő — moderator), **BIRTALAN Győző**,
BUZINKAY Géza (h. szerkesztő — vice moderator), **FARÁDI László**,
FARKAS Károly (elnök — praeses), **KARASSZON Dénes**, **REGÖLY-**
MÉREI Gyula, **RÉTI Endre**, **SCHULTHEISZ Emil**,
SZENTÁGOTHAJ János, **SZODORAY Lajos**, **SZŐKEFALVI-NAGY**
Zoltán, **TASNÁDI KUBACSKA András**, **ZALAI Károly**, **ZOLTÁN**
Imre

Szerkesztőség

Redactio

H—1023 Budapest II., Török utca 12.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár
(Museum, Bibliotheca et Archivum Historiae Artis Medicinae de I. Ph. Semmelweis Nominata)
és a MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság
(Societas Hungarica Historiae Artis Medicinae)
kiadványa

Kiadja a Medicina Könyvkiadó

Felelős szerkesztő: Brencsán János

Műszaki vezető: Fraunhoffer Ferenc — Műszaki szerkesztő: Zajkás Imre

Terjedelem: 28,75 (Á/5) ív — Példányszám: 1100

MD 38120—a—7300

74.1827 Egyetemi Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Janka Gyula igazgató

TARTALOM

Lecturis salutem	15
------------------------	----

TANULMÁNYOK

Zalai Károly : A gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységek és intézmények történeti fejlődése	17
Blázy Árpád : A teriáka és a mitridátum	31
Czagány István : A budai orvosok és gyógyszerészek a feudalizmus korában	49
Borsos Béla : Régi pest-budai patikák üvegedényei	71
Zboray Bertalan : A „Magyar Gyógyszerkönyv” száz éve	95
Benkő György—Kurucz Tibor : A gyógyszerészet helyzete Magyarországon a második világháború alatt	113

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Halmi János : A gyógyszerészek botanikai eredményei Magyarországon a XIX. század első felében	137
Táplányi Endre : Römer István — egy magyar gyógyszerész-feltaláló Bécsben	151
M. Lugosi Márta : A gyógyszerészi múzeum felállításának ügye Magyarországon	163
Huszár Lajos : Gyógyszerészi vonatkozású érmek a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban	173
Kempler, Kurt : Gyógyszerészi vizsgautasítások Magyarországon a XIX. században (német nyelven)	191

ADATTÁR

Vida Mária : Történelmi és iparművészeti értékű gyógyszerertári berendezések magyarországi topográfiája	199
Jantsits Gabriella : Újabb adat a budai „Arany Sas” patika történetéhez	243
Lóránd Nándor : Katona József gyógyszerész naplója a múlt század végi gyógyszerészképzésről	247

FÜGGELÉK

B. Szalkay Judit: Az Orvostörténeti Közlemények gyógyszerésztörténeti vonatkozású cikkei (1955—1973)	253
--	-----

SZEMLE

KÖNYVEKRŐL

Biedermann, H.: <i>Medicina Magica</i> . Graz, 1972. (<i>Némethy Ferenc</i>)	257
Coury, C.: <i>Grandeur et déclin d'une maladie</i> . Souresnes, 1972. (<i>Réti Endre</i>)	258
Dann, G. E. (ed.): <i>Das Kölner Dispensarium von 1565. I—II</i> . Stuttgart, 1969. (<i>Szentgyörgyi István</i>)	260
Deutsche Fachprosa des Mittelalters. Berlin—New York, 1972. (<i>Vida Tivadar</i>)	261
Dörner, K.: <i>Bürger und Irre</i> . Frankfurt am Main, 1969. (<i>Vida Tivadar</i>)	262
Hein, W. H. (ed.): <i>Illustrierter Apotheker-Kalender 1972., 1973</i> . Stuttgart, 1971. 1972. (<i>Vida Mária</i>)	263
Horváth I.: <i>Magyarózdi toronyalja</i> . Kolozsvár, 1971. (<i>Szállási Árpád</i>)	264
Hunter's Lectures of Anatomy. Amsterdam—London—New York, 1972. (<i>R. Harkó Viola</i>)	265
Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969. Eisenstadt, 1972. (<i>Kapronczay Károly</i>)	266
Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1970. Eisenstadt, 1973. (<i>Kapronczay Károly</i>)	269
Keynes, G.: <i>Dr. Timothie Bright</i> . London, 1962. (<i>Pataki Zoltán</i>)	270
Lhotsky, A.: <i>Aufsätze und Vorträge I</i> . München, 1970. (<i>T. Pajorin Klára</i>)	271
Mayer, H. E.: <i>Geschichte der Kreuzzüge</i> . Stuttgart—Berlin, 1968. (<i>Némethy Ferenc</i>)	274
Medicine and Culture (ed. Poynter, F. N. L.). London, 1969. (<i>Pataki Zoltán</i>)	276
Opera Pharmaceutica Rariora I—IV. Gent, 1973. (<i>Vida Tivadar</i>)	277
Rather, L. J.: <i>Addison and the white Corpuscles</i> . London, 1972. (<i>Faludy Anikó</i>)	278
Said, H. M. (ed.): „Health of the Nation” Conference 1971. Karachi, 1971. (<i>Pataki Zoltán</i>)	278
Schneider, W.: <i>Geschichte der pharmazeutischen Chemie</i> . Weinheim/Bergstr. 1972. (<i>Grabarits István—Szigetváry Ferenc</i>)	279
Smets, M.: <i>Wien im Zeitalter der Reformation</i> . Wien, 1969. (<i>Vida Tivadar</i>)	280
Szénássy Barna: <i>A magyarországi matematika története</i> . Bp. 1970. (<i>Szállási Árpád</i>)	281
Szent-Györgyi A.: <i>Der fehlentwickelte Affe</i> . Gütersloh—Wien, 1971. (<i>Némethy Ferenc</i>)	282
Talbot, C. H.: <i>The medical practitioners in medieval England</i> . London, 1965. (<i>Szabó Béla</i>)	283
Vojtová, M.: <i>Dejiny ceskoslovenského lékařství</i> . Praha, 1970. (<i>Vida Tivadar</i>)	284
Whittridg, G.: <i>William Harvey and the Circulation of the Blood</i> . London—New York, 1971. (<i>Pataki Zoltán</i>)	284

FOLYÓIRATOKBÓL

Bulletin of the History of Medicine — 1971/3. (<i>Némethy Ferenc</i>)	287
Časopis Národního Muzea — 1971. (<i>Vida Tivadar</i>)	290
Gesnerus — 1972. (<i>Friedrich Ildikó—Kapronczay Katalin—Némethy Ferenc</i>)	291
Hessisches Ärzteblatt — 1971., 1972. (<i>Némethy Ferenc—Vida Tivadar</i>)	295
Hirurgija — 1972. (<i>Szemkeő Endre</i>)	301
Janus — 1971. (<i>Némethy Ferenc—T. Pajorin Klára</i>)	301
NTM — Schriftenreihe für Geschichte der Naturwissenschaften, Technik und Medizin — 1971., 1972. (<i>Friedrich Ildikó—Szemkeő Endre</i>)	304
Pagina di Storia della Medicina — 1971. (<i>Vida Tivadar</i>)	306
Revue d'Histoire de la Pharmacie — 1970., 1971. (<i>H. Szende Klára</i>)	311
Sborník Národního Musea v Praze — 1971. (<i>Vida Tivadar</i>)	316
KRÓNIKA	317

CONTENTS

Lecturis salutem	15
------------------------	----

ARTICLES

<i>K. Zalai</i> : Historical Evolution of the Pharmaceutical Institutions and Activities	17
<i>Á. Blázy</i> : The Theriac and the Mithridat	31
<i>I. Czagány</i> : Physicians and Pharmacists of Buda at the Times of Feudalism ...	49
<i>B. Borsos</i> : Glass-vessels of the Old Pharmacies in Pest-Buda	71
<i>B. Zboray</i> : 100 Years of the „Hungarian Pharmacopoeia”	95
<i>Gy. Benkő—T. Kurucz</i> : The Situation of the Pharmacology in Hungary during the 2nd World War	115

SHORTER COMMUNICATIONS

<i>J. Halmai</i> : The Botanical Results of the Pharmacists in Hungary in the First Half of the XIXth Century	137
<i>E. Táplányi</i> : István Rómer — a Hungarian Pharmacist-Inventor in Wien	151
<i>M. M. Lugosi</i> : The Matter of the Establishment of the Pharmaceutical Museum in Hungary	163
<i>L. Huszár</i> : Pharmaceutical Medals in the „Semmelweis” Medical Historical Museum	173
<i>K. Kempler</i> : The Examination-instructions of Pharmacology in Hungary in the XIXth Century (in German)	191

DATA

<i>M. Vida</i> : The Topography of the Pharmaceutical Furnishings of Historical and Artistic Value in Hungary	199
<i>G. Jantsits</i> : A New Date to the History of the Pharmacy to the „Arany Sas” (Golden Eagle) in Buda	243
<i>N. Lóránd</i> : A Pharmacist, József Katona’s Diary on the Training of the Phar- macists at the End of the Last Century	247

APPENDIX

<i>J. B. Szalkay</i> : Articles on the History of Pharmacy in the „Communicationes de Historia Artis Medicinae” (1955—1973)	253
---	-----

REVIEW

BOOKS	257
PERIODICALS	287
CHRONICLE	317

SOMMAIRE

Lecturis salutem	15
------------------------	----

ÉTUDES

<i>K. Zalai</i> : Développement historique de l'activité et des institutions pharmaceutiques	17
<i>Á. Blázy</i> : Le thériaque et le mithridate	31
<i>I. Czagány</i> : Médecins et pharmaciens de Buda à l'époque de féodalisme	49
<i>B. Borsos</i> : Verreries des pharmacies anciennes à Pest-Buda	71
<i>B. Zboray</i> : 100 ans de la „Pharmacopée Hongroise”	95
<i>Gy. Benkő—T. Kurucz</i> : L'état de la pharmacologie en Hongrie pendant la deuxième guerre mondiale	115

TEXTES INFORMATIFS

<i>J. Halmai</i> : Les résultats botaniques des pharmaciens en Hongrie dans la première moitié du XIX ^e siècle	137
<i>E. Táplányi</i> : István Römer — un pharmacien-inventeur hongrois à Vienne	151
<i>M. M. Lugosi</i> : L'affaire de l'établissement du musée de pharmacie en Hongrie	163
<i>L. Huszár</i> : Des médailles pharmacuetiques dans le Musée „Sемmelweis” d'Histoire de la Médecine	173
<i>K. Kempler</i> : Instructions d'examen pharmacologiques en Hongrie au XIX ^e siècle (en allemand)	191

DOCUMENTATION

<i>M. Vida</i> : La topographie des installations pharmaceutiques de valeur d'art et historique en Hongrie	199
<i>G. Jantsits</i> : Contributions à l'histoire de la pharmacie „Arany Sas” (Aigle d'Or) à Buda	243
<i>N. Lóránd</i> : Le journal d'un pharmacien, József Katona, sur la formation des pharmaciens à la fin du siècle passé	247

APPENDICE

<i>J. B. Szalkay</i> : Articles d'histoire de la pharmacie dans le „Communicationes de Historia Artis Medicinae” (1955—1973)	253
--	-----

REVUE

DES LIVRES	257
DES PÉRIODIQUES	287

CHRONIQUE	317
-----------------	-----

I N H A L T

Lecturis salutem	15
------------------------	----

STUDIEN

K. Zalai : Geschichtliche Entwicklung der mit Arzneimitteln zusammenhängenden Tätigkeiten und Institutionen	17
Á, Blázy : Theriaca und Mithridaticum	31
I. Czagány : Ärzte und Apotheker zu Ofen (Buda) in Zeitalter des Feudalismus	49
B. Borsos : Glasgeschirre der alten Apotheken in Pest-Buda	71
B. Zboray : Hundert Jahre der Ungarischen Pharmakopöe	95
Gy. Benkő—T. Kurucz : Die Lage der Pharmazie in Ungarn zur Zeit des zweiten Weltkrieges	115

KLEINERE MITTEILUNGEN

J. Halmai : Leistungen von Apothekern auf dem Gebiet der Botanik in Ungarn in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts	137
E. Táplányi : István Römer — ein ungarischer Apotheker-Erfinder in Wien	151
M. M. Lugosi : Die Sachlage der Errichtung eines Apothekermuseums in Ungarn	163
L. Huszár : Medaillen mit pharmazeutischer Beziehung im „Sammelweis“ Medizinhistorischen Museum	173
K. Kempler : Instruktionen aus dem 19. Jahrhundert zu Apothekerprüfungen in Ungarn (in deutscher Sprache)	191

BELEGSAMMLUNG

M. Vida : Topographie von Apothekeneinrichtungen mit geschichtlichem und kunstgewerblichem Wert in Ungarn	199
G. Jantsits : Beitrag zur Geschichte der Apotheke „Arany Sas“ (Goldener Adler) in Buda	243
N. Lóránd : Tagebuch des Apothekers József Katona über die Ausbildung der Apotheker am Ende des vorigen Jahrhunderts	247

ANHANG

J. B. Szalkay: Verzeichnis der pharmaziegeschichtlichen Veröffentlichungen,
die 1955—1973 in den Orvostörténeti Közlemények erschienen sind 253

RUNDSCHAU

über Bücher 257
aus Zeitschriften 287

CHRONIK 317

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Lecturis salutem</i>	15
-------------------------------	----

НАУЧНЫЕ СТАТЬИ

<i>К. Залаи</i> : Историческое развитие лекарственных деятельностей и учреждений	17
<i>А. Блази</i> : Териак и митридатум	31
<i>И. Цагань</i> : Врачи и аптекаря в Буде при феудализме	49
<i>Б. Боршош</i> : Стекланные сосуды старых аптек в Буде и в Пеште	71
<i>Б. Зборай</i> : Столетие «Венгерской Фармакопеи»	95
<i>Д. Бенкэ—Т. Куруц</i> : Положение Венгерской фармацевтики во время II-ой мировой войны	115

КРАТКИЕ ЗАПИСКИ

<i>Я. Галмай</i> : Ботанические результаты венгерских фармацевтов в первой половине XIX. века	137
<i>Э. Таплани</i> : Иштван Ромер — венгерский фармацевт-изобретатель в Вене	151
<i>М. Лугоши</i> : Основание музея фармацевтики во Венгрии	163
<i>Л. Гусар</i> : Фармацевтические медали в Музее Истории Медицины им. Семмелвейса	173
<i>К. Кемплер</i> : Указания к экзаменам фармацевтов во Венгрии XIX. века (на немецком языке)	191

ДОКУМЕНТАЦИЯ

<i>М. Вида</i> : Венгерская топография исторических аптечных остоновок с ценной художественной промышленности	199
<i>Г. Яничич</i> : Новые данные к истории аптеки „Арань Шаш“	243
<i>Н. Лоранд</i> : Фармацевтический дневник Йозефа Катона об образовании фармацевтов в конце прошлого века	247

ДОПОЛНЕНИЕ

Ю. Б. Салкаш: Статьи истории фармацевтики в Известии Истории Медицины (1955—1973)	253
---	-----

ОБЗОР

Книг	257
Журналов	287

ХРОНИКА	317
---------------	-----

LECTURIS SALUTEM

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum megalakulása óta arra törekedtünk, hogy az orvosok és gyógyszerészek, az egészségügy egységét szolgáljuk. Elhárítottuk az egyoldalú kezdeményezéseket, a „szakmai sovinizmus” vagy bármilyen más „érzésben” fogant túlzott kívánságokat vagy éppen vélt sérelmeket. E szellemben folytattuk munkánkat akkor is, amikor egyesült a Múzeummal az Országos Orvostörténeti Könyvtár, majd pedig szaklevéltári jelleget kapott az intézet. Így jöhettek létre — a helyi erők, elsősorban (és ezt hangsúlyozzuk) a gyógyszerészek segítségével — a vidéki szakgyűjtemények, patikamúzeumok.

Az egységet, a gyógyítás tudományának és gyakorlatának együttes bemutatását hangsúlyozva sem feledkeztünk meg a sajátos gyógyszerész szempontokról. Ennek megfelelően, amikor biztosítottuk az egyensúlyt, az egységen belüli helyét a gyógyszerészetnek, a külön részlegek megszervezésével és megtartásával e szakma „önálló egyéniségét” is megőriztük és bemutattuk. Ezt jelzi 1968 óta a szervezeti egységünkhöz tartozó Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtár és a most megnyílt budavári „Arany Sas” patika, intézetünk állandó kiállításként működő gyógyszerésztörténeti részlege.

Úgy véljük, hogy sikerült ugyanezt a szellemet érvényesíteni a tudományos egyesületi életben is. A Magyar Orvostörténelmi Társaságban — minden szervezeti szinten — helyet foglalnak a gyógyszerészek, akik a tagság 20%-át adják (60% orvos és 20% egyéb szakma mellett). Szoros együttműködés jött létre a Magyar Gyógyszerészeti Társasággal, amelynek Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya közös testülete a két társaságnak.

Most pedig — közös erőfeszítéssel — külön „gyógyszerész számot” adunk ki a majd két évtizede megjelenő Orvostörténeti Közlemények sorozatában. Bízunk benne, hogy ezzel is hozzájárulunk e tudományszak elismertetéséért, megbecsültetéséért vívott küzdelemhez. Tesszük ezt annak ellenére, hogy népszerűsége már régen biztosított „polgárjogot” e diszciplínának, mert az „élő tudomány” és a „jövő építői” még igen gyakran lebecsülik a múltat. Nem tudják azt, hogy a maradandó létrehozásához, a jövőhöz csak a múlt tanulmányozása útján vagy azzal együtt juthatunk el. A „holnap modelljét” csak a „tegnap modellje” tanulmányozásával lehet megalkotni. Ez így van az élet minden területén, de talán leginkább a tudománytörténetben, a tudományos gondolkodás kontinuitásában ...

Antall József

The Pharmaceutic Historical Library "József Ernyey" and the pharmacy "Arany Sas" (Golden Eagle), opened in the recent past as a permanent exposition for the history of pharmacy, belong to the organisation of the "Semmelweis" Medical Historical Museum, Library and Archives. The unity of both disciplines—medical and pharmaceutical history—finds an expression in this volume of our *Communicationes* too. In this special number for the history of pharmacy we will show the results of the pharmaceutic historical researches in Hungary, worthily of the place of this discipline within the history of medicine. We hope to contribute hereby also to the recognition and appreciation toward the history of pharmacy.

*

Zur Organisation des „Semmelweis“ Medizinhistorischen Museums, Bibliothek und Archivs gehören die Pharmaziegeschichtliche Bibliothek „József Ernyey“ und die neulich eröffnete Apotheke „Arany Sas“ (Goldener Adler), die als ständige Ausstellung eine pharmaziegeschichtliche Abteilung des Museums darstellt. Im vorliegenden Band unserer *Communicationes* kommt ebenfalls die Einheit beider Disziplinen — Medizin- und Pharmaziegeschichte — zum Ausdruck. In diesem Spezialband für Pharmaziegeschichte werden — gebührend der Stelle, die Pharmaziegeschichte innerhalb der Medizingeschichte einnimmt — die Erfolge der heimischen pharmaziegeschichtlichen Forschungen vorgeführt. Wir hoffen, auch damit zur Anerkennung und Schätzung dieses Zweiges der Medizingeschichte beitragen zu können.

Itt mondunk köszönetet mindazoknak, akik a kötet kiadását elősegítették, elsősorban dr. Zboray Bertalannak, a MGYT Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya korábbi elnökének, valamint a részleges pénzügyi támogatást biztosító szervezeteknek (központok stb.)

TANULMÁNYOK

A GYÓGYSZERREL KAPCSOLATOS TEVÉKENYSÉGEK ÉS INTÉZMÉNYEK TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE

ZALAI KÁROLY

A közlemény megírásával az a célom, hogy a gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységek fejlődéséről, ennek kapcsán a kialakult új intézményekről irodalmi összeállítást adjak, továbbá az egyes korszakokat a szervezettség fejlődése szempontjából vizsgáljam, értékeljem. A magyar gyógyszer-történeti adatok ilyen szempontból való feldolgozásával, értékelésével az irodalomban eddig nem találkoztam.

Vizsgálódásaim középpontjában az egészségügyi célokat szolgáló gyógyszer, a gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységek, intézmények fejlődése áll. Elsődleges feladatomban a gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységek változásának vizsgálata, mert ezen változások eredménye az új szervezeti formák, intézmények megjelenése. Nem tekintetem feladatommak, és e közleményemben nem foglalkozom a gyógyszeres terápia fejlődésével.

AZ ORVOSI ÉS GYÓGYSZERÉSZETI TEVÉKENYSÉG DIFFERENCIÁLÓDÁSA

A gyógyszerekkel kapcsolatos mindenfajta tevékenység hosszú évszázadokon keresztül egybeforrt a gyógyítást végző egyén, az orvos munkájával. A gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek (gyógyszerkészítés, vizsgálat stb.) lassú fejlődési folyamat eredményeként a gyógyító orvos munkájából szakadtak le és fejlődtek önálló tevékenységgé, hivatássá. Nálunk Magyarországon a XII—XIII. századra esik az orvosi és a gyógyszerészi gyakorlat, hivatás részbeni elkülönülésének a kezdete, és lényegében a XVIII. században fejeződik be. Ezen fejlődési időszakban — ugyanúgy, mint Európa más államaiban — nálunk is gyakori volt az orvos-gyógyszerész, illetve a gyógyszerész-orvos. *Schelenz* [1] is rámutat, hogy ebben az időben gyakran voltak egyrészt orvosok gyógyszertárak tulajdonosai, másrészt voltak gyógyszerészek, akik orvosi gyakorlatot folytattak a gyógyszertárakban. *Adlung* és *Urdang* munkájukban [2] rámutatnak, hogy a különböző orvosi rendtartások Európa-szerte törekedtek az orvos és a gyógyszerész feladatainak egyértelmű elválasztására.

A dél-franciaországi Arles-ban 1162-től 1202-ig kiadott orvosi rendtartás és a Montpellier-i egyetemen ugyanezekben az években már alkalmazott orvosi

eski szövege egyben az első gyógyszerészi rendtartások. *II. Frigyes* német-római császár által valószínűleg 1230—40 között kiadott törvénykönyvének orvosi rendtartása hasonlóképpen első között indította meg az orvosi gyakorlat megosztását. A rendelkezés a gyógyszerészi officinák felállítását állami jóváhagyás mellett a birodalom meghatározott helységeire korlátozta, elrendelte azok hatósági ellenőrzését és egyben irányelveket adott a gyógyszerek árszabására. Ahol gyógyszer-tárakat állítottak fel, ott a rendelkezés megkövetelte az orvos és gyógyszerész személyében és tényleges szakmai működésében a szigorú szétválást, a gyógyszerész azonban egyben kötelezve volt pontosan az orvosi receptek, ill. egységes előíratok alapján dolgozni. A rendelet ezzel kifejezésre juttatta az orvosi és gyógyszerészi hivatás különbözőségét. [1]

Oettel [3] megállapítja, hogy az orvos nemcsak a gyógyszerkészítést, hanem sok más manuális tevékenységet is átengedett az „orvosi kézművesek”-nek (Medizinischer Handwerker), így a seborvosoknak, sebészeknek, szemészeknek, bábáknak, kőmetszőknek, fogászoknak. Az orvosi és gyógyszerészi hivatás hazánkban gyakorlatilag az 1644-ben kiadott „*Lex sanitaria Ferdinanda*” kibocsátását követően különült el. Találunk azonban még később is szórványosan kivételeket. Így 1690-ben *I. Lipót* megengedi *Rauchenfeld János* orvosnak, hogy Pozsonyban patikát nyithasson, s amellet orvosi gyakorlatot is folytathasson. [4]

Az orvosi tevékenységtől különvált gyógyszerészi tevékenység magában foglalta a következő feladatok ellátását: fő feladat a gyógyszerek elkészítése az orvosi receptek alapján és a gyógyszerek kiadása a betegeknek; mellékfeladat a gyógyszeralapanyagok biztosítása, gyógynövények gyűjtése, szárítása, raktározása és gyógyszerekké való feldolgozása.

A GYÓGYSZERTÁRAK KIALAKULÁSA

A fentiekben vázolt hosszú és lassú fejlődési folyamat alatt kialakultak a gyógyszer-tárak, mint a gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek első intézményei. A gyógyszer-tárak — az orvosi tevékenység céljának megfelelően — olyan „intézmények, amelyeket az egészség helyreállításához és megtartásához, ill. legalább a betegség okozta fájdalmak enyhítéséhez szolgáló szükségletek (gyógyszerek) kielégítésére állítanak fel”. [5] A gyógyszer-tár s benne a gyógyszerész szerepét tehát — eredete, szerkezeti összefüggése és a tevékenység célja folytán — az egészség érdekében tett szolgálat, mint erkölcsi érték határozza meg.

Hazánkban az első gyógyszer-tárakat — kezdetleges alakban — ugyanúgy, mint Európa többi államában, a gyógyítással foglalkozó szerzetesrendek kolostoraiban találhatjuk meg. *Baradlai* [4] szerint a XII. századtól kezdve a szerzetesi kórházakban gyógyszer-tárakat is vezetnek hospitalarius barátok. Ezek a gyógyszer-tárak nem voltak nyilvánosak, csak a kolostorok lakói és betegei részére készítettek gyógyszereket. A magyarországi szerzetesrendi gyógyszer-tárak kialakulásával, munkájával *Ernyey* [6] foglalkozott, aki a rendelkezésre álló kódexek, levéltári források alapján sok értékes adatot tárt fel.

Az első magyar írásbeli okmány, amely gyógyszerekről és gyógyszer-tárakról

intézkedik, a *Budai Törvénykönyv (Statuta civitatis Budensis)*, melyet közel 200 éven át, 1244-től 1421-ig folyamatosan vezettek. Ennek alapján arra következtethetünk, hogy Budán a XIII—XIV. században már önálló nyilvános gyógyszerár is működött. A törvénykönyv 102. §-a (von den Apothekaren) ugyanis intézkedik, hogy a gyógyszerészek csak olyasmit adjanak el, „ami régtől fogva patikába való” és vasárnap és ünnepeken a „gyógyszert a betegeknek testi könnyebbülésükre” nappal és éjjel kiadhatják. [4]

Hazánkban a *Budai Törvénykönyv* e rendelkezéseit tekintjük az első olyan hatósági intézkedésnek, amely a lakosság egészségügyi érdekeit szolgálja és célja volt hatalmi szóval irányítani, szervezni a gyógyszerek forgalmazását, a betegek ellátását. E törekvések a mai értelemben vett gyógyszerügyi szervezés első megnyilatkozásai, tevékenységei.

A nyilvános gyógyszerárak száma hazánkban az évszázadok alatt lassan emelkedett: 1720-ban még csak 16 gyógyszerár működött a magyar városokban, bár feltehető, hogy az összeíráskor egyes vármegyék nem adtak pontos jelentést. Gyorsabb ütemű fejlődés csak a XVIII. század második felében indult meg, miután *Mária Terézia* 1770-ben rendeletileg szabályozta a gyógyszerárak jogviszonyát, a gyógyszerészek egyetemi képzését. A XVIII. század végén már 80 gyógyszerár működött Magyarország jelenlegi területén. Ezt követő időkből a közforgalmú gyógyszerárak száma a mai Magyarország területén az alábbiak szerint alakult [7]:

Évszám :	Gyógyszertárak száma :
1801—1810	99
1841—1850	242
1871—1880	395
1901—1910	843
1921—1930	1280
1938	1395
1950	1429
1970	1414

A gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek első önálló intézményei tehát a gyógyszerárak. A gyógyszerárak kialakulása, azok munkájának fejlesztése szükségessé tették a gyógyszerészek képzettségének egységesebb és magasabb szintű biztosítását, a gyógyszerkészítés és -vizsgálat módszereinek meghatározását, továbbá a gyógyszereltartás és -kiadás stb. körülményeinek a szabályozását. Mindez az egyetemi gyógyszerészképzés bevezetésével, Gyógyszerkönyvek kiadásával és hatályos jogszabályok alkotásával valósult meg.

AZ EGYETEMI GYÓGYSZERÉSZKÉPZÉS BEVEZETÉSE

Hazánkban, a török hódoltság után felszabaduló Magyarországon az egyetemi oktatás nagyon vontatottan alakulhatott csak ki. Többek között ennek tudható be, hogy az orvosi fakultás felállítását csak 1769-ben rendelte el *Mária Terézia*. A Kar megalakulásakor az orvostanhallgatók részére kötelezően előírt 5 tárgy (institutiones medicinae, praxis medica, anatomia, chirurgia, valamint botanica ac chimia) között az utolsó összevont tárgy lett végül is az egyetemi gyógyszerészképzés alapja *Végh* megállapítása szerint. [8] Hasonló következtetésre jut *Dickmann* [9], amikor megállapítja, hogy európai viszonylatban a gyógyszerészek szakmai képzése az egyetemi kémiai és botanikai előadások bevezetésével vette kezdetét.

A gyógyszerészek kötelező egyetemi vizsgáztatását, egyetemi oklevéllel való ellátását *Mária Terézia* 1770-ben rendelte el. Ennek következtében az 1770/71-es tanévben a nagyszombati egyetem orvosi fakultásán már 2 gyógyszerészhallgató vizsgázott és kapott 1771-ben „magister pharmaciae” oklevelet. Az 1771/72-es tanévben 7 gyógyszerészhallgató vizsgázott le. Ezt megelőzően hazánkban a gyógyszerészek részben külföldi egyetemeken (Bécs, Pádva, Bologna, Krakkó, Utrecht stb.) szereztek oklevelet, részben gyógyszerertárakban sajátították el a szükséges szakmai ismereteket. A gyógyszerértári képzés esetében a tanítómester „felszabadította” a jelöltet és erről írást adott neki. Az egyetemi oktatás hazai megvalósítása egyrészt megadta az alapot a gyógyszerészeti tudományok hazai kialakulásához, másrészt lehetőséget teremtett az egységes gyógyszerészeti gyakorlat kialakításához, hiszen ezt megelőzően a kiképzés gyógyszerertáranként más és más volt. Az egyetemi gyógyszerészképzés fejlődésével egyre nőtt az egyetem szerepe és felelőssége a korszerűbb és egységesebb gyógyszerellátás megvalósí-

1. táblázat

A magyar egyetemi gyógyszerészképzés fontosabb változásai

Időszak	Képzési idő			Kötelező tantárgyak száma	Kötelező vizsgák száma
	összesen	ebből gy. tári gyakorlat	ebből egyetemi oktatás		
1770—1850	7 év	6 év	1 év	4	4
1851—1891	8 év	6 év	2 év	4	4
1892—1913	7 év	5 év	2 év	9	8
1914—1939	7 év	5 év	2 év	11	9
1940—1948	6 év	2 év	4 év	24	21
1949—	4 1/2 év	1/2 év	4 év	26	34

tásában. Az egyetemi képzés változását hazánkban 1770-től napjainkig az 1. sz. táblázat tartalmazza. A gyógyszerészképzés ma már minden kultúrállamban egyetemen történik.

A GYÓGYSZERKÖNYVEK KIADÁSA

A tudományok fejlődését, a gyógyszerértári munka szervezettebbé tételét szolgálták a gyógyszerkönyvek, melyek szerkesztésében — a gyakorló gyógyszerészek mellett (Müller, Jármay, Deér) — legnagyobb részt az orvos- és gyógyszerészképzés professzorai (Than, Bókay, Winkler, Schulek) vettek részt. Így a gyógyszerkönyveken keresztül is az egyetem irányítása jutott érvényre a gyógyszerértári gyakorlatban. Hazánkban a XIX. század második feléig osztrák gyógyszerkönyvek (*Pharmacopoea Austriaca Provincialis*) alapján dolgoztak e gyógyszerértárok. Az 1871-ben megjelent *I. Magyar Gyógyszerkönyv*, majd a továbbiak nyomán a ma hivatalos *VI. Magyar Gyógyszerkönyv*-ig egyre inkább emelkedett a gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek színvonala. A magyar gyógyszerkönyvekre vonatkozó adatokat a 2. sz. táblázat tartalmazza.

2. táblázat

A magyar gyógyszerkönyvek fontosabb adatai

Megnevezés	Megjelenés éve	A szerkesztő bizottság elnöke	Cikkelyek száma	Kémszerek és standardok száma	Terjedelem (lapszám)
Ph. Hg. I.	1871	Prof. Than Károly	513	46	581
Pg. Hg. II.	1888	Prof. Than Károly	514	60	716
Ph. Hg. III.	1910	Prof. Bókay Árpád	511	106	430
Ph. Hg. IV.	1934	Prof. Vámosy Zoltán	565	117	435
Ph. Hg. V.	1954	Prof. Schulek Elemér	820	553	1627
Ph. Hg. VI.	1967	Prof. Schulek Elemér (†1964) Prof. Végh Antal (1964-től)	815	753	1546

HATÁLYOS JOGSZABÁLYOK ALKOTÁSA

A gyógyszerészet fejlődését, egységesítését elősegítette a gyógyszerészeti működést szabályozó jogszabályok alkotása és hatályba helyezése is. A már említett „Budai Törvénykönyv”-ön kívül nagyobb jelentőségűek a következők: *I. Ferdi-*

nánd által 1552-ben kiadott „*Ordo politiae*” rendelkezik a gyógyszerertárak felügyeletével kapcsolatban. Az 1644-ben életbe léptetett „*Lex sanitaria Ferdinanda*”, amely a gyógyszerek készítésével, kiadásával, utánpótlásával kapcsolatban, továbbá a gyógyszerertárak ellenőrzésével kapcsolatban hoz rendelkezéseket. A törvény véglegesen eltiltja a két hivatás (orvosi-gyógyszerészi) együttes gyakorlását. Az 1770-ben Mária Terézia által kiadott „*Generale Normativum in Re Sanitatis*”, amely az orvosok, sebészek, gyógyszerészek és szülészek működésének előírásait alapjaiban határozta meg. A törvény gyógyszerészi vonatkozásban legfontosabb tétele: a gyógyszerészek hivatásának gyakorlásához kötelezően előírta hazai egyetemen vizsga letételét és bizonyítvány, oklevél megszerzését. Szabályozta továbbá a gyógyszerek raktározásának, elkészítésének, a mérgek kezelésének irányelveit. Intézkedik az orvosi kézigyógyszerertárakról és megadja a gyógyszerészi eskü szövegét.

Az 1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről — amely közegészségügyi alaptörvényünk — elsőnek határozza meg a gyógyszerészet fogalmát és helyét. A törvény megállapítja, hogy a gyógyszerészet a közegészségüggyel szoros kapcsolatban áll, a gyógyszerertárak, közegészségügyi intézmények nem sorolhatók az iparüzletek közé. A „gyógyszerészeti ügy fontosságára és a gyógyszerertárvezetés egyformaságának biztosítása érdekében” elrendeli, hogy a gyógyszerészet „az állam felügyelete alá helyezettessék”. Szabályozta a többi között az új gyógyszerertárak létesítésének a kérdéseit, felállításukat miniszteri engedélyhez kötötte és megszüntette újabb reáljogú gyógyszerertárak adományozásának a lehetőségét. A nyílt forgalmú gyógyszerertárak mellett intézkedett a fiók- és házigyógyszerertárak, valamint az orvosi kezelésben engedélyezhető, ún. kézigyógyszerertárak létesítésének ügyében is. Lényegében ez a közegészségügyi törvény és az ezen alapuló kiegészítő rendelkezések szabták meg hazánk gyógyszerkészletének és gyógyszerellátásának további alakulását és fejlődését egészen a második világháború befejezését követő évekig.

Az 1876. évi XIV. törvénycikk alapján Magyarország gyógyszerészete továbbra is magánkezdeményezésen alapuló állami koncessziós rendszerben fejlődött. Az állami egészségügyi igazgatás a mindekor hivatalos állami Gyógyszerkönyv kötelező előírásain túlmenően, különböző irányú rendelkezésekkel — a közegészségügyi érdekeknek megfelelően — szabályozta és egységessé tette a gyógyszerertárak működését. A gyógyszerellátás színvonalának folyamatos emelését célzó törekvések gyakorlati végrehajtása azonban nagymértékben az egyes gyógyszerertár-tulajdonosok egyéni anyagi áldozatvállalásától és hivatástudatától függött. A gyógyszerertárak számának a szaporodásával egyre inkább előtérbe kerültek a gazdasági, anyagi érdekeltségek vonatkozásai. Ez különösen a városi gyógyszerertárak gazdasági versenyében nyilvánult meg.

Az 1948. évi XXX. törvény hatályon kívül helyezi az 1876. évi XIV. törvénycikk gyógyszerészi vonatkozású paragrafusait, és a fejlődésnek megfelelően újból szabályozza a gyógyszerertárak és a gyógyszerellátás legfontosabb feladatait. Meghagyta azonban a gyógyszerertár egészségügyi intézmény jellegét.

Az 1950. évi 25. törvényerejű rendelet a gyógyszerertárak állami tulajdonba vételéről rendelkezik, s ezzel a gyógyszerellátás szervezését új alapokra helyezi.

E törvényerejű rendelet tette lehetővé a szocialista egészségügy alapelveire épülő állami gyógyszerellátás kiépítését, amit 1919-ben a Magyar Tanácsköztársaság tervbe vett és részben meg is valósított.

Az 1972. II. törvény újabb jelentős állomást jelent a gyógyszerészet történetében, mivel alapjaiban meghatározza a gyógyszerügy, a gyógyszerellátás feladatait, helyét az egészségügyön belül, lefekteti egészségügyi politikánk alapelveit.

A fentiekben ismertetett fontosabb gyógyszerészeti vonatkozású jogszabályokat a 3. sz. táblázat foglalja össze.

3. táblázat

A gyógyszerészettel kapcsolatos fontosabb jogszabályok

A kibocsátás éve	A jogszabály megnevezése	A jogszabályalkotó megnevezése
1244—1421	Statuta civitatis Budensis (Budai Törvénykönyv)	Budai polgárok tanácsa
1552	Ordo politiae	I. Ferdinánd
1644	Lex sanitaria Ferdinanda	III. Ferdinánd
1770	Generale normativum in re sanitatis	Mária Terézia
1876	1876 : XIV. törvény a közegészségügy rendezéséről	Magyar képviselőház és főrendi ház. Szentesítette Ferenc József
1948	1948 : XXX. törvénycikk a gyógyszerészetről	Magyar Köztársaság Országgyűlése
1950	1950 : 25. sz. törvényerejű rendelet a közforgalmú gyógyszerárak állami tulajdonba vételéről	Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa. Jóváhagyta az Országgyűlés
1972	1972: II. törvény az egészségügyről	Magyar Népköztársaság Országgyűlése

A GYÓGYSZERGYÁRAK KIFEJLŐDÉSE

A XIX. század második feléig a gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységeket csaknem összességükben a gyógyszerárak végezték. A természettudományok, főleg a kémia fejlődése, a műszaki tudományok kialakulása és ezekkel párhuzamosan fejlődő társadalmi, gazdasági változás, a kapitalizmus kialakulása megér-

lelték a helyzetet a gyógyszerüzemek kialakítására, melyek — a tőke felhalmozásával — az idők folyamán egyre nagyobb gyógyszergyárakká nőttek. Ez nagy hatással volt a gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységek alakulására, a szervezeti formákra, mert a gyógyszer-előállítás egyre inkább áttevődött a gyógyszertárakból a gyógyszergyárakba. A kultúrtörténeti szempontokból is jelentős iparosítással a gyógyszerekkel kapcsolatban tehát kezdetét vette az a folyamat, melynek előrehaladása eredményeként a gyógyszertárak legklasszikusabb tevékenysége, a gyógyszerkészítés más működési, szervezeti és intézményformában valósul meg, ezzel egyidejűleg kialakul a tervszerű gyógyszerkutatási tevékenység.

Schenk [10] a gyógynövénykémia megszületését a XIX. században az ópium legfontosabb hatóanyagának, a morfiumnak az izolálásában látja. A gyógyszerész *Sertürner* ezen felfedezése jelentette a gyógyszer-előállítás kémiai, egzakt alapokra való helyezését, s ez egyben maga után vonta a kémiai tudományok fejlődését, amely sokáig az alkimia sok véletlen eredményt hozó útvesztőiben tévelygett. *Wershofen* [11] rámutat munkájában, hogy a gyógyszerkémiai ipar a XIX. században gyógyszertárakból született meg. Elég néhány olyan gyógyszertár nevét felsorolni, melyek gyógyszertárakból nőttek ki és ma világviszonylatban elismert tevékenységet fejtenek ki: *E. Merck*; *Schering*; *Geigy*; *Trommsdorf*; *Riedel*; *Boeringer* stb. Más gyógyszergyárak szerves színezékeket gyártó vállalatok részlegeként alakultak meg, aminek oka abban van, hogy a szintetikus gyógyszerek a színezékekkel rokon szerkezetűek. Így indult meg pl. a *Hoechst* és a *Bayer* gyárak gyógyszeripari tevékenysége és fejlődött világszerte ismert gyógyszer-gyárrá.

Magyarországi viszonylatban ugyancsak megállapítható, hogy már a XIX. században egyes gyógyszerészek felismerték a műszaki és társadalmi fejlődés következtében a termelési eszközökben és a termelési viszonyokban mutatkozó változásokat és kezdeményezésükkel a magyar gyógyszeripar megalapítóivá váltak. Az első kezdeményezés *Horváth* [12] szerint dr. *Wagner Dániel* gyógyszerésztől származik, aki már 1839-ben javasolta gyógyszervegyészeti gyár alapítását, majd 1867-ben megalapította Budapesten, a Soroksári úton a „*Központi Magyar Gyógyszerészeti és Művegyészeti Vállalat RT*”-t. A vállalat igazgatóságában Wagneren kívül dr. *Balassa János* és dr. *Korányi Frigyes* orvosprofesszorok, dr. *Vass Illés*, *Vlasek Ede* gyógyszerészek nevét találjuk. Sajnos, az első magyar gyógyszergyár csak 10 évig maradhatott fenn, 1877-ben az akkori politikai és gazdasági viszonyok, tőkehiány miatt beszüntette működését.

Az első, folyamatosan működő magyar gyógyszergyár sok külföldi gyógyszergyár példájához hasonlóan gyógyszertári laboratóriumból nőtt ki. *Richter Gedeon* gyógyszerész ma is fennálló gyógyszertárában (IX. Üllői út 105.) 1901-ben megkezdte az adrenalin (Tonogen) előállítását, majd amikor ehhez a gyógyszertár keretei szűknek bizonyultak, 1907-ben önálló ipari üzem alakítására kért és kapott engedélyt Kőbányán *Richter* elsősorban organoterápiás készítmények gyártására rendezte be üzemét, amely ma *Kőbányai Gyógyszerárugyár* néven működik.

A nagyipari gyógyszer-előállítás, -termelés kialakulása már abból kifolyólag is szükséges volt a gyógyszerészet számára, mert a lakosság egyre növekvő számá-

nak a folyamatosan emelkedő gyógyszerigényét az egyedi, kisüzemi gyógyszerkészítés kielégíteni már nem lett volna képes, így szükségesszerű volt a technika modern nagyüzemi módszereinek bevezetése, a felhasználásra kész gyógyszerkészítmények nagyüzemi termelése. Másik tényezőként szerepel az a körülmény, hogy századunk kutatási eredményeként számtalan olyan gyógyszert ismertünk meg, melyek előállításának és vizsgálatának a technikai feltételei a gyógyszertárak laboratóriumaiban nem voltak meg és nem is voltak megvalósíthatók, eltekintve attól, hogy a készítmények előállítása már gazdasági okok miatt sem lett volna realizálható.

A nagyipari gyógyszergyártás az idők folyamán — mind hazai, mind külföldi viszonylatban — mennyiségében és az előállított termékek spektrumában, féleségében is sokat növekedett. A gyártás kiterjedt a gyógyszerészeti kémiai, növénykémiai, biokémiai, egységes összetételű és kombinált gyógyszerkészítmények, a gyógyszerkülönlegességek nagy számára. A gyógyszergyárak által előállított törzskönyvezett gyógyszerkülönlegességek egyre inkább vezető szerepet kaptak a gyógyszerellátásban, ennek jellegét és képét nagymértékben megváltoztatták.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a tudományos, műszaki, társadalmi fejlődés eredményeként a gyógyszerekkel kapcsolatos legfontosabb tevékenység, a gyógyszerkészítés új, nagyüzemi formákat kapott, új intézményekként jelentek meg a gyógyszergyárak. A fejlődés jelentős mértékben visszahat a gyógyszerekkel addig kizárólagosan foglalkozó gyógyszertárak munkájára (gyógyszerkészítés csökkentése), s egyidejűleg új tevékenységek (gyógyszerkutatás, gyógyszerismeretetés) kerülnek előtérbe, ill. mások (gyógyszerellenőrzés) az addiginál lényegesen nagyobb jelentőséget kapnak.

AZ ÁLLAMI GYÓGYSZERELLÁTÁS KIALAKULÁSA

A társadalmi és gazdasági fejlődés mindig nagy befolyással volt és van ma is a gyógyszerészet, a gyógyszerellátás alakulására. A szocialista társadalmi és gazdasági rend alapjainak lerakása és építése új lehetőségeket adott a gyógyszerellátás számára is: megvalósult az állami gyógyszerellátás.

A felszabadulás után az állami gyógyszerészet, gyógyszerellátás megszervezésére fokozatosan került sor. A gyógyszeripar 1948. évi államosítását 1949-ben követte a gyógyáru-nagykereskedelem, majd 1950-ben közforgalmú gyógyszertárak állami tulajdonba vétele. Kormányzatunk 1950-ben létrehozta az *Egészségügyi Minisztériumot*. Az egészségügyi miniszter hatáskörébe került a gyógyszerészet és a gyógyszerellátás valamennyi kérdése, ezen belül a gyógyszerek és gyógyítás célját szolgáló anyagok és készítmények minőségi ellenőrzésének elvi irányítása, forgalomba hozataluk engedélyezése, állásfoglalás a gyógyszerkészítmények gyártása és behozatala ügyében.

Az államosított közforgalmú gyógyszertárak összefogására, működésük biztosítására és irányítására közigazgatási területenként (főváros és tizenkilenc megye) vállalatokat szerveztek. E megyei (fővárosi) vállalatokat az *Egészségügyi Minisztérium* közvetlen felügyelete alatt működő középírányító szerv, az *Ország-*

gos Gyógyszertári Központ fogta össze. A központ érvényesítette az egységes irányelveket a gyógyszertár-vállalatok szakmai és gazdasági működésében, biztosította az ország gyógyszerellátásának egyenletes fejlesztését.

Az 1952. év elején megjelent egészségügyi minisztériumi utasítás elrendelte, hogy a gyógyszertár-vállalatok és az ezek felügyeletét ellátó Gyógyszertári Központ szakmai munkájának irányítására főgyógyszerészeket kell alkalmazni. A főgyógyszerészek irányítása alá rendelt szakfelügyelő gyógyszerészek munkába állításával megvalósult a gyógyszerészi kar ama régi, jogos kívánsága, hogy a gyógyszertárak működésének a vizsgálatát, ill. ellenőrzését jól képzett, a szakma problémáit és nehézségeit jól ismerő gyógyszerész szakfelügyelők lássák el. A felállított szakfelügyelői gyógyszerellenőrző laboratóriumok egyre jelentősebb szerepet töltek be a gyógyszerellenőrzésben, a gyógyszerügyi munka irányításában és ellenőrzésében. (Meg kell jegyezni, hogy az Országos Közegészségügyi Intézet gyógyszerügyi felügyelői már 1936-tól rendszeresen végeztek gyógyszer-tár-vizsgálatokat a tisztí főorvosokkal együtt.)

A gyógyszerfogyasztás rohamos növekedése, a gyógyszerek gyors és biztonságos utánpótlásának biztosítása megkívánta, hogy a gyógyszertár-vállalatok fokozatosan a területük gyógyszertárait ellátó gyógyszerraktárakkal egészüljenek ki. Az 1953-as év végén már valamennyi megyének saját raktára volt. Ez elősegítette a tervszerű gyógyszergazdálkodás kialakítását. A gyógyszertár-vállalatok gyógyszerellátó hálózata kialakításának utolsó jelentősebb mozzanata: az egyes megyékben a középüzemi gyógyszerkészítő — ún. galenusi — laboratóriumok felállítása volt.

A megyei (fővárosi) gyógyszertári vállalatokat 1957-ben, mint megyei, fővárosi „Gyógyszertári Központ”-okat az illetékes megyei (fővárosi) tanács egészségügyi osztálya felügyelete alá rendelték, ezzel a gyógyszerellátás szakigazgatási problémái szorosan beépültek a megye egészségügyi szakigazgatási feladatai közé. A gyógyszertári központok, mint önálló szervezeti egységek látták el feladataikat. A gyógyszertári központok, mint új szervezeti egységek sok tekintetben csökkentették a hozzájuk tartozó gyógyszertárak önállóságát.

A gyógyszeripar államosítása ugyancsak döntő fordulatot hozott a termelés és kutatás szerkezetében, s egyben megváltoztatta a gyógyszeripar szervezeti felépítését is. A kisebb üzemeket felszámolták, ill. nagyobb egységekbe tömörítették, és — az oltóanyag-termelést nem számolva — végeredményben öt gyógyszer-gyár működött tovább.

A gyógyszergyárak termelési profilja is célszerűen elhatárolódott. A Chinoin-gyár a tradicionális szintetikus gyártmányok mellett megkapta az egyes antibiotikumok üzemi gyártását. A Kőbányai Gyógyszerárugyár — bár hű maradt az organoterápiás és fitokémiai készítményekhez — a szintetikus munka kifejlesztésével egyre inkább megvalósította a természetes anyagok szintetikus gyártását. Az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár feladata lett az ország gyógytápszerekkel való ellátása, de lehetőséget kapott a gyár a szintetikus profil fejlesztésére is. Az Alkaloida gyár a más hatóanyagai mellett egyéb alkaloidák, valamint más vegyületek termelését tűzte programjára. A felszabadulás után a gyógyszeripar másik jelentős vidéki bázisa lett a debreceni Biogal gyár.

Az államosítás az oltóanyag-termelésben is nagy változást eredményezett. Az idők folyamán létesített kisebb oltóanyag-termelő laboratóriumok ugyanis beolvadtak a *Phylaxiába*. Ezzel megszűnt ezen a területen is a szellemi erők és termelési kapacitások szétforgácsoltsága, és összehasonlíthatatlanul több lehetőség kínálkozott az egységes kísérleti és kutatómunkára, a helyes munkamegosztásra, a profil bővítésére stb. A későbbiekben a *Phylaxia* tevékenysége csak az állatgyógyászati célra felhasználásra kerülő oltóanyagok gyártására korlátozódott, míg az embergyógyászati készítmények termelését a *Human Oltóanyagtermelő és Kutató Intézet* vette át.

Az államosítás tette lehetővé azt a már korábban említett intézkedést is, amelynek során megtisztították a magyar gyógyszerlistát az avult, túlhaladott készítményektől. Így a lehetőség szerint minimumra csökkentették azoknak a gyógyszereknek a számát, amelyeket különböző néven, több cég is gyártott. Elvként mondták ki ugyanakkor, hogy csak jól definiálható hatóanyagot tartalmazó, stabil sajátosságú, bizonyíthatóan terápiás értékű készítmény törzskönyvezhető, de ez is csak akkor, ha a meglevőkkel szemben lényeges haladást képvisel. Ebből következően a kozmetikai és higiénés cikkeket törölték a hivatalos gyógyszerek jegyzékéből. Ezekkel az intézkedésekkel a törzskönyvezett készítmények számát jelentősen csökkentették (6600-ról kb. 680-ra). [13]

Az új, egységes irányítás, a szellemi és anyagi erők koncentrálása révén a gyógyszeripar gyorsan behozta a háború okozta lemaradást és hatalmas fejlődésen ment keresztül. 1949-ben elérte az 1938. évi termelési nívót. Az állami gyógyszertermelés, gyógyszerellátás az eltelt közel 20 év alatt tevékenységében sokat fejlődött, szervezetében a későbbiekben is kisebb-nagyobb változtatások történtek. A változtatások célja végső soron a jobb egészségügyi ellátás biztosítása.

A gyógyszertermelés, -ellátás államosítása jelentőségében hasonló nagy változást hozott a gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek végzésében, mint közel egy évszázaddal ezelőtt a gyógyszerek ipari termelésének megvalósítása. A változás kihatásait — teljes mélységében — talán az azóta eltelt idő távlatában nem is lehet még látni és felmérni.

A gyógyszerellátás állami jellege összességében abban valósult meg, hogy a gyógyszerekkel kapcsolatos minden tevékenység megszervezése, a tárgyi és személyi feltételek biztosítása, a tevékenység irányítása és gyakorlati elvégzése állami feladattá vált. Az államosítást megelőzőleg a gyógyszergyárak és nagykereskedelem magánkézben voltak, általában részvénytársasági alapon. A közforgalmú gyógyszerárak pedig magánkezdemenyezésen alapuló állami jogosítványos rendszerben működtek. Az intézmények működésével kapcsolatban az állam, a hatóság feladata mindössze jogszabályok alkotásában és felügyeletben nyilvánult meg.

A gyógyszerellátás állami jellege lehetővé teszi a gyógyszerrel foglalkozó intézmények egységes irányítását, a tervszerű tudományos és műszaki fejlesztést, a tudomány és gyakorlat egységének biztosítását. Az állami jelleg megszüntette az ellátás azonos szintű intézményei (gyógyszergyárak, gyógyszerárak stb.) között a gazdasági versengést, ami feltehetően egyes esetekben az egészségügyi ellátás minőségi csökkenését eredményezhette. A merkantil szellem helyett előtérbe került az egészségügy érdekeinek szemmel tartása. [14, 15]

GYÓGYSZERKUTATÓ, -ELLENŐRZŐ STB. INTÉZETEK FELÁLLÍTÁSA

Az állami egészségügy és azon belül a gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek fejlődése, differenciálódása szükségessé tették részben az egészségügyi, részben más tárcák főhatósága alatt újabb intézmények szervezését, melyek egészben vagy részben gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységet látnak el. Hasonló fejlődési folyamat tapasztalható más, magas gyógyszerkultúrával rendelkező országokban, a társadalmi és gazdasági rendszertől függetlenül. Így létesítették hazánkban a gyógyszerkutatás legfontosabb bázisait (*Gyógyszerkutató Intézet, Központi Orvostudományi Kutató Intézet, Human Oltóanyagtermelő és Kutató Intézet*), a hatósági gyógyszer-ellenőrzés intézeteit (*Országos Gyógyszerészeti Intézet, Országos Közegészségügyi Intézet, Országos Élelmezés és Táplálkozástudományi Intézet, Országos Állategészségügyi Intézet* stb.), a gyógyszer-külkereskedelem intézményeit (*Medimpex Gyógyszerkülkereskedelmi Vállalat*) stb.

*

Végezetül megállapíthatjuk, hogy a gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek, intézmények fejlődésének legfontosabb eseményei, állomásai hazai viszonylatban az alábbiak.

Az orvosi és gyógyszerészi működés differenciálódása a XII—XVII. században.

A gyógyszerterek kialakulása a XII—XIII. században.

Az egyetemi gyógyszerészképzés bevezetése 1770-ben.

A gyógyszerkönyvek kiadása a XIX—XX. században.

Jogszabályok alkotása a XIII. századtól.

A gyógyszergyárak kifejlődése a XIX—XX. században.

Az állami gyógyszerellátás kialakulása a XX. század közepén.

Gyógyszerkutató, -ellenőrző stb. intézetek felállítása.

A felsorolt tényezők a gyógyszerrel kapcsolatos tevékenységek fejlődésében, a szervezethez folyamatos fejlesztésében jelentős változást eredményeztek, s maguk után vonták új intézmények alapításának szükségességét.

A gyógyszerekkel kapcsolatos tevékenységek azonban nemcsak szélességükben, féleségükben, hanem mélységükben, jelentőségükben is sokat növekedtek. A ma gyógyszerrel biológiai általában sokkal hatékonyabbak, ugyanakkor alkalmazásuk sokkal nagyobb veszélyt rejt magában, így körültekintőbb klinikofarmakológiai kipróbálás, ellenőrzés és bevezetés után is — a gyógyszerbiztonság érdekében — sok esetben folyamatos megfigyelést igényelnek. A ma gyógyszereinek előállítása az eddiginél sokkal nagyobb műszaki felkészültséget, speciális technológiai folyamatok alkalmazását nem nélkülözheti. A ma gyógyszereinek tömeges termelése, elosztása, gazdasági és kereskedelmi kérdések egész sorát is magába foglalja. A gyógyszerkultúra növekedése, a gyógyszerek egyre szélesebb körben való alkalmazása maga után vonja a gyógyszerek alkalmazásával, azok rendelkezésével, kiadásával kapcsolatos jogi kérdések fokozott szabályozását is.

E szerteágazó feladatok ellátása nagy felelősséget jelent a munkában részt vevő gyógyszerészek, orvosok, vegyészek, mérnökök, biológusok, matematikusok, statisztikusok, közgazdászok, jogászok számára.

IRODALOM

1. Schelenz, H.: *Geschichte der Pharmazie*. Berlin 1904. 449.
2. Adlung, Urdang: *Grundriss der Geschichte der deutschen Pharmazie*. Berlin, 1935.
3. Oettel, H.: Pharmazie und Farmakologie. *Arzneimittelforschung*. 1952. 340.
4. Baradlai J.—Bársony E.: *A magyarországi gyógyszerészet története*. Bp. 1930.
5. Rhode, J.: *Soziologie des Krankenhauses — Zur Einführung in die Soziologie der Medizin*. Stuttgart, 1962.
6. Ernyey J.: Szerzetesrendjeink gyógyszerértékai. *A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője* VIII. 1932. 182.
7. Vidovszky K.: A gyógyszerellátó hálózat fejlesztése. *Magyar Gyógyszerészet*, Bp. 1968. 95.
8. Végh A.: A magyar gyógyszerészképzés. *Magyar Gyógyszerészet*, Bp. 1968. 39.
9. Dickmann, H.: *Geschichte und Probleme der Apothekerausbildung*. (Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft der Pharmazie. Neue Folge. Bd. 5.) Frankfurt/Main, 1954.
10. Schenk, G.: Entwicklung der pharmazeutischen Chemie in Rahmen der Naturwissenschaften und die Bedeutung der Forschung an wissenschaftlichen Hochschulen für die Bildung der Persönlichkeit. *Pharmazeut. Ztg.* 1960. 650.
11. Verschöfen, W.: *Die Anfänge der chemisch-farmazeutischen Industrie*. Aulendorf. Württ. 1952.
12. Horváth Gy.: 100 éves a magyar gyógyszeripar. *Gyógyszerészet*, 1967. 441.
13. Mozsónyi S.: A magyar gyógyszeripar népgazdasági jelentősége. *Gyógyszereink*, 1967. 17. 561.
14. Lázár J.: A magyar gyógyszerészet szocialista fejlődése. *Gyógyszerészet*, 1959. 403.
15. Kempler K.: *Magyar Gyógyszerészet 1967*. (A Magyar Gyógyszerészeti Társaság Kiadványa.) Bp.

Summary

The author presents a historical survey of the activities connected with medicines, of the types of institutions that emerged in Hungary in this field, and evaluates the succeeding periods of development from the viewpoint of the organization of the supply of medicines.

The most important phases in the development leading to a homogeneous and up-to-date system of supply in medicine are the following: the separation of medical and pharmaceutical activity between the 12th and the 18th centuries; the introduction of the training of pharmacists at the university in 1770; the publication of pharmacopoeias in the 19th and 20th centuries; the creation of regulations and laws from the 13th century on; the establishment of a national health service with the state organizing the supply of medicines in the middle of the 20th century; and finally the setting up of institutes for pharmaceutical research and supervision.

The further development of the activities connected with medicines and the varied and complex character of the institutional network ensued the differentiation of the pharmaceutical sciences and an increasing number of specialists from various fields became involved in the performance of the tasks.

A TERIÁKA ÉS MITRIDÁTUM

BLÁZY ÁRPÁD

A gyógyszerészet történetének tanulmányozása folyamán számtalan igen nagy hírű és nevű gyógyszerrel találkozunk, de egyikük sem őrizte meg hírét és rangját oly hosszú ideig, mint a *teriáka* és a *mitridátum*. A hagyomány keletkezésüket — mint látni fogjuk — a gyógyszerészet kialakulásának kezdeti időszakára helyezi (az időszámításunk előtti századokra), és egészen a XIX. századig a „nagy ellenszerek” képviselőiként, mint a leghatékonyabb, univerzális szereket alkalmazták őket.

A külföldi szaktörténeti irodalom igen részletesen foglalkozik e két szer egyetemes történetével. Számos szerző e két szer történetével kapcsolatban, hazája vonatkozásait tárgyalja. Magyar szaktörténeti irodalmunk összefoglalóan e témával még nem foglalkozott. Ez a tanulmány megpróbálja összefoglalni e nagyhírű szerek mintegy kétezer éves történetét, legfontosabb külföldi és ehhez csatlakozóan hazai adatait, melyek egyben híven tükrözik koruk gyógyszerészetét. Így e szerek történetének megismerésén keresztül bepillantást nyerünk a gyógyszerészet fejlődéstörténetébe is¹.

ELNEVEZÉSÜK

A teriáka elnevezés keletkezése ma már pontosan nem deríthető ki. Egyes szerzők szerint, az i. e.-i időben, a sémi vallás- és kultúrkörben élő népeknek volt egy *traiko* nevű gyógyszerük, melyet mint később a teriákát, kígyómarás ellen használtak. Talán ebből az elnevezésből alakult át teriákára a görögöknél az ilyen „hatású” szerek neve.

Nicander (i. e. 135.) egyik művének címében szerepel először a *Theriaca* szó.

¹ Adams, C.: *Über Tierische Arzneimittel*. Basel, 1942.; Peters, H.: *Aus Pharmazeutischer Vorzeit* ... Berlin, 1910.; Peters, H.: *Der Arzt und die Heilkunst*. Leipzig, 1900.; Voegelin, W.: *Theriak*. Basel, 1942.; Schardmichler, W.: *Theriac und Mithridat*. *Pharmaceutische Post*, 1910. 50.; Schelenz, H.: *Geschichte der Pharmazie*. Berlin, 1904. Watson, G.: *Theriac and Mithridatium*. London, 1966.; Baradlai J.—Bársony E.: *A magyarországi gyógyszerészet története*. Budapest, 1930.; Halmai J.: *Gyógyszerészet története*. [egyetemi jegyzet]; Kempler K.: *A gyógyszerek története*. Budapest, 1964.

A szerző ebben a művében részletesen foglalkozik mérges kígyók mérgeivel és ellenmérgeik leírásával.

Plinius szerint, az első teriáka III. v. „nagy” Antiochus — aki i. u. 224-ben lépett trónra — maga készített gyógyszere volt, melyet mérgezések ellen szedett. Receptje a római (?) Aesculapius templom küszöbére volt bevésve, s így neve Aesculapius = Asclepios attributumáról, a Tyrius = anguis = kígyó szóból származik.

Legvalószínűbb azonban, hogy a teriáka szó a görög *θηριον* = állat szóból ered, mivel e szert állati mérgek ellen szedték elsősorban.

A mitridátum elnevezést talán Galenus használta leelőször, aki több előíratot hagyott ránk, melyek Mithridates nevét viselik. Ezek közül leghíresebb az Antidotum Mithridatum lett. A mitridatum elnevezés történetéhez tartozik, hogy Mithridates Eupator (i. e. 124—64.) pontusi király a hagyomány szerint behatóan foglalkozott orvostudománnyal. Különösen mérgek és ellenmérgek hatását tanulmányozta. Plinius szerint elítélteken végzett kísérleteket. Mérges kígyókkal megharaptatta őket vagy mérget szedetett be velük, és ellenmérgekkel próbálta meggyógyítani őket. A leghatásosabbnak látszó anyagokat elektuáriummá dolgozta fel, mely feltételezése szerint univerzálisan, minden méreg ellen hatásos volt.

Az irodalmi adatok itt is ellentmondók, mert Plutarchos szerint Mithridates, mivel kegyetlen uralkodó volt, attól félt, hogy mérgezés áldozata lesz. Ezért önmagán kísérletezett mérgekkel és ellenmérgekkel. Szervezetét hozzá akarta szoktatni a mérgekhez, hogy így a váratlan mérgezés hatástalan legyen. Ezért, mikor Pompeius i. e. 64-ben legyőzte, a méreg, melyet állandóan magánál hordott és amellyel végezni kívánt magával, hogy ne kerüljön élve legyőzői kezébe, nem hatott. Végül is egy katonájával ölette meg magát. Legyőzője, Pompeius származtatta át orvosi tárgyú műveit Rómába.

A teriáka és mitridátum elnevezésének történetéhez tartozik, hogy mind a külföldi, mind a hazai adatok számos változatban használják ezt a két elnevezést (Thriaca, Thiriac, Thiriaca, Driakl — Mithridatum, Midhritat, Medhritat, Methridat stb.).

Magyar vonatkozásban ki kell emelnünk, hogy a teriáka név az évszázadok folyamán elmagyarosodott. Számtalan hazai adatban találkozunk a *terjék* elnevezéssel, mely a mai napig, jellemző módon, családneveink között is fennmaradt.

Ezenkívül hazai változatok: a kerjek, töriek stb. Terjék elnevezéssel találkozunk néhány más gyógyszer és növényi drog magyar népies nevénél is. Így pl.: a Roob juniperi = boróka lekvár, német terjék², Flores anagallidis = kakukk-terjék³, Aster amellus L. = csillagfű, béka-terjék⁴, Valeriana officinalis = macska-gyökér, terjék-fű⁵.

² Mátyus I.: *Ó és új diaetetica*. Pozsony, 1787—1793.

³ Torkos J. J.: *Taxa Pharmaceutica Posoniensis*. Pozsony, 1745.

⁴ Csapó J.: *Kis gyermekek ispatálya*. 1771.; — *Új füves és virágos magyar kert*. Pozsony, 1775.

⁵ Halmai J.—Novák I.: *Farmakognózia*. Budapest, 1963.

ELŐIRATAIK

A teriáka és mitridátum előiratai az évszázadok folyamán jelentős fejlődésen mentek keresztül. Plinius szerint Mithridates Eupator méregellenes szere 2 db szárított dióból, 20 db. kertiruta-leveléből, és egy csipet sóból állt. Máshelyütt ezt kiegészíti még fügével és a szer hatékonyságát növelő, igen nehezen beszerezhető, pontusi kacsá vérével, melyet a szerhez kellett keverni. Nicander már említett műve szerint a kígyók marása ellen egyszerű és összetett szereket lehet alkalmazni. Egyszerűek a harasztok, csalánfélék stb., melyeket nappal elégetve kellett alkalmazni. A menta, levendula éjszaka úzi el a kígyókat. Szerinte az egyik leghatásosabb szer elkészítése a következő: utelágazásnál fogott üzekedő kígyókat addig kell főzni marhavelővel, rózsá és olívaolajjal, viasszal, míg a húsrészek a csonttól le nem válnak. Ezután kenőccsé kell keverni, és a testet ezzel kell bekenni. Borban áztatott Centaurea és Aristolochia szintén viperamarás ellen hatásosan használható.

A teriáka első, hosszú századokon keresztül használatos előíratát Andromachos, a mitridátumét Damokrates állította össze. Mindkettőjük Mithridates keverékét vette alapul. Lényeges különbség a kétféle előírat között, hogy a teriáka kígyóhúst is tartalmazott. Andromachos 174 görög verssorban énekelte meg univerzális gyógyszerének előíratát, melyet Nérónak, „minden szabadság rendíthetetlen adományozójának” ajánlott.

Feltételezésük az volt, hogy minél több növényi ingredienst alkalmaznak, a szer annál hatásosabbá válik. Így nőtt az összetevők száma ötvenre s a századok múlásával még ennél is többre.

Mindkét előíratot Galenus igen sokra értékelte és művébe fel is vette. Tulajdonképpen ezzel indul el a két nagyhírű szer „világhódító” útjára.

A középkorban mind az arab orvosok (Avicenna, Mesue stb.), mind a salernói iskola (Nicolaus Praepositus, Villanova, Saladin stb.) Galenus előíratait átvették és „továbbfejlesztették”.

A teriáka és mitridátum a XV. századtól a XVIII. századig terjedő időben mutatkozó nagy híre és keresettsége okait három tényező magyarázza meg.

1. Az arab orvoslás és a salernói iskola az egész európai orvostudomány és gyógyszerészet fejlődésére kiható és meghatározó szerepe.

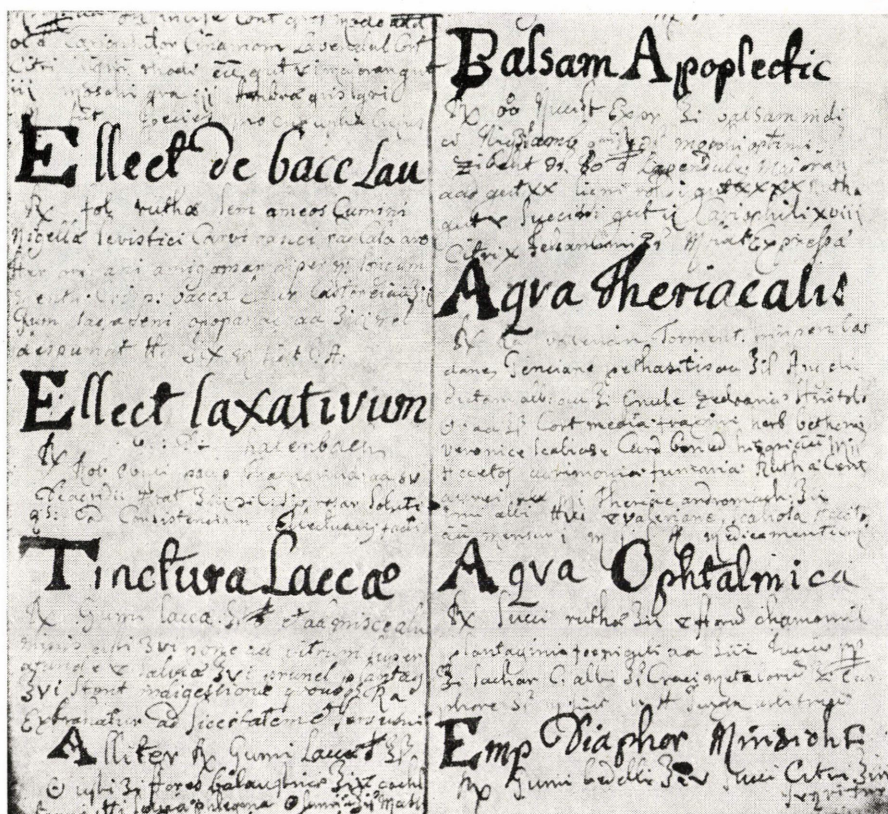
2. Az alkimia kialakulásával az emberek tudatában jelentkező hit, a csodagyógyszerek hatásosságáról.

3. A jelentős fejlődésnek induló európai nemzetközi kereskedelem, mely a nagyhírű külföldi szereket ismertté és hozzáférhetővé tette.

Ezért került bele Valerius Cordus 1546-os nürnbergi Diszpenzatóriumába, mely az első közép-európai gyógyszerkönyvnek tekinthető, és a XVI. és XVII. században hazánkban is elterjedten használatos volt, a teriáka három, majd a második kiadásban (1592) már négy és a mitridátum három előírata is.

Valerius Cordus Diszpenzatóriumának megjelenése után mintegy háromszáz éven keresztül a teriáka és a mitridátum előiratai, szinte minden megjelenő előíratgyűjteményben, gyógyszerkönyvben vagy más gyógyszereket ismertető könyvben szerepelnek. Ezt egészíti ki számtalan irodalmi adat, melyek készíté-

1. ábra. Gyógyszerész manuális egy lapja a XVIII. századból

sükkel, az ingrediensek beszerzésével, kereskedelmükkel és felhasználásukkal kapcsolatosak. Mindez e két szer iránti óriási méretűre nőtt keresletet tükrözi.

Hazánkban is a XVI. századtól a XVIII. századig mutatkozik a legnagyobb kereslet e szerek iránt.

Mind a teriáknak, mind a mitridátumnak ezen az alap-előíratain kívül külföldön és hazánkban is számos egyéb előírata is volt. Egy ilyen teriáka receptet közöl Orient Gyula munkájában⁶. Ez az 1602-ből származó előírat a teriáka gyógyszeringrediensekénti felhasználására is példa. Tanulmányozásából kiderül, hogy ennek a Theriaca Communisnak egyik összetevője a Theriaca Andromachi, valamint a többi ingrediense is a teriáka „alap-előíratok” alkatrészei közé tartozik, tehát azok százalékos növelése volt a rendelő orvos célja.

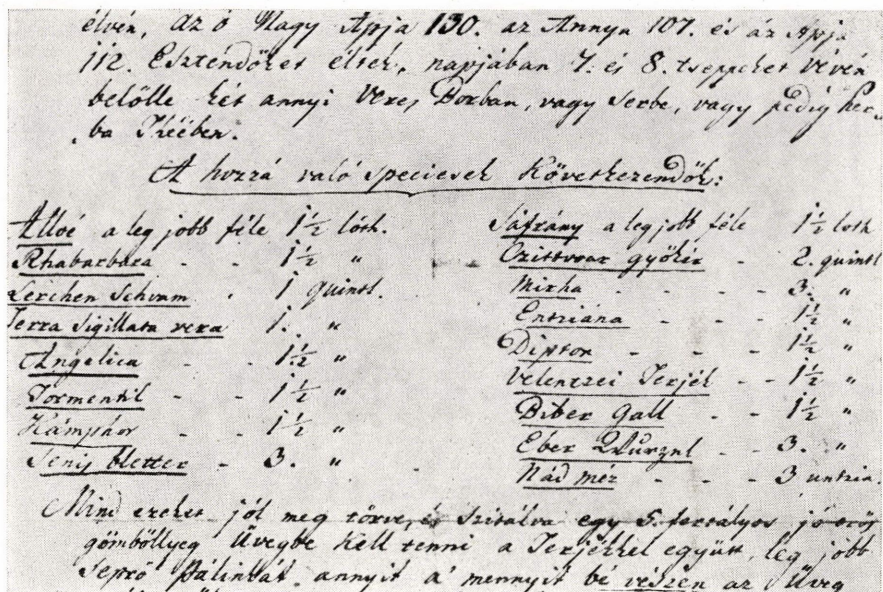
Magyary Kossa Gyula közöl egy adatot, mely szerint a „Pozsonyi terjék: régi

⁶ Orient Gy.: Erdélyi és bánati gyógyszerészet története. Kolozsvár, 1926.

magyar orvosság, mely inulagyökér, rebarbara, boróka, zedoária, angelica, ruta, sabina és sok más orvosság keverékéből állott"⁷.

A teriáka és mitridátum gyógyszer-összetevőként való felhasználása igen elterjedt volt hazánkban. Receptgyűjtemények előiratai között sűrűn találunk ilyeneket. Példaként említem meg, hogy a volt Budapesti Gyógyszerész Testület könyvei között találtam egy manuálist, melyben szerepel egy Aqua Theriacalis előirata, mely Theriaca Andromachit tartalmaz, s mely egy változatának tekinthető

2. ábra. XVIII. századi receptlap részlete

a használatos diszpenzatóriumok és gyógyszerkönyvek azonos nevű készítményeinek (lásd 1. ábra).

Ennek a manuálisnak egy csatolt lapján található, más kézírással, egy „életelixír” előirata, elkészítési módja, javallata, valamint dozirozása. Ez szintén mint összetevőt, „velencei terjéket” tartalmaz (lásd 2. ábra). Mindkét kézirat keletkezése a XVIII. század második felére tehető.

A teriáka és mitridátum a XVIII. század második felétől kezdődően elveszti jelentőségét. A negyedik kiadású osztrák gyógyszerkönyvben (1844) még található egy előirat a Theriaca Andromachi elkészítésére. Az ingrediensek száma ebben az előiratban már csak tizenkettő⁸. Az első kiadású magyar gyógyszerkönyvben már csak az Electuarium aromaticum cum opio előiratának egy színo-

⁷ Magyary Kossa Gy.: Régi magyar gyógyszernevek. Budapest, 1911.

⁸ Pharmacopoea Austriaca Ed. IV. Vindobonae, 1836.

nim neveként szerepel a Theriaca elnevezés⁹. Ezen utolsó hivatalos előfordulásuknak tekinthető szakkönyvbeni szereplésük után teljesen eltűnnek a gyógyszer-előíratok közül a teriáka és a mitridátum receptjei. Csak itt-ott lelhetők fel a lexikonok címszavai közt¹⁰.

ALAPANYAGAIK

Mint a fentiekből kitűnik, a teriáka és mitridátum ingrediensei zömében drogok. Az idők folyamán ezek változtak, számuk nőtt, majd csökkent. Mindójuk közül néhányról indokolt megemlékezni.

3. ábra. Viperavadász. Fametszet (Matthiolus, A.: Discorsi ... Venetiae, 1555.)

Nemcsak Plinius korában, de korunkban is nagy gondot okozna a pontusi kacsza beszerzése, hogy a nicanderi követelményeknek megfelelő viperák beszerzéséről bővebben ne is essék szó. Így ezek a feltételek, teljesítési gátoltságuk miatt ki is maradtak a későbbi „minőségi követelmények” közül. Megmaradt azonban a teriáka esetében a csak Olaszországban és általában délen található *Vipera* Redi is beszerzésének követelménye. Valerius Cordus is hangsúlyozza, hogy a teriáka önálló gyógyszerként is alkalmazott egyik összetevője, a *Trochisci de Viperis* oly viperából készüljön, mely olasz földön található¹¹. Ezzel magyarázható, hogy a velencei kereskedelemnek a XVI. századtól a XVIII. századig egyik legjelentősebb exportcikke a vipera-pogácsa, és a legcsalhatatlanabbá az idők folyamán a velencei teriáka vált. A vipera-pogácsák készítéséhez szükséges vipere-

⁹ *Pharmacopoea Hungarica Ed. I.* Pest, 1871.

¹⁰ Pecz V.: *Ókori Lexikon.* Budapest, 1904.; Kazay E.: *Gyógyszerészi Lexikon.* 1900.

¹¹ Cordus, V.: *Dispensatorium ...* Nürnberg, 1546.

Conterantur omnia tenuissime &
cum Saccharo excipiantur.

LOHOCH AD

Asthma.

℞. Scyllæ assatæ ʒs.
Radicum Ireos
Hyssopi
Prassij ana ʒj.
Myrrhæ rubæ
Crocī ana ʒs.
Cum Mellis quantitate sufficienti
fiat Lohoch.

TROCHISCI.

TROCHISCI DE VI
pera D. Andromachi.

℞. Carnis viperinæ cum Anetho sa
le & aqua coctæ ʒ viij.
Panis triticeī purissimi triti & cribra
ti ʒ ij.
Formentur trochisci cum iusculo in
quo decoctæ fuerint carnes Vipe
rinæ, & inungantur cum Opobalsa
mo aut oleo Macis aut Caryophyllo
rum aut nucis muschatæ, Sed oleum
Caryophyllorum propius accedit
ad naturam Balsami. Siccentur in lo
co umbroso libero uentoq; p̄stabili.

VIPERA est serpens quem recentiores uo
cant Tirum, Itali uero Marassum & Scurzionē
scribit Nicolaus Leoniceus: ingrediuntur aut
hij Trochisci in Theriacam, apud nos uero non

dum licuit uidere hoc serpentum genus. Igitur ex
Italia peti debent ueri Trochisci de Vipera.

TROCHISCI SCYL

litici D. Andromachi.

℞. Scyllæ assatæ lib. j.
Farinæ Orobi ʒ viij.
Formentur Trochisci secundū artem.

TROCHISCI HEDI

chroi D. Aetij.

℞. Mari siue Maioranæ, aut loco
eius Dictamni Cretici
Azari
Samsuchi
Aspalathi, eius loco sumatur semen
agni casti
Opobalsami, eius loco accipiat ole
um Caryophyllorum
Schoenanthi
Calami aromatici, eius loco sumatur
Galanga
Phu pontici ana ʒj. gra. xv.
Xylobalsami
Cinnamomi
Costi ana ʒj. s.
Myrrhæ Trogodyticæ
Folij aut succedanei eius
Spicæ nardi Indicæ
Crocī
Cassia ana ʒij. s. gra. xv.
Amomi aut succedanei eius ʒij.
gra. xij.
Mastiches ana ʒ s. gra. viij. s.
Vini ueteris odorati dulcis quantum
sufficit, formentur trochisci.

MARYM herba est non dissimilis Maiora
næ, eius loco accipitur Dictamnus Creticus.

SAMSVCHVS, idest Maiorana, quidam
habet Amaracum quod idem est. Non enim debet
hoc

rákát élve fogdosták össze. Egy ilyen vipera-vadászt ábrázol a 3. számú ábra. Valerius Cordus diszpenzatóriumában szereplő Trochisci de Viperis előíratát a 4. számú ábrán láthatjuk.

A teriákának a vipera-pogácsa mellett önálló gyógyszerként is alkalmazott alapanyagai még a Trochisci Scillinorum és a Trochisci Hedicroi. A scilla-pogácsa, a benne levő szívre ható glikozida miatt, igen erős hatású szer lenne, de koncentrációja a teriákában oly kicsiny, hogy hatását nem tekinthetjük kifejezettnek, és a készítés körülményeiből adódóan ez a glikozid valószínűleg elbomlott. A Trochisci Hedicroi, Andromachos „Archiater” gyógyszere, mely nem más, mint egy édeskés fűszerkeverék. (Előírataikat a 4. számú ábrán láthatjuk.)

A szinte számtalan ingrediens közül a leghatásosabbnak az ópiumot (Opium papaveraceum, Opium singulis, Opium Thebaici, Succus papaveris) és a macskagyökeret (Phu, ill. Phu pontici) kell tekinteni. Megjegyzendő, hogy ezek a teriákák feltételezett kígyómarás elleni hatásosságában a többi szerrel együtt inaktívak és nyugtató hatásuk is a teriákák szokásos adagolása mellett alig lehetett kifejezett. (A legoptimálisabb viszonyokat figyelembe véve is, egy-egy adagban 0,0005 g ópiumot lehetett.)

Említésre méltók az emésztő és kiválasztó rendszerre ható, és az illóolaj-tartalmú drogok.

Valerius Cordus külön foglalkozik az egyes alapanyagok jellegzetességével, beszerzési lehetőségeivel stb. (Diszpenzatóriumában a gyógyszerek tárgyalása általában a következő fő részekre oszlik: 1. Előírat, 2. Elkészítés, 3. Esetleges történeti adatok, 4. Egyes alkatrészekre vonatkozó megjegyzések, 5. Indikáció.)

Végeredményben ennek a „pokoli lekvár”-nak, ahogyan Schardmichler méltán nevezi¹², enyhe nyugtató, görcsoldó hatáson kívül, ha a nagy hírnévből adódó pszihés hatást nem vesszük figyelembe, csupán mint amarum lehetett hatása. Más kérdés az, hogy az idők folyamán milyen hatásokat tulajdonítottak a teriákának és a mitridátumnak. Erről később bővebben lesz szó.

ELKÉSZÍTÉSÜK

A teriákák és a mitridátum elkészítése mai szemmel nem tartozik a legkomplikáltabb technológiai problémák közé, ezért meglepő és figyelemre méltó az, hogy elkészítésük körülményeivel kapcsolatban mennyi előírás, utasítás maradt ránk.

A készítés lényege: az alapanyagok elporítása, elegyítése és összekeverése; borral és mézzel elektuáriummá való feldolgozása; ezután alkalmas edényben félretelve megvárni, míg az erjedés megszűnik, ill. befejeződik. Valerius Cordus mintegy két oldalon keresztül taglalja a készítést, külön gondot fordítva az alapanyagok összekeverésének, porításának stb. sorrendjére.

Igen érdekes Torkos Justus János pozsonyi orvos és városi fizikus-ordinárius által készített Taxa Pharmaceutica Posoniensis (1743) utasítása a teriákák és mit-

¹² Schardmichler i. m.

ridátum készítésével kapcsolatban. Halmai János fordításából idézem: „A liktáriumok élettartama különböző: a mitridátok, terjékek és mások, amelyeknek hatóanyaga az ópium, erjedéssel lesznek tökéletesek, amelynek ideje egyszer hosszabb, másszor rövidebb, de legalább fél évre terjed (amelynek letelte előtt ópiumos liktáriumot eladni bűn). Ezek hatóanyaguk nagyobb ingadozása nélkül, tíz évig és tovább is tarthatók.”¹³

A teriáka és mitridátum edényzetei legtöbbször e célra külön készült edények, tartályok. Anyaguk leginkább égetett cserép vagy ón. Sokszor igen díszes, reprezentatív kivitelűek. Az 5. és 6. számú ábrák egy teriáka tartály ónból, és egy égetett cserép mitridátum edényt ábrázolnak. Mindkettő igen díszes kivitelű, valószínűleg a XVI. és XVII. századból valók.

5. ábra. Őn teriákartartály.
(Kemler i. m.-ből)

6. ábra. Mitridátumedényzet.
(Peters i. m.-ből)

A teriáka és a mitridátum elkészítésének körülményeit városi tanácsi utasítások, gyógyszerügyi rendtartások, királyi rendeletek szabályozták a századok folyamán. Ezek kialakulását a következők magyarázzák meg.

Egyrészt az a valószínűleg felmerülő empirikus tapasztalat, hogy mind a teriáka, mind a mitridátum bevétele után, az esetek legtöbbszörében a kívánt hatás elmaradt.

Másrészt e szerek nagy híre, valamint szerzőik tekintélye. Ez azt a logikus kö-

¹³ Halmai J.: A gyógyszerek tartósságának kérdése hazánkban kettőszáz évvel ezelőtt. *Acta Pharmaceutica Hungarica*. 1961. XXXI. 262.

vetkeztetést hozta magával, hogy a felhasznált alapanyagok vagy romlottak, hatásukat veszítették, vagy nem eredetiek, hamisak. Tekintve, hogy az alapanyagok egy része importcikk volt, ez a feltevés az akkori viszonyokat ismerve, jogosnak is látszott. Nem volt tehát más lehetőség arra, hogy e szerek mindenben az auktorok leírásának megfeleljenek, mint az, hogy az elkészítés körülményeit, az

7. ábra. Teriakakészítés nyilvános orvosi szemléje. (Brunschwig i. m.-ből)

alapanyagok valódiságát felelős személyek, orvostudori bizottságok, a városi tanácsok tagjai ellenőrizték. Így keletkeztek a készítés körülményeit szabályozó utasítások.

Hieronymus Brunschwig a XVI. sz. elején megjelent, gazdagon illusztrált művében a következőket írja: „Ha valaki teriákát akar készíteni, úgy tegyen közszemlére egy négyszögletű asztalra minden hozzávaló és előre lemért összetett és egyszerű szert. Legalább két hónapig ott álljon, hogy a doktorok és tudós orvosok azt meg-

szemlélhessék, megvizsgálhassák és megállapítsák, hogy azok teriáka készítéséhez alkalmasak. Csak ezek után készíttessék el.”¹⁴

Egy ilyen nyilvános szemlét ábrázoló fametszet díszíti is könyvét (lásd 7. ábra).

A XVI. században Európa nagyvárosai majd’ mindegyike külön utasításban intézkedik e szerek készítésével kapcsolatban. A „Lex sanitaria Ferdinandina” (1644), a török hódoltsági területeket kivéve hazánkra is érvényes egészségügyi szabályrendelet is részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel a fentiek szellemében.¹⁵

A teriáka és a mitridátum ellenőrzés melletti készítése egészen a XVII. sz. végéig szokásban volt. Nürnbergben még 1690-ben a teriáka elkészítésénél megjelentek a városi tanács képviselői, a dékán, az orvosi testület szeniorai, valamint a gyógyszertárak ellenőrei. A megvizsgált alapanyagokból elkészített teriákát a város pecsétjével lezárt edényben tárolták.¹⁶

ALKALMAZÁSUK

A teriáka és mitridátum, mint az Antidotum Magnumok (Nagy Ellenszerek) reprezentánsai, elsősorban „ellenmérég”-ként kerültek alkalmazásra. Hatásosságukhoz az évszázadok folyamán kétség nem fért. Meglepő az a feltétlen hit, mely e két szer hatásosságát kísérte. Méregellenes hatásukat, mint fentebb említettem, Galenus is igen nagyra tartotta. Avicenna midőn vérhasban megbetegedett, mitridátummal kezelte magát. Egyes szerzők szerint szolgálója, aki a mitridátumot készítette, sok ópiumot tehetett a szerbe, így Avicenna e szertől halt meg. Egy bizonyos, hogy a vérhasra a mitridátum hatásos nem lehetett.¹⁷

A „Regimen sanitatis salernitatum” (A salernói iskola egészségügyi szabályai) a X—XI. században keletkezett, és versebe foglalt előírásai között ezt olvashatjuk (Felvinczi György fordításában, 1694):

„Fokhagyma és Ruta, Körtvély a’ Retekkel,
Méreg ellen valók, Dió -is, Terjékkel”.¹⁸

Ezenkívül mind a teriákának, mind a mitridátumnak számtalan gyógyító hatást tulajdonítottak. Mint már korábban említettem, e két szer effektív hatása némi nyugtató, fájdalomcsillapító és az emésztő traktusra kifejtett hatásában kereshető (természetesen fenntartva azt, hogy ezek a hatások is csupán feltételesek, hiszen pontosan visszakövetkeztetni azért sem lehet, mert a felhasznált alapanyagok minősége, hatóanyagtartalma, egzaktan nem írható körül, és mert e szerekben előforduló nagy számuk miatt, csupán a feltételezésre és következtetésre vagyunk utalva). Ezt látszanak igazolni a feltalálható indikációk közül Valerius Cordus Diszpenzatóriumában a következők: „Epileptis, cataleptis, apopleptis, cephalalgitis, asthmaticis” stb.

¹⁴ Brunswig, H.: *Destillierbuch* ... Strassburg, 1512.

¹⁵ Baradlai—Bársony i. m.

¹⁶ Mittenwald, F.: *Die Apotheke zum Mohren in Nürnberg*. Stuttgart, 1928.

¹⁷ Peters i. m.

¹⁸ Orient i. m.

A cordusi javallatok között szerepel még a lepra, variola, majd ezt olvassuk:
*„... elindítja a hősármót, kivezeti a köveket, hatékony a bél sebeire ... Minden
 érzékszervi fogyatékossgát enyhít, a szívet, agyat, májat, gyomrot komfortálja,
 az egész testet romlatlanul vezérli és megőrzi.”¹⁹*

Hoffmann Illés kassai „seb és szemgyógyító” a következőképpen fogalmazza meg a XVII. sz. elején a teriáka áldásos hatásait:

Az Electuariumnak, az az, a Terjeknek hasznáról.

ELŐFÖR. Ez Terjek jó minden fele mereg ellen, es ha szinten azt ember sokaig nálla hordozta volna is, mely mereg szokott öszve gyűlni az sürű ködökből es az sürű Eghből, avagy mellyet ember vagy etelben vagy italban valamely gonosz akaroja által talalt volna be venni, es hogy mikor immar embernek az teste annira reszket mint ha hideg lelné, vegyen ez Terjeknek egy Bab szemnit, es igya meg azt meleg borban avagy eczetben, es magat erőssen be takarvan jól izzadgek utanna, hasonlokepen mindenfele hideg lelesbenis az szerint elhetni vele, es Isten utan hasznal Tovabba Pestisnek idejen minek előtte ember hazabol ki menne, vegyen egy borso szemnit az szajaban, es igy az napon Isten utan, nem kel Pestistül felni. Annak felette hurut ellen, es az ki nehezen veszen lelegzetet, vegyen naponkent egy egy borso szemnit az szajaban, mely sok fele betegsegek ellen is jo, mert az meg hidegült természetet meg melegiti, az vért is meg tisztítja. Végre a' mely barom marha, avagy etelben avagy italban valami merget talalt vóla el nyelni, annak egy Bab szemnit adgyanak, tiszta vízben az torkaba töltven, es hasznal.

8. ábra. Magyar gyógyszerhirdetmény a XVII. századból. Verso oldal

„... Ez Terjek jó minden fele mereg ellen, es ha szinten azt ember sokaig nálla hordozta volna is, mely mereg szokott öszve gyűlni az sürű ködökből es az sürű Eghből, avagy mellyet ember vagy etelben vagy italban valamely gonosz akaroja által talalt volna be venni, es hogy mikor immar embernek az teste annira reszket mint ha hideg lelné, vegyen ez Terjeknek egy bab szemnit, es igya meg azt meleg borban avagy eczetben, es magat erőssen be takarvan jól izzadgek utanna, hasonlokepen minden fele hideg lelesbenis az szerint elhetni vele, es Isten utan hasznal Tovabba Pestisnek idejen minek előtte ember hazabol ki menne, vegyen egy borso szemnit az szajaban, es igy az napon Isten utan, nem kel Pestistül felni. Annak felette hurut ellen, es az ki nehezen veszen lelegzetet, vegyen naponkent egy egy borsó szemnit az szajaban, mely sok fele betegsegek ellen is jo, mert az meg hidegült természetet meg melegiti, az vért is meg tisztítja. Végre a' mely barom marha, a vagy etelben avag' italban valami merget talalt vóla el nyelni, annak egy bab szemnit adgyanak, tiszta vízben az torkaba töltven, es hasznal.”...

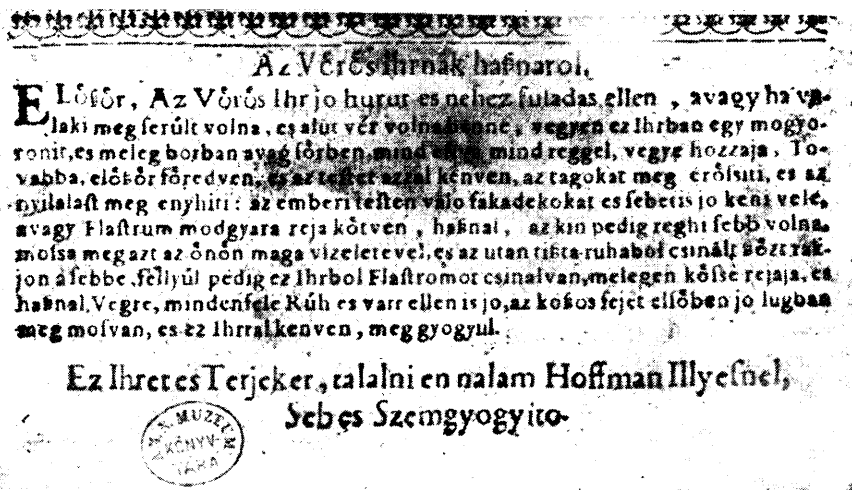
¹⁹ Cordus i. m.

„... ez Terjeket, talalni en nalam Hoffmann Illyesnel Seb es Szemgyogyito.”²⁰

Ezzel a dokumentummal kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy egyike az első magyar nyelvű egészségügyi nyomtatványoknak. Sorsa igen kalandos. A múlt század 70-es éveiben talált rá Fraknoi Vilmos, midőn egy XVII. századi (1616) könyvtáblát áztatott szét. A könyvtáblán mintegy 26 példánya volt fellelhető ennek a magyar ősnymtatványnak. (Az Országos Széchényi Könyvtárban meglevő példányáról készült fotokópiáját a 8—9. számú ábra mutatja be.)

A teriákát pestis ellen is használták mind külföldön, mind hazánkban. Mint önálló pestisszer is használatos volt, de számos egyéb pestisszer alkatrészeként is

9. ábra. Magyar gyógyszerhirdetmény a XVII. századból. Recto oldal

felhasználták. Hazánkban a XVII. és XVIII. században sűrűn előforduló pestisjárványok idejéről számos adat tanúskodik erről.²¹

1694-ben Milley János jezsuita atya többségéhez intézett jelentéséből idézem:

„... Nagyon félünk a pestistől és félelmünk nem is múlik el, mert sokan meg is betegedtek valóban: évi szükségletünkre még egy-két gyógyszeradagnyi teriákánk sincs, melyre sürgős esetben szükség lenne.”²²

1739-ben a nagyszombati gyógyszerház a pestis-lazarétum számára több alkalommal expedált teriákát.²³

²⁰ Országos Széchényi Könyvtár és Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár.

²¹ Baradlai—Bársony i. m.

²² Szilágyi S.: Erdélyi országgyűlési emlékek. Budapest, 1892. „Hic de Peste timuimus, nec adhuc metus cessat, alii morbi defacto sunt: ob praeuiam annonam, nec pro una alteravi dosi, vel ipsam theriacam habemus, se necesse foret periclitantibus.”

²³ Baradlai—Bársony i. m.

Hoffmann Illés fent ismertetett javallataiból is kitűnik, hogy a teriákát és a mitridátumot állatgyógyászatban is alkalmazták. Székely Ádám állatgyógyászati könyve, mely a legrégebb ilyen szakkönyvek egyike, részletesen taglalja mind készítésüket, mind javallataikat, mind felhasználásukat.²⁴

A XVIII. sz. végén meglepő gyorsasággal elveszti jelentőségét a mitridátum és teriáka. Az első kiadású magyar gyógyszerkönyv teriákája, az összetételből következtetve, már csak az ópium indikációival rendelkezhetett.

FORGALOMBA HOZATALUK

Az a nagy kereslet, mely e szerek iránt a középkorban kialakult, valamint e szerek alkotórészei minőségével kapcsolatos követelmények voltak okozói a teriáka és mitridátum nagy fontosságú kereskedelmi cikké válásának.

A teriáka és mitridátum készítését kezdetben az orvos-gyógyszerészek maguk végezték, és valószínűleg csak saját betegeiknél alkalmazták. A városi gyógyszertárak felállításával a gyógyszerkészítés gyógyszerési tevékenységgé vált. Lassan megindult az orvosi és gyógyszerési hivatás kettéválásának folyamata. Kialakult a pálcá-ordináció, majd a vényre történő gyógyszerrendelés. Ezzel párhuzamosan és a kereskedelem fejlődése részeként fejlődött a gyógyszeralapanyagok kereskedelme is.

A 10. számú ábra egy XIV. századból való kézirat egyik miniatúráját mutatja be, mely korabeli gyógyszertárat ábrázol, ahol a gyógyszerész, a fejezet feliratából következtethetőleg, teriákát ajánl megvételre. A kézirat latin fordításban tartalmazza egy XII. századi arab orvos népies gyógyászati munkáját. Érdekes dokumentum ez arra is, hogy már ebben az időben is dolgoztak női segédek a gyógyszertárban.²⁵

Az évszázadok folyamán a legnagyobb hírnévre a velencei teriáka és vipera-pogácsa tett szert. A wormsí 1582-es gyógyszertári rendtartás írja elő a következőket:

„... A vipera-pogácsákat, mivel azokat itt Németországban vipera hiányában készíteni nem lehet, a gyógyszerészek Velencéből rendeljék.”²⁶

Hazánkba a XVI. és XVII. században Bécsen keresztül került a teriáka, de csak főuraink engedhették meg maguknak ezt a luxust. Így pl. Bethlen Gábor fejedelem számadáskönyve számos adatot tartalmaz „különbféle orvosságok, patika szerszámok, velencei-terjék” bécsi beszerzéséről. Sőt, a fejedelem közvetlenül Velencében is vásároltatott egy egy font teriákát.

A török hódoltság korában hazánk területén igen kevés gyógyszertár működött. A hiányos orvos- és gyógyszerellátást egy szükségmegoldás, a *gyógyszertudakozás* e korban szélesben elterjedt gyakorlata hidalta át. Ez abban állt, hogy főuraink ha betegségüket vagy hozzátartozóik, háznépük betegségét saját házi-

²⁴ Magyary Kossa Gy.: *Állatorvosi Könyvészet*. Budapest, 1904.

²⁵ Peters i. m.

²⁶ Schelenz i. m.

10. ábra. Gyógyszertár a XIV. században. Miniatúra. (Mittenwald i. m.-ből)

patikájukból gyógyszerelni nem tudták, ismerőseikhez, barátaikhoz fordultak tanácsért, gyógyszerért. E korból levéltárainkban őrzött dokumentumok tömege tanúskodik e gyakorlatról. Ezekből kiragadva idézek egy, a teriákával kapcsolatos adatot.

Szécsi Mária, Wesselényi Ferenc nádor felesége, Weber János eperjesi gyógyszerészhez írt levelében (1755) a többi között ezt olvashatjuk:

„... Uramot ökigyelmét is harmadik éjjel igen megrázta a hideglelés, most is bágyadt állapottal vagyon ő kigyelme. Hagyá azért írnom, ő kigyelme számára is küldene... Valami jó terjeket is egy köpöczével...”²⁷

A XV. századtól a XVIII. századig Európa-szerte vándorló kereskedők, anyagárusok vásárokon, piacokon és házalva árulták szereiket. Köztük teriákát és mitridátumot is. A vándorkereskedők a törökűlés miatt nem merészkedtek hazánk területére, így csak a XVIII. században jelentek meg. A vándorkereskedők egy külön rétege is kialakult, kiket portékájukról, a teriákáról Németországban triaklereknek neveztek. Ezeknek a kereskedőknek rendeletek írták elő, hogy teriákájukat kötelesek árusítás előtt a városi tanácsnak bemutatni. A vásárokon azután, minden

11. ábra. Teriáka-árus. (Peters i. m.-ből)

hírverő lehetőséget megragadtak, hogy árucikkeiket népszerűsítsék. A közönséget legtöbbször nagy húhóval csalogatták magukhoz, úgyhogy Németországban közmondásossá vált: „kókler, triakler”. Olykor bohóc ruhába, orvosi talárba öltözve, trombita és dudaszó közepette jelentek meg vásári emelvényeiken, melyen legtöbbször egy asztal állt, rajta tégelyekkel, mozsarakkal, sebésziszerszámokkal, doktori diplomával és a teriáka eredetiségét bizonyító okiratokkal. (Egy ilyen teriáka-árust ábrázol a 11. ábra.)

Mivel e szerek eredetisége sok esetben kétséges volt, számos város tanácsa

²⁷ Takáts S.: *Művelődésügyi tanulmányok*. Budapest, 1961.

úgy határozott, hogy maga állíttat elő gyógyszerházában ilyen szereket. Ilyen városok voltak Párizs, Montpellier, Königsberg, Bécs, Pádva stb. Az 1749-ben életbe lépő nagyszombati gyógyszerész-statutumok is hasonló szellemben intézkedtek.²⁸

12. ábra. Vipera-pogácsa bizonylat a XVII. századból. (Peters i. m.-ből)

Természetesen a városok által készíttetett s nagy körültekintéssel ellenőrzött ilyen szerek reklámozása is kialakult. Eredetiségüket igazolták az edényeken a város pecsétjei, a külön e célra kiállított bizonylatok stb. A reklámot rölapok, cédulák, hirdetmények biztosították. Hoffmann Illésnek az előbbieken részletesen tárgyalt gyógyszerhirdetménye a „Terjék és Vörös Ihr”-ről, ilyen reklám-célokat szolgált. Hoffmannak valószínűleg jól jövedelmezett ez a vállalkozás, hisz köztudott, hogy ebben az időben a nyomtatás még igen költséges volt.

Egy páduai vipera-pogácsa bizonylatot mutat be a 12. számú ábra. A bizonylat közepén a város egyetemének négy professzora aláírásával bizonyítja a szer

²⁸ Baradlai—Bársony i. m.

eredetiségét. A képen alul Zanella Jeromos lengyel származású páduai gyógyszerész arcképe látható. Ő a pogácsák készítője.

Königsberg teriakáját verssel reklámozta 1683-ban. A vers, Andromachos emlékére (?), görög verslábakba szedve íródott. Magyar fordítása a következő:

*„Az, ki beteg s szenved : tele élete kinnal,
csak az egészség tud kiemelni a bajból.
Ő, te halandó, jöjj ide, nézd ; ez a gyógyszer
mely a halál mérget elemészteni képes.*

*Andromachos volt az, ki e szert kitalálta.
Vedd ! Ez a szer, mint a velencei, oly jó,
oly pazarul készült, ha ki élvezi : boldog,
mert a halál mérget elemészteni képes.
Fél a halál már, vész okozó dühe elhal,
mert ez a szer mérget elemészteni képes.”²⁹*

Ezzel végigkövettük a teriaka és mitridátum évszázados történetének legjelentősebb állomásait. Történetükből hivatásunkra, a gyógyszerészetre a következő tanulságokat vonhatjuk le. A gyógyszerészet kialakulásának kezdete óta, a vele foglalkozók igyekeztek a legnagyobb körültekintéssel és pontossággal szolgálni az emberiséget, a beteg embert. Hogy ez sok esetben nem sikerült, s még ma sem sikerül, az az emberi megismerés korlátaiból adódik, mely függvénye a civilizációnak. Ugyanakkor ez a lelkiismeretes, körültekintő és pontos munka volt rugója a tudományos fejlődésének.

Summary

The article sums up the most important data from abroad and from Hungary concerning the 200 year history of teriac and mithridate. It investigates the history of their names, prescriptions, components, making, uses and circulation. It collects facts and documents on them, explains the causes which made them famous and much sought-for throughout the centuries, sheds light on the origin of the directions regulating the circumstances of their preparation. It also dwells on the actual influence they could have on the human organism, and describes the various suppositions in circulation about their effect.

²⁹ Peters i. m.

A BUDAI ORVOSOK ÉS GYÓGYSZERÉSZEK A FEUDALIZMUS KORÁBAN*

CZAGÁNY ISTVÁN

A budai gyógyítás története szerves része az emberi tudat legnemesebb életmentő küzdelmének, a fennmaradásért és gyógyulásért örökké tartó harca eseményeinek. E tudományág jelen területi elhatárolását csupán az indokolja, hogy a soron következő egészségügyi résztörténet végeredményében a mai napig sincs teljesen felkutatva és ezért nem is válhatott kellő súllyal az országos történet szerves részévé. Nincsenek egészen tisztázva azok az összefüggések sem, amelyekkel a budai gyógyítás módszerei döntően hatottak hazánk gyógyászatának, de sokszor még képzőművészetének történetére is. A kellő áttekintés elérése érdekében az alábbiakban igyekszünk összegezni ismerteinket a legújabb kutatások fényében.

Köztudomású, hogy Magyarországon az Árpád-házi uralkodók korában a gyógykezelést elsősorban ispotályainkban és kolostorainkban kezdetben a szerzetesrendek végezték. Ez a megállapítás az ország feudalizmus-kori fővárosának, Budának a területére is vonatkozik. Eleinte leginkább a Benedek-rendiek¹ és antoniták (Szt. Antal-rend)², majd a johanniták³ vagy keresztes barátok, vala-

* This paper in a shortened form has appeared in English, French and German in *Therapia Hungarica* 1970, Vol. 18, No. 4.

¹ A benedekrendiek számára alapította István király 1002-ben a pécsváradi kolostort, amelynek személyzetéhez 4 betegápoló és 6 fürdőszolga is tartozott a gyógyító tevékenységük (cura infirmorum) bizonyosságaképpen. A kolostor ugyanis el volt látva vízvezetékkel is — szemben például a Budavári Palotával, amelynek első vízvezetéke csak 1414—1416 között készült. Baradlai János—Bársony Elemér: *A magyarországi gyógyszerészet története*. I. köt. Az ősidőktől 1800-ig. Budapest, 1930. 52.; Hintsch Elek: *A középkori orvostudomány*. Budapest, 1930. 183.; Korbuly György: Egészségápolás. *Magyar Művelődéstörténet*. I. köt. Ősműveltség és középkori kultúra. Budapest, é. n. 359.; Zolnay László: Buda középkori vízművei. (Klny.) *Történelmi Szemle* 1961. 1. 29., 34., 37.

² Az antoniták pozsonyi kórházát állítólag I. László király alapította a XI. század végén. Említve Hintsch i. m. 183. és Korbuly i. m. 360.

³ A johannita kórházak közül az esztergomit (Xenodochium Sanci Lazari) még István király alapította 1000-ben a leprások számára. Ezenkívül Székesfehérvárott, Csurgón, Szentén és Nagyváradon volt még kórházuk. Toldy: Chron. Hungar. Cod. capit. Poson, 1852. pag. 24. alapján Baradlai—Bársony i. m. 59., 60. jegyz. Említi Hintsch i. m. 183.; Korbuly uo.

mint a lazaristák (a Szt. Lázár-rend tagjai), de később más betegápoló szerzetesrendek is — például a XII—XIII. században a ciszterciták, premonstreiek, ágostonrendiek, pálosok, domonkosrendiek, minoriták, ferencesek, sőt a szanitárius apácák, a klarisszák és katarinisták — végezték ezt a középkorban irgalmassági cselekedetnek számító feladatot.⁴ Ispotályaikban már gyógyszerkészítést is folytattak a XII—XIII. század folyamán. Hazánkban szerzetesi patikáik voltak a legősibb — még nem nyilvános — gyógyszerházak, orvosló fráterek az első orvosok.

Futólag áttekintve, a korai feudalizmus-kori Magyarország orvoslás-történetének az alábbi állomásait ismerjük. A 926. évi lech-mezei csata hét gyászmagyarájának maradványai az 1000-ban Esztergomban alapított Contubernium pauperum (Xenodochium Sancti Lazari) falai között találtak menedékhelyet; őket nevezték „Zent Lazar Zigini”- („Szent Lázár szegényei”)-nek. Az 1002-ben alapított pécsváradi bencés kolostor kórházát (Xenodochium) 1007-ben rendezték be és 1015-ben már facsővekből készült vízvezeték működött abban.⁵ A fertőző betegségek ugyanis a XI. században nagy területekre terjedtek ki és aránylag sűrűn ismétlődtek; 1006-tól kezdve például a pestis többször is dühöngött hazánkban. A pécsváradi kolostor bencés papjai pedig 1011-ben már az elmebajozokat is gyógyítani igyekeztek.

A rühről (scabies) az első adatunk 1061-ből maradt fenn. Az anyarozs-mérgezés pedig 1071—1089 között szedte áldozatait Magyarországon. Nem tévesztethetjük azonban szem elől Szent István király 1035-ből fennmaradt azon rendelkezését sem, amelyből kitűnik, hogy ebben az időben a betegségek okozójául még a varázslást és a boszorkányságot, a „megrontást” tekintették. Alig fél évszázaddal későbből azonban — 1075-ből — már fennmaradt fürdőéletünk első írásos bizonyítéka is az esztergomi savanyúvíz-fürdő említése kapcsán.

Az első székesfehérvári kórház 1093-ban készült el, majd ezt követték a pozsonyi, daróczi, csütörtökhelyi, selmecbányai, lőcsei és kolozsvári kórházak.⁶ Az 1095. évi pestisjárvány alkalmával azonban elkezdték használni a Gentiana cruciatat — Szent László fűvét —, a nagy királynak tulajdonítva a pestis elleni hatása felfedezését. Kétségtelen, hogy az orvoslást — mint melléktantárgyat — már Szent István idejében tanították a veszprémi, kalocsai és az esztergomi papi főiskolákon. Toldy Ferenc szerint pedig a XI. század folyamán már külön orvosi osztály is keletkezett az esztergomi akadémián.

A johannita ispotályos barátok 1138-ban kaptak Székesfehérvárott kórházat (Hospitalarii ordinis sancti Joannis in Alba Regia)⁷, Csurgón és Szentén pedig

⁴ A karthausiak és a Szent Lélek-rend keresztesei is foglalkoztak betegápolással. Baradlai—Bársony i. m. 53.; Korbuly uo.

⁵ Baradlai—Bársony i. m. 59.; Hintsch i. m. 193., 183—184.

⁶ Hintsch i. m. 183., 189., 191.

⁷ Hintsch i. m. 191., 305.

Drákót, Kálmán király udvari orvosát már világi orvosként említik. Litkeiné Brüll Klára: Kórházak a török hódoltság előtti Pest-Budán. Budapest, 1971. IX. 1. 40. Forrásmegjelölés nélküli véleménye ellentétes Toldy Ferenc álláspontjával, mert szerinte Esztergomban csak káptalani tanoda működött és csupán annyit tudunk róla, hogy 1325-ben János honti főesperes tanára volt az akkor már főiskolának. Ő pedig orvostudománnyal foglalkozott (artium in medicinis). Baradlai—Bársony i. m. 59.

1163-ban jutottak hospitaléhoz a keresztes barátok.⁸ Konstantinápolyon keresztül már 1150-ben hoztak be aloet, maciszt, mosuszt, kamillát, ricinust és még több orvosi drogot Magyarországra gyógyítás céljából. A párizsi minta alapján egyetemi rangra emelt veszprémi főiskolán 1180 után már jelentős orvosképzés folyt, és III. Béla királyunk például Péter püspököt spalatói érsekké nevezte ki 1181-ben, az orvoslás terén kifejtett érdemeiért.⁹ Az óbudai hévízforrásokat — a mai Császárfürdő őseit — III. Orbán pápa bullája nevezte meg először 1187-ben, tehát ekkor azok már használatban lehettek fővárosunk területén.

A nagyváradai kórház 1165-ben, a pannonhalmi kórház 1201-ben, a keresztes barátok borsai kórháza (fundatio hospitalis Terra Borza) 1211-ben, a miskolc-hévízi (tapolcai) kórház 1217-ben keletkezett.¹⁰ II. Endre királyunk udvari orvosát, Sándor mestert szintén 1217 tájáról ismerjük. A győrszentmártoni kórház barátokról (domui infirmorum fratrum in Monasterio Sancti Martini de monte Pannonia) 1221-ben hallunk, a nagyszebeni kórházról pedig 1222-ben. A ciszterciák 1234-ben Bácsón (Bachiense) kaptak kórházat, az egri ispotály viszont már 1240-ben működött.¹¹

A minorita ápolóbarátok 1248-ban Szemenyén (Scemenia) jutottak monasteriumhoz, 1274—1275-ben pedig megindították a soproni és selmecbányai kórházakat is. A karthausiak 1259. évi, magyarországi constitutiója szerint minden kolostorukban kellett lenni orvosoknak és gyógyszerházaknak.¹² Az esztergomi főiskolán 1276 után már beható orvosképzés folyt, IV. (Kun) László király pedig ugyanez évben gazdag adománnyal fejlesztette tovább a komoly orvosképzés első gőcpontját, a veszprémi „studium generale”-t. III. Endre—utolsó Árpád-házi királyunk — 1292-ben Nagyszebenben állított kórházat (Cibini Hospitale pro . . . debilibus), a keresztes barátoknak pedig 1294-ben már a budai, kolostori kórházai is üzemben voltak. A Buda-felhévízi keresztes konvent ispotályának pecsétje például 1296-ból maradt ránk.¹³

⁸ Hintsch Elek szerint a csurgói kórház állítólag 1165-ből való: i. m. 183.

⁹ Hintsch i. m. 185.

Hintsch adatainak megbízhatóságához azonban kétség fér. A veszprémi orvosképzést sem támasztja alá hiteles adat. L. erre vonatkozólag bővebben: Schultheisz Emil: A hazai orvosképzés története a nagyszombati orvosi kar felállításáig. *Comm. Hist. Artis Med.* 51—53 (1969). 17—22. (A szerk.)

¹⁰ Hintsch i. m. 183., 193.; Baradlai—Bársony i. m. 59.

¹¹ Hintsch i. m. 183., 185.; Baradlai—Bársony i. m. 59.

¹² Baradlai—Bársony i. m. 59.; Hintsch i. m. 183., 185.

¹³ Hintsch i. m. 185.

Megerősíti ezt Zsebők is, amikor a következőket mondja: „Annyit tudunk — s ezt oklevelek is bizonyítják —, hogy Esztergomban a XI—XIII. században működött káptalani iskolában (studium particulare) orvostant is oktattak.” Zsebők Zoltán: *A Budapesti Orvostudományi Egyetem 200. éves jubileuma kiállításának katalógusa*. Budapest, 1969. 5. Az orvostan oktatásának kialakulása nyilván 1026—1276 között ment végbe, mert: „Arnoldus Esztergomban 1026 táján (még csak) énektanuló kispapokat látott.” Hóman Bálint—Szekfü Gyula: *Magyar történet*. I. köt. Budapest, 1935. 204. A nagyszebeni kórház felállítására vonatkozóan lásd: Linzb. Cod. san. I. 1—81. alapján Baradlai—Bársony i. m. 59.; Hintsch i. m. 183. Ugyanerről bővebben Kubinyi András: *Budafelhévíz topográfiája és gazdasági fejlődése. Tanulmányok Budapest Múltjából*, XVI. köt. Budapest, 1964. 85—170.

Ebben az időben a johannitáknak és templáriusoknak hetven rendháza nyújtott már gyógykezelést a rászorulóknak részére. Működtek a ciszterciátáknak az egri, bácsi és apátfalvi, kolostori kórházai, valamint a domonkosok margitszigeti kórháza. A legelső magyar szerző latin nyelvű „Liber de calendo seu computo” című munkáját pedig Erdélyi Péter, domonkosrendi szerzetes írta meg 1300-ban.¹⁴ Az országos fejlődésnek ebbe a rövidre fogott vázába illeszkednek bele a budai orvoslás és gyógyszerészet történeti dátumai, legelső eseményei.

Az ezekről szóló feljegyzések, főként más célból íródott oklevelekben,¹⁵ vagy például Árpád-házi Margit szenttéavatási perének tanúkihallgatási jegyzőkönyvében,¹⁶ később a Budai Törvénykönyvben¹⁷ (Ofner Stadtrecht) maradtak fenn. A helytörténeti szempontból tanulmányunkhoz felhasznált oklevelek egyértelműen bizonyítják, hogy Magyarország feudalizmus-kori fővárosában a gyógyszerészek és az orvosok főként a mai Tárnok utcában és a Szentháromság tér mellett laktak. Vagyis a fő utcán és a fő tér közelében helyezkedtek el a Nagyboldogasszony Főtemplom — németek plébániája — környékén, és csak néhány lakott közülük a mai Uri utca északi harmada táján. Ez azt jelenti, hogy házaik zömmel a „német városnegyedben” állottak és csak egy-egy feküdt a „magyar városrész” területén. Jelenti ez továbbá azt is, hogy társadalmi szempontból a megbecsült rétegekhez tartoztak és tevékenységüket elsősorban a főváros fő ütőere mentén fejtették ki.

Nincs tudomásunk arról, hogy letelepedésük már a tatárjárás előtt megkezdődött volna, pedig az északi városnegyed magjainak eredete kétségtelenül az 1234—1237 körüli évekre nyúlik vissza. Az 1243—1246 körül betelepülő magyar és német etnikumú lakosok között ez idő szerint nem tudunk egészségügyi foglalkozásúról. Az első orvos-szerzetessel csak 1257 után találkozunk a Vár mai lakónegyedének a déli városszélén, az első gyógyszerész pedig 1303-ban lakott a település közepe táján állott férfikolostorban.

Jellemző, hogy a gyógyszerészek utcájának — „platea Apothecariorum” —, a mai Tárnok utcának az első említése 1316-ból való, és az a két legkorábban orvoslással foglalkozó — ferences és domonkos — kolostort kötötte össze. A város északi felén, különállóan lakott első, királyi gyógyszerésről csak az 1352—

¹⁴ *Hintsch* i. m. 184. A domonkosok Magyarországi betelepülésére és budavári megjelenésükre vonatkozóan Pfeiffer M.: A domonkos rend magyar zárdáinak vázlatos története (Kassa, 1917. 34—36.) alapján Bendefy László: *Az ismeretlen Juliánusz, 1235—1238.* Budapest, 1936. 64., 71. Vö. Feuerné Tóth Rózsa: *Margitsziget.* Budapest, 1955.; *Hintsch* i. m. 186.

¹⁵ Nagyon érdekes például, hogy a szülés megkönnyítésére mondott, XIII. századi áldás szövege maradt meg a Pray-kódexben (Orsz. Széchényi Könyvt.) Publ. *Korbuly* i. m. 361., valamint *Hintsch* i. m.

¹⁶ Eszerint például egy Candida nevű apácát súlyos betegségében a domonkos rendhez tartozó Rudolf fráter kezelte. Kérdés, hogy ez a fráter melyik rendházhoz tartozott?

¹⁷ A Jogkönyv például a sebészekre (chirurgus, cirolicus) vonatkozóan is tartalmazott rendelkezéseket (von den Wundärztzen) de ez a része elveszett. Lásd Michnay—Lichner: *Buda törvénykönyve — Ofner Stadtrecht.* Pozsony—Pressburg. 1845.; Relkovic Neda: *Buda város Jogkönyve.* Budapest, 1905.; Karl Mollay: *Das Ofner Stadtrecht.* Budapest, 1959. 1—205.; Vö. Brüll uo.

1358 körüli évekből van tudomásunk. E néhány adat kellőképpen illusztrálja tárgyunk kutatásainak sokirányúságát. Csak az ilyen szerteágazó területekről összegyűjtött, teljes anyag módszeres, időrendi vizsgálata révén juthatunk el a középkori gyógyítás helyi történetének felrajzolásához. A mondottak alapján az alábbi tudománytörténeti szintézisünk kísérlete módszertani szempontból nézve is elég érdekesnek ígérkezik.

*

A budai terület első, név szerint ismert orvos-egyénségei *Aginotus*, *Archuicus* és *Theodoricus* orvos-szerzetesek a mai Szent György tér vagy Színház utca keleti oldalán állott, volt ferences kolostor lakói voltak. Ez a kolostor 1260 körül már állott és telepítése az 1250-es években történhetett. Frater Theodoricusról azt is tudjuk, hogy IV. (Kun) László király (1262—1290) udvari orvosa volt.¹⁸ Az orvos-szerzetesek neveit egyébként Árpád-házi Margit (1242—1271) szenttéavatási perének tanúkihallgatási jegyzőkönyve őrizte meg a számunkra. Ezt az 1276-ban Budán lefolyt inkvizíció vette fel és tanúsága szerint Aginotus (*Agnetus*) ferences orvos kezelte azt a Petrus Hungarust (Tapolcai vagy Tapolcsányi Magyar Péter), aki már 1257-ben a budavári ferenceseknél lakott,¹⁹ de csak Margit királynő sírjánál gyógyult meg. Vele kapcsolatban említjük meg orvostörténeti érdekességgént, hogy az Árpád-házi szent 1271-ben már használt ágylátat.

Más forrásokból tudjuk,²⁰ hogy IV. Béla királyunk (1206—1270) házi- orvosa *Bernaldus* (Bernold) óbudai apát (kanonok), V. István (1239—1272) László fiának orvosa pedig *Mutinius* (Muthmerus) — 1264—1281 között szepesi prépost — volt. Egyébként IV. Béla király idejében épült Buda első kórháza is a mai Rác fürdő táján, nővérenek — a Wartburg várában élt — Árpád-házi Szent Erzsébetnek tiszteletére. Ennek egyik betegét — az ifjú Bánk fia Pétert — már a Margit-féle szenttéavatási per is említi az 1260-as, 1270-es évekből.

Ezeknél a legkorábbi eseteknél azonban nagyobb jelentőségű a IV. (Kun) László király betegágyánál 1273-ban megtartott öt orvos consiliuma. A Budán, halálos lázbetegségben fekvő királynál *Garcianus* mester — Moys nádor házi- orvosa —, *Theodoricus* ferences doktor, *János* mester — Gutkeled nembeli Joák-

¹⁸ Nápolyi leg. 568. Mon. Ep. Vespri. 293—299. Hiv. Gerevich László: *A budai Várfeltárása* (doktori disszertáció). Budapest, 1963. MTA könyvtára: kéziratár 2235. sz. 26.

¹⁹ Tapolcsányi Péter vallomása 1276. július 26-án hangzott el és akkor azt mondta, hogy 18—19 éve él Budán a ferences templom mellett. Adatának megbízhatóságát azonban erősen gyengíti, hogy nem emlékezett IV. Béla és leánya Margit halálára, pedig azok a vallomás előtt néhány évvel (1273) haltak meg. Lásd Kubinyi András: A király és a királyné kúriái a XIII. századi Budán. (Klny.) *Archaeológiai Értesítő* 1962. 2., 162. 31. jegyz.

Tapolcsányi Péter valószínűleg azonos azzal a Magyar Péter budai lakossal, aki egy ferencesrendi szerzetes rendületére vasövet viselt a sérve ellen, de amikor el- esett, akkor a „belel kidűltek”. *Hintsch* i. m. 192.

²⁰ Az Árpád-házi Margitra vonatkozó adatot közli *Hintsch* i. m. 184., 1276-os évszám- mal. Földmár György: Az I. kerület egészségügyéről. *Várkerület. Korrajzok az elmúlt évszázadokból*. Budapest, 1969. 72.; Baradlai—Bársony i. m. 63—64.

him tárnokmester háziorvosa —, Bertalan orvosmester és Gellért mester sereglettek össze.²¹ Gellért doktor az 1158-ban alapított bolognai orvoskaron²² végzett, és IV. Béla király halála után, 1270-ben lett V. István, majd IV. László király háziorvosa. Uralkodói oklevél 1275-ben „magister artis medicine professor, fidelis physicus noster”-nek nevezi, majd pedig a Zágráb melletti Tornova faluval jutalmazta felgyógyulásáért a király. János nevű fia a XIII. század végén a mai Gellérthegy táján volt szőlőbirtokos.

Utóbb 1279-ben a budai zsinat foglalkozott az orvoskodó papok gyógyítási módszereivel, amennyiben megtiltotta azoknak a sebészeti beavatkozásokat, a vágással, vérzéssel, égetéssel járó sebkezelést. („*Ne illam partem chirurgiae exerceat clericus, quae ad ustionem, vel in cisionem tendat.*”)²³ Ez egyfelől azt bizonyítja, hogy korábban már Budán is gyógyítottak ilyen módszerekkel az orvosok. Másfelől igazolja a középkori Egyház ismert felfogásának — amely szerint még gyógyászati vagy tudományos szempontból sem szabad az emberi testbe beavatkozni vagy azt felboncolni²⁴ — helyi érvényét is.

Mai szemmel nézve tehát a XIII. századi orvoskodó papok vagy szerzetes fráterek aligha tekinthetők tanult orvosoknak az emberi testről alkotott rendkívül hiányos ismeretképük miatt. Mentségükre szolgál azonban, hogy a korabeli iskolai oktatás²⁵ még a következő században, egyetemi szinten²⁶ sem nyújtott lehetőséget számukra a szükséges biológiai ismeretek megszerzéséhez. Ennek ellenére például a XIV. század első két évtizedében volt már Budának gyógyszereket készítő városi orvosa és nem szerzetesi, nyilvános gyógyszerháza is.

A korszak kétségtelenül legjelentősebb egyénisége a már említett Erdélyi Péter

²¹ Zolnay László: Betegek, orvosok, kórházak a középkori Budán. Budapest, 1967. V. 7. 20.; Zolnay László: Ünnepek és hétköznapiak a középkori Budán. Budapest, 1969. 102.; Baradlai—Bárony i. m. 63.

²² Zolnay: Betegek... i. m. 21.

²³ A tours-i zsinat már 1163-ban szétválasztotta a belgyógyászat és a sebészet útját, amikor kimondotta, hogy: „*ecclesia abhorret a sanguine.*” Ekkortól kezdve lett külön orvostudományág a sebészet. Hintsch i. m. 163. Ezt a tilalmat a párizsi zsinat 1212-ben tovább kimélyítette.

²⁴ Az első boncolást Mondino de Luzzi hajtotta végre Bolognában 1302-ben. Majd ugyanott 1306-tól kezdve bonctani előadásokat is tartott. Hintsch i. m. 209.

²⁵ A korabeli közép-európai egyetemalapítások időrendje a következő: 1107: Párizs, 1113: Bologna, 1167: Oxford, 1181: Montpellier, 1183: Veszprém, 1287: Lisszabon, 1290: Coimbra, 1300: Lerida, 1308: Perugia, 1312: Palermo, 1314: Treviso, 1320: Firenze, 1339: Grenoble, 1343: Pisa, 1346: Valladolid, 1347: Prága (IV. Károly császár), 1354: Huesca, 1361: Pávia, 1364: Krakkó (Jagello Kázmér), 1365: Bécs (Habsburg Rudolf), 1367: Pécs (Nagy Lajos), 1379: Erfurt, 1385: Heidelberg, 1388: Köln, 1389: Óbuda (Mária királynő), 1402: Würzburg, 1409: Lipcse, 1410: Óbuda (Luxemburgi Zsigmond újjáalapítása), 1411: St. Andrews, 1426: Löwen, 1448: Greifwald, 1432: Doornik, 1453: Glasgow, 1455: Freiburg, 1460: Basel, 1472: Ingolstadt, 1467: Pozsony (Mátyás király), 1473: Trier, 1477: Budavára (Mátyás király) stb. Jelenlegi tudomásunk szerint Kloststein Simon és Nagyszombati Mátyás professzorok Zsigmond császár óbudai egyetemén az anatómiát már a boncolás ismeretében tanították. Hintsch i. m. 151. és 356.; Zolnay: Ünnepek... i. m. A pozsonyi egyetem — az Academia Istropolitana — orvostanára pedig Thöringer Péter volt. További tanárai közé tartozott Magister Petrus „artium et medicinae doctor” és Regiomontanus (Müller) János a híres csillagász és hu-

domonkosrendi szerzetes, a „Liber de calendo seu computo” című könyv szerzője 1300 körül. „*Apothecarius et confector medicinarium*” — „akinek budai gyógyszerertáráról is tudunk.” Helyét tehát nem képzelhetjük el másutt, mint a budavári domonkos férfikolostorban, ahol azonban gyógyszerertára nem lehetett más, mint szerzetesi patika. Mindez el is férne a Hess András tér 1—2. sz. alatt állott és legkésőbb 1254-re elkészült kolostorban. Ennek feltérési eredményeiből azonban ez ideig még nem ismerünk gyógyszerertára utaló leleteket. Sajnos, személye sincs egyértelműen elválasztva névrokonától, aki nagyjából ugyanekkor működött.

Péter mestert („*Petrus physicus et apothecarius budensis*”) ugyanis — aki végrendeletét 1315-ben mondta tollba — 1303-ban említi először oklevél. A „*medicus et confector medicinarum civis castris novi montis Pestiensis*” ekkor már Buda polgára volt és a város határában fekvő Kövesdmál nevű szőlőjét mentesítették az adófizetés alól (decima) az esztergomi Szent István kórház papjai.²⁷ Ugyanekkor 1316-ból ismerjük az olasz Benedek udvari sebész testvérét Miklóst, aki Budán sebészkedett és itt házat is vett magának. Halálának évtizedében állott már gyógyszerertár („*Eggghaus der Apothecken*”) állítólag a mai Tárnok utcában is („*platea Apothecariorum*”), mert ennek első említése 1316-ból maradt ránk.²⁸

A következő név szerint ismert orvos-gyógyyszerész egyéniséget, Gekminust már öt oklevél említi 1332—1344 között. *Gecomín* (Gekmin) mester annakidején a leggazdagabb budai polgárok között szerepelt. Róbert Károly (1307—1342) és Nagy Lajos (1342—1382) királyunk udvari gyógyszerészének („*apothecarius domini regis*”) László nevű fia viszont 1352-ben szerepel egy oklevélben. Mel-

manista. Brüll i. m. 40. A budavári domonkos kolostorban 1477-ben megnyílt „*Academia Corviniana*” studium generale csak filozófiai és teológiai fakultással rendelkezett. Tanárai közül Petrus Nigert, Nicolaus de Mirabilibus és Michele de Ungariát ismerjük. Entz Géza—Csemegi József: A Hess András téri volt domonkos templom romjai. Horler—Pogány: *Budapest műemlékei*. I. köt. Bp. 1955. 347. Mátyás király ezen kívül tervezett Budán egy másik egyetemet is a Vár alatt, északi irányban, állítólag 40 000 diák részére, külön városrészrel. Az óriási épület alapfalai még a XVI. század második felében is láthatóak voltak, de a diákok óriási számát Ballagi Aladár szerint csak később találták ki. (*Buda és Pest a világirodalomban*.)

- ²⁶ Nagyszeben városának 1580-ból fennmaradt „*Inventarium librorum*”-a, amelyet a városi gyógyszerertár könyveiről vettek fel, bizonyítja, hogy még háromszáz év múlva is Nicolaus Myrepsus (1222—1255), Christophorus Honestus (1392) és kortársaik könyveit használták a gyógyászatban. Schwarz Ignác: A gyógyszerészet történetéhez Magyarországon. *Gyógysz. Közl.* 1891. 305. és Orient Gyula: Az erdélyi és bánati gyógyszerészet története. 70. alapján Baradlai—Bársony i. m. 71.
- ²⁷ Erdélyi Pétert említi Hintsch i. m. 193., 273., 297.; Fitz József szerint a XIII. században a domonkos kolostorban csak egy X. századi kódex díszítése készült. *A magyar könyv története*. Budapest, 1959. 19. A domonkos férfikolostor helyére vonatkozóan Pataki Vidor: A budai Vár középkori helyrajza. *Budapest Régiségei* XV. köt. Bp. 1950. 288. és 299.; Baradlai—Bársony i. m. 56.; Hintsch i. m.; valamint Zolnay: *Betegek*... i. m. 21. Vö. Halmi János: *A gyógyszerészet története* (kézirat gyanánt). Bpesti Orvostud. Egyet. Gyógyszerésztudományi Kar. Bp. 1964. 29.
- ²⁸ Hintsch i. m. 286.; Andrisk József: Régi budavári és budai gyógyszerertárak. *Várkerület. Korrajzok az elmúlt évszázadokból*. Bp. 1969. (Kézirat gyanánt.) 82. Forrásmegjelölés nélkül.

lette érdekes, de nem eléggé ismert egyéniség az 1330—1345 között kimutatható *Euguboi András* királyi orvos, aki az utóbbi időpontban Erzsébet királyné udvari orvosa is volt, tehát működésének legalábbis egy része alighanem Óbudához — a királynői várhoz — kapcsolta. Működésének elismeréséül sárospataki plébános lett.

„Filius Gekmeny Apothecarii” örökös nélkül halt el, ezért Hont megyei, századi birtokát Nagy Lajos király „magister Zerenchen, fidelis apothecarius ipsius domini Ludovici regis et comes camerarum quinque Ecclesiensium”-nak adományozta. Szerecsen, feltehetően szicíliai, arab származású volt, aki oklevelét valószínűleg Salernóban szerezte.²⁹ Az első gyógyszerészek jelentőségénél egymaga is nagyobb nevet vívott ki magának Nagy Lajos udvari gyógyszerésze, Szerecsen Jakab,³⁰ aki a király lepraszertű betegsége miatt rendkívüli befolyásra tett szert az udvarnál.

Uralkodója jóvoltából lett pécs-szerémi kamaragróf és az államilag vert pénzekben még az arcképe is megjelent. Ezek a „Szerecsen-dénárok” éremtani szempontból is igen értékesek. A Budavári Palota legutóbbi feltárásakor pedig „Szerecsen fejese” kályhacsempék is kerültek elő az ásatásból.

Mivel valószínűleg fivérével *Szerecsen Jánossal* („magister Zerechen”) közös házban lakhatott, azért ismerjük budavári palotájának a helyét és maradványait is. Az erre vonatkozó oklevelek ugyanis azonosíthatóak voltak a mai Üri utca 49.—Országház utca 26. számú — egykor kettős — épülettel. Tudjuk, hogy e „Szerecsen nagyház” („Serechen Nogghaza”) a kevés számú, kétemeletes budavári, gótikus paloták közé tartozott. Mindenesetre 1403 előtt volt a kettejük birtokában, mert ekkor már János fia, Balázs és István adták el Garai Miklós nádornak 10 000 forintért. Később a Garai testvérek osztozkodtak rajta, végül pedig Hunyadi Mátyás király (1458—1490) törvénytelen fiának, Corvin Jánosnak a kezébe került ez a nagy kiterjedésű, kettős épület.

Szerecsen Jakab mellett 1358-ban szerepel *Magister Franciscus* is, Nagy Lajos királyunk házi orvosgyógyászaként. Uralkodásának idejéből egyébként az udvari orvosoknak már hosszabb névsorát ismerjük. Mindenekelőtt tudunk *Lippai Henrik*ről (Heydenricus) 1360-ból, aki a király orvosa és fizikusa volt.³¹ Az uralkodó 1360. évi, átmeneti zsidóüldözése idején távozhattott a nápolyi királyság területére Heracleaba, *Magyarországi Mózes* („Moises de Hungaria”) zsidó orvos is.³² Ekkor a király az olasz *Conversino da Ravennát* tette meg udvari

²⁹ *Hintsch* i. m. 273.; Anjou-kori okmánytár alapján *Schwarz* i. m. és *Weszprémi István*: *Succinta medicorum biographia*. IV. 270. alapján *Baradlai—Bársony* i. m. 56.

³⁰ *Veszprémi* i. m. i. h. *Baradlai—Bársony* uo.; *Andriská* i. m. 83.

³¹ *Pataki* i. m. 267. és 299. ua. 10. kép, 268., 294. 79. jegyz. 1412. aug. 25-i okl. DI. 9937. F. O. M. Joseph de Haüy: „Plan de la ville et chateau de Bude” 1687. évi térkép. Ez bizonyítja, hogy a Szerecsen nagyház a 66-os és a 136-os sz.-ú., két utcára átnyúló telek. Lásd Czagány István: *Budavára török hódoltság alatti helyszínrajza*. 1687. évi állapot. 1954. T. k. 7. sz. Erre vonatkoznak az 1403. jan. 11-i és az 1501. jún. 28-i oklevelek is. „Zaiger über die Vöstung und Wasser Statt. 1696. No. 63., 116. Dercsényi Dezső: *Nagy Lajos kora*. Budapest, 1942. 27.

³² *Dercsényi* uo., és *Zolnay: Ünnepek* ... i. m. 104.

orvosává, aki Budán is halt meg és könyvtárát az uralkodóra hagyta.³³ Másik orvos a *Jacopo d'Arque* padovai professzor volt, aki már a természettudományi alapon nyugvó galenusi, realista irányzatnak volt a képviselője. Maga is írt kommentárokat Galenus műveihez.³⁴

Az sem érdektelen, hogy a király anyja — Erzsébet királyné — 1369-ben „egy gyógyszerháznak épült kőházat” („domus lapidea”) adományozott az óbudai apácák részére.³⁵ Élete végén a lengyel származású *Radliczai János* kezelte Lajos király gyógyíthatatlan betegségét,³⁶ akit a francia király ajánlott a magyar uralkodónak háziorvosul, és aki Montpellier egyetemén végezte a tanulmányait, végül pedig Krakkó püspöke lett.

Nagy Lajos korát egyébként a kórházalapítások idejének is nevezhetjük. *Ortolfus* mester ugyanis 1330-ban építtette a Buda-felhévízi Szentlélek-lovagrendi ispotályt. Maga 1304—1331 között volt a kórház mestere, ekkor azonban eladta a rend ispotályának „Nandur” (Nádor) falusi földjét. A vételárat pedig „in structuram et edificium ecclesie Sancti Spiritus” költötték el, ami meghatározta a mellette állott templom építkezésének idejét is.³⁷ A „*Hospitale S. Spiritus de Buda*” vagy később „*Hospitale S. Spiritus in suburbio civitatis Budae*” a felső hévízeknél, az Óbudától északra elterülő síkságon feküdt.

Schier Sixtus szerint ezt a kórházat a Saxia vagy Sassia szentléleki papok alapították, és csak később került a johanniták birtokába. Egy Csányi-féle térkép szerint — amely Óbuda középkori épületeinek valószínű helyrajzát mutatja — a mai Szentendrei út mentén, az amphiteatrumon túl, az út másik oldalán állott; pontosabban a felső meleg források mellett ott, ahol Óbuda felett a töltés több forrást szorított egy tóba, amely a löporgyár vizégeit és a malmokat hajtotta. Ezt a vizgyűjtő Ortust „*Caput aquae calidae*”-nek nevezték egy 1337. évi adásvételi szerződésben, amikor Veyner János és testvére Domonkos eladták Lóránd gróf budai polgárnak azt a fél malomrészüket, amely a szentléleki hórház kertje mellett feküdt.

Oláh Miklós püspök 1536 körül említi a kórházat, Bombardius pedig a „*Topographia Magni Regni Hungariae*”-jában azt mondja, hogy a Szentlélek kórház Óbuda felett a johanniták másik kórháza közelében állott. Amikor a johanniták elhagyták Felhévizet, akkor a „*Hospitale*” a Szentléleki társulat kezébe került. A kórház rektora 1440—1452 között *Bertalan*, 1453-ban *Jakab*, 1483-ban *János* deák, 1494-ben *Eötvös Mátyás* budai polgár volt.

A János-lovagok „Szentháromság kórháza”, konventje és temploma a felhévízek alsó részén, a mai Császár és Lukács fürdők helyén feküdt. Templomát hol Keresztelő Szent János, hol Szentháromság templomnak mondják. A XIII. és XIV. században több okmány és adománylevél említi a budafelhévízi konventet, valamint kórházat, amelyet Zsigmond császár 1419—1433 között valószínűleg

³³ *Dercsényi* uo. A könyvtárra vonatkozóan *Zolnay* i. m. 185.

³⁴ *Zolnay: Betegek* ... i. m. 22.

³⁵ *Baradlai—Bársony* i. m. 57.

³⁶ *Hintsch* i. m. 273.; *Zolnay: Ünnepek* ... i. m. 104.

³⁷ *Zolnay: Betegek* ... i. m. 22.

francia építőmesterekkel restauráltatott. Ezek azonban az 1439—1440-es ostrom alatt ismét erősen megrongálódtak.

A János-lovagoknak volt Pesten is egy ispotályuk Szent Miklósról elnevezve, a volt Károly-kaszárnya (Invalidusok háza, ma Városháza) mellett. Már 1403-ban fennállott, mert ekkor Deák István eladta mészárszékét, amely az ispotályos vitézek mészárszékeinek közelében állott, ezek pedig a pesti Szent Miklós-kápolna kórodájához tartoztak. A budai káptalan viszont 1467. április 26-án Pest megye közgyűlése előtt tiltakozott a Szent Miklós ispotály mestere ellen, mert annak malmai gátolták a káptalant a halászatban.

Schier Sixtus „Buda sacra sub priscis regibus” című könyve szerint az első budai leprosorium Buda határán kívül, a Szent Lőrinc-monasztérium (Buda-szentlőrinc) felé vezető úton (a mai Szép Juhászné felett) állott, egy kis templom mellett. Lehet, hogy ennek eredete is a XIII. századra nyúlt vissza ugyanúgy, mint a margitszigeti domonkos apácák zárdájának kórházáé, amelyben Szent Margit hidegebb időben tüzet rakott és úgy fűrésztötte a betegeket, az életéről készült legenda tanúsága szerint. Az elmondottakból érthetővé válnak az 1244—1421 között keletkezett „*Statuta Civitatis Budensis*”-nek a kórházakkal foglalkozó rendelkezései is.

A 168. §. például a városi bíró kötelességévé tette, hogy az esküdtekkel együtt szombatonként gyűlést tartsanak és azon a kórháznak és templomnak ügyeit intézzék. A kórházakról tett említést a III. rész 373. §-a is, meg még egy másik rendelkezés, amelyik az ispotályoknak juttatandó kenyerekről szól. Már a Margit-legenda említette „*Szent Erzsébetfalvában*” (a Tabántól délre) „*Szent Erzsébet asszonynak ispotályá*”-t (Hospitalis ecclesiae Sancte Elisabethe de Kelenföldre), amelyről később, 1346-ban, 1459-ben és 1495-ben emlékezik meg oklevél.³⁸ Ez valószínűleg a Szent János lovagok kezelésében állott. Luxemburgi Zsigmond németrómai császár és magyar király (1387—1437) a kórházat 1437-ben a péterváradai ciszterci kolostor és a pécsváradai bencés kolostor jövedelmeivel gyarapította. A XV. század végén Szent Gellért ispotály volt a neve.

A mai Bugát utcai — először 1355-ben említett — másik leprakórházunk a Szent Lázár lovagrend kezelésében állott még 1390 táján is. Helyét a hajdani Szent Lázár templom mellett kell keresnünk, mert még 1500-ban is annak kolostorépülete mellett működött.³⁹ Buda város tanácsa ez utóbbi kettő közül valamelyiket át akarta építtetni 1414-ben, ezért hozatta meg az 1400 körül épült — ma is működő — sienai, gótikus Ospedale della Scala kórház terveit magának felhasználás céljából.⁴⁰

A XIV. század fordulója táján azután megszokasodnak a budai gyógyszerészek nevei is. *Synock* (Sinocchi = „világtalan”) és *Barauch*, Baranch (Baranchi, Baranchinus) gyógyszerészekről 1375-ben hallunk, amidőn az előbbi özvegyének óbudai házáat is az óbudai apácák kapják meg. Ugyancsak 1375-ben és 1376-ban mutatható ki *Mátyás* gyógyszerész („*Mathye apothecarii*”) is, akinek háza Ba-

³⁸ Földmár i. m. 73.

³⁹ Genthon István: Művészettörténeti áttekintés. Horler—Pogány i. m. 111.

⁴⁰ Horváth Henrik: *Budapest művészeti emlékei*. Bp. 1938. 25—26. (Fényképe ugyanott.)

ranchinus apothecarius épülete mellett állott a volt régi Pénzügyminisztérium (Hess András tér 1.—Szentháromság tér 5. sz.) délkeleti sarka helyén.⁴¹ Az egyik budavári gyógyszerertárról is maradt fenn fejlegyzés 1376-ból. *Rauchár Pétert* és *Zsigmondot* 1392—1409 között említi oklevél. Közülük azonban Rauchár Péter apothecarius volta kérdéses. Pontosán tudjuk, hogy Zsigmond apothecarius háza a mai Dísz tér 1—2. sz. helyén állott 2. épület volt — örökbér formájában⁴² —, amely 1423-ban valószínűleg *Zakariás* apothecarius kezébe került és az övé maradt 1435-ig.⁴³

Gottfried (Gothfried) nevével 1397—1437 között találkozunk,⁴⁴ Puckur Klára asszony pedig 1397-ben eladta azt a házát, amelyben a budavári sarok-apotheca volt.⁴⁵ *István*, Zsigmond császár és király orvosgyógyszerésze 1401-ben szerepel. Háza a mai Hess András tér 3. sz. „Veres sün-ház” mellett állott 1392—1395 között Ozorai Pipo (Pipo Spano) palotájának szomszédságában, a mai Fortuna utca nyugati oldalán. „*Magistri Stephani phisici domini regis (cyrologi)*” 1392—1401 között mutatható ki három, ebből az időből fennmaradt oklevél alapján.

Később, 1415-ben *Jakab*, 1419-ben *Konstanzi Konrád* („Conrad de Konstanzia”) budai gyógyszerészekről történik említés oklevelekben.⁴⁶ Az utóbbit kiemelkedő egyéniségnek ismeri a szakirodalom. Jakab budai gyógyszerész *Jeronimus* nevű fia pedig 1415-ben Bécsben tanult. Hunyadi János egyik diplomájában „*Stephanus*” budai gyógyszerész szerepel.⁴⁷ István valószínűleg azonos volt azzal a „*Stephanus apothecarius*”-szal, akinek 1448-ban háza volt a „nagy utcá”-ban („platea magna”) a mai Szentháromság tér keleti (?) oldalán kalmár János kereskedő és *Mihály* apothecarius épületei mellett. Kérdés azonban, hogy

⁴¹ 1375. jan. 17. és máj. 20. okl. Dl. 6296. F. O. M. Dl. 6281. F. O. M. Hivatkozva *Baradlai—Bársony* i. m. 57. 1375. febr. 16-i okl. Dl. 6334. F. O. M. Hivatkozva *Pataki* i. m. 286., 26. jegyz.

⁴² 1392. nov. 25. és 29., 1409. április 17. Batthyány-lvt. Körmend. Aut. Acta Alm. 5. Lad. 5. No. 24. F. O. M. Dl. 39. 270. F. O. M. Dl. 7817. F. O. M. Dl. 9544. 1396. jún. 24. és 1392. nov. 25. valamint 1435. szept. 30-i oklevelek. Eszt. főkápt. mlyt. Lad. 64. fasc. No. 5., Lad. 46. fasc. 1. No. 8. és Fejér: Cod. dipl. X. 2.—360. F. O. M. Esztergomi primási lvt. Lad. Q. fasc. 3. No. 62. Fejér: Cod. dipl. X. 7.—740. F. O. M. Hiv. *Pataki* i. m. 284., 10., 11. jegyz. Czagány István: Komplex kutatási módszer az építészettörténeti és helytörténeti tudomány szolgálatában. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*. 1968. 1—2. sz. (A budavári Hunyadi János út, Dísz tér, Tárnok utca, Szentháromság utca által határolt műemléki telektömb építés-, kutatás- és helyreállítás története) 78. Rauchár Péterre vonatkozóan vö. *Halmi János* i. m. 29.

⁴³ *Pataki* i. m. 299., ua. 4. kép.

⁴⁴ Schwarz: Gyógysz. Közlöny. 1891. 305. alapján hivatkozva *Baradlai—Bársony* i. m. 57. Gottfried budai polgár gyógyszerész és felesége 1397-ben kötnek egyezséget egy Kozma nevű győri polgárral. *Halmi János* i. m. 29.

⁴⁵ *Andriská* i. m. 83. Forrásmegjelölés nélkül.

⁴⁶ Werthner Mór: Századok. 1893. 604—607. alapján *Baradlai—Bársony* i. m. 60. 1392. dec. 10. Dl. 7817. F. O. M. 1395. dec. 24. Dl. 8111. F. O. M. 1401. jún. 13. Dl. 8662. F. O. M. *Pataki* i. m. 259—260., 290. 46. jegyz., 289. 45. jegyz. *Andriská* i. m. 83. Forrásmegjelölés nélkül.

⁴⁷ *Hintsch* i. m. 307. 1448. máj. 14. Dl. 14. 162. F. O. M. 1426. szept. Dl. 11. 849. F. O. M. *Pataki* i. m. 253., 287. 27. jegyz., 267. és 294. 78. jegyz. *Andriská* i. m. 83. Forrásmegjelölés nélkül.

azzal az *István fűszeressel* (apothecarius) is azonos volt-e, akinek házát a Mindszente-kápolnáját magában foglaló épület (ma Üri utca 49—51.) mellett 1426-ban említi Zsigmond császár oklevele.

Azt is tudjuk, hogy 1411-ben az óbudai *Simon* számos társa tartotta kezében a budai patikákat.⁴⁸ Találkozunk többször Zsigmond császár „*István mester*” nevű orvosával, aki mint budai sebész háztulajdonos is a városban 1392-ben — mint említettük —, de aki semmi esetre sem lehetett azonos az 1483 előtt élt István patikárussal. Mellette még *Dabi Mihály* orvos nevét ismerjük 1436-ból.⁴⁹ Kérdéses, hogy személye azonos-e az 1430 körül Budán működött *Mihály mester* borbély személyével. *Hammelburg János* orvos szintén Budán szegődött 1423-ban Zsigmond király szolgálatába.⁵⁰ *Luthomai Márk* doktort — az olmützi és brünni kanonokot — ugyanígy Budán vette fel orvosául 1426-ban Zsigmond császár. A sziléziai, glogauai származású *Stock János* wroclawi kanonok, budai, majd szepesi prépost pedig 1433—1464 között volt először Zsigmond, majd Albert király és Erzsébet királyné orvosa.

Korábban, 1435-ben — még mint túrócszentmártoni prépost — meggyógyította Zsigmond császárt, ezért jutalmul Szentdemeter községe kapta. Stock működésével szemben már Mátyás király uralkodása idején, 1463-ban került Budára *Kirchhaimer Johannes Kellner* doctor, aki 1449-ben volt a bécsi orvostudományi kar dékánja, de a magyar fővárosban halt meg 1468-ban. Elégge ismeretlen egyéniség az 1440—1447 között kimutatható *Friziai Waldevinus* orvos, a Szent Margit oltár házának bérlője a „Mindszent” (ma Üri) utcában.⁵¹

Természetesen mindezek az orvosok és apothecariusok nem tekinthetők a mai értelemben vett gyógyszerészeknek — pharmacie magistereknek —, hanem inkább medicinae, philosophiae, vagy artium liberarum magistereknek. Ebben az időben ugyanis a magister apothecariusok inkább olyan kereskedők, akik nem rőffel mérhető árucikkeket — természetesen gyógyszereket is — árultak.⁵² A felsorolt adatok azonban ennek ellenére is az egészségügygel foglalkozó tudományágak elterjedésére mutatnak, aminek egyik okát az óbudai egyetem orvosi oktatásában látjuk.

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy az 1389-ben Mária királynő által alapított

⁴⁸ Zolnay: *Ünnep* ... i. m. 107.

⁴⁹ *Baradlai—Bársony* i. m. 60., *Hintsch* i. m. 286. Vö. Kubinyi András: Az egészségügyi foglalkozásuk társadalmi és gazdasági helyzete Budán a XV—XVI. század fordulóján. *Comm. Hist. Artis Med.* 54. (1970). 74., 81., 107. jegyz.: Ol. Ft. Esztergomi kpt. orsz. lt. Capsa 42. fasc. 2. nr. 4. M. G. Kovachich: *Formulae solennes styli*, Pesthini. 1799. 331. alapján.

⁵⁰ Vö. *Hintsch* i. m. 274. Altmann: *Urkunden*. I. 396. alapján Horváth Henrik: *Zsigmond király és kora*. Budapest, 1937. 93. 4. jegyz.

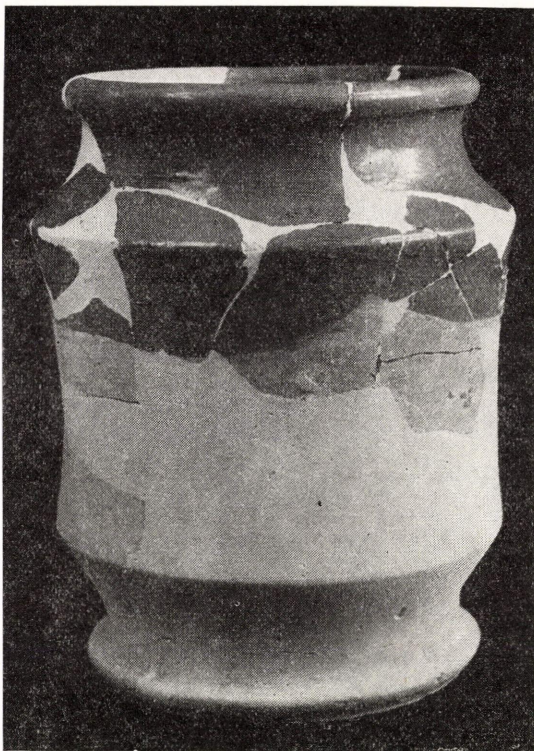
⁵¹ Horváth i. m. 93. 5. jegyz., valamint *Baradlai—Bársony* i. m. 65.; *Hintsch* i. m. 275.; Perger Richard: Neue Hypothesen zur Frühzeit des Malers Lukas Cranach des Aelteren. *Wiener Geschichtsblätter* 21. (81) 1966. 70—77.; *Kubinyi* i. m. 65. és 77. 21. jegyz., 1477. febr. 14. Dl. 17.919. F. O. M.; Kubinyi András: Budai és pesti polgárok családi összeköttetései a Jagello-korban. *Levéltári Közlemények* 1966. 37. 251—253.; *Pataki* i. m. 270. és 295. 84. jegyz.

⁵² Vö. *Kubinyi*: Az egészségügyi foglalkozásuk ... i. m. 70., jórészt Fügedi Erik véleménye alapján kialakított álláspontjával.

és 1410-ben Luxemburgi Zsigmond által újraalapított óbudai egyetem mellé csak 1465-ben állították fel az orvosi fakultást — ami viszont nem jelenti az orvosi oktatás korábbi, teljes hiányát. Az intézet tanárai közül *Klostein Simont* és *Antal* ragusai (Dubrovnik) érseket ismerjük 1414-ből — akik a királyt a konstanzi zsinatra is elkísérték —, valamint *Diernecki Mátét*, akinek utóda később *Ilkusch Márton* lett. Ezenkívül *Nagyszombati Mátyás* professzoráról és *Melmeister Henrik* rektoráról tudunk.

Érdekes az a történettudományi ellentmondás, amely az egyetem alapításával kapcsolatban tudományos közfelfogásunkban kialakult. A szakirodalom állításai mellett ugyanis publikált az egyetemnek Zsigmond által 1388-ban történt alapítása is: „*Academia Vetero Budensis a Sigismondo Imperatore ac Rege Hungariae Anno MCCCCLXXXVIII.*” Zsigmond korában mindenesetre az egészségügyi intézkedések nagymérvű kiszélesedését figyelhetjük meg. Erre vallanak a *Budai Jogkönyv* (Ofner Stadtrecht) vonatkozó rendelkezései is.

A közel kétszáz éven át (1244—1421) vezetett törvénykönyv például a 102. pontjában előírja, hogy: „a gyógyszerészek ... csakis olyasmint [árusítsanak], ami régtől fogva patikába való ... Vasárnap és más ünnepeken semmit se merjenek nyitott boltban árulni mindaddig, amíg a vecsernyét el nem harangozták, kivéve gyógyszer a betegeknek testi könnyebbülésükre; ezeket kiadhatják nappal és éjjel is.” Ez a paragrafus tulajdonképpen az első okirati adat a magyar gyógyszerészet jogrendjéről.⁵³

1. ábra. XV. századi albarello a királyi palota középkori házi-gyógyszertárából. A Budavári Palota ásatási anyaga

⁵³ Vö. *Hintsch* i. m. 356., 271., 270., 274., valamint *Zolnay: Ünnepek...* i. m.; *Hintsch* i. m. 270., 274., 305.; *Brüll* i. m. 40.; *Halmi János—Némethy Imre: A gyógyszerészet története*. Budapest, 1964. (Bpesti Orvostud. Egyet. Gyógyszerésztud. Kar.) 29.

Mátyás király közismert olaszországi kapcsolataival magyarázható a budai udvarban az olasz nemzetiségű orvosok elszaporodása a XV. század második felében. *Ambrogio Griffio* (Ambrosius Griffus phisicus, medicus), *Francesco Sforza* milanoi herceg orvosa például 1464—1465-ben tartózkodott Budán. *Aquilejai Angelo* (Angelo de Aquileia, Angelus Aquilanus) volt a király háziorvosa és gyógyszerésze 1474-ben, akinek később a zalavári apátságot adományozta. *Francesco Fontanát* viszont — aki Cavitelli jogtudóst is magával hozta Ferrarából és aki 1475-ben Corvin János, valamint Blanka milanói hercegnő házassági tervét is egyengette — „artium et medicine doctor”-nak, illetve „medico da Verona”-nak nevezik 1478-ban a firenzei akták.

Öt tehát a „budai napkirály” diplomáciai küldetésekkel is megbízta ugyanúgy, mint *Francesco da Bressai* (Bresciano, Franciscus Brixienis, Magistro Francischino Bersano medico regio, Messer Francischino) — *Giovanni Manardo* elődje — sebészt, aki 1484 előtt került Mátyás király szolgálatába és 1487-ben halt meg Budán. Az 1487-ben szereplő *Baptista Conaro* (Canano) ferrarai, egyetemi előadó viszont *Beatrix* királyné nővérének ajánlatára került Budára ugyanez évben, és itt működött még 1490-ben is, mint udvari orvosgyógyyszerész. A capuai származású *Johannes de Leonibus da Galluccio* casertai püspök 1476—1488 között tartózkodott a király környezetében.

Julius Aemilius (Giulio de Milio) piacenzai orvos szintén Mátyás udvarában volt található 1486-ban. Ekkor *Beatrix* cselszövényei miatt távozott Budáról és helyébe *Baptista Cabano* orvos (Cananóval azonos?) érkezett. Hasonlóan járt *Floreno Egano* mester a király udvari sebésze is 1487-ben, akinek utódja azután *Riederer János* lett 1489-ben; a király neki egy bécsújhelyi házat adományozott. *Ilkusch Márton* „magister et medicinae doctor” — az óbudai egyetemi tanár — nevével 1485-ben találkozunk. A leghíresebb olasz orvos azonban *Giovanni Manardo* (1465—1536) — a későbbi ferrarai egyetemi tanár — volt, aki II. Ulászló és II. Lajos király udvari orvosaként öt évet töltött hazánkban. Nevéhez fűződik a syphilis amerikai eredetének felismerése 1495-ben, amikor ez a betegség először ütötte fel a fejét járványszerűen Európában.⁵⁴

Ugyancsak a mohácsi vész előtt, utolsó két királyunk udvarában tartózkodott *Nicolaus Melchior* nagyszebeni származású alkimista és orvos is, aki 1526 után I. Ferdinánd prágai udvarába került, ahol 1531-ben aranypénz-hamisítás miatt lefejezték. Még Mátyás király korában találkozunk „*Magister Johannes Heydentrich*” másként Engelhart Heydentrich (Ehrenreich) János erfurti származású,

⁵⁴ Diplomáciai Emlékek. I. 1875. 309. old. és *Beatrix* okiratok. 1914. 7. old. alapján Balogh Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. Bp. 1966. I. köt. Adattár. 653., 677. és 509. l. jegyz. *Baradlai—Bársony* i. m. 61.; Nagy I.—Véghely D.—Nagy Gy.: *Zala vármegye története*. Oklevéltár. II. Bp. 1890. 598. old. alapján Balogh i. m. 645., 653.; *Korbuly* i. m.; *Magyar művelődéstörténet*. II. köt. Budapest, é. n. 372.; *Hintsch* i. m. 271. és 275., valamint a 276. és 287.; Magy. Tud. Akad. Firenzei Oklevélmásolatok. II. köt. CLXLII. és CLXLIII. sz. alapján Balogh i. m. 653. és 731—732.; *Baradlai—Bársony* i. m. 62. *Weszprémi* i. m. II. 128.; Csánky Dezső: I. Mátyás udvara. 1884. 58. és Ábel: Egyetemeink 31—41. Herczeg Árpád: *Manardus János (1462—1536) magyar udvari főorvos élete és művei*. Budapest, 1929. *Hintsch* i. m. 284.

budai orvos nevével is. Az ő 1476. márciusi végrendeletéből tudjuk, hogy Ernuszt János szlavón bán és királyi kincstartó üzleti megbízottja volt. Corvin János orvosa az 1503-ból ismert *De Angelis* (Angellis) *János Jakab* (Joannes Jacobus királyi orvos), budai polgár és háztulajdonos lehetett egy 1506. évi adat tanúsága szerint. Hasonló nevű kortársától azonban meglehetősen nehezen tudjuk megkülönböztetni.⁵⁵

A mohácsi síkon elesett királyunk egyik udvari orvosa az a *Mota Jakab* volt, aki 1525–1526 körül meggyógyította Radics Bosith naszádoskapitányt, majd Szapolyai János pártjára állott. A másik a sziléziai származású német *Wirth György* „*Budissinae Lusatorum Decanus*” (budweis—lausitzi esperes) volt.⁵⁶ Ezzel szemben a Magyarországon megszületett első bonctant — a „*De homine libri duo*” című könyvet, amely azonban még nem eredeti boncolások alapján készült — *Galeotto Marzio* már 1471-ben megírta. *Arquati* orvos pedig „*Prognostico del dottore Arquati fatto del 1480 al re Ungheria*” címen kilenc évvel később írt munkát Mátyás király számára. Viszont német származású orvos nevéhez fűződik az első magyar vonatkozású orvosi nyomtatvány: *Johannes Müntz* württembergi magister „*Tabulae minutionum super meridiano Budensi*” című, érdekes munkája Magyarország címerével díszítve.

Ez a mű a havonkénti érvágások alkalmas és alkalmatlan napjait foglalja össze a budai éghőkhöz viszonyítva. Az orvosi irodalomtörténetben is előkelő helyet foglal el ez az 1494-ben Budán megjelent ősnymtatvány. Az említett, nagyszombeni származású Nicolaus Melchior — II. Ulászló király udvari orvosa — „*Processus universalis viae*” stb. című munkáját a királynak ajánlotta.

A korszak legnevesebb helyi gyógyszerészei az 1473-ban említett budai *Pál* apothecarius — aki kassai Bernát gyógyszerész szállítója volt — és az 1475-ből ismert amonitanus (anonai?) *Simon*, akinek özvegyét Mátyás király beiktatta Miklós borbély fia Leonard házába „in domo in platea Apothecariorum” — vagyis a mai Tárnok utcában. Rajtuk kívül az 1494-ben említett *Engerhardt* és az 1495-ben szereplő *Valentinus* apothecarius — akiken kívül azonban még számos gyógyszerész élt a budai körzetben. Így elsősorban az 1476-ból ismert *Wild Engelhart* budavári, az 1483 előtt élt *István* budai és az 1485-ben említett „*Pathikarws Bálint*” óbudai gyógyszerészek, akik közül az első és az utolsó talán azonos a korábban említettekkel.

Tudjuk, hogy Engelhart (vagy Engerhardt?) a Nürnberg melletti Hersbruckban született és 1458-ban iratkozhatott be a bécsi egyetemre. Ernyey József szerint Heydentrich János erfurti származású budai orvos rokona lett volna és vele együtt jött a magyar fővárosba, ahol mindketten Ernuszt János szlavón bán üzleti megbízottjai lettek. Kortársuk volt *Kunststock Gergely* (Weger Gergely) doctor, az 1470–1499 között kimutatható budai (királyi?) orvos, akinek 1482—

⁵⁵ *Baradlai*—*Bársony* i. m. 66.; *Werthner Mór*: Századok. 1893. 607. alapján *Baradlai*—*Bársony* i. m. 62. old.; *Kubinyi* i. m. 65. és 77. 24. jegyz.; *Dl.* 21. 648. *Ol. Ft.* Eszt. kápt. mlvt. *Lad.* 53. fasc. 3-no. 28. *Kubinyi* i. m. 76., 6., 7. jegyz., 67. és 78. 39., 40. jegyz.

⁵⁶ *Baradlai*—*Bársony* i. m. 66.; *Hintsch* i. m. 275.; *Korbuly* i. m. 373.; *Hintsch* i. m. 276.

1491 között volt a várbeli „Mindszent utcában” (ma Üri utca) háza. Kristóf fia a bécsi orvostanhallgató 1496—1527 között ismeretes, az 1521-ben ugyancsak a bécsi orvoskarra beiratkozott budai, *Ottmann János* (Uthman) hallgatóval együtt.

Az 1505. évi bortizedlajstrom négy további patikárust említ: *Mihály* budai aromatiarust, *Schmelzer János* budai patikárust, *Bálint* „apotheker”-t és *Péter* gyógyszerészt.⁵⁷ Ezek közül Mihály 1516-ban és 1518-ban a város bírása, 1517-ben a pénzbírája volt, sőt még 1532-ben is az esküdtek közt találjuk a nevét. Vagyis magyar részről akkor választották a főváros fejének, amikor az egyik évben magyar, a másik évben német származású bíró kezébe tették még le a közigazgatási hatalmat. Fia, *Boldizsár* 1508-ban iratkozott be a bécsi egyetemre; 1532-ben a sasadi Szakadát szőlőhegyen fekvő szőlejét említi még oklevél, 1539-ben azonban már csak özvegye, Apollónia asszony él. *Schmelzer János* azonosága viszont kérdéses azzal az „Apothecarius János” budai tanácstaggal, akiről 1462-ben történt említés.⁵⁸

Az 1505—1520 között kimutatható, német származású Bálint feltehetően annak a hasonló nevű királyi apothecariusnak lehetett a fia (*Valentinus Apothecarius filius*), aki 1495-ben gyertyát szállított az udvarnak. Később 1520-ban említette oklevél őt is, Gál nevű fiát is, akiről 1539-ben írja János király oklevele, hogy a német párthoz csatlakozott. Péter budai patikárus a helybeli patriciátushoz tartozott: több ízben — 1518-ban és 1520-ban — előjárója volt a Krisztus Teste céhnek, a fővárosi német patriciátus szervezetének. Talán az ő fia lehetett az az *Angelus* gyógyszerész, akinek Bálint patikáriussal szomszédos háza volt a Fő téren (mai Dísz tér) 1539-ben. Tudunk ezenkívül *György* budai aromatiarius patikájáról is a Fő téren (Szt. György tér = ma Dísz tér), ahová Bódy Gáspár somlyai Báthory István szolgálai elől bemenekült 1516-ban. A gyógyszerész 1523-ban is az ő birtokában lehetett, a ház azonban — amelyben az állott — *Korosi Kis*, alias *Belez Mihály* fia *Jeromos* tulajdonából Bernát öccséhez ment át.⁵⁹

A külföldi gyógyszerészek közül egy francia hölgy tanújaként említették *Johannes de Ruta* apothecarius gallicust Budán. Ugyanitt jelent meg 1516-ban *Giovanni Manardo* „Orvosi Levelei” (*Epistolae Medicinales*) közül hat levél. Ennek az időszaknak az egyik legrettegettebb betegsége emlékét őrzi *Zsigmond lengyel herceg* 1500. évi alamizsnaosztása.⁶⁰ Ezt ugyanis a vérbaajosoknak juttatta,

⁵⁷ *Hintsch* i. m. 298.; *Pataki* i. m. 250. és 285. 20. jegyz. alapján *Czagány István*: A budavári „Arany Sas” patika. *Comm. Hist. Artis Med.* 44 (1968). 55.; *Weszprémi* i. m. IV. 274. alapján *Baradlai—Bársony* i. m. 60.; *Kubinyi* i. m. 73—74. és a vonatkozó jegyzetanyag.

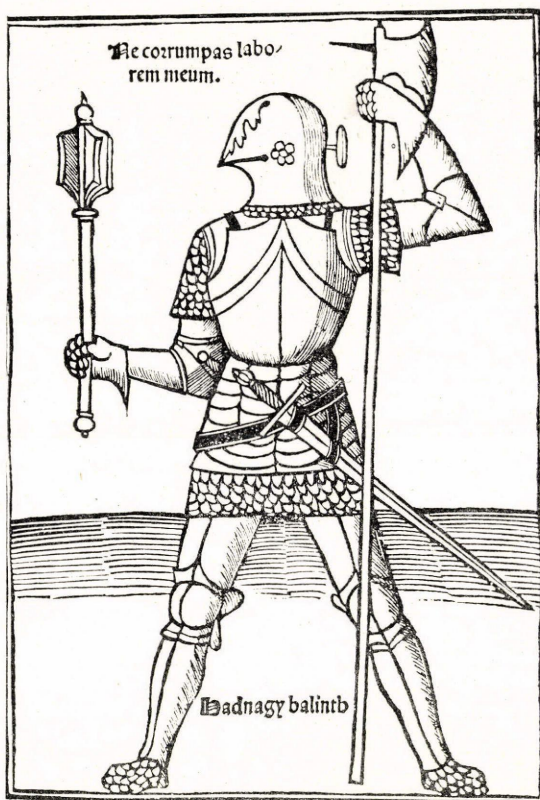
⁵⁸ Dl. 15.766. alapján *Kubinyi* i. m. 73.

⁵⁹ Ol. Ft. Beszterce v. lt. 414. Ol. Ft. Kassa v. titkos lt. Különböző családok lt. A. 58. Dl. 22.801. és Dl. 37.194. alapján *Kubinyi* i. m. 73—74. A nyitrai kápt. jegyzőkönyve. 37. 1. F. O. M. alapján *Pataki* i. m. 286. 20. jegyz.

⁶⁰ Archives départementales de Tarn et Garonne, Société Archéologique, Liasse 7. nr. 2. Fonds de Gozon alapján *Kubinyi* i. m. 74. és 81.; *Korbuly* i. m. 372—373.; *Zolnay: Ünnepek* . . . i. m. 103. *Zsigmond herceg lakását leírta és ismertette Divéky Adorján*: *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai. Történelmi Tár* 1914.

mivel az ispotályok akkoriban még nem fogadták be a luetikusokat, akik között például nem kisebb embereket is találunk, mint Bakócz Tamás esztergomi érseket. Maga Zsigmond herceg is — II. Ulászló öccse — a syphilis áldozata lett, bár Giovanni Manardo kezelte. A luetikus betegek tehát akkoriban teljesen hiába

2. ábra. Hadnagy Bálint budai, reneszánsz kori orvos-diagnosza képe a Vita divi Pauli c. könyvéből, 1506

kerestek gyógyulást fekélyeikre Buda kilenc fürdője közül éppen a mai Gellért (Sáros) fürdő forrásvizében.

Hasonló érdekességeket — orvostörténeti emlékeket, kóreseteket — ír le 1506-ban *Hadnagy Bálint*,⁶¹ budaszentlőrinci pálos barát is. Könyve 1511-ben jelent meg Velencében. Ugyanebből az időből ismerjük az 1506—1514 között

⁶¹ *Hintsch* i. m. 284.; *Zolnay* i. m. 102. A Hadnagy Bálint kötet eredeti példánya a Budapesti Történeti Múzeum Vármúzeumának állandó kiállításán van a Budavári Palotában.

kimutatható *Leó* remete királyi orvost is. Az ő kortársuk a firenzei származású *Figgin Szilveszter* királyi sebész 1514 körül, aki Szerémi György szerint orvos (fiscus)-chirurgus volt, és a budai tanácstól polgárjogi igazolványt szerzett vámentességi jogainak érvényesítése érdekében. Ugyanigy az az említett *János Jakab* orvos is, akinek háza Czobor János épülete mellett állott 1506-ban, és aki *Johannes Jacobus de Angelis* királyi orvossal lehetett azonos. II. Ulászló király udvari orvosa lehetett *Stephani Ragusai De Leon* borbély — óbudai várnagy —, akinek a budavári Szent Zsigmond utcában (volt Szt. György utca) állott a háza 1518-ban.

Amde az sem kevésbé érdekes, hogy mennyire változott meg a zsidó orvosok helyzete a Nagy Lajos-kori állapotokhoz viszonyítva. *Zacharias* „medicus judaeus”-t ugyanis 1511-ben Buzlay Mózes országbíró rendeletével Budán felmenti a „zsidósüveg” viselésének kötelezettsége alól. „*Johannes Doctor*” nagy-szebeni, városi fizikus pedig 1524-ben költözött Budára.

Fekethe Wolfgang „sarok apotheca”-ját ugyanekkor 1528-ban említi egy oklevél a „platea Apothecariorum” keleti oldalán, a mai Tárnok utca 5. sz. ház északnyugati sarka helyén.⁶² Legutóbbi kutatásaink tisztázták, hogy ezt azért hívták „sarok apotheca”-nak, mert egy azóta már megszűnt, középkori sikátor sarkán állott. *Csiszár Lőrinc* (Laurentii Cyzar) 1530 körül fennállott gyógyszerári házát (domus apotheca) viszont csak az esztergomi káptalan budai házait tartalmazó jegyzék említi, közelebbi helymegjelölés nélkül.⁶³ II. Lajos király (1516—1526) feleségének, Mária királynőnek az orvosa, *Collimitius* pedig — a korabeli felfogásnak megfelelően — könyvet írt „a csillagászatnak az orvostudománnyal való kapcsolatáról”⁶⁴ még a mohácsi vész előtti időben.

A török invázió kezdetének korszakából ismerjük *Weynmann János* orvosdoktort, aki 1524—1542 között mutatható ki. Brandenburgi György örgróf tisztviselője volt — budai polgár —, aki a város központjában állott házát is az örgróftól kapta. A német patriciátus szervezetének — a Krisztus Teste céhnek — 1529-ben még elöljárója volt. Ezután azonban távozott Budáról, mert 1542-ben már Nürnbergben fordult meg. Ugyancsak 1529 körül távozatott Budáról *Raymon János doctor* is, akivel Dévai Bíró Mátyás 1530-ban találkozott Nürnbergben. Neve azonban esetleg elírás *Weynmann* helyett; személyének azonossága tehát kérdéses.

A budai orvosok azután a török hódoltság ideje alatt sem maradtak el az európai orvostudomány fejlődésétől. Evlia Cselebi török világutazó például 1664-ben név szerint is említi hat budai orvost. Ezek közül a legértékesebbnek tartja *Szipahi*

⁶² *Hintsch* i. m. 284.; Fögel J.: II. Ulászló udvartartása. 94. alapján *Kubinyi* i. m. 76. 10. jegyz.; Demkó József: A magyar orvosi rend története. 145.; Orient Gyula: Az erdélyi és bánáti gyógyszerészet története. 53.; 1506. dec. 21. Dl. 21.648. F. O. M.; Pataki i. m. 266., 293. 75. jegyz.; 1518. máj. 22. Dl. 23.032. F. O. M.; Pataki i. m. 298. 110. jegyz.; 1528. április 22-i okl. Eszt. Főkápt. mlvt Lad. 72. fasc. 1. No. 5. F. O. M. alapján *Pataki* i. m. 250. és 286.

⁶³ *Czagány*: Komplex kutatási módszer... i. m. 104. Esztergomi Főkápt. mlvt. Lad. 53. fasc. 3. No. 42. F. O. M., *Pataki* i. m. 285. 17. jegyz.

⁶⁴ *Zolnay*: *Beteg*ek... i. m. 22.

Madzsar Jovan (nyilván Magyar János) orvost, aki valószínűleg Abu-Szinne (valószínűleg Avicenna, akinek „Canon medicinae” című könyvét 1658-ban adták ki), mivel mindennap orvosi könyveket olvasgat.⁶⁵

Nagy szükség is volt erre, mert például 1566-ban a tifusz (hadakat kísérő hagymáz) harmincezer katonát ragadott el az élők sorából. Budán már 1527-ben a császári hadsereg vérhas betegek részére is állított fel katonai ragálykórházat

3. ábra. Az 1528-ban fennállott „Fekete Wolfgang sarok-apotheca” háza az I., Tárnok u. 5. sz. alatt. (A XVIII. században átalakítva. Helyreállítás után)

I. Ferdinánd király (1503—1564). A törökök pedig a Várban az „Orta dzsámi”-t (középső imaház = a volt Szent György templom a mai Dísz téren) alakították át kórházzá a saját betegek részére.⁶⁶ Feltűnő, hogy a török uralom alatt (1541—

⁶⁵ Mályusz Elemér: *Budapest történeti regesztái*. 1619, 1702, 1721, 1726, 1729, 1735, 1737, 1738, 1753, 1799, 1830 sz. B. T. M.; Veress Endre: *Gyula város oklevéltára (1313—1800)*. Budapest, 1938. 86. *Egyháztörténelmi Emlékek a magyarországi hitújítás korából*. IV. k. 8—9. III. k. Bp. 1906. 113—114.; *Kubinyi: Budai és pesti polgárok*... i. m. 272., 286.; *Kubinyi: Az egészségügyi foglalkozásuk*... i. m. 67. és 78. 42., 43. jegyz.; *Földmár* i. m. 75.

⁶⁶ Héjja Pál: *Az egészségügy. Magyar művelődéstörténet*. III. köt. Budapest, é. n. 389.; *Földmár* i. m. 75.

1686) nincsen adat budai gyógyszerházakról, aminek oka nyilvánvalóan a hódoltsági állapotokban keresendő. A királyi Magyarország területén ugyanis ebben a korban jelent meg a hazánk gyógyszerészetének történetében döntő változást hozó „Lex sanitaria Ferdinandina” 1644-ben, és a „Lex sanitaria Leopoldinae” 1678-ban.

*

Bár e rövid összefoglalás az adatszolgáltatás szempontjából nyilván hiányos, mégis igen fontos következtetéseket vonhatunk le belőle. Mindenekelőtt azt bizonyítja, hogy a feudalizmus kori budai orvoslás és gyógyszerészet vezető szerepet vitt a Kárpát-medencében — még az egészségügyi szempontból köztudomásúan élen járó Pozsony városával szemben is. Elsősorban időrendi szempontból, mert például az 1310-ben Benvenuti János végrendeletében említett első pozsonyi vagy az 1312-ben alapított „Vörös rák” patikánál okvetlenül korábbi volt Péter mesternek az 1308-ból ismert budai, polgári magántulajdonjogú gyógyszerháza.⁶⁷ Még az igazán nagy gyógyszerésztörténeti múlttal rendelkező városoknak is jóval későbbi időből származnak az első gyógyszerészekre vonatkozó adatai.

Kassán például 1394-ben szerepel az első „Jacobus apothecarius”,⁶⁸ Brassóban 1510 táján Saltzmann János,⁶⁹ Lőcsén pedig 1555-ben „Paulus gyógyszerész” feltehetően az „Arany oroszlán” gyógyszerházzal kapcsolatban⁷⁰ — szemben az 1303-ból ismert budai „Petrus physicus et apothecarius”-szal. Buda vezető szerepe azonban számszerűségi szempontból is kitűnik, mert a tárgyalt időszakból kimutatható 27 kassai gyógyszerész mellett 31 budai patikusról van adatunk, ez idő szerint, a 12 brassói és 7 lőcsei apothecariusszal szemben.

Nem szorul bizonyításra, hogy a budai középkori orvoslás és a gyógyszerészet sokkal közvetlenebbül és hamarabb kapcsolódott be az európai tudomány fejlődéstörténetébe, mint a vidéki városokéi. Budán már 1273-ban működött egy bolognai orvoskaron tanult doktor: Gellért mester. Erdélyi Péter is Budán írta meg 1300-ban a nevezetes könyvét, a „Liber de calendo . . .”-t. Ezzel szemben például a Balck Vilmos számára 1580-ban készült, nagyszebeni, gyógyszerházi „Inventarium librorum”-ban is csupán 1495 előtti, régebbi szakkönyveket találtak a leltár készítői. Talán nem érdektelen éppen itt azt is megemlítenünk, hogy Ban-

⁶⁷ Benvenuti Jánosra vonatkozóan Werthner Mór: Századok. 1893. 599. old. alapján Baradlai—Bársony i. m. 56. Az 1310. évi patikaalapítás Martinus Stainpeis: Liber de modo studendi seu legendi in medicina. pag. 21. és Eduard Browns: Durch Niederland, Teutschland, Hungarn etc. gethane Reise. Nürnberg. 1686. 104. old. is említi az 1517. évi fennálltát. Ennek alapján Baradlai—Bársony i. m. 112.

⁶⁸ Baradlai—Bársony i. m. 300.

⁶⁹ Munkája a pestis elleni védekezésről: „Ein nutzliche Ordnung und regiment wieder die Pestilenz.” Baradlai—Bársony i. m. 66. Az „Arany oroszlán” újbóli megnyitására vonatkozóan uo. 112.

⁷⁰ Ernyey József: Reflexiók a gyógyszerészet múltja és fejlődéséhez. Gyógysz. Hetilap. 1897. 50—51. sz. alapján Baradlai—Bársony i. m. 68. és 115. Az „Arany oroszlán” 1555. évi megnyitásáról uo. Vö. Hintsch i. m. 251., amely szerint: „Az 1503-ban alapított gyógyszerház felszerelése ma is megvan.”

din de Arrera és Conradus dictus Erhard csupán 1287-től kezdve tartotta fenn Prágában az első nyilvános gyógyszerárát, és ezáltal csupán mintegy két évtizeddel előzte meg a hasonló budavári viszonyokat.

Kétségtelen, hogy Magyarországon — főként a XIV. század előtt — nem volt meg a lehetőség az antik orvosirodalom tanulmányozására úgy, mint az olasz, francia és angol területeken, az egykori virágzó latin kolóniák könyvtári hagyatéka révén. Ezért nemigen voltak meg az orvostudomány előbbre vitelének helyi feltételei sem a Kárpát-medencében. Hazánkba tehát importálni kellett az orvoslás és gyógyszerészet tudományát a feudalizmus korában. Ezért a továbbiakban az lesz a legfontosabb feladatunk, hogy kiderítsük: mikor, honnan, mit hoztak be a Kárpát-medencébe — *szellemi import* formájában — a középkor folyamán? Az így nyert tudást milyen közvetítéssel, hová juttatták el, hogyan hatott az nemzetünk gyógyászattörténetében? Végso célunk ugyanis az így nyert összefüggéseknek az európai fejlődéstörténetbe való beleillesztése lesz.

RÉGI PEST-BUDAI PATIKÁK ÜVEGEDÉNYEI

BORSOS BÉLA

AXVIII. század utolsó évtizedei fordulópontot jelentenek a régi Pest, Buda és Óbuda életében. A török uralom alól felszabadított súlyosan elpusztult városok a század első éveiben csak vegetálnak. A főváros Pozsony lesz. Ezért még Mária Terézia idejében is csak nagyon lassú a fejlődés. Minden elmaradt, provinciális vonásokat mutat. Azok a földrajzi és gazdasági adottságok azonban, amelyek a középkorban szükségszerűen tették a Duna-könyöknél ezt a helyét országos központtá, lassan-lassan mégis ismét érvényesülnek. II. József korában már az országos hivatalok, egyetem, kulturális intézmények visszatelepítése után rohamosan megindul a fejlődés, elszáll a provinciális levegő, növekszik a központ vonzereje, megindul a gyarapodás terület és lakosságszám vonatkozásaiban egyaránt. A századforduló után pedig ezek a jelenségek egymásba folynak, szinte robbanásszerűen felgyorsulnak, s a fejlődés vonala megtorpanás nélkül emelkedve vezet a mai fővároshoz, világvároshoz.

E háttér előtt szemlélve, s figyelembe véve a kor egyre magasabb igényű orvosi és közegészségügyi követelményeit, egyáltalában nem csodálkozhatunk azon, hogy már a XVIII. század utolsó évtizedében gombamódra szaporodnak fővárosunk területén a patikák. Ezek egy részének berendezésekor meglehetősen magas ízlésbeli és művészeti igényeket érvényesítettek. A bútorokat a gyorsan fejlődő pesti asztalosipar jónevű mesterei szállították, faragványait nemegyszer komoly művészszámba vehető faszobrászok faragták, aranyozták, a klasszicizáló későbarokk, majd a klasszicizmus korszerű szellemében.

Az egységes ízlésű bútorok állványaira azok stílusával egybehangzó edények kerültek porcelánból, keménycserépből égetve, üvegből fújva, nemes faanyagokból esztorgálva vagy önből öntve.

A porcelán edényeket nem rendelhették meg Magyarországon, hiszen az elnyomó bécsi iparpolitika következtében a gazdaságilag jelentéktelen kezdeményezésektől eltekintve, Herenden, az első komoly porcelánmanufaktúra égető kimenőjébe csak a harmincas évek végén gyújtottak tüzet. A porcelán megrendeléseknek a századfordulón és a XVIII. század utolsó éveiben a virágkorát élő bécsi, császári porcelánmanufaktúra tehetett kizárólag eleget, a legmagasabb és legkorszerűbb művészi színvonalon, majd ezt követték később lényegesen alacsonyabb technikai és művészi fokon a cseh porcelángyárak.

Egészen más volt a helyzet a keménycserép és az üvegedények terén. A ke-

ménycserép konkurrenciájától kevésbé tartottak Bécsben. Magyarország erdős, hegyes vidékein a keménycserépgyárak egész sorát létesítették, úgyhogy ezek jellegzetes, izes termése a magyar klasszicista kerámiaművesség szinte nemzeti különlegességének számítható.

Még könnyebb volt a helyzete az új patikák berendezőinek akkor, amikor vállalkozásuk számára egységes üvegedények sorozatairól kellett gondoskodniuk. Magyarországon az üvegipar messze a középkorba visszanyúló hagyományokra támaszkodott.¹ Erre predesztinálták hazánkat a környező hegykoszorú óriási bükkerdőségei, a kéznél levő jó minőségű nyersanyagok és az olcsó munkaerő egyaránt. A XVIII. és XIX. század fordulóján a működő magyarországi üveghuták számát — egykori statisztikai adatok alapján — száz körülire kell tennünk.² Ezek a magasabb művészeti követelményekkel is meg tudtak birkózni, s a hazai követelmények ellátásán túl még szórványosan exportra is vállalkoztak. Ezenkívül éppen ezekben az évtizedekben létesültek a klasszicista stílusban gyorsan kiépülő forgalmas pesti Duna-parton a nagyobb, a főváros növekvő lakosságának igényeit kielégítő üvegmanufaktúrák gyári lerakatai.³ Megtelepedtek az üvegvesznökök — közöttük a legkiemelkedőbb művésznek számító Joseph Piesche —, akik körül lassan egységes stílusjegyeket is felmutató pest-budai üvegtöredékgyűjtemény kialakulása figyelhető meg.⁴

A klasszicizáló későbarokk és a korai klasszicizmus idejéből a régi patikaüvegeknek olyan egybetartozó csoportjai maradtak ránk, amelyeknek sorozatos pesti előbukkanása, felirata és emblémái arra utalnak, hogy régi pesti és budai gyógyszerárak részére készültek, a fenti rövid összefoglalás értelmében pedig egy-két kivételes esettől eltekintve, magyar eredetük valószínűsíthető, esetleg később bizonyítható is lesz. A múltban nem sok figyelem fordult ezek felé. Magyarázza ezt szerény egyszerűségük, az, hogy a múlt században létrejöttük kora még nem állott az érdeklődés fénykörében, s a kutatók így inkább a régebbi múlt parádésabb, hálásabb témát kínáló gyógyszerészeti emlékei felé fordultak. Végül nagy részüket az igények növekedése, az ízlés változása, patikabővítések, változtatások, renoválások a félreeső raktárak és laboratóriumok polcaira száműzte, ahol nem is kerültek igényesebb érdeklődők szeme elé. A patikák államosítása után a régészetileg vagy művészeti értékes anyag egy része elkallódott, egy része központi gyűjtőhelyre került. Sajnos — különösen ez utóbbi helyen — a legtöbbször nem nyílt lehetőség a proveniencia megnyugtatóan pontos meghatáro-

¹ Az első magyar üveghuta a XIV. század elején kezdte meg működését, mégpedig — a ma rendelkezésünkre álló, hiteles adatok szerint — a Selmecbánya és Kőrmöcbánya közötti Skleno-Teplícén. Borsos Béla: *A magyarországi üvegművesség története* (kandidátusi értekezés, kézirat). Budapest, 1964. 92—119.

² Borsos i. m. 221—228.

³ Üveggyáraink már nagy gyári lerakatokat tartanak a XIX. század elején, elsősorban Pest-Budán, de nagyobb vidéki központjainkban is, amelyekben raktáron vannak saját készítményeik és a cseh, osztrák művészi üvegáru egyaránt. A „Kuhinka Testvérek” a későbbi „Kossuch”-cég ősei gyári lerakkal rendelkeztek Pesten a Felső-Dunasoron. Nagyobb pesti lerakatok voltak még a Szinay-, a gróf Zichy-, Hoch-, gróf Traun-, gróf Illésházy-félék, mind az újonnan kiépülő Lipótvárosban. Borsos i. m. 227.

⁴ Borsos i. m. 227.

zására. Ez okozza azt, hogy ez a kis tanulmány is kénytelen esetenként csupán erősen valószínűsíthető hipotézisekkel megelégedni. A legszebb anyag, amely a pest-budai gyógyszerárak sorozatosan előállított üvegedényeire vonatkoztatható, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban gyűlt össze két évtizedes munka eredményeként. A Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztályára egy régi patika egész berendezése került, közötté kb. kétszázötven darab üvegedénnyel. Ezekre, valamint néhány magángyűjtemény — közöttük saját gyűjteményünk — darabjaira támaszkodtunk kutatásaink során.

A minden bizonnyal pest-budai eredetű patikaüvegek művészileg talán legigényesebb csoportját, azok a formába fúvással kialakított, hasáb alakú, rövid, keskeny nyakú palackok alkotják, amelyeknek zománcfestésű emblémáin fent egy jellegzetes, szinte emberi arcra emlékeztető oroszlánfej azonnal szembetűnő (1. ábra).

Az oroszlánfej a négyzetes felirati mező keretezésének szegmensíves, volutás felső záróoldalát koronázza, mintegy a felirati tábla mögül kitekintve. Az oroszlánfejtől kétoldalt zöld levelekből, rózsákból és mezei virágokból font színes zománcfestésű füzérek indulnak ki, amelyek a felirati mező keretezését körülölelve, alul piros szalagcsokorral megkötve egyesülnek. A feliratok betűi fehér zománc alapon fekete színnel festve két, három sorban elrendezve még XVIII. század végi jellegzetességeket mutatnak. Egyébként a homloklap zománcfestésű díszének stílusa teljes egészében is a klasszicizáló későbarokk ízlés félreismerhetetlen hatásáról beszél és korban a XVIII. század utolsó negyedében készült. Egy kisebb és egy nagyobb típusát ismerjük. Majdnem mindegyik darabon vörös zománcfestéssel festett és ráégetett számokat találunk. Az eredeti dugók — gömbös fogóval — a legtöbbször hiányoznak. A palackok üveganyaga feltűnően sok léghólyagot tartalmaz és a tökéletlen színtelenítés következtében kékes- vagy zöldesszürke árnyalatú. Hasonlít a kor felvidéki magyar hutáinak termékeihez. A darabok már hosszabb idő óta bukkannak fel a fővárosi műkereskedelemben, innen jutottak magángyűjtőkhöz és múzeumokba, elsősorban a Semmelweis Múzeum gyűjteményébe. Több példányban előfordulnak gyakorlatunkban az oroszlánemblémás-kartusos üvegekkel teljesen azonos díszű bécsi porcelán patikaedények is (2. ábra). Ezek hengeres testű tégelyek, amelyek egyszerűen tagozott, alacsony, kör alaprajzú talplemezen állanak. A hengeres testet enyhe befűződés választja el a talplemeztől. Kétféle nagyságban fordulnak elő. A kisebbik típus kb. 13,5 cm, a nagyobbik 16,2 cm magas fedő nélkül. A fedő egyébként a legtöbb példányról hiányzik. A nagyobbik típus egy szép példányán — amely a szerző gyűjteményéből került a Semmelweis Múzeum tulajdonába — épen megmaradt a fedő⁵ (3. ábra). Oroszlánfej alkotja ennek fogógombját. Alakja

⁵ Hengeres testű tégely, porcelán, Bécs, 1783 előtti. Fedele boltozott, szélein egyszerű horonytagozatokkal profilozott, fogógombja egy oroszlán felsőteste, amelynek mellső lábai még kiemelkednek a fedő felső síkjából, hosszú sörénye pedig ráborul arra. A tégely peremén kis kiöntőcsőr öblösödik, s ennek megfelelően a fedő peremén kiszögellés. Színes mázfeletti zománcfestésű dísz jóval gazdagabb, mint a megfelelő kisebb edénytípuson.

A kartus keretezése a színes virágfüzéreken kívül még sárga, kék, vörös és ibolya színű rocaille-okkal élénkített. A keretezés felett tengelyben elhelyezett orosz-

teljes, kerekplasztikában, biztosan modellált, naturalisztikus, színes zománcfestés borított. Ha a kartusokon szereplő festett oroszlánfejjel — vagy legalább egyes példányaival — kapcsolatban kételyeink lehetnének is talán, hogy valami más állatot, esetleg majmot, emberi torzfejet ábrázolnak, ez a fogógomb elosztja kételyeinket, és az ábrázolásokat egyértelművé teszi.

A porcelán tégelyek alsó síkján — amely minden példányon mázatlan — sehol sem találjuk a sorgenthal-idő benyomott évszámjelzéseit. Az évszám feltüntetését a bécsi manufaktúra rendelkezései 1783 novemberében tették kötelezővé. A benyomott évszám hiánya tehát arra utal, hogy a tégelyeket még ez időpont előtt égették. Ez viszont nem mond ellent annak, hogy zománcfestésű díszüket esetleg csak pár évvel később kapták. Előfordult ugyanis a gyár gyakorlatában sokszor az, hogy az égetőkemencéből kikerült tárgyak hosszabb ideig voltak a raktárban, mielőtt a tokoskemencékben zománcfestésű díszüket ráégetve, végleges formájukat elnyerve, szállításra kerültek. Az általunk vizsgált példányok talpán található egyéb zománcfestésű számok nem a gyár színesfestőinek ellenőrzőszámai, így tehát pontosabb kormeghatározásra szintén nem alkalmasak.

A tégelyek zománcfestése nagyon magas kvalitású, finoman részletező, szín-skálája változatos, gazdagon árnyalt. A „klasszika-antikva” betűk s az alájuk festett, még barokkos kalligrafikus cikornyák vonalvezetése biztos, lendületes.

Mindezek a sajátosságok az éppen ez időben hosszú életének egyik tetőzése előtt álló manufaktúra jókezü festőmesterére vallanak.

Összehasonlítva a porcelán tégelyek emblémáinak és kartusainak stílusával üvegpalackjainkét, szembetűnő ez utóbbiaknak durvább, kezdetlegesebb, provinciálisabb jellege, ami semmiesetre sem írható csupán a két technika különböző sajátosságainak terhére. Nyilvánvaló, hogy a valamivel korábban Bécsben megrendelt porcelán edények szolgáltak az üvegedények zománcfestőinek mintaképekül. Az üvegek valamelyik, erdőségek mélyén megbúvó felvidéki üveghutánkban készülhettek, mégpedig egyszerre, mert az összes példány teljesen egyező technikai és stílári jegyeket visel. A hosszabb ideig használatban levő patikai berendezéseknél gyakori utánrendelések és pótlások nyomai nem bukkannak fel közöttük.

Az ismertett oroszlános emblémás patikaedényeken kívül egy másik, igen sok darabban ráánkmaradt patikai üvegedénykészlet is az oroszlánfejet viseli ráégett, zománcfestésű kartusai felett. Ezekből közel háromszáz darabot a Budapesti Történeti Múzeum Újkori Osztálya (Kiscelli Múzeum) vásárolt meg még 1951-ben a megszűnő V., Prohászka Ottokár u. 2. — ma Eötvös Loránd utca 2. — sz. alatti „Arany Oroszlán” patika egész régi berendezésével együtt.

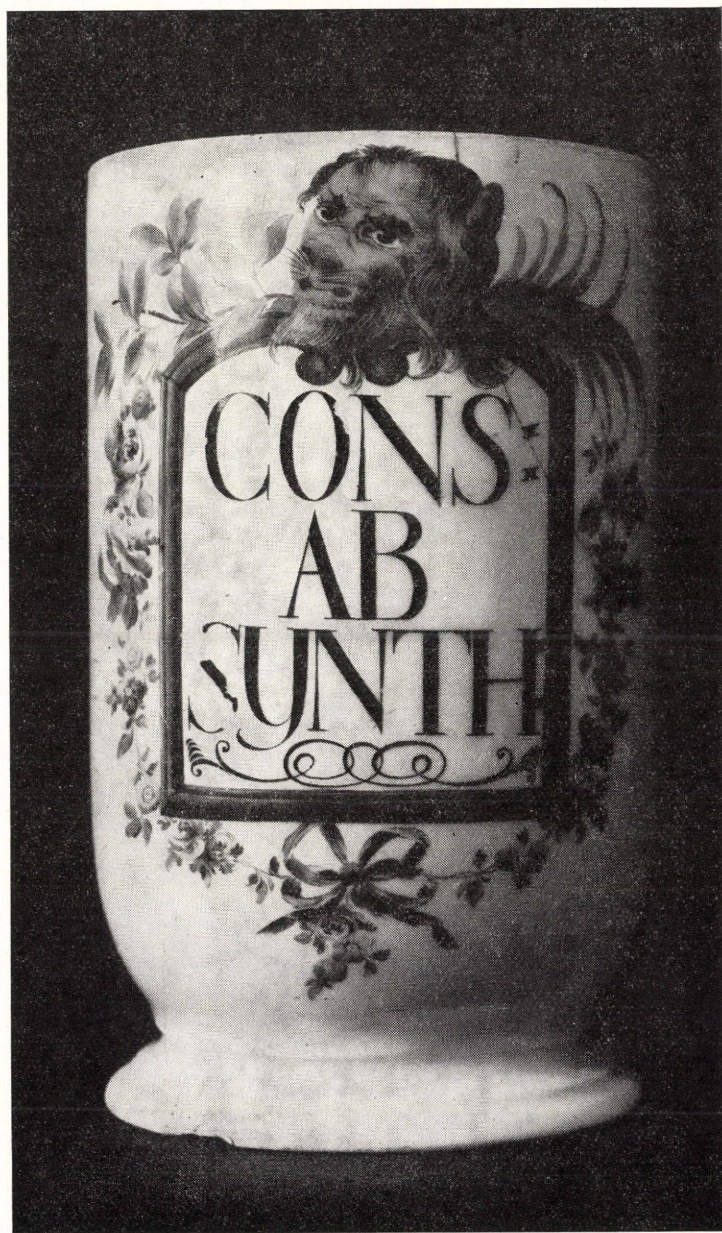
Az edények túlnyomó részükben formába fúvott, hasábos testű, csiszolt felületű, kisebb-nagyobb palackból állanak, néhányuk pedig hengeres (4—5. ábra).

lánfej szigorúan frontális beállítású. A fedő oroszlános gombja természetű színezésű, körülötte szintén zománcfestésű rocaille-ok és elszórt virágok. A tégely alsó síkja mázatlan felszínű, a megszokott bécsi jelen kívül 13-as sorozatszám, és benyomott 4-es ellenőrzőszám. Talpátmérője $\varnothing$ 9,5 cm, peremátmérője $\varnothing$ 9,8 cm, magassága fedő nélkül 16,2 cm, magassága fedővel 22 cm. Leltári száma: 69. 110. 1.2. sz.

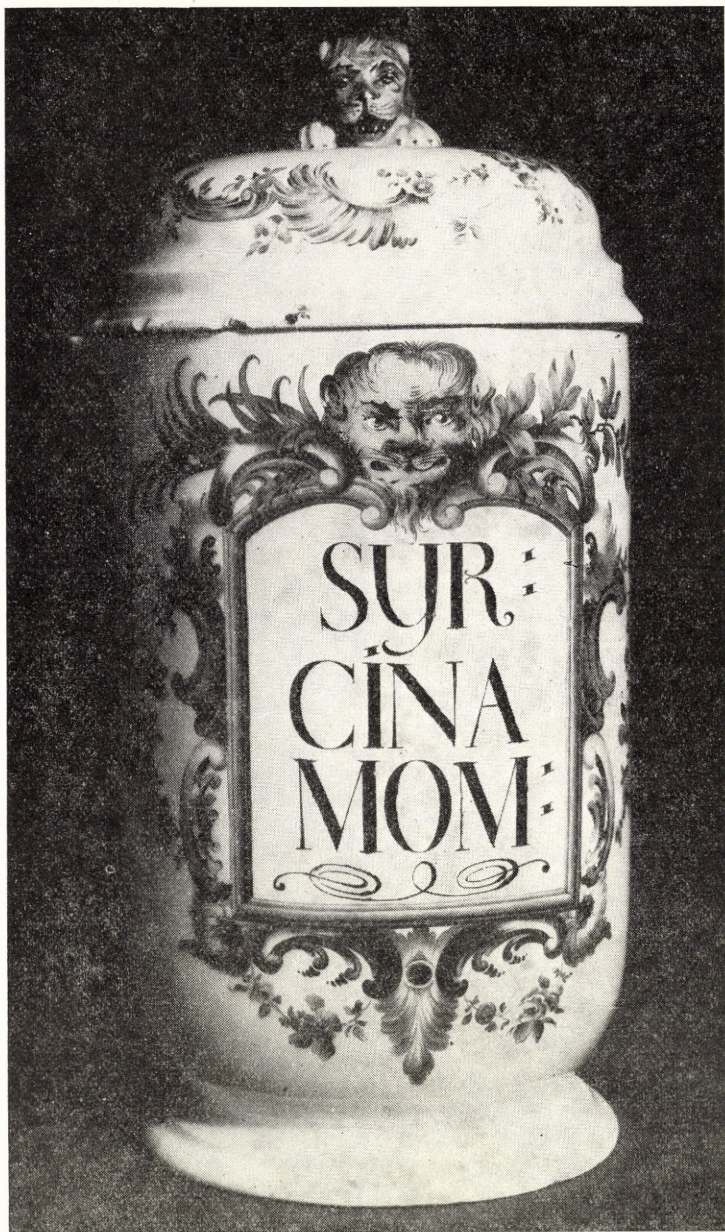
1. ábra. Üvegpalack oroszlánfejes emblémával. Magyar, XVIII. sz. vége

2. ábra. Porcelán tégely oroszlánfejes emblémával. Bécs, 1780 körül

3. ábra. Porcelán tégely oroszlánfejes emblémával, oroszlános fogantyús fedővel. Bécs, 1780 körül

Anyaguk sokkal tökéletesebben színtelenített, kevesebb zárványt és léghólyagot tartalmaz, mint a fentebb ismertetett oroszlánemblémás üvegeké, fejlettebb technológiai módszerekkel dolgozó huta terméke lehet. Még lényegesebb eltéréseket mutat maga az oroszlános embléma. A zománcszínek skálája egyszerűbb, az opákhéren és feketén kívül csupán sárgából és egy meleg barnászörösből áll. Stílusán nem is emlékeztet az előbbi bécsi porcelán edényekre és azok üveg-másolataira. Míg azoknál a klasszicizáló későbarokk elemek közé számos könnyed, játékos rokokó vonás elegyedik, ezek már a klasszicizáló későbarokk áramlatnak késői, önmagát túlélt osztrák vagy méginkább magyar „zopf”, „jozefinista” formájáról tanúskodnak. Míg az edények maguk technológiailag tökéletesebbek, addig zománcfestésük jóval provinciálisabb, kevésbé rutinos kéz munkája. A kartusok szigorúan négyzetes keretezése olyan, mint a kor bútorművéségében előforduló tükrökeretelések vagy képkeretek dísz szalagfonattal és a sarkokban rozettákkal. Az oroszlánfej itt is a keretezés záróvonalán helyezkedik el és még kevesebb természetűségről tanúskodik, mint az előbbi esetben. A festője talán még vándorló állatseregletben sem látott soha élő oroszlánt, inkább a kor valamelyik kis rézmetszője, talán a budai Binder inspirálhatta. A fej mérges tekintetével, primitíven és mulatságosan hatalmasra fent bajuszával inkább emberi arcra emlékeztet.

A fejtől jobbra, balra és a keretezés alatt jellegzetes zopf festonok akantuszlevelekkel.⁶ Ennél a második oroszlános emblémás üvegedény-sorozatnál, ellentétben az elsővel, mind az edények üveganyagában, mind a zománcfestések technikájában és stílusában több változatot találunk. Egyes példányokról határozottan megállapítható, hogy későbbi időpontokban készültek. Ezt árulja el helyenként egy-egy részlet ornamentumainak kezelése is. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy egyes pótlások legalább a múlt század közepén, ha nem még később is készülhettek.

Mint az előző esetben, a második oroszlánemblémás üvegedényeknek is megtaláljuk a megfelelőit, teljesen azonos díszű bécsi porcelán edények képében (6. ábra). Egy részük a Kiscelli Múzeum anyagában van, más részük a Semmelweis Múzeumban újból összeállított Gömör (később Török) patika állványait díszíti. Ez utóbbiak nagy részét az Ernyey József Gyógyszerész történeti Múzeumból vették át, ahol az eredetet illető további nyomozás már nem vezethet célhoz. Rendkívül érdekes azonban az, hogy a nagymúltú Egri Irgalmasok Pati-

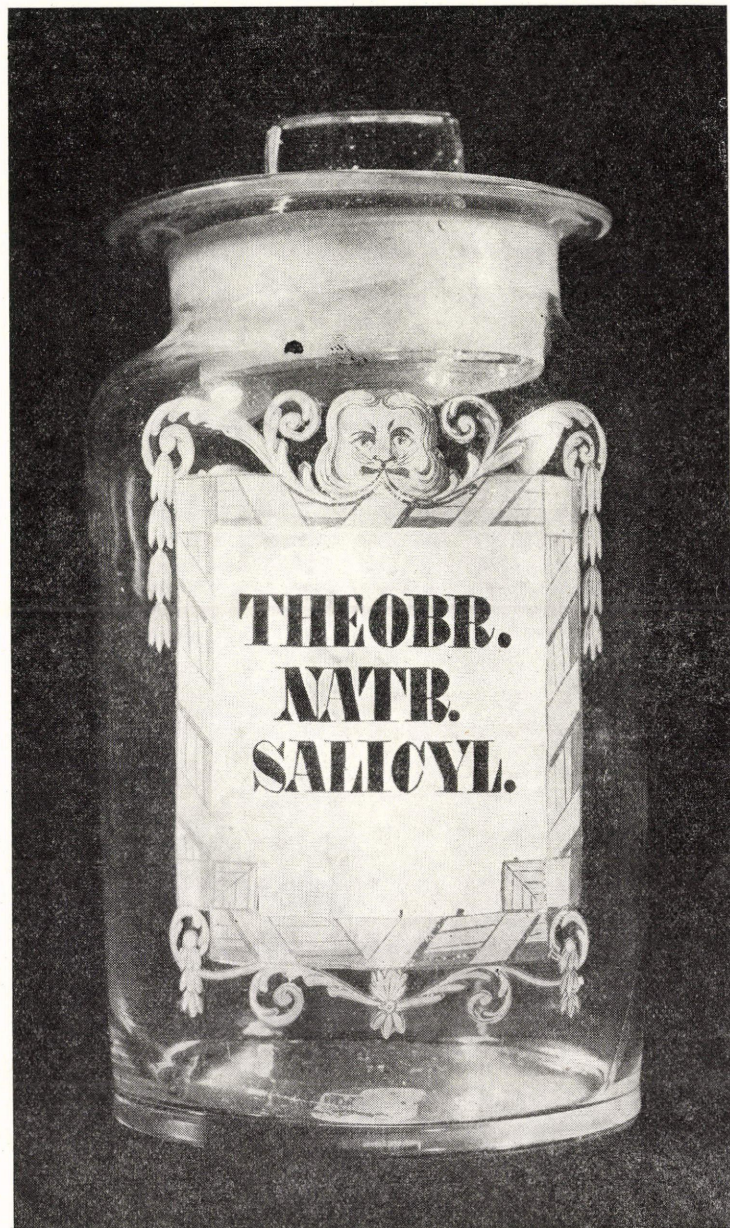
⁶ Egy jellegzetes, közepes méretű palack a Kiscelli Múzeumban még egészen bizonyosan a legkorábbi időszakban készült. Színtelen üvegből formába fúvással alakították ki. Hasáb formájú, rövid, szűk, hengeres, erősen kihajlított peremű nyakkal, oldallapjai, feneke, síkfelületüre csiszolt, oldalélei csiszolással lesarkítottak, vállrésze csiszolatlan, ívelt felületű. Gömbös fogójú, gondosan becsiszolt dugója hozzátartozó. Homloklapján színes, ráégetett zománcfestésű címke. A keretezés klasszicizáló későbarokk stílusú. Egyes stílus sajátosságok azonban nagyon késői — 1830 körüli — készítési időre vallanak. Négyzetes mezőn fehér zománcfestésű alapon fekete antikva betűkkel „TINCT ASSÆ F G=RES=”. A keretoldalak tagozatain stilizált szalagdísz tekeredik körül. A felső keretoldal közepén bajuszos emberarcra emlékeztető oroszlánfej, két oldalán akantuszleveles feszonok. Talpméretei: 8,2 cm × 6,9 cm, magassága 14,8 cm. Leltári száma: 51.1250.54.

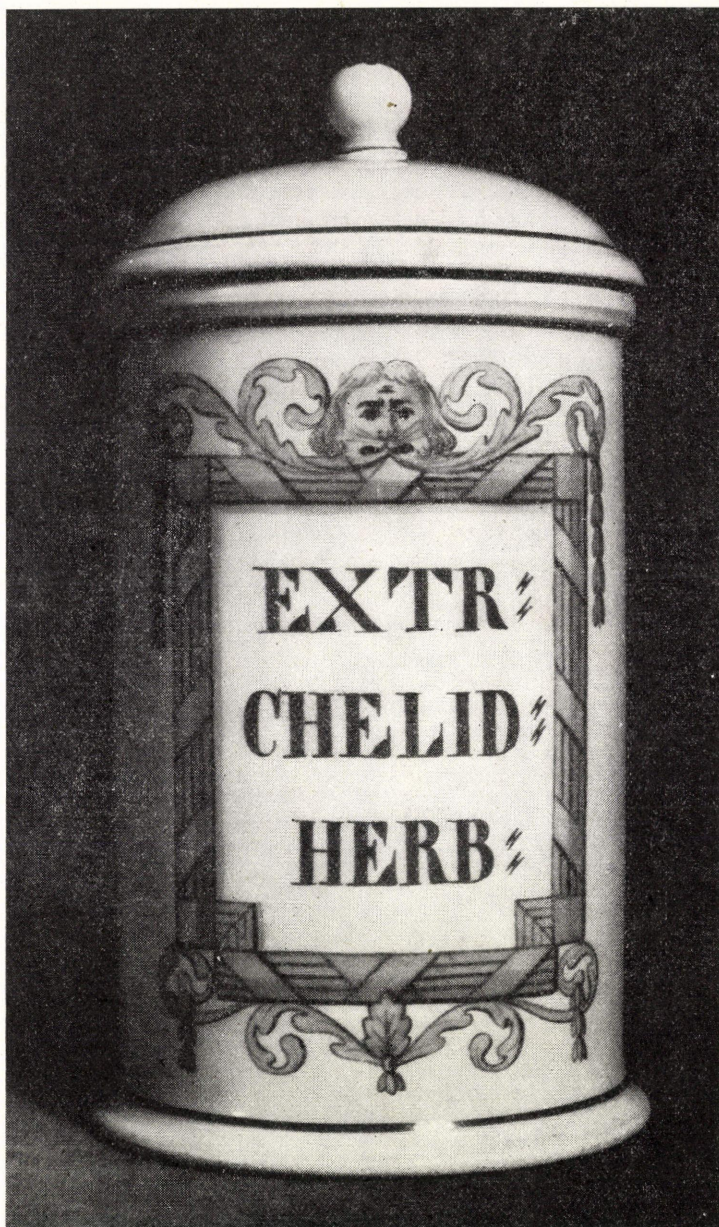
4. ábra. Üvegpalack oroszlánfejes emblémával. Magyar, 1830 körül

5. ábra. Nagy hengeres üveg, oroszlánfejes emblémával. Magyar, 1830—1840

6. ábra. Porcelán tégely oroszlánfejes emblémával. Bécs, 1825

kájából is került néhány tégely a Semmelweis Múzeum tulajdonába. Ez mutatja talán a legtanulságosabban, hogy a régi patikaedények sorozatainak eredetét illető nyomozásainknál mily kevés jelentőséget tulajdoníthatunk az előbukkanás helyének. Ezek az edénysorozatok az eltelt közel két évszázad alatt sokszor kerültek eladásra, tagolódtak szét részekre, hányódtak ide-oda. A helyváltoztatás oka lehetett a régi patikák megszűnése, berendezésének átalakítása, modernizálása, a tulajdonos halála, tönkremenése, rokoni kapcsolatok, öröklések és még számtalan más körülmény. A feloszló edénysorozatokból különösebb gond nélkül vásároltak más patikák tulajdonosai akkor is, ha a tégelyeket olyan régi emblémák díszítették, amelyek semmi vonatkozásban sem voltak saját intézményük elnevezésével.

A második típushoz tartozó oroszlanemblémás porcelán tégelyek között háromféle nagyság fordul elő.⁷ A tégelyek egyszerű henger alakúak, alsó záróvonalon kis peremmel, lapos-szegmentívesen boltozott fedővel, tetején gömbös fogóval, jellegzetesen klasszicista formák. A dekoráció mázfeletti zománccfestéssel készült. A szegényes színskála mindössze egy barnássárga különböző sötétségű árnyalataiból, halványkékből és a feliratoknál alkalmazott feketéből áll. A felirati mező téglány alaprajzú, keretezése mindenben megfelel az üvegpéldányoknál alkalmazottnak. A záróléc felett középtengelyben, szigorúan frontális ábrázolásban az „oroszlán”-fej, amely nagy, kifent bajuszával még inkább emlékeztet

⁷ A legnagyobb típusból a Semmelweis Múzeumba az Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Múzeumból került példány leírása: hengeres testű tégely, laposan boltozott fedelén lapított, gömbös fogógomb, talpán körülfutó egyszerű horonyprofilok. Kartusa magassági irányban kissé megnyújtott, téglány alakú, ráégetett, színes zománccfestéssel díszített. Uralkodó szín egy sárgásbarna különböző sötétségű fokozatai, mellette a plaszticitást halványkéken festett, vetett árnyékok érzetik. A dekoráció stílusa merev, fáradt klasszicizáló későbarokk, amelyen későklasszicista sajátosságok is megfigyelhetők. A keretoldalak tagozatain stilizált szalagdísz tekeredik körül. A felső keretoldal közepén bajuszos emberarca emlékeztető oroszlanfej, szigorúan frontális beállításban. Szájából jobbra-balra akantuszleveles indadisz, a keretelés alsó záróvonala alatt hasonló indák, mindkettő fesztönokba végződik. Felirata hidegzománccal, fekete színnel utólag készült és lepergett, csupán olvashatatlan maradványai figyelhetők meg. Fenéklemezén a szokásos bécsi jel máz alatti kékkel, „823”-as évszámjelzés és „59”-es sorozatjelzés benyomott bélyegzéssel. Talpátmérője $\varnothing$ 9,8 cm, peremátmérője $\varnothing$ 9,5 cm, magassága fedő nélkül 17 cm, fedővel 20,8 cm. Leltári szám: 66. 184. 1. 1. és 2.

A Semmelweis Múzeum közepes mérettípusú és a legrégibb, 1820-as évszámjelzést viselő példánya az Ernyey József Gyógyszerészettörténeti Múzeumból származik. Talpátmérője $\varnothing$ 9,8 cm, peremátmérője $\varnothing$ 9,3 cm, magassága fedő nélkül 14,4 cm, fedővel 18,2 cm. Felirata ráégetett, fekete zománccfestésű antikva betűkkel „EXTR AMARI – CANS”. Minden egyébben pontosan megegyezik a nagyobbik típusal. Leltári száma: 66. 186. 1. 1. és 2.

A legkisebb méretű tégely az egri irgalmasok patikájából került a Múzeumba. Évszámjelzése 1825, benyomott sorozatjelzése „55”-ös, zománccfestése megegyezik a fent leírtakkal, de még a bécsi manufaktúra e hanyatló korszakában is ritkaságnak számító technikai hibákkal, elmosódottan szétfolyó részletekkel. Felirata ráégetett fekete zománccfestésű antikva betűkkel „EXT: CHINÆ FL:” Talpátmérője $\varnothing$ 8,5 cm, peremátmérője $\varnothing$ 8,2 cm, magassága fedő nélkül 11,8 cm, magassága fedővel 15,4 cm. Leltári száma: 66. 200. 1. és 2.

naiv, mulatságos emberarcra, mint a korábbi sorozat esetében. Tőle kétoldalt, szájából kiindulva akantusz leveles indadisz, amely az alsó záróléc alatt is megismétlődik és festonokban végződik.

A tégelyek fenekén a máz alatti kék bécsi jelzés mellett mindig megtaláljuk a benyomott évszámjelzést. Ez évszámjelzések szerint a tégelyek legnagyobb része 1825-ben készült, de előfordulnak más datálások is, közöttük a legkorábbi 1820, a legkésőbbi 1827. A szintén benyomott, s valószínűleg a porcelánmasszára utaló sorozatjelzések közül a leggyakrabban az 59-es fordul elő. Festőre vonatkozó személyi ellenőrző számot nem találunk. Ez a körülmény itt nem lényeges, mert a festések nagyon alacsony színvonalának tanúsága szerint meglehetősen gyenge tömegmunkáról van szó. Ez a kor már a bécsi porcelán manufaktúra Sorgenthallnak 1805-ben bekövetkezett halálát követő állandó, sőt egészen az 1864-es üzemmegszüntetésig egyre gyorsuló hanyatlásának időszaka. Míg tehát az első oroszlánemblémás bécsi porcelán edénysorozat még a nagy, klasszicista aranykort közvetlenül megelőző fellendülési idő, addig a második az azt követő hanyatlásnak terméke. Egyiknél sem találjuk meg tehát a nagy virágzásra jellemző érett klasszicista stílust és a különleges technikákat, mint a ragyogó mélykék alapozásokat vagy a domborművű aranyozást. Az első oroszlánemblémás készlet esetében a színvonalas porcelánfestés felette áll az üvegpéldányok ízes, de rusztikus stílusának, a másodiknál viszont az üvegek díszének kezdetlegessége ellenére is gondos munkája előzi meg a kései sablonporcelánok fáradt, száraz kivitelét. Feltételezzük, hogy 1820 körül ilyen egyéniség nélküli, oroszlános díszű patikatégelyek tömegei vártak vevőre a bécsi manufaktúra rak-táraiban, úgyhogy ezeket külön megrendelés nélkül is szállíthatták, hiszen ebben az időben az egész német nyelvterületen talán a legelterjedtebb patikaelnevezés a „Zum Goldenen Löwen” lehetett.

A fentiekben ismertetett két oroszlánemblémás üvegedény sorozat, illetve azok porcelán mintaképeinek eredetmeghatározása nem kis nehézség elé állít bennünket. Mindenestre csak azok között a régi pest-budai patikák között kereshetjük első otthonukat, amelyeknek elnevezésében az „oroslán” valami formában előfordul.

Ezek között a legkorábban a Schwachhoffer Ignác által alapított patika nyílt meg a Király (ma Majakovszkij) utca és a Kis-Kereszt (ma Kazinczy) utca sarkán levő, egykori Phaller-féle sarokházban 1786. április 10-én.⁸ Elnevezése a megnyitáskor „Zum Goldenen Löwen”, vagyis az „Arany Oroszlánhoz” volt. Ezt az elnevezést csak rövid ideig viselhette és a névváltoztatás időpontja, sajnos, az oklevelekből nem állapítható meg pontosan. Később „Szent Lélek” gyógyszer-tár lett belőle. Már a XVIII. század végén többször változik mind a gyógyszer-tár helye — bár csak kis körzetben —, mind pedig tulajdonosainak személye. Így 1793-ban az „Angol Király”-hoz címzett vendégfogadó épületében találjuk az állami sóhivatal mellett. Tulajdonosa pedig 1791-től Kuntzi János, 1796-tól Aichmüller Ferenc, 1800-tól Müller Ferenc Adolf, 1804-től Müller elvált fele-

⁸ Sztankai István: *A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszer-tárakra vonatkozó adatok*. Budapest, 1935. 203, 204.

sége Mayer Terézia, 1804-ben veszi meg Gömör Károly, akinek nevéhez a patika virágkora és a gyógyszerért most már végleges helyén (Király utca — ma Majakovszkij utca 12. sz.) magába fogadó fényes ház és üzlethelyiség építtetése fűződik. Mint köztudomású, ebből lett később a „Török patika”, amelynek berendezése „Gömör patika” néven újonnan felállítva a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum egyik nevezetessége. A névváltoztatás tehát a patika valamelyik hely- vagy tulajdonosváltásával függhet össze, feltehetően még a XVIII. század utolsó éveiben. A névváltoztatással természetesen nem függ össze okvetlenül a régi emblémákkal díszített edénykészlet azonnali kicserélése. Elképzelhető, hogy a régi edényeket ezután a laboratóriumban vagy a patika kevésbé reprezentáns helyein még igen hosszú ideig használták. Egy-egy példány pedig hírmondónak egészen a közelmúltig az eredeti cégnél maradt.

A második patika, amely az „Arany Oroszlán” elnevezést viselte, 1794-ben nyílt meg az egykori Kecskeméti-kapu mellett, a Kecskeméti utca és a Kálvin tér sarkán. A gyógyszerért tulajdonosa *Landerer József*, korábban pozsonyi patikus.⁹ Az alapítás nem járt izgalmak nélkül. Landerer felismerte a kormányhivataloknak Pestre helyezésében rejlő nagy konjunktúrális lehetőségeket, s ezeket akarta kihasználni. Pozsonyi patikájának azonban nem — mint kérelmezte — áthelyezésére, hanem komoly haszonnal járó eladására, s új patika berendezésére gondolt. Terve hivatalos helyen is kitudódott, s ezért úgy látszott, hogy kérelmét a pesti hatóság megtagadja. Hogy végül mégis megkapta az engedélyt, annak oka egyrészt a Kálvin tér környékének gyors fejlődése, s így gyógyszerért létesítésének sürgető szükségessége, másrészt az volt, hogy a „Kigyó”-patika tulajdonosa, *Stehling* gyógyszerész nem tudott eleget tenni a helytartótanács azon kérésére, hogy üzletét helyezze át a Kálvin térre. Ezek után nyíltott csak meg *Landerer József* új patikája. *Landerer* így megfélemlítve, patikaberendezésének egy „csekély részét” lehozta Pestre, a többit azonban úgy látszik, eredeti elgondolásának megfelelően, valóban eladta.¹⁰ Az új pesti patikával való bajlódástól is elment úgy látszik a kedve, mert két év múlva attól is megvált. Az új tulajdonos 1796-ban már *Fuchs József*.

1806-tól *Petz Sámuel*t, később özvegyét találjuk a patika birtokában. Az ő idejünkben helyezték át a patikát a mai Eötvös Loránd utca 2. sz. sarokházba, ahol az egészen a második világháború utáni megszűnéséig működött. *Petz Samu* özvegye *Kredich József*nek adta öt évre haszonbérbe, majd 1836-tól *Jurenák József*, 1845-től pedig *Jármai Gusztáv* voltak a birtokosok.

⁹ *Sztankai* i. m. 187., 188., 189. *Baradlai János: A magyarországi gyógyszerészet története.* Budapest, 1930. I. k., 381. A pozsonyi adatokra vonatkozóan *dr. Perényi Frigyes* gyógyszerésztörténész volt szíves felvilágosításokkal szolgálni, akinek ezúton mondok köszönetet.

¹⁰ *Baradlai* i. m. 381. a következőket írja: „*Minekutána ily értelemben a lépéseket megtette s az engedelmet 1794-ben a fenti szám alatt a helytartó tanácstól csakugyan kieszközölte, pozsonyi patikájából a berendezés csekély részét lehozta a többit azonban a patika joggal eladta.*” *Baradlainak* ezt a véleményét erősítették meg *dr. Perényi Frigyes* gyógyszerésztörténésznek a pozsonyi patikai viszonyokra vonatkozó közlései is. Szerinte egyébként a pestiekhez hasonló oroszlanemlémas patikaedények jelenleg Pozsonyban nem ismeretesek.

A harmadik régi pest-budai patika, amely az „*Arany Oroszlán*” nevet viselte, mint az 1816-ban Buda-Újlakon létesített „*Szent István*” reáljogú patikának *fiókgyógyszertára* kezdhette meg működését 1849-ben, így tehát oroszlánemblémás régi pest-budai patikaedényeink múltjának nyomozása szempontjából a kései időpont miatt nem jöhet számításba.

Az edények hovatartozásának megállapítása a legeggyértelműbben a második oroszlánemblémás porcelán- és üvegsorozatoknál történhet meg. Ezek ugyanis a Landerer József által 1794-ben a Kecskeméti utca és Kálvin tér sarkán megnyitott, majd később a mai Eötvös Loránd utca 2. sz. alá áthelyezett „*Arany Oroszlán*” patika napjainkban történt feloszlása után százával kerültek a Budapesti Történeti Múzeumba. Mivel e sorozatok bécsi porcelántégelyei 1820 és 1830 között készültek, és így zománctfestésű emblémáikat a múlt század harmincas éveiben égették rájuk, a legvalószínűbbnek azt találjuk, hogy az üzletet 1836-ban megvásárló Jurenák József rendelte meg őket Bécsben, majd ugyancsak ő készítette valamelyik magyarországi hutában a porcelán minták nyomán az üvegeket. Hogy melyik hutában, azt jelenleg még nem tudjuk megállapítani. Ehhez legfeljebb valami levéltári adat szerencsés felbukkanása segíthet majd a későbbiekben hozzá.

Annál több problémát okoz az első sorozat eredetének meghatározása. A legtermészetesebbnek látszik az a megoldás, hogy a gyógyszertárat 1794-ben megnyitó Landerer József rendelte először a porcelántégelyeket Bécsben, majd ezek nyomán az üvegeket Magyarországon. Ennél a feltételezésünknel azonban sok ellentmondó körülménnyel találkozunk. A porcelánok készítési ideje ugyanis nagyon nagy valószínűséggel az évszámjelzésnek a bécsi manufaktúrájánál történt hivatalos bevezetése előttre, tehát 1783 előttre kell essék. Ha néhány évvel későbbi időt a porcelánok égetése és késedelmes dekorálásának elmélete alapján el is tudnánk képzelni, ennek éppen az ez esetben későbbinek feltételezett mázfeletti zománctfestésű dekoráció stílusa mond ellent. E stílusban ugyanis a klasszicizáló későbarokk mellett még nagyon is elevenen él a kései rokokó játékos forma- és színvilága ahhoz, hogy 1794-ben a bécsi manufaktúrában — az érett klasszicizmus diadala idején — festhették volna. A legjellegzetesebb ebből a szempontból a Ssemelweis Múzeum nagy fedeles kiöntös edényének a többinél jóval gazdagabb dekorációja, amelyen a virágfüzerek között még inkább a hetvenes évekre tipikus mozgalmas rocaillók hajladoznak. E nehézséget csak azzal a magyarázattal hidalhatjuk át, hogy a készletet Landerer még a XVIII. század hetvenes éveiben rendelhette meg pozsonyi patikája részére Bécsben, és ezzel egyidejűleg készítette porcelán mintapéldány alapján az üvegeket valamelyik felső-magyarországi hutában. Mint láttuk, az a ravaszkodása, hogy pozsonyi üzletét eladva Pesten új patikát rendez be, még az áttelepülés előtt napfényre került, tehát a berendezésnek csekély részét már a gyanú eloszlátása miatt is át kellett hoznia Pestre. Ez a berendezés a harmincas évekre feltehetőleg úgy megrongálódott, hogy a friss anyagi erővel rendelkező Jurenák József azt felújíttatta, illetve újjal pótolta. Elfogadva ezt a gondolatmenetet, nehezen találunk azonban magyarázatot arra, hogy a régi berendezésből még mutatóban sem maradt meg egy példány sem a napjainkban történt feloszlítás időpontjára.

E magyarázat mellett — amely Landerernek tulajdonítja a készletek megrendelését — nem zárkozhatsz el teljesen a másik lehetőségtől sem, vagyis attól, hogy az edények eredetileg az 1786-ban Schwachhoffer Ingác által a Király utca és Kis-Kereszt utca sarkán megnyitott „Zum Goldenen Löwen” patika számára készültek.

1786-ban — három évvel a bécsi porcelánok évszámjelzésének bevezetése után — még könnyen elképzelhető, hogy a máz feletti dekorációt a raktár 1783 előtt égetett darabjaira festették és a diszítvány stílusának rokokó elemei is tovább élhettek a nyolcvanas évek közepéig. Amikor — feltehetőleg még a XVIII. század végén — a „Zum Goldenen Löwen” elnevezést a „Szent Lélek” váltotta fel, az új cégérnek megfelelő edényeket megrendelték, a régieket pedig vagy eladták, vagy az újak mellett a használatban megtartották. Az utóbbi eset a valószínűbb, és ez egyben megmagyarázná azt is, hogy az első oroszlánemblémás edénysorozat darabjai nem zárt csoportokban, hanem több patikából szétszórtan kerültek elő. Érdekes körülmény, hogy a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum néhány példánya az „Oktogon” patika államosított berendezéséből származik. Ez a gyógyszertár tulajdonképpen a Beer József Kajetán által 1786-ban a Tabánban „Szent Lélek” néven megnyitott üzlet többször áthelyezett utódja, amelynek a többszöri költözködések alkalmával régi berendezését is áthelyezték. Tulajdonosa a kérdéses időben 1791-től Farkas István, 1806-tól Höppfler János.¹¹ Nem lehetséges-e az, hogy amikor Schwachhoffer patikája a „Szent Lélek” elnevezést kapta, a Beer-féle ugyancsak „Szent Lélek” patika edényeinek egy része cserealapon átkerült az újonnan elnevezett patikába, s így jutottak viszont az oroszlánemblémás edények a Beer üzletbe? Végül még egy körülmény valószínűsíti az egész gondolatsort. A szerző, amikor az ötvenes évek elején egy műemléki problémával kapcsolatban a Király utcai Schwachhoffer—Gömöry—Török patika épületét és helyiségeit megtekintette, a laboratórium polcain még több darabot látott ezeknek az első típusú oroszlánemblémás edényeknek mind a porcelán, mind az üveg példányaiból!

Ennyit tudunk jelenlegi adataink birtokában a kétféle oroszlánemblémás edénysorozatról megállapítani. További kutatások — amelyeket a pozsonyi gyógyszertárakra is ki kellene terjeszteni — talán határozottabb döntéshez is hozzásegítenek.

Egy további érdekes csoportja a XVIII. század utolsó negyedéből származó patikaüvegeknek, a kartusokat lezáró koronáról ismerhető fel (7—8. ábra). Hasábos testű, rövid, szűk nyakú formába fúvott, majd egész felszínükön gondosan csiszolt palackok ezek, a homloklapjukon ráégetett színes zománcfestésű kartusokkal. A felirati mező alul csúcsos talpú, jellegzetes — már klasszicista — címerpajzs, amelynek opák fehér mezejét keskeny kármínpiros sáv kereteli. A pajzsok egy része üres, egy részén fekete hidegzománcal festett feliratok olvashatók, amelyeknek betűtípusai általában a XVIII—XIX. századforduló ízlésének megfelelőek. Maga a koronaemléma sablonos, ún. „zárt hercegi korona”, nem felel meg egy meghatározott koronának, legkevésbé pedig a magyar koro-

¹¹ Sztankai i. m. 205., 206., 207.

nára emlékeztet, színei karminpiros, angolvörös, kobaltkék és arany. Az aranyozás vékony, a legtöbb példányon erősen megkopott. A rövid, szűk nyak fazettált peremgyűrűje alatt általában sorozatjelzések és számok találhatók angolvörössel festve. Dugó csak kevés példányon fordul elő, gömbös fogójuk sokoldalásra csiszolt. A palackok csak egy nagyságban, egységes méretben fordulnak elő. Alapméretük kb. 7×9 cm, magasságuk dugó nélkül kb. 22 cm. Csupán a Semmelweis Múzeumban találunk egy lényegesen kisebb palackocskát.¹² Egy szép sorozat ebből az edénytípusból jelenleg a múzeum „Gömör” (Török) patikájának állványait díszíti.

Feltételezzük, hogy ezek az üvegek eredetileg egy „Korona” vagy „Magyar Korona” patika számára készültek. Véleményünk szerint ennek a korona sablonos — a magyar királyi koronára nem is emlékeztető — ábrázolása nem mond ellent. Készíthettek ilyen üvegeket előre, konkrét megrendelés nélkül is, számítva az elnevezés gyakoriságára. Még valószínűbbnek látszik ez abban az esetben, ha ezeket az üvegeket — ellentétben a többi sorozattal — nem tartjuk feltétlenül magyar hutaterméknek. Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy az üveganyag tökéletesen szintelenített, léghólyagot, zárványt szinte egyáltalában nem tartalmaz, a felszín csiszolása pedig gondosabb, mint a kor magyar készítményeinél megszoktuk.

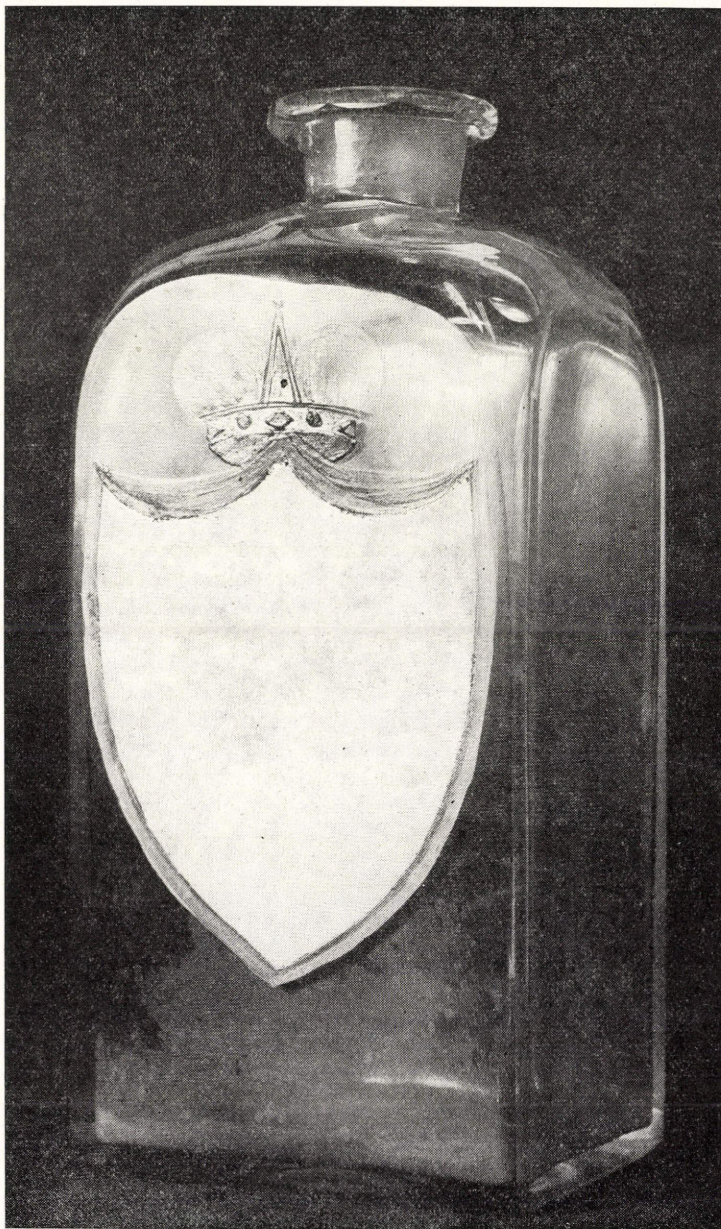
„Magyar Korona” elnevezésű patikát fővárosunk területéről kettőt ismerünk. Ezek közül a régebbi az, amelyet Óbudán az uradalomnak a Zichy-család tulajdonából koronaradalommá válásakor — tehát 1767 körül — alapított *Frick József*. Frick hitelezői a patikát 1771-ben Leser Jánosnak adták el, akitől a tulajdonjog 1821-ben Müller Józsefhez került.¹³ Az időrendben második „Magyar Korona” patikát *Müller Ferenc* nyitotta meg 1790-ben a Hatvani kapunál, a mai Pannónia szálló helyén állott, ún. Beleznay-házban. 1823-ban a mai Baross utca és Üllői út találkozásánál állott, „Unicornis”-ről elnevezett házba helyezte át Fröhbauer Domonkos Ferenc, az akkori tulajdonos. Még később a Múzeum körút 18. sz. alá került, ahol egészen a második világháború végéig működött.

¹² A Semmelweis Múzeum egy példányának — amely 1967-ben a VIII. Múzeum krt. 18. sz. Matolcsay-féle, azóta megszűnt „Korona” gyógyszerár edényei közül került elő — részletes leírása: Tökéletesen szintelenített, kevés léghólyagot és zárványt tartalmazó üveganyagból formába fúvott, hasáb alakú palack. Rövid, szűk nyakrészének pereme erősen kihajlított és sokszögűre csiszolt. A palack oldal-lapjai, fenéklemeze síkra csiszoltak, oldalélei csiszolással lesarkítottak, fenéklapjáról a „köldök” lencseformában kicsiszolt. Homloklapján ráégetett, színes zománcfestéssel és aranyozással kartus. Jellegzetesen klasszicista formájú címerpajzs, opálfehér alappal, rózsaszínű keretézéssel, felette zárt hercegi korona halványkék, fehér, rózsaszínű zománcfestéssel és aranyozással. A címerpajzson fekete színű hidegzománc — vagy olajfestékkel — antikva betűs felirat: „AQUA LAVAND” alatta kis négylevelű rozetta. Dugóján és nyakrésze alatt „19” sorozatszámok vörös zománcfestéssel. Alapméretei $10 \text{ cm} \times 7,7 \text{ cm}$, magassága dugó nélkül 21,5 cm, dugóval 23,5 cm. Leltári száma: 67. 371. 1.

Az egyetlen eltérő méretű példány lényegesen kisebb. Alapméretei $8,6 \text{ cm} \times 7,2 \text{ cm}$, magassága dugó nélkül 6,5 cm, dugóval 9 cm. Későbbi felirata kurzív betűkkel, vegytintával, „Tinctura Stomachi”. Egyébként mindenben megegyezik a nagy palackokkal. Leltári száma: 67. 128. 6.

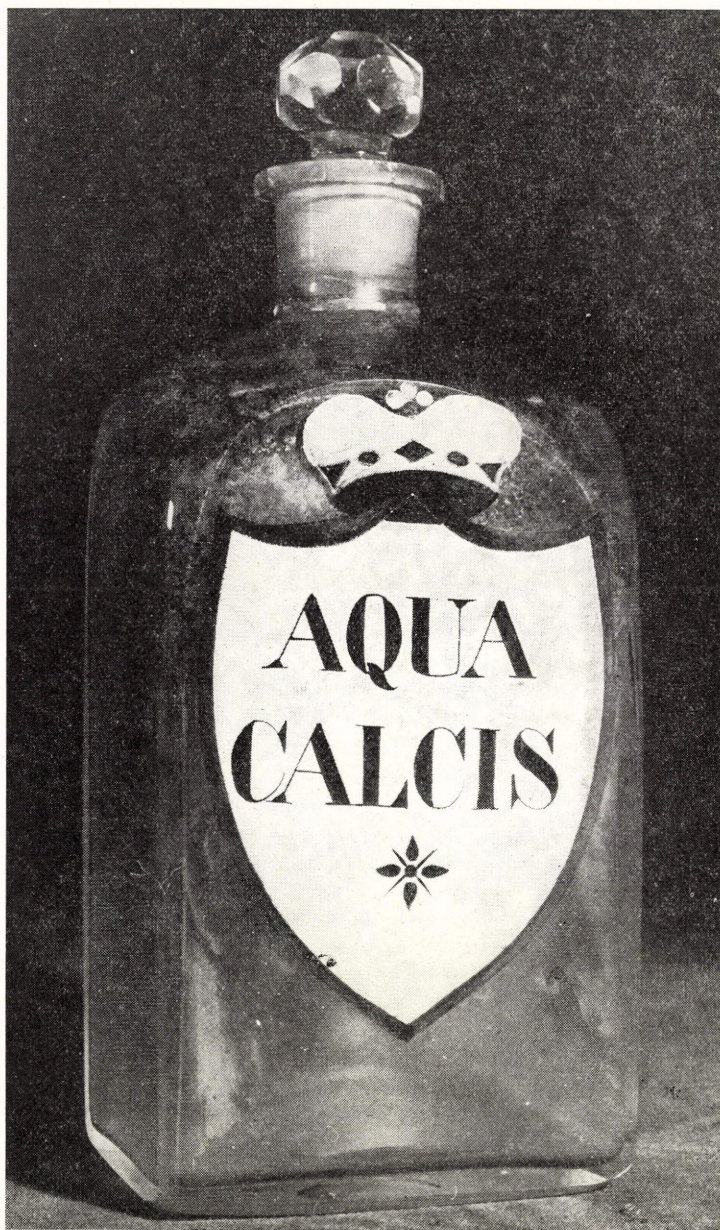
¹³ *Sztankai* i. m. 172., 173. és 236., 237., 238.

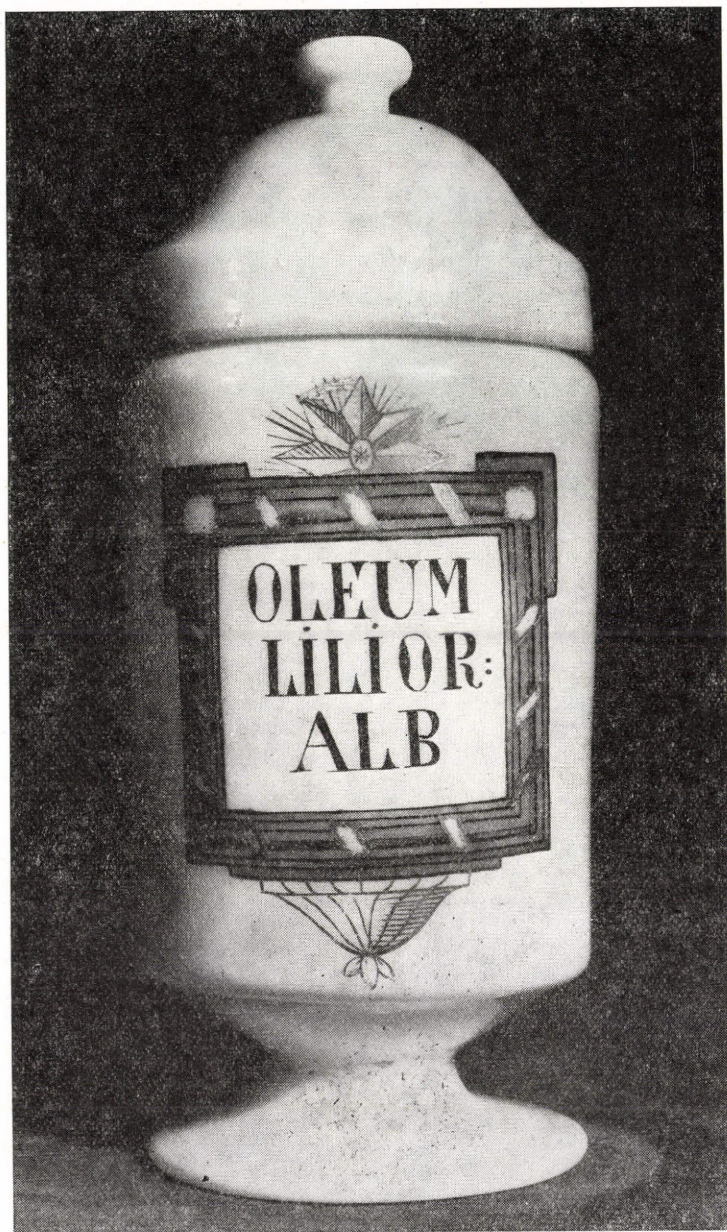
7. ábra. Üvegpalack koronás emblémával. Magyar (?) 1790 körül

8. ábra. Üvegpalack koronás emblémával. Magyar (?), 1790 körül

9. ábra. Opáliüveg palack csillagos emblémával. Magyar, 1780 körül

Két patikát találunk még, amelyek — bár kis valószínűséggel — az elnevezésük alapján esetleg koronaemlémás edényeket csináltathattak, illetve használhattak. Ezek az 1784-ben *Kolb Bernát János* által, a vízivárosi Fő utcának a Csalogány utca és a mai Batthyány utca közötti szakaszán megnyitott „*Római-Császár*” — „*Zum Römischen Kaiser*” patika és az újonnan beépülő Lipótvárosban, a Marokkói-házzal szemben, *Spetz József* által 1804-ben alapított „*Magyar-Király*” gyógyszerár.¹⁴

Az általunk ismert koronaemlémás üvegpalackok előbukkanási helye nagyon különböző, jól példázza a régi patikaedény-sorozatok már említett szétszóródását, ide-oda hányódását. Mindössze egy darabot találunk közöttük, amely közvetlenül a felsorolt patikák egyikéből, a Hatvani-kapu melletti „*Magyar Korona*” gyógyszerárból, illetve Múzeum körút 18. sz. alá került utódjának berendezéséből került elő. Három további példány a Tárnok utcai „*Városi*” patikából, két példány az 1847-ben alapított Üllői úti „*Angyal*” gyógyszerárból, két példány az Állami Bizományi Áruházból, és végül egy példány a „*Högyes Endre*” gyógyszerészeti múzeumból. Az utóbbiaknál természetesen az eredet további nyomozása semmi eredménnyel nem kecsegtet.

A legvalószínűbbnek tartjuk azt, hogy az üvegeket az 1790-ben alapított Hatvani-kapu melletti „*Magyar Korona*” patika számára rendelték meg, nemcsak azért, mert legalább egy példány az eredeti üzletből került elő, hanem azért is, mert a stílus már erősen klasszicista sajátosságai a leginkább ennek az alapítási időnek felelnek meg.

A legutóbbi években nyolc opálüveg patikatégely került a Semmelweis Múzeumba, amelyeknek eredetét — ellentétben az eddig tárgyalt edények nagy részével — szerencsére teljes biztonsággal meg tudjuk határozni (9. ábra). A sorozat hat darabból és két kisebb fedeles tégelyből áll, amelyeket akárcsak az Oroszlán-patika edényeit, a Gömör-patikának a Múzeumban újonnan összeállított állványain helyezték el. A nagyobb és kisebb példányok tökéletesen egyező formai kialakításúak és zománcfestésű kartusaik is megegyeznek.

Hengeres testük alja kúposan befűződik és ismét kiszélesedve kerek talplemezbe megy át. Fent összeszűkülő horonyban végződik, amelyre hullámvonalban boltozódó magas, lapított gömbös fogójú fedő illeszkedik. Kartusuk zopfízlésű keretezéssel körülfogott mezejében még XVIII. századi fekete zománcfestésű feliratok olvashatók. A kartusok halványkék—fekete zománcfestése és aranyozásának meleg fénye kellemes és finom harmóniában egyesül az opálüvegnek szivárványszínekben játszó, hol kékesen, hol bíborvörösén felizzó színjátékával. A keretezés felett nyolcágú csillag emelkedik, mintha éppen most kelne fel a horizontot jelző keretezés alól, amely alsó harmadát még takarja. A csillag nyilvánvalóan a készítettő patika emblémája lehetett.¹⁵

¹⁴ *Sztankai* i. m. 163., 194., 195., 196.

¹⁵ 6 db nagyobb tégely található a Semmelweis Múzeumban. Egy példány részletes leírása: Fedeles tégely vastag falú, erősen szintjátzó opálüvegből. Magyar huta-termék, 1780 körül. Hengeres testű, alja kúposan befűződik, majd ismét kiszélesedve kerek talpon áll. A perem alatt ismét összeszűkülő s helyet ad hullámvonalban boltozódó, magas, lapított gömbös fogóban végződő fedelének. Hengeres testén

Ezt a feltételezést valóban igazolják a ránk maradt történeti adatok. Ezek az opálüveg téglék ugyanis a „Kígyó” patikából kerültek a múzeumba. A patikát pedig, amelyet *Stehling Károly* gyógyszerész 1784-ban nyitott meg a régi Kígyó utcában, a megnyitás idején „Csillag”—„Zum Stern”-patikának hívták.¹⁶ Igaz, hogy csak rövid ideig viselte ezt az elnevezést. 1789-ben mindenesetre még ezen a néven szerepelt. Nem sokkal ezután a régi Schlangen Gasséről, amelyben állott, „Kígyó” patikának nevezték el. Ez azonban nem akadályozta meg azt, hogy a régi emblémával díszített tégléket az új elnevezésű üzletben még sokáig használják. Amikor egy-két évvel ezelőtt elhozták őket a gyógyszerertárból, legnagyobb részükben még a régi gyógyszerek maradványait találták.

Hol rendelte meg *Stehling Károly* az opálüveg edénykészletet, nem tudjuk. Nincs azonban semmi alapunk arra, hogy külföldre gondoljunk. Az égetett szarvasagancs hamujával színezett opálüveget nagy előszeretettel készítették a XVIII. századi magyarországi hutákban. Sőt, ennek az anyagnak egy kiválóan szép, színjátzó változatát — amiből ezek is készültek — határozottan magyar jellegzetességnek tartjuk. A formaképzés egyszerű, kissé rusztikus ízű sajátosságai, a dekoráció mértéktartó egyszerűsége is magyar eredet mellett tanúskodnak.¹⁷

Egyelőre e négy, nagyobb példányszámban fennmaradt patikaüveg készletünket és kettőnek bécsi porcelán mintaképeit sikerült több-kevesebb biztonsággal régi pest-budai patikáinkkal kapcsolatba hozni. Reméljük, hogy a jövőben ezek számát még kiegészíthetjük egynéhánnyal. Szeretnénk — ha lehetséges — a készletek gyártási helyét illető feltételezéseinket is biztosabban alátámasztani. Folyamatban levő levéltári kutatásainktól is várunk ez irányú eredményeket. Továbbá megkíséreljük a bécsi porcelánmanufaktúrára vonatkozó anyagban az esetleges magyarországi konkrét megrendelések adatait felkutatni.

világoskék és fekete zománccfestéssel és aranyozással kartus. Ennek felirati mezeje négyzetes, a klasszicizáló későbarokk ízlésnek megfelelő és a kor tükör- és képereteire emlékeztető keretezéssel, a kereten stilizált aranyozott szalag tekeredik körül. A keretezés felső sarkain négyzetes kiszögellések, az alsó keretoldal alatt középtengelyben aranyozott konzol. A felső keretzáras felett nyolcgú arany csillag, amelynek alsó harmadát — három ágát — a keret takarja. Felirata ráégetett fekete zománccfestéssel „OLEUM LILIOR = ALB” még barokkos rajzú betűformákkal. Talpátmérője $\varnothing$ 7,8 cm, peremátmérője $\varnothing$ 7,2 cm, magassága fedő nélkül 16,2 cm, fedővel 20,6 cm. Leltári száma: 66. 165. 1. 1. és 2.

A kisebbik típusból mindössze két példányt sikerült a Múzeumnak megszerezni. Ezek egyikének részletes leírása: Formailag és dekorációban megegyezik a nagyobbik tégelyek típusával. Felirata ráégetett fekete zománccfestéssel „EXTR = SALVIÆ”. Talpátmérője $\varnothing$ 6,7 cm, peremátmérője $\varnothing$ 5,2 cm, magassága fedő nélkül 11,7 cm, fedővel 15,4 cm. Leltári száma: 71. 84. 1. 1. és 2.

¹⁶ *Sztankai* i. m. 182.

¹⁷ *Borsos* i. m. 201.

Summary

The turn of the 18th and 19th centuries marks the beginning of significant changes in the development of the Hungarian capital. Due to the ever increasing number of inhabitants and improving sanitary conditions, new and new pharmacies were established. Demands for decorative and modern pharmacy furnishings also increased. The shelves were filled with homogenously formed vessels decorated with the pharmacies' emblems.

China ware continued to be ordered from the longestablished Viennese china factories, since — due to the oppressive Austrian industrial policy — Hungarian china industry could unfold only from the middle of the 19th century onwards. Faience, stoneware, tin and wooden jars, however, were supplied mainly by the home industry. It is true above all for glass vessels, which is quite evident, as Hungarian glass making had always been promoted by the abundant occurrence of the necessary rawmaterials, above all the extensive beech-woods yielding good quality fuel for the glassworks.

In Budapest some series of glass pharmacy vessels have been preserved which can be more or less safely connected with the establishment of new pharmacies at the turn of the 18th and 19th centuries.

The identification, however, involves certain difficulties. The series of vessels often changed hands. It is quite unusual that in some of our long-established pharmacies old, finely decorated pharmacy vessels have been preserved in their original place for centuries. In some cases the name of the pharmacy changed and thus the emblems the vessels bore, lost meaning. The furnishing of the shops were often exchanged, they could eventually get into remote provincial centres from the capital or vice versa.

This paper deals with four series of apothecary vessels. All of them were produced towards the turn of the 18th and 19th centuries, and reveal the stilistic features of the Neo-Classic Late-Baroque — what is also called here in Hungary "zopf" or "Josephinist" style — shaded with late rococo or else already with Neo-Classic elements — depending on the date of production.

Two of the four series are of a naïv artistic approach — bearing labels decorated with lion's heads — similar to a human face. Both series are completed with Viennese china jars which might have served as models in the glass-works for the decoration of the corresponding glass vessels. The first china series was presumably produced around 1780, while the second one — as its mark of date shows it — between 1820 and 1827. Unfortunately only this later serie can be with full certitude identified with the original furnishings of the "Golden Lion" founded in 1794. In case of the earlier series dating from the end of the 18th century two pharmacies can be thought of. One is the above mentioned "Golden Lion", the other one is a pharmacy of the same name, founded in 1786 and called later "Holy Ghost". In both cases the Hungarian origin of the glass vessels is quite probable.

The sign on the third serie of vessels is a crown. It must have belonged — in all probability — to the "Hungarian Crown" Pharmacy founded in 1790 in the city of Pest. But we may also think of the "Hungarian Crown" in Óbuda which was opened already in 1767, or furthermore — in a little likeli-hood — of the "Hungarian King" founded in 1804. These glass vessels — without any porcelain jars in this case — cannot be regarded with full certainty to be products of Hungarian origin.

The last of the glass pharmacy vessels is a serie of beautiful opaline glass vessels with lids. We may with absolute certainty identify them with the furnishings of the

old "Serpent" Pharmacy, even if they bear stars as emblems. This can be explained by the fact that the pharmacy was given the name "Zum Stern" and was called so from 1784 until about 1790—1795. The vessels are very likely of Hungarian origin. This is also confirmed by their fine material, a favourite speciality of the Hungarian glass-works in that period. The polychromy of opaline glass vessels excellently prevails on them. The light-blue and black enamelling of the labels and the warm radiance of gilding renders a pleasant and refined harmony with the glowing blue and scarlet of the opaline glass, glittering in all the colours of the rainbow.

A „MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV” SZÁZ ÉVE

ZBORAY BERTALAN

A gyógyszerkészítésnek minden időben fontos segédeszköze volt a gyógyszer-
rek összetételét, sajátságait, ellenőrzését feltüntető s azt az utódok számára
megőrző előírat-gyűjtemény (dispensatoriumok). Ezek megjelentetését régen
neves szakemberek vagy nagyobb városok vezetői tették lehetővé.

Ernyey József¹ szerint hazánkban 1783 táján Benkő Sámuel, Borsod megye
tiszti főorvosa szerkesztett egy ilyen „Dispensatorium pharmaceuticum”-ot,
s vele együtt egy „Taxa pharmaceuticum”-ot is. Jóváhagyásra felterjesztette a
királyhoz (II. József), aki a Pesti Egyetem Orvosi Karához küldte le véleménye-
zés végett. Itt azonban megfeneklett az ügy, s a Helytartótanács sürgetése (1785)
ellenére sem véleményezte az egyetemet.

Az állam ekkor már Európa-szerte kezébe vette az egészségügy s vele együtt
a gyógyszerészet ellenőrzését is, s a kiadott rendeletnek számító Gyógyszerkönyv-
vek nemcsak a készletben tartandó anyagokkal foglalkoztak, hanem a készítés-
mód előírásával biztosították az egységes gyógyszerellátást is.

Az 5. kiadású Magyar Gyógyszerkönyv „Előszavában”² a szerkesztő bizottság
áttekintést adott az eddig megjelent és Magyarországon érvényben levő Gyógy-
szerkönyvek történetére vonatkozóan. Eszerint hazánk területén a XVIII—XIX.
században az osztrák Gyógyszerkönyv (I—V.) volt érvényben mindaddig, míg
az újonnan kialakított Országos Közegészségügyi Tanács Gyógyszerkönyv-szer-
kesztő Bizottsága által elkészített első „Magyar Gyógyszerkönyv” meg nem je-
lent.

A Pesti Egyetem Orvostudományi Karának történetét³ tanulmányozva azon-
ban megállapítható, hogy a Kar már 1813-ban tett kezdeményező lépést a
Gyógyszerkönyv ügyében. Amikor ugyanis Egyetemi Gyógyszertár létesítésére
kért engedélyt, ezt nemcsak azért tette, hogy a gyógyszertárat az orvos- és gyógy-
szerészhallgatók jobb kiképzésére használja fel, hanem arra is gondolt, hogy az
„önálló Magyar Gyógyszerkönyv eszméje is itt fog leggyorsabban megvalósulni”.
A gondolat azonban — a legfelsőbb meg nem értés folytán — akkor nem került
megvalósításra.

¹ Ernyey József kéziratai. OSzK kéziratára, 2142 Fol. Hung. 12. old.

² Magyar Gyógyszerkönyv, 5. kiadás I. köt. Bp. 1954. 15.

³ Győry Tibor: Az Orvostudományi Kar története. Bp. 1936. 295.

1832-ben azután a már működő és a gyógyszerészek érdekeit védő „Pest-Budai Gyógyszerész Testület” az ország valamennyi gyógyszerésze nevében (miután országos egyesület akkor még nem volt) újból felterjesztést adott a Helytartótanácshoz egy „Dispensatorium Hungaricum” kiadása érdekében. A Helytartótanács az ügyet magáévá is tette, s felszólította a Pesti Egyetem Orvosi Karát egy „Dispensatorium Hungaricum moderno scientiae statui et Regni Hungariae adjunctis penitus accomodatum”, valamint egy árszabály elkészítésére. Azonban a „reformkor” egyébként jónevű és haladó szellemű professzorai és más szakemberei, akik között több gyógyszerészképesítésű is volt, nem találtak módot egy ilyen nagyszabású munka elvégzésére.

1848-ban azután a „Buda-Pesti Gyógyszerészek Testülete” nevében *Würtzler Vilmos* és *Hollmann József* elnökök az első felelős minisztériumhoz beadott kérvényükben újból szorgalmazták a „*hazai körülményekhez alkalmazott gyógyszerkönyv (dispensatorium) szerkesztését... és időnkénti megújítását*”.⁴ A kérelem, ha nem is érte el — az ismert történelmi események folytán — a kívánt célt, mégsem maradt meddő, mert *Klauzál Gábor* miniszter 1848. június 25-én kelt válaszában közli a Testülettel, hogy „*a kívánt gyógyszerkönyv (dispensatorium) iránt már eddig is a kellő intézkedések tétettek*”. Az intézkedések komolyságát hihetővé teszi az a tény, hogy a minisztériumban a gyógyszerészeti ügyek intézője akkor id. *Wagner Dániel*, az ismert pesti gyógyszerész volt.

A szabadságharc leverése a magyar gyógyszerkönyvvel kapcsolatos kezdeményezéseknek is — bár rövid időre — véget vetett, s az elnyomatás korszakában továbbra is a 4., illetve az 1855-ben megjelent 5. osztrák gyógyszerkönyv rendelkezései voltak Magyarország számára is kötelezők.

Az 1867-es kiegyezéskor már magyar nyelvű szaklappal rendelkezett a magyar gyógyszerésztársadalom. *Schédy Sándor* pesti gyógyszerész, aki az 1862-ben megindított „Gyógyszerészeti Hetilap”-jában már évek óta a haladó szellemű magyar gyógyszerészet érdekében küzdött, a politikai fordulatban — jó érzékkel — felismerte a magyar gyógyszerészet önállósításának lehetőségét. Ezért lapjában „A testvérhaza t. gyógyszerészközönségéhez”⁶ címen cikksorozatot indított meg, hogy az 1848-ban kezdeményezett de politikai események következtében háttérbe szorult gyógyszerészeti reformmozgalmat újból felelevenítse.

Törekvése nem is maradt visszhang nélkül az országban, mert még abban az évben a Debrecen-Bihari Gyógyszerész Testület elhatározta, hogy folyamodványt ad be a Belügyminisztériumba, amelyben a gyógyszerészetre vonatkozó 1848-i tervzetnek teljes visszaállítását, illetve megvalósítását kérelmezik. A kérelem egyik tárgya „egy magyarországi gyógyszerkönyv (*Pharmacopea Hungarica*)” kiadása volt.⁷ Megemlítsre érdemes, hogy az aláírók — a Testület országosan ismert nevű vezetői — *Tamássy Károly* debreceni, *Bertsinszky Károly* és dr. *Rothschneck V. Emil* nagyváradai gyógyszerészek voltak.

⁴ Győry i. m. 449.

⁵ *Matolcsy Miklós*: Adatok az első magyar gyógyszerkönyv megjelenésének történetéhez. *Gyógyszerészeti Hetilap*, 1905, 709.

⁶ *Gyógyszerészeti Hetilap*, 1867. 131.

⁷ *Gyógyszerészeti Hetilap*, 1867. 189.

A beadványra adott válaszról nincs tudomásunk, s a gyógyszerkönyv megjelentetése ügyében is csak akkor történt fordulat, amikor a belügyminiszter (b. Wenkheim Béla) 1868-ban megszervezte az Országos Közegészségügyi Tanácsot.

A magyar gyógyszerészet szerencséjére, a pesti egyetem vegytani tanszékét akkor már egy olyan kiváló képzettségű és szorgalmú, ízig-vérig gyógyszerész beállítottságú férfiú töltötte be, mint *Than Károly* professzor. Ő a javarészt orvosprofesszorokból és megyei főorvosokból álló testületnek (37 orvos- és 2 gyógyszerésztag) már kezdettől fogva tagja volt, így természetes, hogy a gyógyszerkönyvszerkesztő-bizottság elnöki tisztét elnyerve, a főszerkesztői tevékenységet is Than professzor vállalta. A szerkesztő bizottság tagjai voltak: *Wagner János*, *Korányi Frigyes*, *Balogh Kálmán*, *Jurányi Lajos*, *Margó Tivadar* orvosprofesszorokon kívül *Ráth Péter* budai és *Müller Bernát*, valamint *Jármay Gusztáv* pesti, vezető szerepet vívó gyógyszerészek.

A szerkesztő bizottság három évig dolgozott a gyógyszerkönyvön, s ezalatt a gyógyszerésztszadalom nagy bizonytalanságban volt a könyv tartalmát illetően.

Linzbauer X. F. egyetemi tanár cikkeiben⁸ — mint osztrák érzelmű és beállítottságú ember — úgy érvelt, hogy a „közös ügyek” (külügy, hadügy stb.) közé az egészségügy is besorolható, s így „az új gyógyszerkönyv *Pharmacopea Hungaro—Austriaca* néven közönsnek kell lennie.”

*Schédy Sándor*⁹, a már említett szaklap szerkesztője, tudomást szerzett arról, hogy készül az új osztrák (6. kiadású) gyógyszerkönyv is, s erélyesen síkra szállt a feltevés ellen, hogy a bizottság egyszerűen — a „bécsiek utánzóit” gyanánt — lemásolná („fotografirozná”) az új osztrák gyógyszerkönyvet.

Az 1871. december 4-én megjelent és *Tóth Vilmos* belügyminiszter aláírását viselő *Pharmacopea Hungarica* I. azután nemcsak elosztatta a szakkörök aggodalmait, hanem arra az örvendező megállapításra is készítette a *Gyógyszerészeti Hetilapot*,¹⁰ hogy a „magyar gyógyszerész nem lesz kénytelen saját hazájában idegen földről ráérőszakolt *pharmacopea-t* használni.” A cikk részletesen ismerteti a szerkesztésnél figyelembe vett új szakszempontokat, így elsősorban a gyógyszerkönyv által bevezetett gramm-súly mértékrendszert. Megállapítja, hogy a gyógyszerkönyv 510 „gyógytetet” foglal magában, szemben az eddigi 5. osztrák gyógyszerkönyv 867 gyógyszerével. A kihagyott 357 szer nevét egy későbbi számban (52.) egyenként is felsorolja. A szerkesztő bizottság tagjainak név szerinti felsorolásánál nem említi meg az időközben lemondott *Ráth Péter* gyógyszerészt, aki a Budai Gyógyszerész Testület elnöke volt. *Schédy Sándor* a lapban a következő, 1872. év végéig összesen 20 folytatásban, alfabetikus sorrendben ismerteti a gyógyszerkönyv cikkelyeinek egy-egy csoportját, s főleg az újonnan felvett szerek leírásakor, ahhoz bő kommentárszerű ismertetést is csatol.

Az „*Orvosi Hetilap*” ismertetése két számban¹¹ látott napvilágot. Összehasonlítja a röviddel előbb megjelent külföldi gyógyszerkönyvekkel, s megállapítja,

⁸ *Linzbauer X. Ferenc*: Gyógyszerkönyv és gyógyszerárszabály.

⁹ *Schédy Sándor*: Gyógysz. Hetilap, 1869, 173., 193., 210., 231.

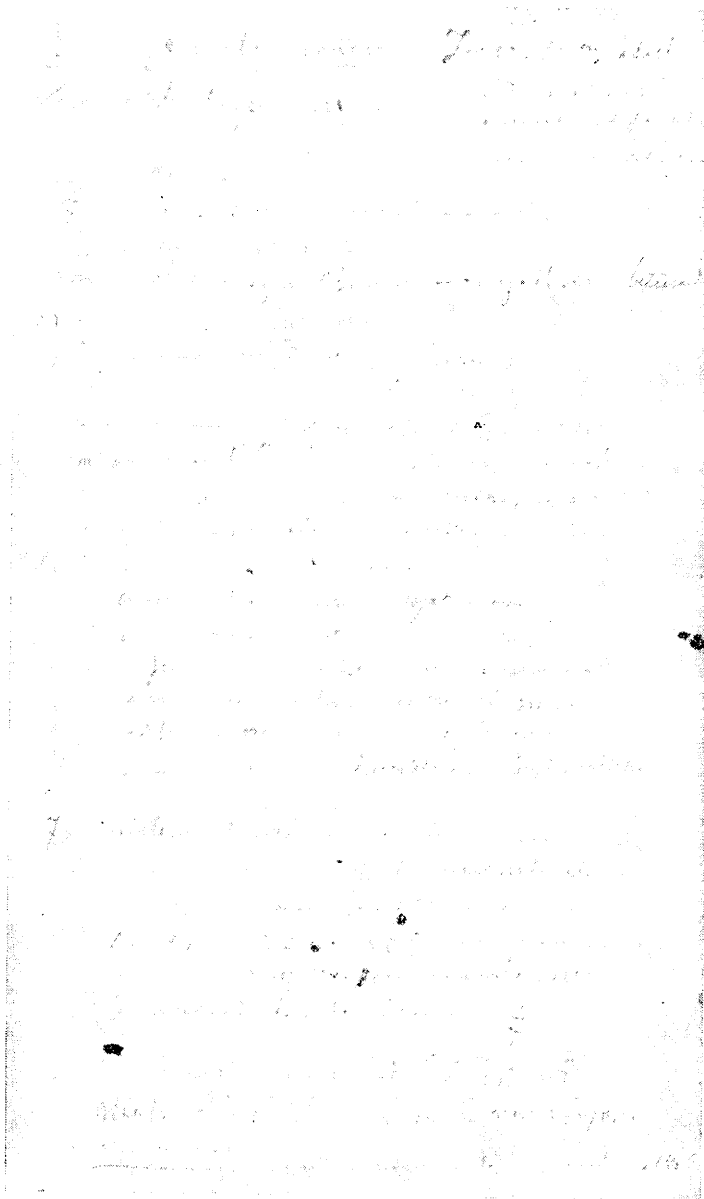
¹⁰ *Schédy Sándor*: Gyógysz. Hetilap, 1871, 51., 52. szám.

¹¹ *Orvosi Hetilap* 1871, 5. szám.

hogy a bizottság jó érzékkel válogatta össze a hivatalossá tett szereket, nem úgy, mint pl. a francia gyógyszerkönyv, amelyben sok a felesleges készítmény. Ugyancsak dicséri a szerkesztő bizottságot azért is, hogy több olyan új anyagot (Digitoxin, Aconitin, Chloroform stb.) vett fel, amelyek az újabb gyógymódok modern eszközei. Külön is megemlíti *Than K.*, *Jurányi L.* és *Margó T.* professzorok, továbbá *Müller Bernát* és *Jármay Gusztáv* gyógyszerészek neveit, akik a szakmájuknak (chemia, gyógyszerismeret, növénytan, állattan és gyógyszerészet) megfelelő cikkelyeket kidolgozták.

A könyv magyar és latin szöveggel jelent meg úgy, hogy a szerek latin nevének alfabetikus sorrendjében, a bal (páros) oldalon a magyar, míg a jobb (páratlan) oldalon a latin nyelvű leírás található. A felsorolásban az anyagok eredete (kémikáliák, drógok stb.) szerint csoportosítást nem végeztek. Érdemes megemlíteni, hogy a magyar szövegben kemikáliák esetében a használatos magyar név mellett, a nyelvújítás műszavai (pl. hamanybüzeg = brómkálium) is szerepelnek, míg a növényi eredetű szerek magyar elnevezésén kívül az előfordulás vagy termesztés helye, s a növénycsalád neve (pl. ajakosok, babérfélék) is fel van tüntetve. A latin szövegben a szerek akkor még általánosan használt synonymáit (pl. arcanum duplicatum = kalium sulfuricum) is megtaláljuk. A gyógyszeranyagok vizsgálatához 46 féle kémszert (reagens) sorol fel a Gyógyszerkönyv, melyek között csupán két mérőoldat: a savmérő, illetőleg a lúgmérő szerepel. Hasznos kiegészítő része a könyvnek a 20 táblázat. Ezek között első a régi orvosi súlyok átszámítási táblázata az újonnan bevezetett grammokra. Ezenkívül különböző fajsúlytáblázatok, a legnagyobb adagok táblázata, valamint az elkülönítve tartandó: erős hatású szerek (+ -tel megjelölve és „csak orvosi rendelőnyre adható ki” megszorítással) táblázata is megtalálható. Bár a gyógyszeripar akkor még csak bontogatta szárnyait, a szerkesztő bizottság az előszóban — megsejtve a gyógyszerészeti laboratóriumok leendő versenytársait — azt írja, hogy a házi elkészítést olyan készítményeknél írta elő, amelyeknél a házi — költségesebb — előállítás nagyobb biztonságot nyújt a szer tisztaságát illetően, mint a gyári, olcsóbb készítmény.

A könyv megszerkesztésével a bizottság feltehetően nem tekintette munkáját befejezettnek, mert 1883-ban „Függelék a Magyar Gyógyszerkönyvhöz” (Additamentum ad Pharmacopoeam Hung.) címen — szintén kétnyelvű szöveggel — 28 újabb gyógyszert, 7 sebkezelő anyagot és 4 kémszert tartalmazó füzetet adott ki. Ebben lett hivatalos gyógyszerre, többek között, a szalicilsav, a bórsav, valamint a Rozsnyay-féle íztelen kinin-tannat, a jodoform, a pepsin (fehérjeoldó képességének ellenőrzése mellett), a pilocarpin s a ma már szinte nélkülözhetetlen alapanyag, a vaselin („adeps petrolei, cormolina virginia”). A pótfüzet megjelenése azonban nem oldotta meg azt a hiányt, amely a 12 évvel korábban megjelent gyógyszerkönyv elfogyása következtében állt elő. Csak így magyarázható meg az a tény, hogy 1884-ben a minisztérium a gyógyszerkönyv újbóli kiadását határozta el. Ez már az Athenaeum nyomdában készült, annak ellenére, hogy az életbe léptető miniszteri rendelet a „Pesti könyvnyomda társulatot” jelöli meg kiadó gyanánt. A könyv másolata az 1871-i kiadásnak, sem tartalomban, sem beosztásban újat nem hoz.

1.a) ábra. Than Károly professor fogalmazványa

1. A betegségek
 2. A betegségek
 3. A betegségek
 4. A betegségek
 5. A betegségek
 6. A betegségek
 7. A betegségek
 8. A betegségek
 9. A betegségek
 10. A betegségek
 11. A betegségek
 12. A betegségek
 13. A betegségek
 14. A betegségek
 15. A betegségek
 16. A betegségek
 17. A betegségek
 18. A betegségek
 19. A betegségek
 20. A betegségek
 21. A betegségek
 22. A betegségek
 23. A betegségek
 24. A betegségek
 25. A betegségek
 26. A betegségek
 27. A betegségek
 28. A betegségek
 29. A betegségek
 30. A betegségek
 31. A betegségek
 32. A betegségek
 33. A betegségek
 34. A betegségek
 35. A betegségek
 36. A betegségek
 37. A betegségek
 38. A betegségek
 39. A betegségek
 40. A betegségek
 41. A betegségek
 42. A betegségek
 43. A betegségek
 44. A betegségek
 45. A betegségek
 46. A betegségek
 47. A betegségek
 48. A betegségek
 49. A betegségek
 50. A betegségek
 51. A betegségek
 52. A betegségek
 53. A betegségek
 54. A betegségek
 55. A betegségek
 56. A betegségek
 57. A betegségek
 58. A betegségek
 59. A betegségek
 60. A betegségek
 61. A betegségek
 62. A betegségek
 63. A betegségek
 64. A betegségek
 65. A betegségek
 66. A betegségek
 67. A betegségek
 68. A betegségek
 69. A betegségek
 70. A betegségek
 71. A betegségek
 72. A betegségek
 73. A betegségek
 74. A betegségek
 75. A betegségek
 76. A betegségek
 77. A betegségek
 78. A betegségek
 79. A betegségek
 80. A betegségek
 81. A betegségek
 82. A betegségek
 83. A betegségek
 84. A betegségek
 85. A betegségek
 86. A betegségek
 87. A betegségek
 88. A betegségek
 89. A betegségek
 90. A betegségek
 91. A betegségek
 92. A betegségek
 93. A betegségek
 94. A betegségek
 95. A betegségek
 96. A betegségek
 97. A betegségek
 98. A betegségek
 99. A betegségek
 100. A betegségek

1.b) ábra. Than Károly professor fogalmazványa

A 2. KIADÁSÚ MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV

Az Ernyey József Gyógyszertörténeti Könyvtár őrzi Than Károly professzor jegyzetfüzetét, amelyben az 1886—87. tanévben már a 2. kiadású gyógyszerkönyv előszavát fogalmazta meg (1.a—b. ábra). Ebben hangsúlyozza, hogy az első kiadás óta eltelt 16 esztendő alatt a tudomány haladása szükségessé tette újabb szerek felvételét, illetve az elavult szerek kihagyását. Utána 9 pontban ismerteti a szerkesztéskor figyelembe vett irányelveket (azonossági próbák, hígítási elvek, alaphőmérséklet stb.). Az új gyógyszerkönyv — mely eszerint kb. két évig készült, 1888. október 1-i hatállyal lépett életbe. A szerkesztő bizottság Than professzor elnökelete alatt jórészt ugyanazokból a szakférfiakból állott: Csatóry

„Gyógyszerkönyv”
 Tisztelek fel a latin fordítás
 újratételére korábbi kiadásom.
 En halasp. reggel utaiam, és 8 napig
 távol leszek. A fordítást az úton is
 végzem; az önkéntesített íveket később
 felroztatom és azokat harajattankor
 még egyszer átírom. Tisztelettel
 Csatóry
 3/v 88/4

2. ábra. Csatóry Lajos levele Than Károlyhoz

(Grosz) Lajos eu. tanácsos, jegyző, Wagner János, Korányi Frigyes, Balogh Kálmán professzorok, Tóth Lajos magántanár, Müller Bernát és Jármay Gusztáv gyógyszerészek. A latinra fordítást Csatóry Lajos végezte, mint az Than professzorhoz írt és újonnan előkerült leveléből kitűnik (2. ábra). Az új gyógyszerkönyv, amely majdnem egy negyed századon át volt érvényben, sem alakban (kétnyelvű szöveg), sem tartalomban nem hozott lényeges változást, s mindkét szempontból nagyon hasonlított elődjére. A fejezetek száma 544 az első kiadás 510-ével szemben. A kemikáliák számának emelkedése — amely még századunkban egyre tart — már észlelhető: kb. 30-cal több a kémiai eredetű, s ugyanannyival kevesebb a növényi eredetű anyag. A vizsgálati módszerek főleg azonossági és szennyezősi vizsgálatokra terjedtek ki. Új volt azonban egy vizsgálati módszer, a kvantitatív identitási próba, mely anorganikus sók vizsgálatánál, valamint az alkaloidák sói esetében alkalmazást nyert, így a Morphin. hydrochlor., majd a későbbi Függelékben hivatalossá lett Codein. hydrochlor.-nál. A gyógyszerkönyvben a vizsgálatok céljára szolgáló 9-féle mérőoldat készítése lett kötelező.

A „Függelék” 1896-ban jelent meg először, s ez további 14 gyógyszer (Diuretin, ichthyol, lanolin stb.) tartását teszi kötelezővé, s a sebészi kötőszerek csomagolási módjáról és az eltartásról intézkedik. A „Függelék” (II.) 1898-ban újból megjelent, és újabb 12 anyag (Menthol, salol, urethan, vinum Tokayense stb.) felsorolásával 26-ra emelte az újonnan felvett hivatalos szerek számát. Ezenkívül a miniszter külön rendelettel (105. 147. sz.) kötelezővé tette az 1 g maró higanykloridot tartalmazó Pastilli hydrargyri bichlorati corrosivi tartását.

A 3. KIADÁSÚ MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV

A XX. század fordulója a kémiai tudományok hatalmas fejlődését hozta, ami természetesen a gyógyszerészetre, s így a hivatalos gyógyszerkönyvre is kihatással volt.

A Közegészségi Tanács Gyógyszerkönyv-szerkesztő Bizottsága 1903-ban kezdett foglalkozni az új gyógyszerkönyvvvel, most már új főszerkesztő, *Bókay Árpád* prof., a gyógyszer-tanára vezetése alatt, aki mellett *Winkler Lajos*, egyet. rk. tanár, *Than Károly* tanítványa s később tanszéki utóda a kémiai fejezetek, *Deér Endre* és *Jármay Gyula* gyógyszerészek, a Közegészségi Tanács rk. tagjai a galenusi fejezetek, míg maga *Bókay* prof. a gyógyszerismeret körébe vágó fejezetek kidolgozását vállalták. Az elkészült szöveg szakmai ellenőrzésére a rokon tudományok kiváló szakértőit kérték fel, és pedíg: haláláig *Than Károly* prof.-t, *Kossa Gyulát*, az állatorvosi főiskola tanárát, *Lengyel Béla* prof.-t, a II. sz. Kémiai Intézet igazgatóját, *Mágocsy-Dietz Sándort*, a növénytan egyetemi tanárát és *Ströcker Alajost*, a budapesti gyógyszerészgyakornoki iskola igazgatóját.

Az 1909. július 1-én megjelent új gyógyszerkönyvet a *Gyógyszerészeti Hetilap*¹² vezércikkben üdvözölte, s felismerve a 2. kiadáshoz viszonyított számtalan változást, rögtön felvetette a gondolatot, hogy az Egyesület rendezzen ismertető előadásokat a gyógyszerészek számára. Az óhajnak eleget téve az első előadást a főszerkesztő *Bókay Árpád* prof. tartotta, ismertetve a szerkesztés főbb irányelveit. Külön megemlékezett arról az újításról, hogy a latin nyelvű rész e kiadásban nem követi a magyar szöveget, mint eddig, hanem külön nyomták mint a könyv második, önállóan is használható részét. A fordítást ezúttal *Ernyey József* múzeumőr végezte, akinek nevével a későbbiekben még találkozni fogunk. A továbbiakban *Winkler Lajos* prof. s utána *Deér Endre* dr. heteken át több előadásban ismertették nemcsak az egyes készítmények előállítását, hanem — ami főleg újdonság volt — az anyagok és készítmények tartalmi meghatározását.

Az új gyógyszerkönyv 547 cikkelyével, terjedelemben alig haladta meg elődjét, mert a kimaradt 120 tétellel szemben 124 új anyag, illetve készítmény lett hivatalossá. A táblázatból kitűnik a vegyi anyagok szaporodása szemben a galenikumok csökkenésével, aminek magyarázatát abban találjuk meg, hogy az első két gyógyszerkönyv több vegyi anyagot (kemikália) is házilag készítettett, s ezek egy

¹² *Koritsányszky Ottó*: Az új magyar Gyógyszerkönyv. Gyógyszerészeti Hetilap, 1909. szept. 26.

részét a 3. gyógyszerkönyv már gyárilag előállított készítménnyel pótolja, természetesen szigorú tisztasági próbák alkalmazása mellett.

Lényegesen megszaporodtak az ún. általános fejezetek, amelyekben pontokba foglalva találhatók a készítménycsoportra vonatkozó készítési, eltartási és ellenőrzési szabályok, s amelyek után szintén csoportosítva találhatók (Tincturae, Syrupi, Unguenta stb.) az illető gyógyszerformák hivatalos készítményei. A kötszerek száma nem szaporodott lényegesen, ellenben a három impregnált gaze (carbol-, sublimat-, jodoformos) tartalmi meghatározása is kötelezővé vált.

A magyar Gyógyszerkönyvek hivatalos anyagai 1871—1970-ig

Pharmacop. Hungarica	Vegyikészítm.	Növényi	Állati	Zsiradék	Illóolaj	Galenikum	Szerumoltóanyag	Köt-szer	Általános fejezet	Összes fejezetek	Kém-szer és mérőoldat
		drogok									
I.	96	133	6	12	21	238	—	—	4	510	46
II.	133	104	6	12	21	224	—	12	4	516	79
III.	162	106	4	13	15	209	—	11	17	530	106
IV.	200	97	2	20	22	210	2	9	22	584	118
V.	334	96	2	12	21	289	58	7	I. köt.	819	552
VI.	352	70	2	8	15	281	73	12	I. köt.	813	708

Koritsánszky Ottó említett cikkében hiányolja az akkor már használatos difteria- és tetanus-szerum kihagyását, a szerkesztő bizottság véleménye viszont az volt, hogy e két oltóanyag kötelező tartását külön rendelet már amúgyis előírta.

A 4. KIADÁSÚ MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV

Az a 24 év, míg a 3. kiadású gyógyszerkönyv volt érvényben, magában foglalta nemcsak az első világháború gyógyszerbehozatal szempontjából nehéz éveit, de a vesztett háború és az országhatárok leszűkülésével járó gazdasági leromlás éveit is. A két gazdasági válság éveinek elmúltával csak a 30-as évek elején gondolhattott most már a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium arra, hogy az időközben kidolgozott új, negyedik kiadású gyógyszerkönyvet életbe léptesse. Miután az előző főszerkesztő, Bókay Árpád professor időközben elhunyt, az irányítást tan-széki utóda, Vámosy Zoltán professor vette át, míg a cikkelyek kidolgozását

a bizottság: *Winkler Lajos* prof. (kémia), *Jakabházy Zsigmond* prof. (farmakognózia) és *Deér Endre* (gyógyszerészet) végezte, *Mágócsy-Dietz Sándor* és *Bugarszky István* egyetemi tanárok, továbbá *Matolcsy Miklós* egyet. c. rk. tanár, valamint az Országos Közegészségügyi Intézet kémiai osztálya (*Schulek Elemér*) bevonásával. A latinra fordítást ismét *Ernyey József*, a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárának igazgatója végezte, de a latin szöveg csak kisebb példányszámban, főleg a külföldiekre való tekintettel és azok használatára készült.

Az új gyógyszerkönyv alapelveiben nem sok változást hozott, így pl. a vizsgálatoknál továbbra is csak a szerényebb laboratóriumi berendezettséget igénylő — tehát gyógyszerárban is elvégezhető — módszereket és eszközöket tett hivatalossá.

Időközben hazánk is elfogadta a brüsszeli II. Nemzetközi Egyezmény (1925) határozatait, s ezek kihatással voltak a gyógyszerkönyv rendelkezéseire is. Így a gyógyszeranyagok hosszú és kémiai összetételükre utaló elnevezése (pl. Phenyl-dimethylpyrazolonum) helyett rövidített (Azophen) nevet vett hivatalossá, a védett név (Antipyrin) helyett, míg ez utóbbiakat a synonymák között tüntette fel.

Továbbra is fenntartotta a gyógyszerkönyv azt az elvet, hogy szirup formájú és bevételre kész olyan gyógyszeroldatokat (Syr. Calc. hypophosphor., Mixt. chloralo-bromat.) tett hivatalossá, melyek a védjegyzett nevű és drágább gyári készítmények pótlására szolgáltak. E célból többféle tabletta (új néven: Compri-mata) lett hivatalossá, a készítő gyógyszerész tartalmi ellenőrzése és felelőssége mellett. Említésre érdemes, hogy a Cylindri sublimati helyett, mellyel — használatba vétele óta — számtalan mérgezés történt, hatása szempontjából egyenlő értékű Chlorogenium- (bensolsulfonamid Na) -tablettát tett hivatalossá. A gyógyszerkönyv több, az orvosi gyakorlatban injectio formájában alkalmazott gyógyszer steril ampullában való tartását rendelte el. Új készítményként szerepelt néhány hormonkészítmény (Sol. adrenalini, Sol. extr. Hypophyseos) is. Ezeket, valamint a Solut. insulini-t, a Digitalis foliat, továbbá az arsenobenzol-készítményeket (pl. Revival) az Országos Közegészségügyi Intézet ellenőrzését feltüntető csomagolásban kellett készletben tartani, illetve forgalomba hozni. A nemzetközileg egységes értékű készítmények megjelölését az eddigi F. I. (= Formula Internationalis) helyett, P. I. (= Praescriptio Internationalis)-re változtatta. A védjegyzett gyógyszer-különlegességek nevei a synonymák között V. N. (= védett név) megjelöléssel szerepelnek. A gyógyszerkönyv a sók elnevezésénél továbbra is a hazánkban használatos megjelölést (pl. Kalium jodatum) használja, szemben a nemzetközi megállapodás által elfogadott (Kalii jodidum) elnevezéssel.

A legnagyobb adagok (maximalis dosis) túllépése esetén a rendelő orvost kötelezi az ilyen adag számmal és betűvel való kiírására, s emellett a rendelő orvos újabb aláírásának (kézjegye) alkalmazására. A gyógyszerkönyv első ízben emlékeztet meg a gyógyszer-különlegességek s általában a zárt csomagolásban forgalomba hozott gyári készítmények kiszolgálásáról. Eszerint a gyógyszerész felelőssége csupán az anyagok szemmel látható változtatásaira (zavarosodás, penészedés stb.), valamint a csomagolt gyógyszer sértetlenségére (törés, repedés, átnedvesedés

stb.) terjed ki, míg a készítmény hatásosságáért az engedélyes (gyártó) viseli a felelősséget.

Az előző és az általános tudnivalók után, amelyek már tartalmazzák a gyógyszerek állandói meghatározására alkalmas módszereket is, felsorolja a gyógyszerkönyv a kimaradt régi, az újonnan felvett és a megváltozott elnevezéssel szereplő anyagok és készítmények neveit.

Mint a fenti táblázatból látható, a vegyi készítmények száma (200) tovább emelkedett, míg a növényi eredetű anyagok száma (97) tovább csökkent. A galenikumok száma (210) nem változott lényegesen, míg a fejezetek száma összesen 564, emelkedést mutat.

A korabeli szaklapokat olvasva feltűnik, hogy a gyógyszerkönyv megjelenését — főleg a vidéki, ún. törpegyógyszertárak tulajdonosai — némi aggodalommal fogadták. Ez az aggodalom abból eredt, hogy a gyógyszerkönyv több olyan készítményt tett hivatalossá, amely állami ellenőrzés mellett, a gyógyszertárakban készült, s ezzel a „specialitás”-ok hivatalosan is bevonultak a gyógyszertárba, csökkentve ezzel a gyógyszerész, gyógyszerkészítő ún. „kisipari” tevékenységét. Voltak azonban olyan vélemények is, *Ferencz István*,¹³ *Thury Andor*¹⁴ (Kiskunfélegyháza), *Imreh Jenő*¹⁵ (Újhartyán), hogy a gyógyszerész korszerűsítse laboratóriumát, szerezz be az új eszközöket: tablettaprés, ampullatöltő stb., szóval rendezkedjen be tabletták és ampullás anyagok gyártására, mert ezeké lesz a jövő! Hogy e jóslat mennyire bevált, ezt a mai gyógyszerész-társadalomnak nem kell külön bizonyítani. Érdekes, hogy a Vegyipar¹⁶ című iparpártoló szaklap hiányolta a latin nyelvű szöveg külön kiadását s a vizsgáló módszerek szerény, s csak a gyógyszertárak laboratóriumi berendezettségéhez igazodó voltát.

A történelmi hűség kedvéért meg kell említeni, hogy az 1935. január 1-én életbe lépett 4. gyógyszerkönyv hatályossága alig terjedt ki négy-öt évre, mert alighogy befejeződött a gyakorlati gyógyszerészet átállása az új előíratú gyógyszerek készítésére, az 1939-ben kitört 2. világháború, majd az ország háborúba sodródása egyre jobban megnehezítette az alapanyagok beszerzését és a készítmények előállítását, úgyhogy rövidesen az Országos Közegészségügyi Intézet — mint az időben a gyógyszertárak szakmai ellenőre — által kiadott „pótlási jegyzékek” lettek az irányadók a legtöbb készítmény elkészítése, illetőleg forgalomba hozatala szempontjából.

AZ 5. KIADÁSÚ MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV

A 4. kiadású gyógyszerkönyv minden, már említett nehézség ellenére, húsz évig volt használatban. Ezek az évek nemcsak a nemzet életében, hanem a gyógyszerészetben is gyökeres változásokat hoztak. Az államosítás következtében nem-

¹³ *Ferencz István*: A specialitás kérdés. *Gyógyszerészi Közlöny*, 1934. 261.

¹⁴ *Thury Andor*: Hozzászólás a specialitás kérdéshez. *Gyógyszerészi Közlöny*, 1934. 304.

¹⁵ *Imreh Jenő*: Az új Gyógyszerkönyv követelményei és a falusi gyógyszerész. *Gyógyszerészi Közlöny*, 1934. 384.

¹⁶ Az új magyar Gyógyszerkönyv kritikája. *Gyógyszerészi Közlöny*, 1934. 314.

csak a gyógyszerárak, de a gyógyszerkészítéssel foglalkozó gyárak is állami kezelésbe kerültek.

A magyar népjóléti és munkaügyi miniszter által 1948. augusztus 25-én ki-nevezett Gyógyszerkönyv-szerkesztő Bizottság (elnöke: *Schulek Elemér* egyet. tanár) az 1954-ben megjelent 5. kiadású gyógyszerkönyv előszavában a változás hatását a következőképpen jellemzi: a változás „*olyan gyógyszerkönyv megírását tette szükségessé, mely vizsgálati módszereiben a gyógyszertár egyszerűbb eszközei-hez már nem mindenben alkalmazkodhat, mert célja nem csupán a gyógyszertár, de az egész ország gyógyszerrel való ellátásának ellenőrzése, melynek során nem csupán a gyógyszerül használatos anyagok, de az elkészített gyógyszerek vizsgálatáról is gondoskodni kellett*”. A gyógyszerkönyv tehát nem kizárólag a gyógyszerészek, hanem a gyógyszer (vegyészeti) gyárak és ellenőrző szervek részére is „szabványos” gyógyszervizsgálati módszereket adott. Ezek között a módszerek között a szokásos analitikai és farmakognóziái vizsgálatok mellett a biológiai és a mikrobiológiai eljárásokat is megtaláljuk.

Az ily módon jelentékenyen megszaporodott anyag, valamint a különböző vizsgálati módszerek kidolgozását a 10 tagú szerkesztő bizottság 5 albizottságban végezte: 1. kémiai albizottság (elnök dr. *Schulek Elemér*), 2. farmakognóziái albizottság (elnök dr. *Augusztin Béla*), 3. biológiai albizottság (elnök dr. *Issekutz Béla*), 4. galenusi albizottság (elnök dr. *Mozsonyi Sándor*), 5. mikrobiológiai albizottság (elnök dr. *Alföldy Zoltán*). A szakbizottságokba összesen 16-an, a szakmák vezető képviselői nyertek meghívást. Az egyes bizottságok munkájának értékelését *Schulek* professzor végezte dr. *Végh Antal*, a bizottság jegyzője és *Karlovitz László* tudományos munkatárs segítségével.

A hatalmas anyag elsősorban a gyógyszerkönyv terjedelmére volt alapvető változást hozó hatással: a gyógyszerkönyv terjedelme 3 kötetnyi lett.

Az első kötet tartalmazza — az előszó, az alapelvek és általános tudnivalók ismertetése után — az összes vizsgálati módszereket, melyek leírása az egyes anyagoknál újból nem szerepel, csupán hivatkozás történik rájuk. De helyt kapott e kötetben a kémszerek és táblázatok felsorolásán kívül az elsősegélynyújtás elvégzésére való utasítás, különböző mérgezések esetén is.

A második kötet a kémiai készítmények, a zsiradékok és viaszfélék, valamint az illóolajok leírását és vizsgálatát tartalmazza (összesen 367 cikkely), míg a harmadik kötet a növényi és állati eredetű drogok, a galenusi készítmények, az embergyógyászati és állatgyógyászati oltóanyagok és a sebészeti kötőszerek leírásával foglalkozik 453 cikkelyben. A gyógyszerkönyv tehát szakított az eddigi négy gyógyszerkönyvnek azzal az elvével, hogy a készítményeket és anyagokat egy kötetben, alfabetikus sorrendben tárgyalta.

Valamennyi cikkelynél azonosan alkalmazta a vizsgálat és azonosítás alábbi módszereit, s ezeket a cikkelyen belül, címmel elkülönítve sorolja fel:

1. Név és képlet, + jelzés, különböző elnevezések, molekulásúly.
2. A készítmény leírása.
3. Fizikai állandók.
4. Azonossági vizsgálat.

5. Minőségi kvalitatív vizsgálat.
6. Minőségi kvantitatív vizsgálat.
7. Tájékoztató gyorsvizsgálat.
8. A vizsgálatra vonatkozó megjegyzések.
9. Eltartás, minek alkatrésze, mivel nem rendelhető. Népies nevek, legnagyobb és szokásos adagok.

A harmadik kötet, mint legterjedelmesebb, tartalmazza a növényi és állati eredetű drogok (96 cikkely), a galenusi készítmények (288 cikkely), az ember- és állatgyógyászati oltóanyagok és végül a sebészeti kötőzőszerek leírását. A szöveg itt is a leírásnak és vizsgálatnak a II. kötetben felsorolt szempontjaihoz és sorrendjéhez igazodik.

A galenusi készítmények előíratainál nemcsak a magyar, de a megfelelő latin elnevezéseket is megtaláljuk, bizonyára a külföldi olvasókra való tekintettel. Az 59 részben az ember-, részben az állatgyógyászati oltóanyag (szérum, vaccina és vírus) előállításának leírásán kívül a teljes szerológiai ellenőrzésmódot is közli a gyógyszerkönyv. A hivatalossá lett, mindössze 7 kötszer és sebvarró anyag közül csak 2 nem sterilizált anyag, míg a régi impregnált kötszerek, mint idejét múlt anyagok, az új gyógyszerkönyvből kimaradtak.

Mint már fentebb említettem, az 5. kiadású gyógyszerkönyv nem csupán a gyógyszertárak számára készült, s így a leírt szereknek sem házi előállítása, de még gyógyszerári készletben tartása sem lett kötelezőleg előírva, szemben az eddigi gyógyszerkönyvek gyakorlatával, amikor a gyógyszerkönyvben szereplő hivatalos szerek készletben tartása — tekintet nélkül a fogyasztásra — általánosan kötelező volt. Ugyancsak engedményt kaptak a gyógyszerészek a vizsgálat terén is. Miután több olyan eljárás lett hivatalossá, amely több és költséges műszerrel felszerelt laboratórium berendezését tette volna szükségessé, ezért a gyógyszerész számára csak az ún. „tájékoztató gyorsvizsgálat” elvégzése lett kötelező.

A mindenkori új gyógyszerkönyv szakmai sikerét — mint alkotását — a szakajtóban elhangzott vélemények ismeretében lehet lemérni. A megjelenés időpontjában a magyar gyógyszerészet csak egy, havonta megjelenő szaklappal rendelkezett. Ennek, A Gyógyszerésznek hasábjait lapozva, csupán három, a gyógyszerkönyvvel foglalkozó cikket találunk. A jelenségnek több oka lehetett. Az 1950-ben államosított gyógyszerészet még alighogy végrehajtotta az átállással kapcsolatos szervezési kérdéseket, máris újabb átrendezésbe kellett fognia, hogy az új gyógyszerkönyv rendelkezéseinek eleget tegyen. Ezek a rendelkezések azonban anyagilag nem érintették a gyógyszerértékesítőket, mint a korábbi tulajdonosokat, s így bizonyos ellenkezést sem váltott ki a sok újítás, sőt dr. *Korányi Miklós*¹⁷ szerint megtisztelő a gyógyszerészekre, hogy egy ilyen magas nivójú „törvénykönyv”-et adtak kezükbe, ami méltó a 4—5 éves egyetemi tanulmányokat folytató s a gyógyszeriparban is sűrűn foglalkoztatott gyógyszerészekhez.

¹⁷ *Korányi Miklós*: Az V. Gyógyszerkönyv és a gyakorló gyógyszerész. A Gyógyszerész, 1955. 78.

A gyógyszergyártó ipar megjegyzéseit és javaslatait egyenesen az Országos Közegészségügyi Intézethez küldte, úgyhogy ezekről csak A Gyógyszerész cikkeit olvasva dr. *Bayer István*¹⁸ közleményéből értesülhetünk, aki a szerkesztő bizottság nevében és megbízásából annak a megállapításnak ad hangot, hogy a gyárak elfogadták a gyógyszerkönyv követelményeit a gyógyszer-alapanyagokkal és kiszertelt formáikkal szemben, sőt több ízben maguk ajánlottak újabb ellenőrző módszereket bizonyos újabb eljárások szerint készült anyagaikra.

Az 5. Magyar Gyógyszerkönyv megjelenésével *Schulek E.* professzor és a szerkesztő bizottság nem fejezte be munkáját, azzal a megfontolással, hogy a tudomány haladásával a gyógyítás módjai s ennek megfelelően a gyógyszerkészítés anyagai is szinte évről évre változnak. A gyógyszerkönyv cikkelyeinek pótlására és kiegészítésére vonatkozó munka tehát tovább folytatódott. A bizottság javaslatára az Egészségügyi Minisztérium az újabb kísérletes munkák elvégzésére külön laboratóriumot állított fel, mely mint az Egészségügyi Minisztérium Műszaki Fejlesztési Osztálya kezdte meg működését, majd az intézmény az évek során az Országos Gyógyszerészeti Intézetté fejlődött.

A pótkötet (*Addendum 1958*) szerkesztő bizottsági elnöke továbbra is dr. *Schulek Elemér* professzor, elnökhelyettese dr. *Végh Antal* professzor, míg titkára dr. *Bayer István* igazgató volt. A bizottság tagjai: dr. *Bölcs Béla*, dr. *Halmi János*, dr. *Kedvessy György*, dr. *Mozsonyi Sándor*, dr. *Nikolics Károly*, dr. *Pandula Egon*, dr. *Rózsa Pál*, dr. *Vastagh Gábor* és dr. *Vitéz István* voltak. A bizottság munkáját ezenkívül 31 tagú szakértői és tanácsadói csoport, valamint 22 tagú kutatócsoport segítette elő.

A kötet beosztása követte a gyógyszerkönyv már ismertetett beosztását. Az általános részben új vizsgálati módszerek mellett a biológiai meghatározások értékeléséhez szükséges valószínűségi számítások alapismereteit is felvette. A készítmények száma 17-tel szaporodott a 21 kémiai, a 37 galenusi készítmény új cikkelye mellett, 28 készítmény előírata lényegesen, kettőé pedig teljesen megváltozott. Az *Addendum* újra szabályozta az ún. összeférhetetlen szerek (incompatibilia) elkészítésének kérdését is.

A 6. KIADÁSÚ MAGYAR GYÓGYSZERKÖNYV

Az „*Addendum*” megjelenése (1958) megint csak nem jelentette a Gyógyszerkönyv-szerkesztő Bizottság munkájának befejezését. A gyógyszerészet haladásáért haláláig intenzíven dolgozó *Schulek Elemér* professzor az egészségügyi miniszter 1959-ben kelt rendelete alapján újból megbízást nyert, most már a 6. Magyar Gyógyszerkönyv kidolgozására. Munkatársai továbbra is *Végh Antal* elnökhelyettes és *Bayer István* titkár lettek. A szerkesztő bizottság 5 albizottságban dolgozott: 1. kémiai albizottság (elnök: 1964-ig *Schulek Elemér*, utána *Végh Antal*), 2. Galenusi albizottság (elnök: *Mozsonyi Sándor*), 3. Farmakognóziái albizottság (elnök: *Halmi János*), 4. Biológiai és farmakológiai albizottság (elnök:

¹⁸ *Bayer István*: Megjegyzések a Gyógyszerkönyvhöz. A Gyógyszerész, 1955. 198.

Issekutz Béla), 5. Mikrobiológiai albizottság (elnök: Alföldy Zoltán). A bizottság által felkért szakértők száma 55-re szaporodott, míg a kísérletes munkában 4 országos intézet, 9 egyetemi intézet, 5 vállalati laboratórium, a gyógyszer-tár-vállalatok és több gyógyszer-tár laboratóriuma vett részt.

Az új gyógyszerkönyv, az időközben elhunyt Schulek professzor szellemi hagyatékának megfelelően, mind felfogásban, mind a kivitelezésben követi az 5. Gyógyszerkönyvben foglaltakat, sőt, ahol a változtatás nem látszott szükségesnek, támaszkodik is elődjére anélkül, hogy ismétlésekbe bocsátkozna. Újításnak számít az a tény, hogy a vény szerinti előírás nyomán történő gyógyszerkészítésnek csak általános szempontjai kerültek be a gyógyszerkönyvbe, míg a részletes szabályozás e téren a szabványos vényminták („Formulae Normales”) megjelenésével fog megoldódni.

A gyógyszerkönyv beosztása sem változott lényegesen: az I. kötet tartalmazza a gyógyszerek készítésére, minőségére, eltartására vonatkozó szabályokat, de eltérés az, hogy a kötet függelékeként szereplő táblázatok és az elsősegélynyújtási utasítások külön, nagy alakú kötetben (IV.) kerültek kiadásra.

A kémiai készítményekkel foglalkozó II. kötetben eltérés az, hogy a törzsoldatok, hígított savak, melyek eddig a II. kötetben az alapanyag cikkelyei után szerepeltek, most mint galenusi készítmények átkerültek a galenikumok közé (III. kötet). A kémiai készítmények száma ugyanakkor megszorodott az eddig külön fejezetben tárgyalt zsiradékok és viaszfélékkel, illetve az illóolajokkal is.

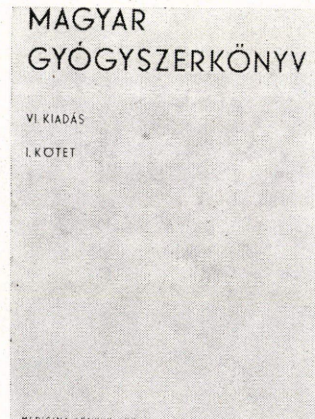
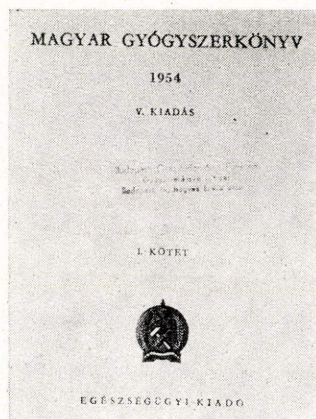
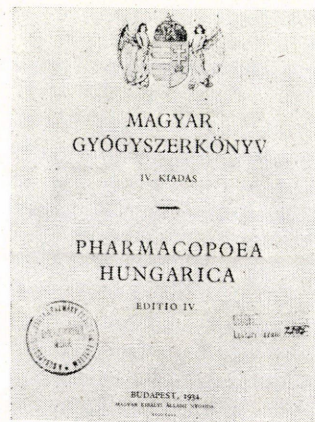
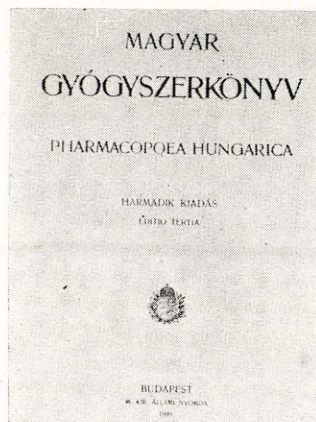
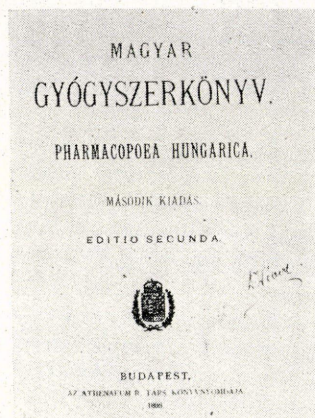
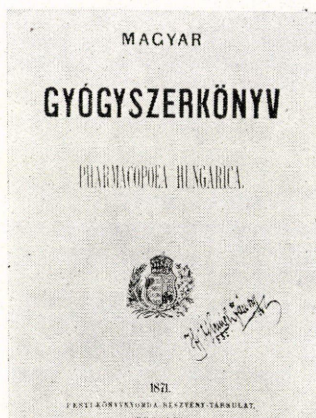
Figyelemre méltó újítása a gyógyszerkönyvnek az is, hogy az eddig a biológiai és mikrobiológiai vizsgálatoknál összehasonlításra használt standard anyagok mellett a fizikai, illetve fizikai-kémiai vizsgálatokhoz is kb. 40-féle standard anyag használatát írja elő.

A gyógyszerkönyv nagy gondot fordít valamennyi gyógyszerül használt anyag stabilitására. Ennél fogva olyan galenikumokat, amelyek nem tarthatók el 1 évig, nem is vett fel a hivatalos anyagok sorába, hanem azokat a Szabványos Vényminták (Fo—No) közé sorolta. Általában minden gyári készítmény csak 5 éven belül használható fel, azon túl csak újabb stabilitási vizsgálat után, kivéve azokat a gyógyszerkészítményeket, melyeknél az újraellenőrzés már 1 év után kötelező.

A gyógyszerkönyv új cikkelyei közül külön említést érdemelnek az újonnan felvett „Radioaktív izotóp készítmények” (4) és a „Vérkészítmények” (4) cikkelyei.

A korábban megjelent gyógyszerkönyvek ismertetése után mindannyiszor figyelemmel kísértem a szaklapokban megjelent és az érdekeltek véleményét tükröző cikkeket. A hatodik gyógyszerkönyv szerkesztő bizottsága ezen a téren is újítást hozott. Az elkészült gyógyszerkönyv — mint ismeretanyag — életbe lépéskor már nem volt ismeretlen a gyógyszerészek előtt, nemcsak azért, mert a véleménynyilvánításban és a gyakorlati kipróbálásban a szakértők minden eddiginél nagyobb számban vettek részt, hanem azért is, mert a szerkesztő bizottság Végh Antal prof. és dr. Nikolics Károly szerkesztésében egy olyan részletes és tankönyvszerű beosztású könyvben¹⁹ adta át az egyes cikkelyek magyarázatát az

¹⁹ Végh Antal—Mikolics Károly: A VI. magyar Gyógyszerkönyv új szempontjai. Bp. 1968. (Orvostovábbképző Intézet, jegyzet.)

A magyar gyógyszerkönyvek címlapjai

Orvostovábbképző Intézet gyógyszerészcsoportjának, hogy az már a gyógyszerkönyv életbe lépése előtt lehetőséget kapott arra, hogy az anyagot továbbképző tanfolyamon ismertesse a hálózati, illetve az intézeti gyógyszerészekkel.

A 6. gyógyszerkönyv megjelenése óta eltelt néhány év még nem elegendő ahhoz, hogy az újítások hatását és a gyógyszerkönyv gyakorlati eredményeit felmérni lehessen — erre nem is érzem magamat hivatottnak —, de a teljesség kedvéért nem mulasztottam el, hogy a „Sextá”-val — ha csak röviden is — ne foglalkozzam, ismertetve a fent tárgyalt néhány szembeszökő változtatást.

Summary

In the last hundred years six Hungarian Pharmacopoeias were published. They can be described by considering the different principles the editors followed.

1. The 1st (1871) and 2nd (1888) Pharmacopoeia contained approximately 500 entries. Half of this number was made up of the so called "Galenic products" prepared in the laboratories of the pharmacies, so it was in fact a list of prescriptions for the practising pharmacist. Both the prescriptions and the increasing number of chemical products, together with the inclusion of examination and assaying methods in the book reflected the pioneering work of Prof. Károly Than, an outstanding pharmacist and chemist.

2. Although nearly a quarter of a century lapsed between the publication of the 3rd (1909) and the 4th (1934) Pharmacopoeia, the entries show a considerable similarity by their emphasis of the examination of both the elementary substances and the preparations. The advance was due to the activities of two distinguished pharmacists, Prof. Lajos Winkler and Endre Deér respectively.

3. The 5th (1954) and 6th (1967) Pharmacopoeias were already more than sets of normatives for the practising pharmacist, but they also prescribed more or less standard regulations and examination and assaying methods for the pharmaceutical factories producing medicines, and for the various laboratories dealing with the supervision of pharmaceutical products. These volumes are impressing already by their size and won international recognition. For their production the credit goes to Professor Elemér Schulek.

A GYÓGYSZERÉSZET HELYZETE MAGYARORSZÁGON A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

BENKŐ GYÖRGY — KURUCZ TIBOR

A második világháború az előző háborúkhoz hasonlítva „szabálytalan” volt. Különbözött az előző háborúktól — az első világháborútól is — méreteiben, a résztvevők számában, a veszteségekben és a gazdasági erőfeszítésekben egyaránt. A háború fő jellemzője, „szabálytalansága” mindezek mellett abban állt, hogy a hadműveletek nemcsak a frontot sújtották, hanem a háterszágot, a polgári lakosságot is. A totális háború célja nem egyedül az ellenséges hadművelleti terület volt, hanem maga az ellenséges háterszág. Elmosódott a háterszág bázisjellege; a háterszágot sújtó légitámadások rendszeressé váltak. A háterszágok nagy része — néhány kivételtől eltekintve — a háború bizonyos szakaszaiban maguk is hadszínterré váltak.

Az országvédelemben jelentős szerep jutott az egészségügynek, s ezen belül a gyógyszerészetnek is. A gyógyszerészet képezte bázisát az egészségügyi anyagellátásnak. Hazai gyógyszerészetünk a második világháborút megelőző évtizedben európai ismeretségnek örvendett, amelyhez jelentős mértékben hozzájárult gyógyszeriparunk első világháború utáni fejlődése és növekvő gyógyszerexportunk is. A háborús egészségügyi anyagellátásra való felkészülésnél a következő két tényezőt tekintették elsődlegesnek:

- a háterszág veszélyeztetettségének és a légierő támadóerejének megnövekedése,
- a vegyifegyver tökéletesítése, várható tömeges alkalmazása a hadszíntereken és a háterszág ellen. [1, 2, 3]

GYÓGYSZERÜGYÜNK HELYZETE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚT MEGELŐZŐ ÉVEKBEN

A második világháborút megelőző évtizedben hazai gyógyszertár-hálózatunk tekintetében kedvező volt a helyzet a lakosság ellátottságát tekintve. A gyógyszertárak száma meghaladta a környező országokét, szakmai színvonaluk a kor követelményeinek megfelelt. Gyógyszertári ellátottságunkra jellemző, hogy 1939-ben 100 000 lakosra Magyarországon 18 gyógyszertár jutott, míg Ausztriában 11, Jugoszláviában 9, Csehországban 10, Szlovákiában 10, Kárpátalján 7 gyógyszertár. [4]

Hazai gyógyszergyártásunkra a második világháborút megelőző időszakban két tényező volt jellemző: a gyógyszeripar sajátos területi elhelyezkedése és méretei. Gyógyszeriparunk csaknem teljes egészében — tiszavasvári Alkaloida Rt-t kivéve — Budapesten települt. A gyógyszeripar területén 36 gyógyszergyár, ill. gyógyszervegyészeti üzem működött. A nagyobb gyógyszergyárak mellett, mint a Chinoin Gyógyszer- és Vegyészeti Termékek Gyára, a Richter Gedeon Gyógyszergyár, a Wander Rt. számos kisebb középüzem működött, mint a Palik és Tsai, a Krompecher, az Octan, az Egger Leo és Egger I., a Medichemia Rt. stb., valamint gyógyszerészeti laboratóriumok, pl. a Török Labor. A gyógyszergyárak és üzemek egy része külföldi érdekeltségű volt, pl. a Wander Rt. svájci, a Magyar Pharma német stb. Az oltóanyagok és a szero-bakteriológiai készítmények termelését a Phylaxia Oltóanyagtermelő Intézet végezte, amely a század elején létesült. [5, 6]

Gyógyszeriparunk kutatási irányai a második világháború előtt nem voltak összehangoltak. A felszabadulás előtt törzskönyvezett 6600 gyógyszerkészítmény nagy része azonos hatóanyagot tartalmazó, azonos gyógyszerhatást kifejtő készítmény volt, melyek létjogosultságáért a gyógyszergyárak és üzemek a védjegy oltalommal harcoltak. Gyógyszerkutatásunkat e tényező mellett a nyersanyagkérdés is befolyásolta. A gyógyszerek nyersanyagainak nagy részét külföldről — elsősorban tengerentúlról, Németországból és Svájból — importáltuk. A hazai gyógyszer-alapanyagok gyártása gyermekcipőben járt. A Hungária Műtrágya-, Kénsav- és Vegyipar Rt. — amelyet az első gyógyszer-alapanyag-gyárnak nevezhetünk — 1931-ben kezdte meg a hazai kénsavgyártást, melyet 1936-ban a ricinusolaj és 1937-ben a sósavgyártás megindítása követett. [7, 5]

Gyógyszeriparunk méreteire jellemző volt, hogy az egyik legnagyobb gyógyszergyárunk, a Chinoin az 1930-as években 480 alkalmazottat foglalkoztatott, tiszta vagyona 5 millió P volt, árukészlete 2—2,5 millió P-t tett ki.

Gyógyszergyártásunk irányait befolyásoló tényezők sorában meghatározó jelentősége volt a gyógyszerpiacnak. A legnagyobb gyógyszergyárak egy része (pl. a Chinoin, a Richter) külföldi piacra termelt, míg a hazai fogyasztás kielégítése csak egyes gyárak profilját képezte (pl. a Wander Rt.). A hazai gyógyszerellátás nagyobb zömét a számos kisebb gyógyszerüzem végezte, ill. jelentős mértékű volt a külföldi kész gyógyszer-különlegességek behozatala. [6, 7, 8]

Az 1930-as évek második felétől jelentősen fejlődött a hazai gyógyszeripar. Gyógyszeriparunk termelési értékeit az 1937—1940-es években — Magyarországhoz belépéséig a háborúba — kiegyensúlyozott, tartós emelkedés jellemezte (1. táblázat). A 2. sz. táblázatból kitűnik, hogy gyógyszer-specialitásaink főként az agrár jellegű és a félgyarmati országok felé jelentettek exportlehetőséget (ez alól csak az USA kivétel), míg az alkaloida és gyógynövény export a fejlett vegyiparral rendelkező országok felé irányult. Új kiviteli lehetőség mutatkozott a közép-amerikai és dél-amerikai országok felé, ahová Németország hadbalépésével csökkent a gyógyszerexport, 1941 után pedig gyakorlatilag megszakadt. [7]

1. táblázat

Gyógyszeriparunk termelési értékei 1000 P-ben 1937—1940-ben

Nevezett érték	1937	1938	1939	1940
Összes forgótőke	21 895	24 523	27 549	37 140
Tiszta nyereség	728	615	1 211	1 635

2. táblázat

Gyógyszerexportunk irányai 1938—1939-ben, 1000 P értékben

Kereskedő partner	Alkaloidák		Specialitások		Szérumok, vakcinák		Gyógynövények	
	1938	1939	1938	1939	1938	1939	1938	1939
Németország	677	303	—	—	—	—	2992	6914
Románia	—	—	433	465	409	398	—	—
Svájc	—	—	—	—	116	75	128	277
Olaszország	18	43	167	77	—	—	101	92
Anglia	—	—	—	—	—	—	85	110
Bulgária	—	—	266	165	—	—	—	—
Görögország	—	—	182	286	—	—	—	—
Svédország	14	70	—	—	—	—	—	—
Törökország	—	5	102	180	—	—	—	—
Irak	10	19	10	19	—	—	—	—
India	—	—	88	93	—	—	—	—
Egyiptom	—	—	181	150	—	—	—	—
USA	—	—	230	44	—	—	—	—
Mexikó	—	—	427	555	—	—	—	—
Brazília	—	—	29	53	—	—	—	—
Venezuela	—	—	18	33	—	—	—	—

Gyógyszer-kereskedelmünk mérlege, a gyógyszerkivitel és -behozatal viszonya a 3. táblázatból olvasható le.

A gyógyszerexport mérlege az ingadozásoktól eltekintve pozitív volt a finom vegyszereket kivéve, ahol jelentős behozatali igény mutatkozott. [7]

3. táblázat

Gyógyszerkülkereskedelmünk adatai 1000 P értékben
az 1937—1939 években

Gyógyszeranyagok	1937		1938		1939	
	kivit.	behoz.	kivit.	behoz.	kivit.	behoz.
Gyógyszerspecialitások	1599	1466	3652	1218	2912	1952
Finom vegyszerek	20	795	33	1088	16	1257
Szérumok, vakcinák	638	100	563	300	539	51

Hazai gyógyszergyártásunk fejlődését 1939-től jelentősen befolyásolta az a tény, hogy gyógyszergyártásunk egyik legnagyobb európai versenytársa, Németország hadi megrendeléseinek teljesítésével volt elfoglalva. A német konkurencia szünetelése következtében konjunktúrát élvezett a magyar gyógyszeripar, amely akkor a vegyipar leggyorsabban fejlődő ágai közé tartozott. [3, 8] Gyógyszerexport-lehetőségeinket növelte az a tény, hogy azok az európai országok, amelyek nem vettek részt a világháborúban (pl. Svájc) a megnehezült szállítási lehetőségek miatt külföldi piacukat nehézségek árán tudták ellátni. Magyarország gyógyszerexportja különösen a Balkán országokban erősödött meg a tengerentúli és más kapcsolatok megszűnése miatt.

Gyógyszertermelésünk további növekedésének több gátló tényezője akadt. E tényezők közül a két legjelentősebb: a hazai *nyersanyagkészletek hiánya* és a gyógyszeripar kis volumene voltak. Hazánk kedvező gyógyszertermelési eredményei 1938—1940-ben tehát nem a reális fejlődésből következtek; fejlődésünk a gyógyszeralapanyag-kérdés függvénye maradt.

Gyógyszeripari nyersanyagaink közül a második világháború idején lényeges hiányt a hormonkészítmények alapanyagaiban és a gyógynövényekben nem szenvedtünk. *Richter Gedeon* a tonogén előállítása után gyárát a hormonkészítmények előállítására profilizozta elsősorban, e készítmények az egész világon elterjedtek és megalapozták a Richter gyár világhírét. [9] Gyógynövénytermesztésünk világhírnévnek örvendett. Gyógynövény-önellátásban már az első világháború idején is jelentős eredményeket értünk el. Tudományos kutatóintézetek támogatásával kidolgozták az importált külföldi drogok hazai pótlását, ill. növelték a meglévő gyógynövények termesztését. A két világháború között részben a hazai és bevált gyógynövények termesztése érdekében, részben behozatali (pénzügyi) okokból fejlődött a hazai gyógynövénytermesztés. E munkát nagy-

ban elősegítette *Augustin Béla* vezetése alatt működő Magyar kir. Gyógynövény-kísérleti Állomás (később: Intézet), amely olyan eredményeket tudott felmutatni, mint a mákszalmából megoldott morfingyártás (*Kabay János*). *Kabay* később kivált az Intézetből, és hazai tőkével megteremtette Tiszavasváriban a hazai morfingyártással és más társalkaloidák (kodein, etilmorfin stb.) előállításával foglalkozó Alkaloida Rt. alapjait. A gyógynövénytermesztés volumenére jellemző volt, hogy 1939-ben a gyógynövénykivitel értéke 7 millió P volt, amely pl. teljes egészében fedezte a hazai rizsimportot. (Összehasonlításként megemlítjük, hogy a hazai bauxitexport ebben az időben évi 8 millió P-t tett ki.) Gyógynövény-forgalmunkat a háborús években főleg Németország felé tudtuk fokozni (4. táblázat).

4. táblázat

Gyógynövényforgalmunk
Németország felé 1000 P értékben

Évek	Kiviteli érték
1939	6 914
1940	9 983
1942	10 576

Az előzmények összefoglalásaként az alábbiak állapíthatók meg:

- Gyógyszeriparunk kis volumenét és tagoltságát tekintve nem képezte megfelelő alapját a hazai háborús gyógyszerellátásnak (azonos hatóanyagú védjegyzett készítmények, exportlehetőségek túlzott kutatása, hazai igények nem kellő ismerete);
- Igen jelentős volt a nyersanyagbehozatal, amely alapvetően meghatározta gyógyszeriparunk fejlődését, és így az 1930-as év végén megindult gyógyszeripari konjunktúra nem reális alapokon nyugodott;
- A gyógyszerkutatás irányai a gyógyszeripar függvényében fejlődtek, csak igen kevés kísérlet történt eredeti magyar készítmények előállítására (tonogén, morfin alkaloidák);
- Egyetlen gyógyszeranyagunk, a gyógynövény, ill. ezek termesztése új lehetőségeket nyitott;
- Összességében a háborút megelőzően nem dolgoztunk ki átfogó anyagtervezési, hadigazgatási elveket, azokkal a háború folyamán foglalkoztak, elkészve. [3, 10, 7, 11, 12, 13, 14]

HAZAI GYÓGYSZERÜGYÜNK ÉS GYÓGYSZERÉSZETÜNK SAJÁTOS HELYZETE 1940—1944-BEN

1. Hazai gyógyszernyersanyag helyzet, gyógyszergazdálkodás nehézségei

Gyógyszerügyünk nyersanyagproblémái a háborús eseményekkel, a háború elhúzódásával párhuzamosan jelentkeztek. A gyógyszer és kötszer nyersanyag-hiány alapvető oka a tengerentúli szállítások megszűnése volt. A Németországból történt gyógyszer-alapanyag-szállítások sem voltak zavarmentesek. Németország növekvő hadi- és gyógyszer-szükségei miatt szállítási kötelezettségeit jelentős eltolódásokkal tudta csak teljesíteni. A háborús évek alatt számos gyógyszer-alapanyagot vagy kész gyógyszert, ill. más egészségügyi cikkeket nem tudott szállítani, vagy csak nagy késésekkel szállított. Egészségügyi kormányzatunk ennek ellenére ragaszkodott a német—magyar kereskedelemhez, részben abból a megfontolásból is, hogy nem volt más lehetőség az egészségügyi anyagok beszerzésére.

A háború folyamán részleges vagy teljes hiány mutatkozott a jód és jódsók, a brómsók és bizmutkészítmények területén. Akadozott a fenol szállítás, s miután ez a szalicilsavgyártás alapanyaga, így nehézségek mutatkoztak a szalicilsav és készítményei (Cacisal, Acisal) ellátás területén is. A fenol iránti kereslet egyébként a vegyipar más területein is megnövekedett, mert hiány mutatkozott a német lanolin, vazelin, paraffin, kámfor és higanyvegyületek importjában. A magyar gyógyszer-kereskedelem a hiányzó higany- és higany-só importot részben Olaszországból biztosította a bórsavval, kénnel és a phenolphthaleinnel együtt. [15, 16]

A háborús események miatt Angliából, Belgiumból és Franciaországból minden gyógyszerimport megszűnt. Norvégia megszállása után nem volt csukamájolaj sem. A tengerentúlról importált drogok behozatalát már 1939—40-ben csökkentették — pénzügyi okok, szállítási nehézségek és a magyar drog önellátás kedvező helyzete miatt —, de változatlanul szükség volt egyes drogok hatóanyagainak pl. a kinin, és egyes hormonkészítmények nyersanyagainak pl. az inzulingyártáshoz szükséges pancreas behozatalára Dél-Amerikából. A háborús évek közepén ezekből jelentős hiány mutatkozott. A szállítási nehézségek miatt egyes európai országok, akik nem vettek részt a háborúban, pl. Svájc, csak csökkentett mértékben tudott theobromint és koffeinsókat szállítani. [15, 16]

A fenti példák előre vetítették a várható nehéz egészségügyi anyagellátási helyzetet a gyógyszeripar területén. Jóllehet, a Magyar Statisztikai Szemle 1940. évi jelentésében azt írja a gyógyszerellátásról, hogy „általában sikerült az ellátást biztosítani, és a hiányokat utólagosan pótolni lehetett”, [15] azonban a helyzet nem javult, hanem ellenkezőleg, fokozatosan romlott. A keletkezett gyógyszernyersanyag és kész gyógyszerek hiánya olykor nemcsak a szállítások függvénye volt, hanem a helytelen gyógyszergazdálkodásé, valamint olyan ténye-

zőké, amelyekre egyébként nem is számítottak. A gyógyszerhiányok okai közül ki kell emelni a gyógyszerfelvásárlási lázat, [16] valamint a fekete gyógyszer-kereskedelmet. A felvásárlási láz oka többnyire az volt, hogy a lakosság tartalékokat igyekezett a gyógyszerekből képezni, „házi patikák” céljaira vásárolt gyógyszereket — ezeket különben propagálták is, azonban nem kapott helyes tájékoztatást afelől, hogy mit, milyen mennyiségben célszerű beszereznie. [3]

Nem várt jelenség is okozott gyógyszerfelvásárlást. Pl. Németországban, a háború közepén, 1942-ben, jelentős hiány mutatkozott hashajtószerekben és vitaminkészítményekben. A hashajtószerek fogyasztása azért ugrott meg, mert a megváltozott ételmezési viszonyok folytán igen gyakori volt a bélrenyheség és bélérzékenység. A vitaminkészítményeket viszont azért vásárolta fel a lakosság, mert tápértéket tulajdonított nekik, és így próbálta enyhíteni a csökkent ételmezés folytán keletkező vitaminhiány-betegségeket. [17]

A légitámadások folyamányaként Németországban megnövekedett a nyugtató- és a pszichostimuláns szerek iránti igény. [17] A fekete gyógyszer-kereskedelem az elfekvő, be nem jelentett gyógyszerkészletekből táplálkozott. [18]

A gyógyszeranyag-gazdálkodás nehézségeit élezte az a tény is, hogy az orvosok hivatalos és félhivatalos figyelmeztetések ellenére nem alkalmazkodtak a háborús helyzethez, nem volt kellő felvilágosító munka a gyógyszerészek részéről az orvosok felé. [16] Ez okozta, hogy az orvosok kevésbé ismerték és ezért kevésbé becsülték a magyar gyógyszerkészítményeket, amelyek pedig külföldön keresettek voltak. Általában többre tartották a német, svájci és más külföldi gyógyszer-specialitásokat, s ez a nézet olykor kirívó példákban tükröződött. *Issekutz* említi, ha egy beteg magyar Domopont kapott és hányt tőle, akkor az orvos szerint a Domopon volt a hibás, ha viszont Pantopontól hányt a beteg, akkor a beteg volt a hibás. Ugyancsak *Issekutz* írja, hogy „*volt orvos, kiváló sebész, aki dolgozatot akart írni arról, hogy a magyar éternek nincs narkotizáló hatása! Egy másik kiváló professzor kollégám azt vitatta, hogy a Sevenálnak gyengébb az altató hatása, mint a Luminálnak.*” [9]

A nyersanyaghiány kedvezően hatott a hazai gyógyszeripari kutatások, a hazai előállítások lehetőségeire. Így pl. megindult a bórsav hazai előállítása; a kiesett dél-amerikai pancreas importot is hazai beszerzésből, feldolgozásból pótolták az inzulin előállításához. [16] A gyógyszeripar lehetőséget és lendületet kapott gyógyszer-szintézisek végrehajtására. 1943-ban sikerült megoldani a hazai atropin előállítását és gyártását. [16] 1943-ban Németország megoldotta a koffein szintetikus előállítását [19], majd a teofillinét is. A hazai szintetikus koffeinyártás 1944-ben indult meg, de ebben az időben szintetizálták hazai kutatók a teobromint is. [20] A gyógyszergyárak fokozták termelésüket és nagyobb részt vállaltak a hazai gyógyszerellátásban. A hazai gyógyszergyárak a háború közepén 80%-ban már hazai fogyasztásra termeltek. [7] A nagy gyógyszergyárak 1942-es áruforgalmát az 5. táblázat mutatja.

A hazai gyógyszeripar azonban csak későn és részleteiben tudta teljesíteni az iránta támasztott követelményeket. A gyógyszergyárak azonban még a háború

A magyar gyógyszergyárak áruforgalma

Év	Chinoin	Richter	Wander
1939	9 426 000 P	3 750 000 P	3 081 432 P
1942	20 629 000 P	6 204 787 P	5 900 000 P

éveiben is küzdöttek a német konkurencia ellen, önállóságuk megvédéséért. Pl. a német gyógyszeripari cégek 1940—1941-ben bojkott alá helyezték legnagyobb gyógyszergyárunkat, a Chinoint: megtiltották bizonyos alapanyagok szállítását. Ugyanakkor mindent elkövettek, hogy megszerezzék a Chinoin részvényeinek többségét, és így leányvállalatukká építsék ki. (A Chinoin gyár azért jelentett versenytársat a német gyógyszeripar felé, mert egyedül ez a gyár képviselte a szintetikus gyógyszerkutatást hazánkban.) A német bojkottot csak a kormány közbenjárására szüntették meg. [8, 21] Az ehhez hasonló küzdelmek mellett gyógyszerellátásunk is akadozott. Legnagyobb tápszergyárunk, a Wander Rt. termelése csökkent a háború folyamán. 1944-ben már igen jelentős volt a gyermektápszer-hiány. [22]

A hazai úton elő nem állítható gyógyszerek, alapanyagok, vegyészeti termékek beszerzése továbbra is import útján történt. Németországon, Olaszországon kívül jelentős importőrünknek számított Svájc, amely pl. 1943-ban megkötött árucserre-egyezmény értelmében gyógyszervegyészeti nyersanyagokat és segédanyagokat szállított Magyarországnak. [22]

Az egészségügyi kormányzat nagy problémája volt a kötszerkérdés. A kötszergyártás fontos alapanyagát, a gyapotot Indiából, Egyiptomból és más tengerentúli országokból importálta a hazai kereskedelem, azonban már 1940-ben akadozott a behozatal. Magyarország háborúba lépésével csaknem állandósult a gyapothiány, ezért nem lehetett megfelelő minőségű mullszövetet előállítani. 1940-ben már 25 000 kg gyapothulladékot igényelt a kötszeripar, amelyet külföldről hoztak be. Az ipar sérelme volt, hogy a beszerzési ár drágább volt, mint az eladási ár. [23] A beszerzési nehézségek miatt jelentős hiány mutatkozott a termelésben, amelyet a kormányzat úgy kívánt megoldani, hogy egyes üzemeket kötelezett a kötszeranyag gyártására. Ezek a tárgyalások sokáig elhúzódtak, és a Magyar Pamutgyárak Társasága kitérő válaszokat adott. Az egészségügyi kormányzat végül is rákényszerítette a kötszergyárakat a gyártás és a beszerzés megszervezésére. [24]

Az egészségügyi anyagellátás másik jelentős területe volt az olyan egészségügyi anyagok, mint pl. röntgenfilmek, elektromedikai készülékek, kézi műszerek, kórházi felszerelések és berendezések területe. 1940-ben nemcsak a polgári egészségügy-ellátásban mutatkoztak nehézségek (pl. a Magyarországhoz csatolt

területek egészségügyi ellátása tekintetében), hanem a honvédségnél is. A „győri program” nyilvánosságra hozatala után meggyorsult a hadsereg felfegyverzése, és ez kihatással volt a magyar hadsereg egészségügyi ellátására is. A magyar hadvezetőség az egészségügyi ellátásban szorgalmazta a német egészségügyi cikkek behozatalát, azonban ezek az anyagok csak eltolódással kerültek szállításra. A Honvédelmi Minisztérium több ízben sürgette az Iparügyi Minisztériumot a Németországból megrendelt egészségügyi cikkek beszállítására. Az Iparügyi Minisztérium által adott tájékoztatás szerint „az egyes német cégek a hazai kereskedelem által megrendelt eü. cikkeket többszöri felszólításra is igen késedelmesen vagy egyáltalán nem szállítják le.” [25] A nevezett eü. cikkek, amelyeket a honvédség a német cégektől rendelt főleg sebészeti műszerek, laboratóriumi berendezések (centrifuga, mikroszkóp stb.), ultrarövidhullámú készülékek, altatókészülékek és műtőlámpák voltak. A késedelmes szállítások miatt ezek beszerzését részben máshonnan kellett megoldaniok, részben hazai gyártásukról is gondoskodni kellett. [25] A műszerekkel és az elektromedikai készülékekkel azonos volt a helyzet a röntgenfilmek területén. Hazánkban nem gyártottak röntgenfilmeket, ezek beszerzése korábban is Németországból történt. A röntgenfilmek és egyéb röntgenanyagok behozatala Németországból vámmentességet élvezett. A háborús cselekmények ellenére is vállalta a német kereskedelem a röntgenanyagok szerződéseikben biztosított szállítását, azonban ezekre határidőt nem adott. [26] A magyar hadvezetőség kifejezetten ragaszkodott a német importhoz; a HM 12. elnöki osztálya (Egészségügyi Csoportfőnökség) határozata értelmében „a beszerzés keretébe tartozó eü. cikkeket, függetlenül attól, hogy a magyar ipar előállítja-e vagy sem [!] 3 millió P értékben Németországból kell beszerezni.” [27] E költségvetési keretből a röntgenanyag 1561 507 P-t tett ki. [27] Az egészségügyi anyagellátás biztosítására a belkereskedelmi cégeknek versenytárgyalásokat írtak ki.

A gyógyszer- és egészségügyi anyaggazdálkodás sajátos problémaköréhez tartozik a gyógyszeripar háttérbe szorított helyzete is. 1943. augusztus 1-én a Hadianyaggyártás Országos Felügyelője (HAGYOF) beszámolt a hadianyaggyártás országos helyzetéről. Beszámolójában kitért az egészségügyi anyagellátás helyzetére, és véleménye szerint „a gyógyszeripar különösen nehezményezi, hogy szükségleteit a sürgősségi sorrend alapján egy csoportba sorolják a kevésbé fontos iparágakkal, és ezért anyagigénye kielégítetlen marad”. A gyógyszeripar számára fontos anyagok hiánya részben onnan is keletkezett, hogy az élelmiszeripar az anyagok egy részét — mint fontos közéletmelzési cikket — lefoglalta a lakosság ellátása érdekében. Ilyen anyagok voltak pl. a cukor, a szesz, valamint az import útján nehezen beszerezhető egyes anyagok, pl. a kakaóvaj is. A HAGYOF jelentésében javasolta, hogy a gyógyszer, kötszer, szérum és kórházi berendezés igényeket az ipar felé — a hadiipar után — elsőrendű besorolásnak minősítették. A jelentés ugyanakkor azt is megállapította, hogy „a gyógyszer- és kötszerhiány sokszor csak látszólagos, mert az áru raktárakban van, csak ára nincsen [?], és ezért nem kerül forgalomba”. [28]

2. A gyógyszer- és egyéb egészségügyi anyaggazdálkodás megjavítására tett intézkedések

A fentiekben vázolt nyersanyagellátási nehézségek, szállítási eltolódások, ill. kimaradások enyhítésére, a hazai gyógyszerellátás zavarmentesebb biztosítására az egészségügyi kormányzatnak két lehetősége nyílt: az első a háborús gyógyszergazdálkodás bevezetése lett volna, amely a tartalékok felkutatását (elfekvő készletek bejelentését), fontos gyógyszerek és gyógyszeralapanyagok zárolását, a gyógyszerfelhasználás szigorúbb ellenőrzését jelentette; a másik törekvés a hiányzó gyógyszerek és alapanyagok helyettesíthetőségét vizsgálta, újabb receptúrai eljárásokat dolgozott ki, ill. a pótszerek kutatását végezte.

A gyógyszer-nyersanyag helyzetéről 1939-ben érkezett jelentés már felmérte, hogy a hazai ipari felhasználásra kerülő nyersanyagok nagyobb része külföldi eredetű. A HM III. Csoportfőnökség jelentése szerint a nyersanyagokat zároltatni kellene, ill. felhasználásukat rendeletileg szabályozni. Ilyen anyagok közé tartoztak a gyógyárúk és textíliák (kötszeralapanyagok) is. A felmérés már 1919-ben jelezte, hogy a legnehezebb helyzet a kötszerek és az egészségügyi gumiárúk területén várható. [29]

Az egyes hiányként mutakozó gyógyszeralapanyagokat, nyersanyagokat, gyógyszerkészítményeket — az első világháború tapasztalataihoz hasonlóan — zároltak, [30] ill. elrendelték bizonyos anyagok készleteinek bejelentését. A 990/1939. ME rendelet 173 féle gyógyszer bejelentési kötelezettségét rendelte el. A rendelet nem vonatkozott a gyógyszertárakra, csak a gyógyszerraktárakra és nagykereskedelmi cégekre. [31] Ugyanez év végén a 12 117/1939. ME rendelet alapján 50 féle gyógyszer kiszolgáltatását zárolták. Ezek között szerepelt az adrenalin, natrium citricum, urea pura, a B₁ és C vitaminok stb. (Németországból történt nagyobb szállítmány érkezése miatt ugyanakkor feloldották az Evipan natrium inj., gázödéma szérum és mások zárolását.) [32] A zárolt gyógyárucikkek forgalomba hozatalát és felhasználását az Iparügyi Minisztérium időről-időre kiadott rendeletei szabályozták. (Pl. a 67 100/1941. IPM sz. rend.) [33]

A gyógyszerek kiszolgáltatásának szabályozása érintette az állatgyógyászati készítményeket is. Így korlátozni kellett a ricinusolaj állatgyógyászati felhasználását, miután az egészségügytől az ipar így is nagy mennyiségű ricinust elvont. (A ricinusolajat főként a repülőiparban alkalmazták, mint kenőolajat.) [34] Hasonlóképpen korlátozni kellett pl. a pilocarpinum hydrobromicum állatgyógyászati alkalmazását; csak embergyógyászatban volt alkalmazható (maximálisan 10 g 1%-os oldat készítéséhez szükséges mennyiség). [35]

A kötszerek (főként a mullpólya, a gyógyászati és háztartási vatta) felhasználását, a készletek bejelentését hasonlóan rendeletek szabályozták. [36] Az egészségügyi gumiárúk területén mutakozó nyersanyaghiányt az elhasznált anyag begyűjtésével kívánták javítani. A gumikesztyű, gumiujj, gumisapka stb. kiszolgáltatását az elhasznált gumianyag egyidejű beszolgáltatása mellett lehetett eszközölni. [37]

A honvédség egészségügyi szolgálata (HM 12. eln. o.) — a polgári szervekhez hasonlóan — időről-időre kiadta a be nem szerezhető cikkek jegyzékét. Pl. az 1941-ben kiadott jegyzék hiányként tünteti fel a butyrum cacao, ipecacuanha radix scissa, pulvis opii, jodum, adeps lanae stb. gyógyszer alapanyagok és drogok beszerezhetőségét. [38]

A közforgalmú gyógyszertárakban orvosi vényhez kötötték egyes hiányként mutakozó anyagok kiszolgáltatását (pl. koffein, saccharin, kinin), ugyanakkor az ilyen hatóanyagokat tartalmazó gyári készítmények kézi eladását is megszűntették, ill. orvosi vényhez kötötték. [39, 40] E megkötések mellett azonban szükségesnek látszott könnyítések elrendelése is, a háborús ellátási nehézségek ellenére, a lakosság egészségének érdekében. A légítámadások idején az elsősegélynyújtás megkönnyítéséhez ingyenessé tették az orvosi kezelést és gyógyszerellátást. Ennek végrehajtására a 999/1942. sz. BM rendelet intézkedett; megkötésként a vényen fel kellett tüntetni a „Légítámadás” jelzést. [41]

A gyógyszer-anyaggazdálkodás, a háborús gyógyszerellátás racionalizálására csak a háború utolsó szakaszában történtek komolyabb intézkedések. A Honvédelmi Minisztérium 12. elnöki osztálya 1942-ben hozta rendelkezéseit a gyógyszergyártás racionalizálásával kapcsolatban. E szempontok az alábbiak szükségességét hangsúlyozták:

- meg kell állapítani az ellátás szempontjából feltétlenül fontos gyógyszer-féleségeket;
- a fontos gyógyszerkészítmények gyártási tervét meg kell osztani a gyógyszergyárak között;
- szükséges a gyógyszer-különlegességek kérdésének rendezése: meg kell szüntetni a különböző revű, de azonos hatóanyagokat tartalmazó (esetleg azonos hatású) készítmények gyártását, ugyanis nem név-oltalomra van szükség;
- nyilvántartásba kell venni a gyógyszer-nyersanyagokat annak megállapításával, hogy hol lehet őket felhasználni;
- az OKI vizsgáljon át 4600 kijelölt készítményt, és tegyen véleményt, hogy melyik készítményre van szükség, ill. melyek azok, amik elhagyhatók. [59]

A szempontok érvényesítésének több akadálya volt. Elsősorban az, hogy a gyógyszeripar nem mondott le készítményeinek védjegy oltalmáról; a termelést nem sikerült racionalizálni az elhagyhatónak ítélt készítmények tekintetében sem. Az állami irányítás a gyógyszeripar felett laza maradt, és ennek oka bizonyos fokig az volt, hogy nem tekintették elsősorban fontos hadiiparnak. Míg más országok, pl. Németország, 1942 végén nyersanyaggazdálkodási okokra való hivatkozással minisztertanácsi rendelettel megtiltotta újabb gyógyszer-specialitások előállítását, [42] addig hazánkban nem születtek ehhez hasonló állami intézkedések. A gyógyszertermelés csak az adott eseményekhez igazodott, de nem született határozott döntés a termelés szabályozására.

A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács elnöke 1943-ban adta ki a 158/1943. LHT sz. rendeletét, a „Háborús gyógyszerrendelési utasítást.” A rendelkezés megállapította, hogy „*utasítás a hadviselés és az általános közegészségügy szempontjából*

egyaránt alapvető fontosságú feladatkör”, amely „nálunk még nincs úgy rendezve, ill. megszervezve, hogy akár honvédségi, akár polgári vonalon a feltétlenül szükséges háborús gyógyszerellátás folyamatossága kielégítően biztosítva volna”. Az utasításban a HAGYOF a háborús gyógyszerrendelési útmutató megszerkesztésére, a gyógyszeripar állami irányítás alá vételére tesz indítványt. Adott körülmények között szükségesnek látszott egy háborús egészségügyi és gyógyszerügyi bizottság létrehozása, amelynek feladata lenne:

- a) a háborús gyógyszergazdálkodási utasítás kidolgozása,
- b) takarékosági intézkedések kidolgozása a kórházak, rendelők stb. felé,
- c) a gyógyszeranyanyag-ellátás megszervezése, a nélkülözhetetlen cikkek termelésének lehetőség szerinti gyártásának kidolgozása,
- d) a gyógyszer- és kötszerelosztás megszervezése. [43]

A legfontosabb ezek közül az első két pont. A rendelet megállapítja, hogy „a gyógyszerek és kötszerek a kultúrállamokban ma már alapvető közszükségleti cikknek tekinthetők”. A rendelet 1. sz. melléklete — „Javaslat a honvédség gyógyszer-szükségletének biztosítása tárgyában” — megállapítja, hogy „a külföldi beszerzés lehetőségei a minimumra csökkentek.” „Célszerű lenne . . . az orvosok részére háborús gyógyszerrendelési útmutatót szerkeszteni, ami a gyógyszerkészletek teljes kimerülésének határidejét minél távolabbi időpontra tolná ki.” A visszaélések megelőzésére a biztosítottak részére vényfüzetek bevezetését is javasolta (gyógyszer jegyrendszer). A 3. sz. melléklet megállapítja, hogy „a gyógyszergyártás irányítása a m. kir. Belügyminiszter hatáskörébe eső közegészségügyi feladat.” [43]

A javaslatoknak nem tudtak hathatós érvényt szerezni. Az egészségügyi kormányzat és a gyógyszeripar között nem alakult ki ideális együttműködés; az ipar vezetői nem látták be, hogy háborús körülmények között elsőrendű feladat a közegészségügy céljainak biztosítása. Más országok, pl. a Szovjetunió a háború első éveiben életbe léptették az ún. „hadi nomenklatúrát”, amely a legfontosabb gyógyszerek jegyzékét jelentette. A háborús nehézségek ellenére az 1942-es termelés 12%-kal haladta meg az előző esztendő szintjét. Növelték az egészségügy szempontjából legfontosabb egészségügyi anyagok termelését. 1942-ben pl. a novocain termelése 20%-kal, a streptocid termelése 13,3%-kal, a glükóz termelése 82,2%-kal, a sebészeti műtőkés (szike) gyártása 35%-kal növekedett. A termelést a legfontosabb 50 gyógyszerre és 100 műszerre összpontosították. 1944-ben már bővíteni tudták ezt a számot: 114 féle gyógyszert és 479 féle műszert állítottak elő. [3]

3. A hiányzó gyógyszerek és egyéb egészségügyi anyagok helyettesíthetőségére, ill. pótszerek bevezetésére tett intézkedések

Az előzőkből látható, hogy a gyógyszer- és más egészségügyi anyaggazdálkodás megjavítására, a háborús egészségügyi anyaggazdálkodás bevezetésére tett intézkedések és javaslatok nem voltak átfogóak, csak részleges megvalósulásukról

beszélhetünk. Mindenképpen elkésve, az adott helyzethez igazodóan születtek. Szélesebb körben került megvalósításra a gyógyszer helyettesíthetőségek kidolgozása, amelyben az egészségügyi kormányzat bevonta az egyetemi intézeteket és az OKI-t. Ezet megelőzően a magyar szaksajtó már felfigyelt Németország hasonló jellegű problémáira. *Putnoky* 1940-ben publikálta a Gyógyszerészi Szemlében a német gyógyszeralapanyag helyettesítéseket és új recepturái módszereket, amelyeket a megváltozott körülményeknek megfelelően hozott a német gyógyszerügy. Pl. a jód helyettesítésére a spir. jodiban bevezették az ún. „Sepso-tinctura”-t, amely jód helyett a bróm és hidrogénbromid komplexét tartalmazta szeszes-vizes oldatban. Baktericid hatása a jóddal azonosnak mutatkozott. A Sepso-tinctura később Magyarországon is gyártásra került a Medichemia laboratórium révén. A szappangyártásban mutatkozó nehézségek (zsiradékhiány) kihatottak a glicerín ellátásra is, ezt súlyosbította az is, hogy a hadiipar jelentős mennyiségű glicerint igényelt nitroglicerín gyártásra. A németek cukor és keményítő (főként kukoricakeményítő) szeszes erjesztése révén nyert glicerint „Protol” néven hozták forgalomba. A másik glicerín előállítási mód a propilént vette alapul, amelyet a kőolaj frakciók során keletkező világítógázból nyertek. A propilén klórozásával triklórhidrint nyertek, s ezt további szintézissel (víz jelenlétében 170 °C-on) glicerinné alakították. Egyes német iparágak glicerín pótlására glykolokat, glykolaldehideket és erythritet alkalmaztak. A német gyógyszerárak a recepturái gyakorlatban, amikor a glicerinnak csak lágyító hatására volt szükség, glicerín helyett tejsavas sókat, tejsav vegyületeket (etilidén-tejsav, etiléntejsav stb.) alkalmaztak. A szintetikus glicerín pótszereket Németországban „Glycerogén”, ill. „Perglycerin” néven hozták forgalomba. [44]

Az alkohol gyártása is a háborús eseményekhez alkalmazkodott. [45] Svédország már a háború előtt *Rheinlan* eljárásával nyerte az alkoholt. Ezzel az eljárással fahulladékból glükóz előállításán keresztül 45%-os termelési eredménnyel volt alkohol nyerhető. Másik ismert eljárás *Scholler* módszere volt, aki szintén a fahulladék cellulóz tartalmának cukorra, majd ennek alkohollá való alakításával 24%-os kitermelési eredményt kapott.

A kakaóvaj már a háború első éveiben is hiánycikk volt. A 334.925/1941. BM sz. rendelet intézkedett, hogy a kakaóvaj pótszerrel is helyettesíthető. [46] A kakaóvaj pótlására hozták forgalomba a „Bogol”-t, amely vaníliaszagú, gyengén sárga, viaszállományú anyag volt. (Olvadáspontja: 49–50 °C; savszáma: 3,3; kristályosodási pontja: 42–44 °C.) A „Bogol” végbélkúpok és méhgolyók készítésére alkalmas volt. [47]

A jódot és jódkészítményeket brómkészítményekkel helyettesítették. [16] A vaselium flavum helyettesítése ung. paraffinivel történt. [48]

A gyógyszeralapanyagok, egyes gyógyszerkészítmények helyettesítésének kidolgozására a javaslatok elkészítésében jelentős szerepe volt a budapesti egyetemi Gyógyszerészeti Intézetnek és *Mozsonyi Sándor* professzornak. A Gyógyszerészeti Intézet és Egyetemi Gyógyszertár javaslatot készített az OKI felé, hogy az alapanyaghiányra való tekintettel engedélyezze néhány gyógyszer hivatalos előíratát. A gyógyszeralapanyagok pótlására a hazai készleteket kívánták mobilizálni. Pl. az amylum tritici helyett az amylum solanit javasolták, a phenolphthalein

helyett a frangula kéreg porát stb. [50] Mozsonyi professzor javaslatára többek közt módosították a solutio jodi spirituosa jódtartalmát 6,5%-ról 3%-ra, és a készítésnél elhagyták a nehezen beszerezhető kalium jodidot. [49] A helyettesítések helyzetét bonyolította, hogy bár forgalomba hoztak helyettesítő készítményeket, ezek hivatalos bevezetését határozattal elrendelni nem lehetett, mert a hiányzó specialitást védjegyezték.

A gyógyszerárakat érzékenyen érintette a szén, szappan és üveghiány. [51] A gyógyszerek helyettesíthetőségével foglalkozó szakemberek az olaj és zsiradékhiányra való tekintettel tervbe vették a szappankészítmények revízióját. [16, 50]

A gyógyszerek pótszerzése, helyettesíthetősége nemcsak a polgári egészségügyi kormányzatot érintette, hanem a honvédséget is. A „Gyógyszerárszabás a m. kir. Honvédség számára” c. szolgálati könyv intézkedett arra vonatkozóan, hogy a kifogyott gyógyszerek helyett kiadják a rendelkezésre álló ún. pótgyógyszerek névjegyzékét. A névjegyzék a magisztrális gyógyszerelőírásokat és a teakeverékek összetételét is tartalmazta. [52] Az egészségügyi anyagok pótszerzését a Honvéd Egészségügyi Szertár felterjesztése alapján az egyetemi Gyógyszerészeti Intézet és Egyetemi Gyógyszertár, valamint az OKI hagyta jóvá. 1940-ben pl. az egyre nagyobb beszerzési nehézségek miatt 26 tétel helyettesíthetőségét engedélyezték. Többek között:

acidum citricum	helyett	acidum tartaricum,
adeps lanae	helyett	hidrogenizált ricinusolaj,
extractum aloes	helyett	extractum frangulae,
gyapot	helyett	len, kender, papírvatta
		stb.

Hasonló engedményekre volt szükség a kötszergyártás területén is. A kötszerek minőségi követelményeivel az OKI mellett az egyetemi Gyógyszerészeti Intézet és Egyetemi Gyógyszertár is foglalkozott. Kezdetben csak a szabványtól eltérő kötszerek engedélyezésére volt szükség. Így pl. a 341.888/1941. sz. BM rendelet engedélyezte a szabványtól eltérő ritkább szövésű vízszívó szövet és az ebből készült sebészeti kötszerek forgalomba hozatalát. Az új kötszeralapanyag cm²-enként 18 lánc- és vetülékfonalat tartalmazott, 1 m hossza 21 g súlyú volt. [53]

A hazai kötszeripar élénk figyelemmel kísérte az új kötszeranyagok bevezetését. Külföldön ugyanis 1942-ben megkezdtek a steril művatta gyártását; 1943-ban új sebészeti sebvarró fonalat hoztak forgalomba, amely nylonból készült, és a kísérletek szerint kitűnően bevált. [54, 55] Hazánkban 1943-ban kísérletet tettek a műselyemmel kevert kalikó és mull használatának bevezetésére, amely megkönnyítette volna a meglevő gyapotkészletek gazdaságos felhasználását. A használatban való elterjedéséről nem maradtak bizonyítékok. [56]

A gyógyszerek hivatalos pótlásának lehetőségeiről időről időre jegyzéket adtak ki. Egy 1943-ban megjelent jegyzéket foglal össze a 6. táblázat.

6. táblázat

A gyógyszerek helyettesíthetősége a közgyógyszerellátásban (1943)

Gyógyszercsoport	Pótlásra szorul	Pótlása
Fájdalomcsillapítók	Ópium	Domopon, Domatrin, Patopon, kombinált mák alkaloida keverékek
Hőcsökkentők	Pyrazolon származékok (azophen, amidazophen), chininsók, szalicilsav készítmények	Antifebrin (acetanilid), phenacetin, prochinin. A malária tertiana és quartana eseteiben a sporozoidok ellen, továbbá a malaria gametas idült formáiban az atebirin, és főleg a plasmochin vált be. Reumás láz esetén a fenilkinolin karbonsav származékok (Tophosanyl, Acitophosan stb.) adhatók
Helyi érzéstelenítők	Cocain	Novocain, Neotonocain, aethylum aminobensoicum (cocainum novum)
Központi idegrendszer-izgatók	Coffein	Aktedron, Dopydrin, szintetikus kámfor. Cirkulációs zavarok esetén Tetracor, Cormotyl, Corediol
Hashajtók	Aloe, senna, cascara, ratanhia, Pulv. liquiritiae comp., ricinus, phenolphthalein, glycerines végbélkúpok	Pulv. és extr. frangulae, Decoct. purgans, kéntartalmú hashajtók, glauber-só, paraffinum liquidum. Klysmának: tömény nádcukor. Hasi műtétek után, bélhűtésnél: Glanduitrin, Pituisan
Bevonószerek (bőrön)	Glycerin, Vaselinum album	Kocsonyás linimentumok, ung. stearini, vaselinum flavum Hung

6. táblázat folytatása

Gyógyszercsoport	Pótlásra szorul	Pótlása
Összehúzószerek	Bizmutvegyületek (kis mennyiség még áll rendelkezésre, de ezt már csak a lues-terápiában lehet alkalmazni)	Belső használatnál nem lues esetében: acidum tannicum, tannoform, aluminium hydroxidatum coll., carbo medicinalis, bolus alba sterilis
Húgyhajtók	Higanyvegyületek és purinvázis alkaloidák (coffein, theophyllin, theobromin)	Novurit és egyéb szintetikus készítmények; Species diureticae, Foliae uvae ursi Diaphyllin, Calcium theosan Diabetes insipidusban: Pituisan, Glanduitrin
Anyagcserére ható szerek	Hypophosphit vegyületek	Vasas, arzénsavas szörpök, tinkturák, ferri. alb. sacch
Szívre ható szerek	Strophantin, Chinidin, sulfuricum	Digitalis származékok: Adigan, Digiclarin, Lannaclarin Adonis vernalis. Tinct. strophanti, Tetracor, Prochinin, Strophan- git, Kombetin
Pupillaszűkítők és -tágítók	Policarpinum hydrochloricum, physostigmin (eserin)	Doryl (Merck), Prostigmin (Roche)
Értágítók	Theobromin, theophyllin	Natr. nitrosum, Sol. nitro-glycerini, Padutin, Lacarnol, Moyfort (esetleg papaverinnel, Sevenallal és Perparinnal keverten), Diaphyllin

6. táblázat folytatása

Gyógyszercsoport	Pótlásra szorul	Pótlása
Hánytatók, köptetők	Ipecacuanha, senega, liquor ammon. anisati	Decoctum rad. saponariae Hung., ill. Inf. rad. primulae; Liquor ammon. foeniculi. Radipon, Coderit, Stib. sulf. aurant.
Emésztést elősegítő szerek	Cort. chinae succirubrae	Keserű anyagokat tartalmazó drogok és kivonataik.
Vitaminok	Oleum jecoris aselli	Calciferol
Organotherapeutica	Insulin	10%-os igényt kielégítő utánpótlás van
Fertőtlenítőszer	Jód, higanyvegyületek, acidum boricum, phenolum, acidum salicylicum	Külsőleg: Neomagnol, Clorozon, Zephirol, hydrogenium hyperoxidatum, Hyperol, peroxygenol. Hámlasztó higany sók helyett: resorcin, beta-naph-tol. Viszketésnél: menthol, ol. menthae
Baktériumfertőzés belsőleges gyógyszerei	Chinin-származékok	Szulfanilamid készítmények: Deseptyl, Ultraseptyl, Cibasol stb.
A tuberkulózis gyógyszerei	Kal. guajacolsulfonicum	Vasszörpök, vastincturák, Elix. thymi
A lues gyógyszerei	Jód, higany és bizmutvegyületek	A bizmutból még kevés készlet van, amelyet csak antilueticumként szabad felhasználni; védett készítmények: Medobis, Revival, Arsonal stb.

A jegyzék 31 hatástani csoportban mintegy 33 gyógyszerféleség helyettesítésének lehetőségét adta meg. Nem volt hiány — a jegyzék szerint — általános érzéstelenítőkben, altatószerekben, csillapítószerekben, epehajtókban, vízeletfertőtlenítő szerekben, méhreható szerekben, nemi ösztönt fokozó szerekben, vérzés-csillapítókban stb. [16]

A gyógyszerek helyettesíthetőségének akadálya volt, hogy a gyógyszerész orvosi engedély nélkül nem adhatott ki más gyógyszert, vagyis tudása szerint nem hajthatta végre a helyettesítést. Az orvosok viszont kevésbé voltak tájékozva az új gyógyszerekről, ill. gyakran mereven ragaszkodtak megszokott terápiájukhoz. [9] Németországban mások voltak a helyettesítések irányelvei: a gyógyszerész a hiányzó hatóanyagot a név szerint meghatározott hatóanyagokkal helyettesíthette, azonos farmakológiai csoportból azonos mennyiségben. [16]

A gyógynövények területén más volt a helyzet. *Halmi* professzor által 1942-ben kidolgozott drog-helyettesítési irányelvek pontos számvetést mutattak arról a 88féle külföldi drogról, amelyek helyettesítése szükséges, esetleg alkalmazása (és helyettesítése is) terápiás célból nem fontos, ill. tartalmazták azokat a drogokat is, amelyeket hazai gyógynövényekkel pótolni nem lehetett. [10] *Halmi* is rámutat a helyettesítések során fellépő hiányosságokra, amikor pl. az *ipecacuanha* helyettesítéséről ír: „Egyes orvosaink még makacsul ragaszkodnak hozzá. *Vámosy, Mozsonyi és Csipke* ajánlják helyette a *Rad. saponariae*, *rad. primulae*. Mindkettő hazai származású és teljes mértékben helyettesítik.” [10, 57] Itt említjük meg, hogy az a buzgalom, amelyet a hazai gyógynövénykincs felfedezése és értékelése érdekében hazai gyógynövény szakembereink, kutatóink tettek, jelentősen befolyásolta későbbi — háború utáni — ismereteinket. Ma már nem képezheti az orvosok előtt vita tárgyát az *ipecacuanha* hazai helyettesíthetősége. Ellenkezőleg: a *saponaria* ma egyike legkeresettebb gyógynövényünknek. Kiemelkedő volt *Tuzson* professzor törekvése is, aki mátrai gyógynövénytelepén megkísérelte a *digitalis* termesztését, és eredményei nyomán a hazai *digitalis* igényt teljes mértékben ki tudta elégíteni. [10]

IRODALOM

1. Bartos D.: *Magyar Katonai Szemle*, 1940. II, 6, 665.
2. Hadtörténeti Intézet Levéltára (a továbbiakban: *HIL*): HM. 12. eln. o. 2506/1931.
3. Kurucz T.: *Honvéddorvos*, 1969. XXI., 1, 87.
4. Gyógyszerész Szemle (a továbbiakban: *GySz*) 1939. 37, 498, 559.
5. Mozsonyi S.: *Gyógyszereink*, 1967. 17, 560.
6. 50 éves az Egyesült Gyógyszer- és Tápszergyár. Bp., EGYT, 1963.
7. Szentmiklósi P.: *Gyógyszerészet*, 1964, 3, 107.
8. Berend I.—Ránki Gy.: *Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában (1933—1944)*. Bp. 1958.
9. Issekutz B.: *Gyógyszerkutatásunk jövője*. (Előadás Bp., EGYT, 1963.
10. *Halmi J.*: *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője* (klny) 1942. XVIII, 5.
11. *HIL*: HM 12. eln. o. 27083/1940.

12. *HIL* : HM 12. eln. o. 66728/1943.
13. *GySz.* (hírek) 1940. 5, 328.
14. *I. m.* 1941. 6, 536.
15. *I. m.* 1940. 33, 349.
16. *I. m.* 1943. 46, 463.
17. *I. m.* 1942. 32, 318.
18. *I. m.* 1943. 1, 2.
19. *I. m.* 1943. 32, 231.
20. *I. m.* 1944. 7, 69.
21. *A Chinoin gyár története.* Bp., Chinoin, 1964.
22. *GySz.* (hírek) 1944. 1, 11.
23. *HIL* : HM 12 eln. o. 25737/1940.
24. *I. h.* 20436/1940.
25. *I. h.* 16454/1940.
26. *I. h.* 19364/1940.
27. *I. h.* 25203/1940.
28. *HIL* : HM III. Csoportfőnökség (Csfség) 57612/1943.
29. *HIL* : HM III. Csfség 49536/1939.
30. Kurucz T.—Benkő Gy.: *Gyógyszerészet*, 1969. 3, 99.
31. *GySz.* (hírek) 1939. 6, 78.
32. *I. m.* 1939. 52, 780.
33. *I. m.* 1941. 44, 459.
34. Védffy G.: *Magyar Katonai Szemle*, 1941. III, 11, 187.
35. *GySz.* (hírek) 1943. 46, 469.
36. *I. m.* 1941. 52, 546.
37. *I. m.* 1941. 44, 462.
38. *HIL* : HM III. Csfség 69252/1941.
39. *GySz.* (hírek) 1941. 51, 536.
40. *I. m.* 1942. 42, 341.
41. *I. m.* 1943. 22, 219.
42. *Magyar Katonai Szemle* (hírek) 1943. II. 5, 422.
43. *HIL* : HM 12. eln. o. 158/1943. sz. Legfelső Honvédelmi Tanács rend.
44. Putnoky I.: *GySz.* 1940. 23, 244.
45. Putnoky I.: *GySz.* 1940. 26, 275.
46. *GySz.* (hírek) 1941. 13, 129.
47. *I. m.* 1941. 20, 214.
48. *I. m.* 1943. 17, 169.
49. *I. m.* 1943. 48, 475.
50. *I. m.* 1943. 3, 22.
51. *I. m.* 1943. 3, 1.
52. *Gyógyszerárshabás a magyar királyi Honvédség számára.* (HM 12. eln. o. kiadv.) Bp., Révai, 1940.
53. *GySz.* (hírek) 1941. 47, 494.
54. *I. m.* 1942. 1, 29.
55. *I. m.* 1943. 46, 470.
56. *HIL* : HM 12. eln. o. 66728/1943.
57. Mozsonyi S.: *Magyar Gyógyszertudományi Társaság Értesítője* (klny) 1941. XVII, 2.
58. *HIL* : HM 12. eln. o. 27083/1940/1. (melléklet).
59. *I. h.* 31507/1942.

- [— A Hadtörténeti Intézet Levéltára (HIL) jelzést követő számok a jelenlegi irattári számokat mutatják.
- A Gyógyszerész Szemle (GySz) és Magyar Katonai Szemle „hírek” rovata a szakmai híreken kívül a kiadott rendeletek rövid ismertetését is tartalmazta.]

Zusammenfassung

Die Bestrebungen und Probleme der ungarischen Pharmazie während des zweiten Weltkrieges können zusammengefasst werden wie folgt:

1. in Bezug auf die pharmazeutische Industrie:

— Infolge der hochgradigen Abhängigkeit unserer Medikamentenerzeugung von dem ausländischen Rohstoffmarkt wurde die Kontinuität der Produktion erschwert, sind Schwierigkeiten in Medikamentenversorgung aufgetreten. In den meisten Fällen ist es aber gelungen, die Störungen in Arzneimittelversorgung zu beseitigen und den entstandenen Mängeln abzuhelpfen.

— Da das konkurrierende Deutschland durch die Kriegsindustrie stark in Anspruch genommen war, genossen in den ersten Kriegsjahren unsere Arzneifabriken eine Konjunktur. Als Erfolge dieser Konjunktur erschienen ein zunehmender Medikamentenexport und eine Erweiterung der Forschungsarbeit in der pharmazeutischen Industrie. Es gelang, zahlreiche Grundstoffe (z. B. Koffein) durch Synthese heimisch herzustellen. Diese Bestrebungen haben den Boykott der deutschen chemischen Industrie nach sich gezogen (z. B. Chinoin-Fabrik), auf Regierungsniveau gelang es aber, die Gegensätze zu überbrücken.

— Vom Gesichtspunkt unserer Kriegsindustrie aus wurde unsere Arzneimittelproduktion durch die Führungsorgane für zweitrangig beurteilt, weshalb sie in der Grundstoffversorgung in Hintergrund gedrängt worden ist. Die Situation wurde noch kompliziert durch die Tatsache, daß unsere pharmazeutische Industrie an den Markenschutz ihrer Produkte festgehalten hat, wodurch mehrere Erzeugnisse von gleicher Wirkung (manchmal auch von gleicher Zusammensetzung) unter verschiedenen Namen auf den Markt gebracht worden sind, und zwar zur Last der Produktion solcher Erzeugnisse, deren heimische Produktion unter den Kriegsverhältnissen besonders wichtig gewesen wäre.

— Obzwar von den ersten Kriegsjahren an ein großer Mangel an Verbandstoffherzeugung erschienen ist, konnte man nur bescheidene Erfolge auf diesem Gebiet erreichen. Andere Materialien für Gesundheitswesen (z. B. Röntgenfilme) sind größtenteils von Deutschland her bezogen worden, und es gab keine Bestrebungen, sie heimisch herzustellen. Die ungarische Regierung für Gesundheitswesen hat diese fremden Materialien bevorzugt (Zollfreiheit!), und damit die heimische Industrie in Hintergrund gedrängt.

2. in Bezug auf die Pharmazie:

— Unsere heimischen Forscher und Fachleute haben unter Hinzuziehung der Universitätsinstitute (Pharmazeutisches Institut und Apotheke der Universität, Institut für Pharmakognosie, Institut für Pharmakologie) die Grundlagen für Ersetzbarkeit der fehlenden Medikamente und Grundstoffe, sowie die Anwendungsmöglichkeiten der Ersatzmittel in der Rezeptur ausgearbeitet. Diese Bestrebungen haben sich als erfolgreich bewiesen. Ähnlicherweise gute Ergebnisse sind in der heimischen Drogenversorgung zustande gekommen, wodurch unser Export auch

während des Krieges zunehmen konnte. Dem restlosen Erfolg der Ersetzbarkeit stand es doch im Wege, daß sich die Führungsorgane unseres Gesundheitswesens nicht in erforderlichem Maße auf die pharmakologischen Kenntnisse der Apotheker gestützt haben, wie z. B. in Deutschland.

— Die Leiter des Gesundheitswesens haben mehrmals auf die Einführung und Anwendung der Prinzipien der Kriegswirtschaft für Medikamente und Grundstoffe gedrängt, aber keine umfassenden Pläne sind verwirklicht worden: die Stoffwirtschaft hat sich meistens nur nach den Ereignissen gerichtet.

M I S C L E R O N

kapszula

A Miscleron az esetek nagy részében csökkenti a vérlipoidok — főleg a triglyceridek és cholesterin — kórosan emelkedett szintjét.

Mivel hatását elsősorban az alacsony sűrűségű lipoproteinekre fejti ki, egyrészt elősegíti az atherosclerosisban kóros β/α lipoprotein arány normalizálását, másrészt a véralvadásban, illetve thrombus képződésben részt vevő tényezők (plasma fibrinogen, thrombocyta tapadás, fibrinolitikus aktivitás) befolyásolásával a thrombosis készséget csökkenti. Közvetlen szöveti hatását xanthomatosisban és diabeteses retinopathiában megfigyelt kedvező eredmények alátámasztják.

ÖSSZETÉTEL: Kapszulánként 250 mg Clofibratum [aethylum- α -(p-clorphenoxy)-isobutyricum] hatóanyagot tartalmaz.

JAVALLATOK: Olyan betegségek, amelyekben a serumlipidek (cholesterin, triglyceridek) szintje kórosan megemelkedett. Ideértve elsősorban a következő betegségek hyperlipidaemiával járó eseteit: atherosclerosis (coronariasclerosis, cerebralis és peripheriás arteriosclerosis), arteriopathia diabetica, primaer biliaris cirrhosis, valamint essentialis (familiaris) hyperlipidaemia, továbbá a serumlipidszintjétől függetlenül xanthomatosisban.

ELLENJAVALLATOK: Terhesség, valamint súlyosabb máj- és vesekárosodás esetén nem alkalmazható.

ADAGOLÁS: Átlagos adagja felnőtteknek naponta 3-szor 2—3 kapszula, étkezés után. Mivel a véralvadásgátlók hatását fokozza, az esetleg egyidejűleg alkalmazott anticoagulans készítmény adagját ajánlatos a Miscleron kezelés megkezdésekor a felére csökkenteni és a továbbiakban a szükséges adagot újból meghatározni.

MELLÉKHATÁSOK: Szórványosan előforduló nemkívánatos mellékhatások (gyomorpanaszok, enyhe hányinger, esetleg hányás vagy hasmenés) csak átmenetiek. Bőrtünetekben megnyilvánuló túlérzékenységi jelenségek (bőrviszketés, esetleg exanthema), a kezelés megszakítása nélkül is megszűnnek.

FIGYELMEZTETÉS! A Miscleron kezelés alatt a serumlipidszint rendszeres (beállítás után kb. 4 hét múlva, majd 2—3 havonkénti) ellenőrzése szükséges.

CSOMAGOLÁS:

50 db à 0,25 g gyöngykapcszula Ára: 31,80 Ft

250 db à 0,25 g gyöngykapcszula Ára: 153,— Ft

MEGJEGYZÉS: Társadalombiztosítás terhére hypercholesterinaemiában és hyperglyceridaemiában szenvedő betegek xanthomatosisa esetén, idiopathias familiaris hyperlipidaemiában, diabeteses betegek lipaemiás exsudativ retinopathiája esetén, infarctuson átesett hypercholesterinaemiás vagy hypertriglyceridaemiás betegek részére rendelhető, csakis fekvőbeteg-gyógyintézetben történt kivizsgálás és beállítás alapján.

A vényt két példányban („másolat”-tal) kell kiállítani.

A vényen fel kell tüntetni a javaslatot adó fekvőbeteg-gyógyintézetet és a javaslat keltét. A fekvőbeteg-gyógyintézet javaslata 6 hónapig érvényes. A gyógyszer további rendelése csakis újabb fekvőbeteg-gyógyintézeti vizsgálat és javaslat alapján történhet.

CHINOIN
Gyógyszer és Vegyészeti Termékek Gyára
Budapest IV., Tó u. 1—5.

A Xavin mint haemokinator, a szív teljesítményének növelésével és a peripheriás ellendülés csökkentésével fokozza a peripheriás és az agyi vérkeringést, növeli a perctérfogatot. Csökkenti az emelkedett fibrinogen-szintet azáltal, hogy serkenti a fibrinolysist. Szabályozza a cholesterolin-szintet, javítja a collateralis keringést, a szöveti anyagcserét és a haemokinetikus hatást.

XAVIN

INJEKCIÓ
ÉS TABLETTA

ÖSSZETÉTEL: Ampullánként (2 ml) 300 mg és tablettánként 150 mg Xantinolum nicotinicum (7-[2-hydroxy-3-(N-methyl- β -hydroxyethylamino)-propyl]-theophyllinum nicotinicum) hatóanyagot tartalmaz.

JAVALLATOK: Arteriás és vénás peripheriás, valamint agyi vérkeringési zavarok.

Endangiitis obliterans, peripheriás angiosclerosis, claudicatio intermittens, angiopathia-, retinopathia- és gangraena diabetica, Raynaud-kór, thrombosisok, emboliák.

Sudeck-syndroma, ulcus cruris és egyéb trophikus zavarok, thrombophlebitis, acrocyanosis, erythema induratum Bazin.

Cerebrosclerosis, cervicalis-syndroma, arteriitis temporalis, Menière-syndroma.

Agyi vascularis történések esetén csak szakorvosi javallat alapján.

ELLENJAVALLATOK: Ulcus ventriculi és duodeni, haemorrhagiás diathesis. Mitralstenosis fenyegető vagy kialakult jobb-szív elégtelenséggel. Labilis eredetű hypertonia esetén az injekció alkalmazásától tartózkodjunk, mert collapsushoz vezethet.

Más vérnyomáscsökkentők, különösen ganglion blokkolók és sympatholyticumok adagolását a kezelés megkezdése előtt abba kell hagyni, hogy a készítmény vérkeringést szabályozó hatását ne gátolják.

Ellenjavallt minden olyan gyógyszeres kombináció, amely a perfúziós nyomás csökkenésére vezetne.

Adagolása a készítményhez mellékelt használati utasítás szerint.

CSOMAGOLÁS:

50 db à 0,15 g tabletta	16,30 Ft
200 db à 0,15 g tabletta	59,60 Ft
10×2 ml à 0,3 g ampulla	16,60 Ft
100×2 ml à 0,3 g ampulla	137,70 Ft

MEGJEGYZÉS: Társadalombiztosítás terhére szabadon rendelhető.

CHINOIN

Gyógyszer és
Vegyszeri Termékek
Gyára

Budapest IV., Tó u. 1-5.

A GYÓGYSZERÉSZEK BOTANIKAI EREDMÉNYEI MAGYARORSZÁGON A XIX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

HALMAI JÁNOS

A gyógyszerészi pálya sajátságos helyzetet foglalt el a múlt különböző társadalmi rendszereiben; szorosabb viszonyban állott a természettudományok valamennyi ágával, története szinte beleveszett az egyes természettudományi ágak részleteibe. Fejlődése szerfelett rendszertelen képet nyújt, ugyanis függvénye volt a különböző gazdasági és politikai rendszereknek is. Egyes helyeken és időszakokban önállóan is fejlődött, partikulárisan, általában azonban nem tudta függetleníteni magát a gazdasági, politikai viszonyoktól és azoktól sem, akiknek szűkebb érdekkörébe tartozott.

A gyógyszerészi pálya egyes kimagasló alakjainak munkássága örök nyomot hagyott a növénytan, a kémia, a fizika, az állattan stb. történetében, azonban ez a működés gyakran különvált gyógyszerészi munkájuktól. Sokan csak a tudományos kiképzésük alapját kapták meg a gyógyszerészi pályán, és azt elhagyva fejlődtek a tudomány egy-egy nagy egyéniségévé. Sokan megmaradtak ugyan a gyógyszerészi pályán, de emellett speciális tudományágot gyarapítottak. Kevés olyan gyógyszerész volt, aki élete végéig a gyógyszerértárban dolgozott és gyarapította szaktudományán túl a speciális tudományt is. Az előbbi kutatókat is számításba kell venni, mert bár működésük csak részben illeszkedik be az általános gyógyszerészet történetébe, kimagasló érdemük, hogy közvetve mégis hozzájárultak szakmájuk fejlődéséhez az illető természettudományi ág művelésével.

A magyar gyógyszerészet történetének hullámzó folyamatában a XIX. század első felé felé ívelést mutat. A hullám csúcán a dicső emlékü 1848-as szabadságharc felelős magyar minisztériumának tervezete és *Láng Adolf* első magyar gyógyszerészi szaklapjának megjelenése, továbbá néhány rendelet áll. A tervezet ha törvényerőre emelkedik, akkor új korszakot jelentett volna a gyógyszerészetben, egyben példát mutatott volna Európa többi népe számára. Kiváló gyógyszerész-botanikusok és -kémikusok emléke sugárzik ebből a korból. Például gyógyszerértár laboratóriumából indul el az első vegyészeti gyár is.

A reformkorszak a gyógyszerészeket is sodorja magával, kiválóságaik ott vannak az élvonalban, megmozdul a közösségi szellem, az alkalmazott és munkaadói érdekvédelem terén kibontakozik a vágy: függetlenné válni az elnyomó osztrák gyarmatosító politikától. Magyar gyógyszerkönyvet, magyar árszabást és a gyógyszerészi ügy általános szabályozását kívánják szerte az országban.

Ha mélyebben tekintünk a kor gyógyszerészetére, akkor láthatjuk, hogy az

valóban a társadalmi rétegződésnek, a gazdasági tényezőknek és a politikai viszonyoknak függvénye volt. Ezek döntő szerepet játszottak fejlődésében. Az 1825. évi országgyűléssel kezdődő reformkorszak élénken tanúsította, hogy Magyarország elmaradt a nyugat-európai fejlődéstől. A reformok egész sorozata várt megvalósításra. A politikai reformok korszerű megoldását *Kossuth Lajos* sürgette, a gazdasági, művelődési reformokra elsősorban *Széchenyi István* hívta fel a nemzet figyelmét. 1825-ben megalakult a Magyar Tudományos Akadémia, 1841-ben létrejött a Természettudományi Társulat, és ez évtől kezdve indul meg az Orvosok és Természetvizsgálók Vándorgyűlésének sorozata.

Ennek a kornak a küzdéseiben a gyógyszerészek is szerepet játszottak nemcsak szűkebb szakmai művelődésük, előmenetelük, érdekvédelmük terén, hanem a haladó természettudományok művelése és terjesztése révén is.

A haladó gyógyszerészet a természettudományokon alapul. Amikor a természettudományokat művelték a gyógyszerészet élenjáró képviselői, akkor a gyógyszerészet hivatása magaslatán állott, megbecsülés volt osztályrésze. Amikor pedig az anyagi cél, a profithajszolás lett úrrá, akkor a szakma hanyatlott és elvesztette megbecsültségét. A kor haladó természettudós gyógyszerészeiről, munkásságukról kívánok beszámolni a kor eseményei és irányzatai között. Egyesek munkásságát élesen elhatárolni nem lehetett, több tárgy fonódik össze kutatásaikban. A tudomány egyszerűbb művelőinek megemlékezésével igyekszem a képet teljesebbé tenni.

A kornak igen gazdag szakirodalma van, ezért e cikk teljességre nem tarthat igényt. Több kutatonak hosszabb időn át érdemes foglalkoznia ezzel az anyaggal. Jól megszervezett, céltudatos munkával kell felderíteni, közkinccsá tenni és megőrizni a magyar gyógyszerészet értékes múltját, haladó hagyományait e korból is. Jelen dolgozatomban eddigi ismeretes adatok összefoglalását tárgyalom.

A magyar flóra egyike Európá leggazdagabb, legváltozatosabb és ezért legérdekesebb flóráinak. A földrajzi fekvés, a hegy- és vízrajzi viszonyok, elsősorban pedig az akkori Magyarország területén található nyugati, keleti, déli flóravidékek játszottak szerepet abban, hogy a közép-európai flórától eltérő vegetáció alakult ki. E területen mintegy 4200 növényfaj él, mely tekintélyes szám meghaladja számos európai ország flóráját, és szinte páratlan növénygazdagságról tanúskodik.

Egészen röviden felsorolom azokat a nevesebb munkákat, amelyek szerepet játszottak a magyar flóra megismerésében. Teszem ezt azért, hogy kellően értékelni tudjuk a XIX. század elején végzett hazai flórakutásokat, melyekben kiemelkedő érdemük volt az orvosoknak és a gyógyszerészeknek is.

Méliusz Juhász Péter Kolozsvárott megjelent „Herbarium a fáknac, füvecnek nevekről, természetekről és hasznairól...” című műve az első magyar nyelvű botanikai munka (1558), mely 627 növényfajt sorol fel, jórészt *Lonicerus* „*Kräuterbuch*”-ja alapján. De nem győződött meg a szerző arról, hogy azok a növények nálunk is teremnek-e. Munkájának célja a növények — gyógyászati felhasználás és felismerés céljából való — megismertetése.

Clusius „*Rariarum Stirpium, per Pannoniam... observatarum Historia*” (1583) című műve hívja fel a művelt világ figyelmét a Dunántúl növénygazdagságára.

Lippay János, „Posoni Kert”-jében (1664) a hazai flóra jó ismerőjének is bizonyult. Az olasz Marsigli 1726-ban megjelent Duna-monográfiája VI. kötetében a Duna mentén önként termett növényeket sorolja fel hazánkból.

Linné korszakalkotó művei, *Systema naturae* (1735), *Genera plantarum* (1737), *Philosophia botanica* (1751), *Species plantarum* (1753) megjelenésének idején hazánkban a hanyatlás, szellemi tespedés korszakát látjuk.

A nagyszombati egyetem orvosi fakultásának felállításáig (1769) és a „Ratio educationis” (1777) kiadásáig Linné reformjairól csak a külföldi egyetemeken tanuló ifjak hallottak. Az 1770-es évek után az egyetemen és a középiskolákban is kötelező lett a természetrajz tanítása. Mind az egyetemen, mind pedig a középiskolákban éles különbséget tettek a *botanika* és a *természetrajz*hoz tartozó növénytudomány között. A botanika az orvostudománynak az a része, mely az orvosi növényekkel és növények rendszerével foglalkozik; a természetrajz keretén belül pedig a növénytan elméleti részével, a növények természetével, hasznaival ismertették meg a tanulókat. Ez utóbbi magában foglalta az állattant is.

A magyar flórakutatás eleinte teljesen az egyetem orvosi fakultásához kapcsolódik, és az orvostanhallgatók ismerkednek meg először Linné rendszerével és nomenklatúrájával.

A pesti egyetem orvosi karának tanárai rakják le a magyar florisztika alapját, azt nagyra fejlesztik, és tanítványaikkal együtt ők a magyar flóra első tudományos kutatói.

Nagyobb jelentőségű Csapó József debreceni főorvos botanikai munkássága. Jól ismert műve: „Új füves és virágos magyar kert” (1775). A székelyföldi Benkő József kertjében több mint 400 növényt nevelt, és elkészített egy füvészkönyvet a gyógyszerészek és növénygyűjtők számára. A „Flora Transsilvanica” 1787-ben készült, kézírata sajnos 1849-ben a nagyenyedi könyvtárban tűzvész alkalmával elpusztult. A XVIII. század második felében élő Veszelszki Antal szinte orvos-botanikus volt, sokat járt az országban, 1798-ban megjelent Fűszeres könyvében jó növényleírásokat, a hazai flórára vonatkozó érdekes adatokat is találunk; 528 növényt sorolt fel betűrendben.

A nagyszombati egyetem első kémia-botanika tanára, Winterl József Jakab vetette meg az egyetemi botanikus kert alapját is. Távoli vidékekre rándult ki a demonstrációhoz szükséges anyag beszerzéséért; előadásaiban Linné rendszerét követte. A magyar flórakutatás szempontjából legfontosabb műve a Botanikus kert 1788-i indexe, mely 507 genust, 1656 fajt sorol fel és mellékleteként szép kivitelű, értékes, 26 rézmetszésű táblát is tartalmaz. Ez egyébként egyetemi tananyag is volt, sőt Waldstein és Kitaibel egyik fontos forrása is lehetett. Tanítványa volt Lumnitzner István (1747–1806) pozsonyi városi főorvos, képzett botanikus, ki megírta az első helyi flórát, a „Flora Posoniensis”-t (Lipsiae, 1791). E munka értéke, hogy 1008 virágos növényen kívül 286 virágtalant is közöl Linné rendszerében.

Ez idők nagy természettudósai közül Kitaibel Pált említettem meg, aki legtöbbet tett a hazai flóra kutatásai területén. Figyelme mindenre kiterjedt; miközben a növényeket gyűjtötte és jegyezte, a talaj minősége, művelhetősége, a mezőgazdaság növényi és állati termékei, a lakosok nemzetisége, foglalkozása,

a kisipar stb. mind érdekelték. Feljegyezte a hallott történelmi adatokat, népszokásokat, másolt régi feliratokat, gyűjtötte a népies neveket is. Mesteriek azok az összefoglaló természetrajzi ismertetései, amelyeket a „*Plantae rariores*”-ben ad Magyarországról és Horvátországról.

A magyar flóra első összefüggő műve, az 1807-ben megjelent Magyar Füveskönyv *Diószegi Sámuel* és *Fazekas Mihály* munkája, amely azonban rendeltetésének nem felelt meg, mivel sem összefoglalást, sem leírást, sem megfelelő helyet nem adott, sőt határozónak sem lehetett használni.

A Bánság neves kutatói közül *Heuffel János* orvost és *Wierzbiczky Péter* gyógyszerész, sebésmestert említtem meg, aki galíciai származású lengyel ember volt. Moson megye flórájáról írott kézírata a Nemzeti Múzeum kéziratárában található. A flóramű kézírata 1820-ban készült, 1610 növényfaj szerepel benne a szerző által rajzolt megyei térképpel együtt. *Wierzbiczky* a magyaróvári mezőgazdasági iskolában tanított, majd Keszthelyen volt tanár. Összeállította a keszthelyi flórát kéziratban, mellette 30 gyönyörű festmény is volt. Az 1820-as években oravicai bányafizikusként működött, és folytatta botanikai kutatásait is.

A flórakutatás abban az időben szokásos rövid diagnózisokkal, növénypéldányok nélkül és összehasonlító herbárium hiján sokszor bizonytalan volt, és gyakran nehézségeket okozott. A pesti egyetem botanikus kertjében volt egy központi herbárium, amely azonban aránylag kevés hazai növényt tartalmazott, és nem volt mindenki számára hozzáférhető. A Nemzeti Múzeum Természettárának felállításával javult a helyzet. A Tár növénygyűjteményének alapját *Kitaibel* gazdag herbáriumára vetette meg. Tervszerű gyarapítása viszont *Sadler József* érdeme, aki 1820-ban segédőrként, 1825-től pedig önálló osztályvezetőként működött. Még egyetemi tanár korában is dolgozott itt. *Sadler József* élete legnagyobb munkájának tekintjük, hogy gyűjtéseivel, beszerzéseivel a Természettár herbáriumát nélkülözhetetlen központi gyűjteménnyé fejlesztette.

Sadler József 1790. május 6-án született Pozsonyban. 15 éves korában az irgalmas rend ottani gyógyszerédtárába lépett be gyakornoknak. 1809-ben segéd lett, és 1810-ben a pesti egyetemen szerezte meg a gyógyszerészi oklevelét. Tanulmányait tovább folytatta 1814-ben a bölcsészettudományi karon, majd 1819-ben orvosi diplomát szerzett. 1815—1819-ig *Schuster János*, a kémia professzora vette maga mellé asszisztensnek.

Pest körül 1810 óta botanizált hallgatóival *Sadler*, sőt a távolabbi környéket is bejárták. 1814-ben a Kárpátokban, 1818-ban és 1823-ban a Mátrában, 1820-ban Tolna megyében, 1817-ben Balatonfüred körül gyűjtöget, 1818-ban Észak-Olaszországban járt, 1825-ben pedig a magyar tengerpartot járta be. Figyelme mindenre kiterjedt, és a növényeken kívül rovarokat, ásványokat és kőzeteket is gyűjtött, etnográfiai és más megfigyeléseket is végzett. Magánherbáriumát, mely 28 500 fajból állott és több külföldi gyűjteményt foglalt magában, a Múzeum vette meg 1839-ben 6484 forintért. Európának számos neves botanikusával állott kapcsolatban, amit széles körű levelezése is bizonyít.

1830-tól gyűjtőútjai megszűnnek, az egyetemi tanszék teendői, tanítványai és a múzeum ügyei teljesen elfoglalják, a hazai flóra, sőt hazánk egész természetrajzának megírására gondol és igen szorgalmasan gyűjti az anyagot. A Természet-

tudományi Társulatnak alapító és csakhamar választmányi tagja, majd rendes látogatója és előadója a szaküléseknek. Érdeklődése az ásványtan, közettan felé fordul, tagja a „Köszén Bizottmány”-nak, tervet dolgoz ki az ásványgyűjtemény rendszerezésére, felhívja a figyelmet a paleontológiai leletekre, összeállítja a magyarországi ásványtani irodalmat.

Sadler botanikai munkásságának legnagyobb jelentősége abban állott, hogy nagy központi, összehasonlító herbáriumot hozott létre. A magyar botanika ügyét még háromirányú munkásságával lendítette előbbre: florisztikai műveivel, exsiccatak kiadásával és egyes növényfajok monográfiászerű feldolgozásának megindításával. Florisztikai szempontból legfontosabb műve Pest megye flórája, a „Flora Comitatus Pestiensis”, mely 1825-ben és 1840-ben jelent meg. Ehhez előmunkálat a nyolc évi gyűjtésének eredményeként 1818-ban kiadott Pest és Buda körül található növények betűsoros jegyzéke pontos lelőhelyekkel. Itt látjuk először a Pest környéki flóra gazdagságát; 1167 növényt sorol fel benne. A Pest megyei flóra második kiadásában pedig 1829 fajt közöl. Ezután gondolt egy teljes magyar flóra megírásának tervére, sőt egy olyan hatalmas, illusztrált mű kiadására is, mely hazánk egész természetrajzi anyagát felölelte volna: „Plan zur Herausgabe eines iconographisch-naturhistorischen Werkes in Hinsicht an Ungarn” (1829, Kézirat a Nemzeti Múzeum Növénytárában. No. 97.). Szorgalmasan gyűjtötte hozzá az anyagot; politikai okokból Dalmáciát is bevonta. A hazai botanika történetét is feldolgozta, és így ő volt az első, aki legrégebb botanikai emlékeinket tüzetes kritika tárgyává tette. E nagy mű céljaira szolgáltak volna tanítványainak monográfiászerű feldolgozásai. Ezek legnagyobb részét doktori disszertációk, amelyek újabbat alig nyújtanak. Értékes Sadler két dolgozata a hazai harasztokról, az elsővel 1820-ban nyerte el a doktori címet, továbbá a hazai pázsitfű-félékkel, kosborneműekkel foglalkozó monográfiái.

Az 1830—1845 közötti években a pesti egyetem orvosnövendékei doktori értekezéseik tárgyául csaknem kivétel nélkül a botanika köréből választottak témát. Ebben Sadler példaadásának kétségtelenül nagy szerepe volt. A nyersanyagadatgyűjtést legtöbbször Sadler végezte, amiről kéziratai tanúskodnak; a disszertációk általában kevés új adatot hoztak. A 170 gyógyszerészi értekezésből 12 botanikai tárgyú volt. Értékes közülük Nendtvich pécsi flórája.

1823-ban megindítja Sadler „A magyar plánták szárított gyűjteménye” címen egy exsiccata kiadását. 1830-ig 14 csomóban 200 ökonómiai és technológiai, továbbá 150 orvosi növényt adott ki. Nyomtatott magyarázat is jelent meg 14 füzetben. Ebben a szétküldött növények diagnózisát, magyar és német neveit, magyar leírását, elterjedését felhasználását is közli. (Magyarázat a magyar plánták szárított gyűjteményéhez. Pest 1824—30.) 1841-ben a magyarországi pázsitfűfélék gyűjteményét adta ki 2 füzetben. (Agrostotheca Hungarica, complectens plantas siccatas, gramineas, cyperaceas et junceas Hungariae, Croatiae et Dalmatiae. Folio. Kilian 1841.) Mindkét gyűjteménnyel elérte célját, a növényismeretek elterjesztését, mert számos intézet, iskola megvásárolta és használta hosszú években át.

Erdély flórájának kutatásában nagy jelentőségű volt a Nagyszebeni Természettudományi Egyesület, mely kezébe vette Erdély természettudományi felku-

tatásának irányítását (1849). Első tagjai között több erdélyi botanikus és gyűjtő nevét találjuk, akik gyógyszerészek voltak. Így *Kaiser Gusztáv* nagyszebeni gyógyszerész, *Kladny Frigyes* szintén nagyszebeni gyógyszerész, *Wolff Gábor* kolozsvári gyógyszerész és *Schur Ferdinánd* gyógyszerész-kémikus.

Schur Ferdinánd (1799—1878) gyógyszerésztanulónak Gerdauenben az egyik gyógyszerértárvizsgálat alkalmából már 600 fajból álló herbáriumra volt. Segédként működött itt 1821-ig, majd több helységben volt alkalmazott és szorgalmasan botanizált. 1826-tól Königsbergben *Dulk* gyógyszerértárában működött. Főnöke az egyetemen a kémia tanára volt, és így 4 éven át szorgalmasan hallgathatta az egyetemi kollégiumokat is, és pótolta tanulmányait. 1830-ban Berlinbe költözött, hogy gyógyszerészi vizsgáit letehesse és doktorátust szerezhesen. Neves botanikusok kirándulásain (*Kundth*, *Link*, *Schechtendall*) állandóan részt vett, közben kidolgozta a *Typha*-genus monográfiáját. Az 1831. évi kolerajárvány elűzte Berlinből, majd a Bécs melletti *Liesingben* egy kémiai gyár igazgatója lett, néhány év múlva pedig *Insendorfb*an alapított vegyészeti gyárat, és ott meg is nősült. A gyár nem volt rentábilis, ezért *Pozsonyban*, majd *Szentgyörgyön* próbálkozott más ipari vállalattal, de egyik sem sikerült. 1845-ben a nagyszebeni kénsvagyár igazgatójának hívták meg, itt 8 évig működött a vállalat élén. 1854-ben a nagyszebeni iskola igazgatósága meghívta a természetrajz tanárának. Állásáról később lemondott, visszament Bécsbe. Anyagi helyzetében rosszabbodás állt elő, herbáriumát is kénytelen volt eladni, 1869-ig élt Bécsben, *Bielitzben* halt meg 1878. május 24-én.

Mint említettem, Gerdauenben már 600 fajból álló herbáriumra volt az ifjú gyógyszerésztanulónak. A többi városban is rendszeresen botanizált. Életének későbbi nehéz éveiben sem szakított a botanikával. Még *Drezdában* megismerkedett *Reichenbach*hal, Bécsben *Fensl*lel, *Kotschy*val, *Welwitsch*-cel és az ifjú *Jacquinn*el. Itt is minden szabad idejét a környék flórája megismerésének szentelte.

Magyarországi útjain is sok olyan növényt talált, melyek közlését későbbre tartogatta. Nagyszebenben bekapcsolódott a Természettudományi Társulat életébe; levelezésben és tudományos kapcsolatban állott több magyar botanikussal. A Társulat folyóiratában kifejtett irodalmi működése olyan becsültté tette nevét, hogy az Egyesület ajánlatára Erdély akkori kormányzója, *Schwarzenberg Károly* herceg megbízta egy flóra kutatását célzó botanikai körúttal. 1853 nyarán *Biels Eduárd* erdélyi botanikus társaságában bejárta Erdély legnagyobb részét, és útjáról 2300 újnak tartott növényfajt gyűjtött be.

Herbáriumát *Enumeratio*jának megírása után a lemergi egyetemnek adta el; gyűjteményéből már régebben adogatott el részleteket, így a bécsi udvari múzeumnak is; a duplumokból Japánba is eljutott egy rész. Egy másik herbáriumra a Stockholmi Természettudományi Gyűjteménybe, egy harmadik Párizsba, *Cossom* gyűjteményébe került.

Végigtekintve hányatott életén, megérthetjük szertelenségekre tévedt botanikai munkásságát. Hosszas küzdés, súlyos nélkülözések árán tudta végül is diplomáját megszerezni. Érezte elhivatottságát, de ehhez megfelelő állást nem tudott szerezni. Kiegyensúlyozatlan lelkének nyugalomát gyakran ki nem forrott

tudományos megállapításainak közlésével igyekezett megtalálni. Tekintélyének saját hibájából való csökkenése elkeseredéssel töltötte el, viszont nem egészen jogtalanul vádolta utódait hálátlansággal, mely ellenfeleinek mértéken túl is hangoztatott irigységéből, gúnyjából fakadt és melyet ún. „species csinálási” szenvedélyének róttak fel. A helyes megítélés céljából ismerjük meg Schur species-fogalmát: „Sok ezer megfigyelésre és tényre támaszkodva nem ismerhetem el a természetben szilárd fajoknak a meglétét, mint teszi sok botanikus, hanem azon a nézeten vagyok, hogy az egész növényország egyéneknek szakadatlan sorából áll, melyeket minden botanikus szubjektív véleménye szerint, a könnyebb áttekinthetőség kedvéért csoportokba oszthat, melyek azonban csak addig állanak fenn, míg újabb tapasztalatok a nézetet módosítják, és egy megfelelőbb csoportosításnak adnak helyet. Ezeknek a csoportoknak a végső tagjai alkotják elhatárolásuk szerint a formákat, genusokat, rendeket stb., egy-egy formacsoport testes alakjai pedig egy formasort alkotnak. Végeredményben azonban az egész növényvilág egy csodálatos láncból áll, melynek tagjai az ősvilágba nyúlnak bele.” Később még arról is szólt, hogy minden flóraterrületnek és régióknak megvannak a maga sajátos, specifikusan különböző növényformái. Schur a fajokat nem tartotta állandóknak, hanem az életfeltételektől annyira függőnek, hogy ezek változása a leglényegesebb hatással van a fajra. Ezzel a felfogással Darwint is megelőzte.

El kell azonban ismerni, hogy a növényföldrajzi fajfogalmat valló irány és a később kialakult szisztematikai irány képviselői Schur több hitelét veszített formáját és alakját rendszerükbe be tudták illeszteni. Ezzel Schur új irányokat kereső törekvéseit nemcsak igazolták, hanem határozott formákba öntötték. 1850-től kezdve a Nagyszebeni Társulat folyóirataiban jelentek meg adalékai Erdély flórájához, 1856-tól kezdve pedig az Österreichische Botanische Wochenschrift publikálta értékes munkáit.

Láng Adolf nyitrai gyógyszerész botanikai munkássága több irányú volt. Így elsősorban sok utazást tett hazánk területén és külföldön is; másodsorban hatalmas herbáriumot gyűjtött össze, mely kb. 60 000 példányt tartalmazott; mint botanikai író jelentékeny munkásságot fejtett ki, végül anyagilag is támogatta a magyar flórakutatást. Összekötetésben állott minden neves hazai botanikussal. Számos külföldivel csereviszonyt folytatott, és így nagy szolgálatot tett a magyar növények terjesztésének. Az állattanban és az ásványtanban is otthonos volt; tevékeny részt vett a közéleti munkában is. A kereskedelmi és ipari világban is jól ismerték; közmegbecsülésnek örvendett gyógyszerész-tárában. A Magyar Tudományos Akadémiának a gyakorló gyógyszerészek közül ő volt az egyetlen tagja. A magyar gyógyszerészet történetében pedig az első gyógyszerészi szaklap megindításával biztosított magának örök hírnevet. A „Magyarhoni természetbarát” és ennek német nyelvű kiadása „Der Naturfreund Ungarns” című folyóiratok megindításával (1856) a „Természettudományi Közöny” számára készítette elő a talajt.

Láng Adolf Ferenc Pesten született 1791-ben. Jómódú szülei mindent megtettek, hogy a lehető legjobb nevelést kapja. Feladatainak elvégzése után a mezőt és az erdőt kereste fel, növényeket, ásványokat, rovarokat, csigákat, kagylókat gyűjtögetett, és azok neveinek kiderítésével, hasznuk megismerésével, elrendezésükkel

foglalkozott. A természethez való nagy szeretete vitte a gyógyszerészi pályára, amely számára jó megélhetést biztosított, elismerést, dicsőséget hozott.

Egerben, *Spetz József* gyógyszerésztárában volt gyakornok és ott szerezte meg a tirocinális bizonyítványt 1811-ben, még ez évben Pestre jött, és itt dolgozott alkalmazottként 1815-ig. Ez évben iratkozott be az egyetemre, és 1816. augusztus 16-án jó eredménnyel letett vizsgája alapján gyógyszerészi oklevelet kapott. Utána Pesten működött. 1832-ben Nyitrán vett gyógyszerésztárat, és azt 1858-ig vezette. Csaknem minden szabad idejét a tudománynak szentelte, állandóan kirándult, gyűjtött, kutatott, utazgatott, szinte egész országokat bejárt, főleg botanizált. 1848-ig kb. 50 000 darab szárított, nagyrészt hazai fajokból álló növénygyűjteménye volt. Számos igen ritka európai növényfaj díszelgett tekintélyes herbáriumában. Magát a szász királyt is nemegyszer kísérte el utazásai közben. Mintegy 800 példányból álló értékes csiga- és kagylógyűjteménye is volt, továbbá az akkori időknek megfelelően *Leonhard* rendszere alapján rendezett ásványgyűjteménye. Szépszámu rovarból álló értékes gyűjteménye is volt. *Knöpler* a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Munkálatai XI. kötetében megjelent „Emlékbeszédék” című cikkéből idézem a következőket: „Mindezek a kitűnő természettudományi kincsek, melyeknek megszerzése egy emberélet szerencsés körülményei és nagy pénzáldozatok nélkül egyedül alig lehetséges, jelenleg Pozsonyban saját házánál parlagon hevernek és igen óhajtható volna, hogy valamelyik hazai intézet tárlata vagy honunk valamelyik természetbúvára megszerezni igyekeznék.” Egyedül herbáriumáról tudunk annyit, hogy *Keck C.* vette meg 500 forintért Aisterheimben.

Láng nemcsak gyűjtögetett, hanem foglalkozott a természet kincseivel és élénk tudományos működést is fejtett ki, sőt volt még ideje arra is, hogy a város és megye társadalmi életéből is kivegye részét. Az egyetemi Botanikus Kert herbáriumának gyarapításához nagyban hozzájárult *Láng* gyűjtése. Az 1820-as években növénygyűjteményt adott ki, mely a Ruténföld növényeit tartalmazza. A növénygyűjtemény egy példányát a Nemzeti Múzeum Növénytárában mint nagy értéket őrzik. *Rochel* „*Plantae Banatus Rariores*” (1828) című főműve, mely igen értékes és díszes kiadás volt, *Láng* költségén jelent meg. A műhöz 42 elsőrangú tábla is tartozott. A művet *Rochel Láng*nak ajánlotta. Mint botanikai író aránylag kevesebbet tevékenykedett; a regensburgi *Sylloga*ban 1824-ben és 1828-ban több hazai új fajt írt le, ezek közül csak 4 faj tartható fenn. Egy másik dolgozatában *Szovitch* Dél-Oroszországban gyűjtött növényeit dolgozta fel. Megkísérelte hazánk rövid növényföldrajzi jellemzésének leírását is, melyet az Orvosok és Természetvizsgálók 1845. évi, Pécsen tartott gyűlésén terjesztett elő.

Világviszonylatban is fontos ugyanakkor tartott előadása az emberi bőr növényi parazitáiról, ezzel kapcsolatban saját mikroszkópos vizsgálatait is közölte, kevésbé sikerült rajzok kíséretében. Így ő volt az első, aki beszámolt mikroszkópos lények okozta bőrbetegségről.

Láng számos adatát felhasználta *Sadler* Pest megyei flórájának megírásában, *Heuffel* Care-monográfiájában és *Reichenbach* Flóra Excursoriájában. Közzétett egy felsorolást *Láng* hazai botanizálása közben gyűjtött növényekről (Pest, 1824). A Nemzeti Múzeum Kézirattárában több értékes kézírata kiadatlanul fekszik;

így például Kézsmárk *Salix-jairól*, Magyarország kereskedésbeli növényeiről, a *Thalictrum* genus analiziséről, a *Fediáról*, az *Echium Schifferi* Láng-ról, továbbá Felsorolás Magyarország növényeiről és hazánk újabban megismert plántáiról.

Érdemes kivonatossan megismerkednünk az első magyar gyógyszerési szaklap, a „Gyógyszerési Hírlap” 7. számában írt cikkével, mely 1848. március 15-én jelent meg, és a gyógynövényekről szól. Címe: „Figyelmeztetés a gyógyfűvek kereskedői iránt”. A szerző harminc éve látogatja hazánk flóráját, és minden irányban bekalandozta az országot; a fellelhető, 3000-et meghaladó növényt begyűjtötte. Megismerkedett a növényi termékekkel, és bizonyos fokú áttekintésre tett szert. A növénytermény gazdagsága kereskedelmi üzletágat nyitott, melyet a legvégső hanyagsággal üznek. Az elmefuttatás főként azoknak szól, akik „általános gyógyfűveink mintegy hasznosítói és tudatlan kezelői”. Hazánk rónái, mocsarai, homokos, sós talajai, hegyei, erdői, a havasok igen gazdagok gyógynövényekben, és rendkívül változatosak, amit több külföldi látogató is elismert. A sok gyógynövény hozta magával, hogy a nagykereskedőtől az utolsó kuruzsló asszonyig iparágat csinálnak belőle a legcsekélyebb hozzáértés nélkül. Ez közegészségi szempontból is kifogás alá esik. A vele foglalkozók nem is tehetnek szert szakismeretre, mert nincs módjuk azokat megszerezni. A mérges növényeket pedig még az iskolában is kellene tanítani. Javasolja, hogy: „az ügyet kellő szigorral rendezzék, a kivített hatósági ellenőrzés alá tegyék, a népiskolákban, egyetemeken terjedelmesebben és tudományos szakértők adják elő a gyógynövényismeretet, a hallgatók vizsgálazzanak belőle; minden gyógyfűkezelőt, raktárt évenként szigorúan vizsgáljanak meg, a hanyagokat vonják felelősségre, a feltolakodó nyeréskedőket ezen kereskedelmi ágtól tökéletesen zárják el.”

Sajnos, az egészségügyi felügyelet ezen a téren elégtelen volt, pedig a gyógynövények éppen olyan fontosak, mint a vegyszeti szerek. Reméli, hogy az illetékesek ezt belátják. (Csak a XX. század 30-as éveiben jött létre erre lényeges orvoslás. Ma már a hibák csaknem teljesen kiküszöbölődtek.) „Alig található néhány, valamelyest képzettséggel rendelkező egyén, aki ezzel foglalkozik. Így van az, hogy még a szikfű és bodzavirág sincs jelenleg tiszta áru: legegyszerűbb házi szereinkkel is gyakran baj van.” A jelen reformban ennek orvoslását kéri először, „mindezeket szükség esetén adatokkal is igazolhatja”. Igen meggyőző jellegű javaslat, mely szerint minden megye területén a főorvos vagy távollétében a gyógyszerész ellenőrizzon minden gyógynövényekkel foglalkozó egyént, az elemi iskolában is tanítsák a növénytan alapjait. Országunk gazdag gyógynövényekben. Tekintettel arra, hogy egyes helyeken más és más terem bővebben, ezért célszerű lenne szövetkezni (szövetkezetek!), a munkát megosztani. Például Lichen iszlandicust szed az egyik a hegyekben, a másik kamillát az Alföldön, és közös raktárhelyiséget kell létesíteni saját kezelésben és innen küldeni szét a megrendelést.

Nendtvich Tamás pécsi gyógyszerész annak idején jól ismert, botanikailag képzett gyűjtő volt. Kézsmárkon született 1782-ben. Kolozsvárott volt gyógyszerészgyakornok, vizsgáinak letétele után Pesten volt alkalmazásban, majd 1805-ben Pécsre ment és ott halt meg 1858-ban. Nemcsak Pécs környékén, de

Baranya megye többi részén, sőt Szlavóniában is állandóan gyűjtött, néha napokon át. Élénk kapcsolatban állt *Sadler József* botanikus professzorral, aki a Mecsekben felfedezett zergevirágot begyűjtötte, és tiszteletére *Doronicum Nedvichii* Sadl.-nak nevezte el (a növényről később kiderült, hogy a *D. Caucasicum* N. B.-vel azonos). Fia is foglalkozott botanikával, doktori értekezésének anyagát legnagyobbbrészt apjától kapta. Ez az 1836-ban megjelent Pécsi flóraleírás már annak idején megérdemelt feltűnést keltett, és ráterelte a figyelmet a Mecseknek addig alig ismert növénygazdagságára.

Nendtvich állandó levelezésben állott *Sándor Józseffel*, az udvari kamara fogalmazójával, aki szintén kitűnő ismerője volt a magyar flórának, és gazdag növénygyűjteményét az Egyetemi Növénykertnek ajándékozta. Az Orvosok és Természetvizsgálók 1841-ben Pécsen tartott ülésén közölte *Nendtvich* gyűjtésének további eredményeit, és Baranya fanemeinek szárított példányait a nagygyűlés alkalmából rendszeres sorozatban közszemlére kiállította. Erről is jelent meg ugyanott rövid leírás. Fennmaradt kézirati feljegyzéseit *Kerner Antal* nézte át és közölte a *Verhandlungen d. Zoolog. Bot. Gesellschaft* (Wien) 1860. évi XVIII. kötetében.

Sigerius Péter nagyszebeni gyógyszerész, botanikus 1795-ben Brassóban született, Bécsben szerezte meg gyógyszerési oklevelét, majd gyógyszerterázt vásárolt Nagyszebenben, és itt halt meg 1831-ben. Behatóan foglalkozott a botanikával. Nyomtatásban csak egy — aránylag jelentéktelen — jegyzéke látott napvilágot, amelyben az erdélyi orvosi növények neveit sorolta fel 5 nyelven. A „*Flora Cibiniensis*” című munkája kéziratban maradt fenn. 1810-ben az erdélyi rendek felszólítására tervezetet adott be egy „*Herbarium vivum*” és a „*Flora Transsylvanica*” kiadására. Ennek célja az volt, hogy az erdélyi gyógyszerészek megismerjék pátriájuk gyógynövényeit, maguk gyűjtsék vagy gyűjtessék, és így ne menjen pénz ezért külföldre.

Sigerius egyedül nem vállalkozott a munkára, egyéb feltételei is elég követelők voltak (szabad fuvar, a tisztviselők mindenütt segítségére legyenek, gyógyszerteráztanban a helyettesét fizesse az ország, a Herbáriumra biztosítsanak 50 előfizetőt 50 forintjával, a Flóra Transsylvanicára 180 előfizetőt 100 forintjával, a fennmaradt példányokat pedig a szerző adhassa el). Érdekes, hogy az erdélyi országgyűlés, mely korábban *Benkő József* sokkal szerényebb feltételekkel előterjesztett kérését elutasította, most *Sigerius* feltételeit nagyobbbrészt elfogadta, sőt a magyar nyelvre fordítás gondjait is vállalta. Az időközben bekövetkezett devalváció miatt az utazások félbemaradtak, sőt az egész tervezett mű is.

Horvátország és a magyar tengerpart *Kitaibel* nagy útja óta egész a XIX. század közepéig alig látott botanikus kutatót. A kutatás abban az időben csaknem kizárólag Fiuméra és környékére szorítkozott. *Sadler* 1825-ig, nagy útján gyűjtött számos növényt Fiume körül és a Karsztban is, 1832-ben pedig a horvát hegyvidéket is meglátogatta. Érintkezésbe lépett *Noë Vilmos* fiumei gyógyszerésszel, aki legtöbbet tett abban az időben az ottani flóra felkutatása terén. *Noë Vilmos* Berlinből került Fiuméba 1835-ben, és itt működött mint gyógyszerész 1844-ig. Ezalatt állandóan gyűjtött, és számos szárított növényt küldött külföldre is. 1844 elején természetrajzi kutatás céljából Konstantinápolyba utazott; további

sorsát nem ismerjük. 1858-ban megjelent fiumei flórája sok tévedést tartalmaz. Koch vette revízió alá gyűjtött és szétküldött növényeit.

Neireich Ágost 1846-ban megjelent impozáns bécsi flórája, mely rendszerességével, pontosságával és szigorú kritikai feldolgozási módjával mintaképe volt a helyi flóraműveknek, felkeltette a magyar botanikusok csodálatát, sőt irigységét is. Szükségét érezték hasonló magyar flóramű megírásának. Különösen ösztönzőleg hatott a bécsi flóra megjelenése Dorner József gyógyszerész tanárra, aki flóristának indult, később teljesen növényanatómus lett, a növényfiziológiában pedig úttörő volt hazánkban.

Dorner József 1808. november 2-án született Győrben. Apja kereskedő volt. Győri és soproni gimnáziumi tanulmányai után a soproni Kochmeisternél, majd pesti és pozsonyi gyógyszerárakban volt gyakornok. 1831—32-ben látogatta a bécsi egyetemet, és gyógyszerészi oklevelének megszerzése után még 4 évig dolgozott alkalmazottként. 1836—1840-ig Pozsonyban volt gyógyszerár-tulajdonos, 1840-ben a Helytartó Tanács Egészségügyi Osztályában vállalt állást. Bécsi, pesti botanikusokkal volt kapcsolatban, Lánggal is barátságot kötött. 1835-ben beutazta a Bánságot. Tapasztalatairól „Das Banat in topographisch—naturhistorischer Beziehung” (Pressburg, 1839) című művében számolt be.

1846-ban Heuffelhez írt levelében felvetette Magyarország flórája megírásának gondolatát, és a munkába Sadlert is be akarta vonni. Sadler örömmel látta régi vágyának esetleges teljesülését, de kikötötte, hogy Erdélyt és Dalmáciát is tárgyalják. Közbejötték az 1848-as események; Sadler meghalt, Heuffel betegeskedni kezdett, Dorner pedig elvesztette a Közoktatási Minisztériumban vállalt állását. Több előadást tartott a Természettudományi Társulatban, 1853-ban szarvasi gimnáziumi tanárként folytatta növényanatómiai tanulmányait. 1860-ban a pesti evangélikus gimnázium választotta meg tanárnak, s ekkor tért vissza ismét a floristikához. Három értékes műve jelent meg nyomtatásban.

Ennek a kornak a gyógyszerészei közül a botanikával kapcsolatban voltak még Pauer Lipót, Fichs Vilmos, eperjesi gyógyszerészek, továbbá Forster Károly makiói, Wolff Gábor tordai gyógyszerész, akiknek közelebbi botanikai működéséről nem találtam adatot, forrásmunkákban szerepel nevük egy-egy helyen. Kivételt képez Pauer Lipót, aki társszerzője volt Sadler Exsiccatajának, a József-ipartanodában (Budapesti Műszaki Egyetem) a természetrajz és áruismeret tanára, a Természettudományi Társulat első könyvtárosa, a gyűjtemény őre, aki ásványokkal is foglalkozott.

Részletesebben emlékezem meg Wágner Dániel és Müller Bernát, azután pedig Fauser Antal munkásságáról.

Idősebb dr. zólyomi Wágner Dániel 1800-ban született Breznóbányán; apja Wágner József nyelvtanár; már ifjúkorában is szorgalmasan foglalkozott a természettudományokkal. Gyógyszerészmesteri oklevelét 1821. augusztus 31-én kapta Pesten. Eminens tanuló volt. Tanulmányai elmélyítésére a bécsi egyetemen főleg kémiával foglalkozott, és 1825. március 1-én megszerezte a kémiai doktorátust, így ő volt az első gyógyszerész hazánkban, aki vegytudor (ma doktor) címével dicsekedhetett. Ezután külföldi utazást tett, majd Pozsonyban bérbe vette 1826—1831-ig Dobai Jánosnak a „Vörös Rák”-hoz cím-

zett patikáját. Ez volt Magyarország legrégebb fennálló gyógyszerháza (alapítási éve: 1312).

Wagner a tudományt a háza mellett is művelte, ez években botanikával foglalkozott. 1828—29-ben nagyobb szabású képekkel illusztrált gyógyszerész-orvosi növénytant jelentetett meg, mely az akkori idők egyik elsőrangú műve volt.

Pozsonyból Pestre költözött, itt már gyógyforrások vizeit elemezte szorgalmasan, és több cikke jelent meg az Orvosi Társaságban a kémia tárgyköréből. Gyógyszerészeti és kémiai laboratórium, valamint ezzel összefüggő gyógyszerház megnyitására kért engedélyt 1833-ban. 1834-ben kérvényezte, hogy felállítandó gyógyszerházat és gyógyszerészi, kémiai technikai gyárat Magyarország nádorához címezhesse. 1834. május 7-én megkapta az engedélyt. A Helytartótanács azonban kikötötte, hogy a háza mellett működő laboratórium készítményei csak szakmabelieknek és gyógyszerészeknek adhatók ki. Vegyészeti gyára eleinte szépen prosperált, majd a tőke kevésnek bizonyult, és 1847-ben részvénytársasággá alakult át. 1852-ben az alaptőkét felemelték, 1855-ben deficittel dolgoztak, mely később sem tűnt el. Egy ideig fia vezették, azután rövid idő múlva a gyár beállította működését.

Az 1848-ban megalakult első magyar kereskedelmi szakminisztérium egészségügyi osztályán titkár, majd rövid idő múlva tanácsosként az osztály vezetője lett. Igen jelentős munkát végzett, értékes törvénytervezeteket dolgozott ki. Kémiai tudásával a puszkapor gyártásában is jeleskedett. A szabadságharc leverése után visszavonult. Gyógyszerházának és vegyészeti gyárának újjászervezésével foglalkozott, emellett a tudományt sem hanyagolta el, később a kari életben is részt vett. 1886-ban közhasznú tevékenysége elismeréseként zólyomi előnévvel nemességet kapott.

23 dolgozata, illetőleg közleménye jelent meg nyomtatásban, egy kiadatlan kézírata is fennmaradt, mely a gyógyszerészeti receptismerettel foglalkozik. A cikkek főként az Orvosi Társaságban és az Orvosok és Természetvizsgálók Munkálataiban jelentek meg, főként az ásványvizek vizsgálata, illetőleg a kémia köréből. „Magyarországnak közgazdaságilag nevezetes termékeiről” című munkájával akadémiai pályadíjat is nyert.

Dr. Müller Bernát 1810-ben született Budán. Apja, Fülöp, kocsigyárat alapított Budán, és a Várhegy délibb fekvésű oldalán nagyobb telket vásárolt, lakóházat építtetett és pompás gyümölcsöst telepített; megkapta a nádori udvari szállító címet. *Bernát* fia 1826-ban lépett a gyógyszerészi pályára. Három év múlva tette le a gyakornoki vizsgát, az erről szóló díszes bizonyítvány az apai módját bizonyítja művészies külsejével, mivel ő készítette. A nyári szemeszterre a selmeci bányászakadémiára iratkozott be, ahol a kémiáról, mineralógiáról és metallurgiáról tartott előadásokat „a legnagyobb szorgalommal és figyelemmel hallgatta.” 1830—31-ben hazánk akkori legnagyobb gyógyszerházában, a pesti belvárosi gyógyszerházban vállalt állást. 1832 augusztusában a bécsi egyetemen szerezte meg gyógyszerészi oklevelét. Ez évtől *Sadler* professzorral kötött barátságot, és behatódiban kedvelt foglalkozni botanikával és mineralógiával. Gyakran botanizált hazánk gyönyörű tájain. Baráti köréhez számosan tartoztak a természettudományok már említett művelői közül is. 1856. március 3-án a pesti egye-

tem orvosi fakultása a speciális gyógyszerészetből magántanárrá képesítette. A miniszteri jóváhagyás azonban nem érkezett meg, ellenben 1857-ben a király arany érdemkeresztet tüntette ki. Az év december 31-én pedig a giesseni egyetem bölcsészettudományi kara honoris causa doktorrá avatta. Müller Bernát a közéletben is igen tevékenyen részt vett; az egyetemen vizsgabiztos volt.

IRODALOM

1. Baradlai J.—Bársony E.: *A magyarországi gyógyszerészet története*. Bp. 1930.
2. Ernyey J.: *A magyar gyógyszerészet a XIX. században. A gyógyszerész*, 1902. 17.
3. Ernyey J.: *A magyar gyógyszerészek reformtörekvései. 1816—1837. Gyógyszerészi Közlöny*, 1905. 55.
4. Gombocz E.: *A magyar botanika története*. Bp. 1936.
5. Gombocz E.: *A kir. m. Természettudományi Társulat története*. Bp. 1939.
6. Gortvay Gy.: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története*. I. Bp. 1953.
7. Győry T.: *Az orvostudományi kar története. 1770—1935*. Bp. 1936.
8. Halmi J.: Id. dr. Zólyomi Wágner Dániel emlékezete. *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Ért.* 1936. 235.
9. Halmi J.: Fauser Antal emlékezete. *M. Gy. T. Ért.* 1938. 341.
10. Halmi J.: Dr. Sadler József emlékezete. *M. Gy. T. Ért.* 1941. 256.
11. Halmi J.: Dr. Müller Bernát emlékezete. *M. Gy. T. Ért.* 1944. 231.
12. Horváth J.: Ő is gyógyszerész volt. *M. Gy. T. Ért.* 1937. 385.
13. Högyes E.: *Emlékkönyv a budapesti kir. m. Tudományegyetem Orvosi Karának múltjáról és jelenéről*. Bp. 1896.
14. Káta G.: *A kir. m. Természettudományi Társulat története*. Pest, 1868.
15. Matolcsy M.: *Könyv és irodalmi gyűjtemény magyarországi gyógyszerészeti munkákról, 1578—1909*. Bp. 1909.
16. Studény J.—Vondra A.: *Hírneves gyógyszerészek*. 1929.

Zusammenfassung

Das Apothekenwesen nimmt in den Gesellschaftsformationen der Vergangenheit eine eigenartige Stellung ein. Seine Entwicklung zeigt kein ordnungsmäßiges Bild. An einigen Orten hat es sich zwar selbständig, meistens aber von den wirtschaftlichen-politischen Verhältnissen, bzw. von den Interessen der Machthaber abhängig entwickelt. In den letzten Jahrhunderten stand es in engerer Beziehung mit zahlreichen Zweigen der Naturwissenschaften. Die Tätigkeit einiger seiner hervorragenden Gestalten ließ wertvolle Spuren in der Geschichte der Chemie, Physik, Zoologie, Mineralogie usw. Es gab aber nur wenige Apotheker, die lebenslang in ihren Apotheken arbeitend außer ihrer Fachwissenschaft auch einen anderen Zweig der Naturwissenschaften schöpferisch kultiviert hatte.

Das Apothekenwesen Ungarns in der ersten Hälfte des 19. Jh-s stellt aber ausgeprägt eine intensive naturwissenschaftliche Entwicklung dar. Dazu kam es noch, daß zahlreiche seiner vorzüglichen Vertreter eine wertvolle Arbeit in Sammeln, Forschen, Beschreiben, Systematisieren oder Analysieren auf dem Gebiet der Botanik, Chemie, Mineralogie, Geologie, ja sogar auf dem der Paläontologie, Astronomie

Obst- und Weinzucht usw. geleistet haben. Der Fortschrittsgeist des sog. Reformzeitalters hat auch die Apotheker mitgerissen, deren natürliche Bestrebung war, auch in der Hinsicht ihres Fachgebietes und ihrer Interessenvertretung in die vorderste Linie zu gelagen.

Die Namen von Dr. Dániel Wágner, Adolf Ferenc Láng, Dr. József Sadler, Dr. Bernát Müller, Péter Wierbiczki, Ferdinánd Schur, Tamás Nendtvich, Péter Sigerus, József Dorner müssen hervorgehoben werden, die als Universitätsprofessoren, Lehrer oder Leiter von verschiedenen Instituten, namhafte Wissenschaftler, Akademienmitglieder tätig waren.

Mehrere unter ihnen stammten von Ausland her, oder arbeiteten später im Ausland, und haben zum naturwissenschaftlichen Ruhm der ungarischen Apotheker beigetragen. Zahlreiche andere haben mit ihrer bescheideneren Tätigkeit an der naturwissenschaftlichen Arbeit teilgenommen, die mit dem Apotheker-Beruf verbunden ist.

RÓMER ISTVÁN EGY MAGYAR GYÓGYSZERÉSZ- FELTALÁLÓ BÉCSBEN

TÁPLÁNYI ENDRE

Rómer István gyógyszerész tudománytörténetünk egyik értékes alakja, ennek ellenére mégsem találkozunk nevével a magyar orvos-gyógyszerésztörténeti irodalomban; a *Baradlai János—Bársony Elemér* „A magyarországi gyógyszerészet története” című munkából is kimaradt. Ezt *Szathmáry László* (1880—1944), neves tudománytörténészünk is szóvá tette a nevezett könyv bírálataánál, amikor így nyilatkozott: „A munkában nem található fel *Rómer István* zseniális gyógyszerész neve, akinek számos szabadalma és 200 munkással dolgozó gyára volt Bécsben és tisztán a véletlenen múlt, hogy Pesten gyárat nem alapított.”¹

Régi iskolai tankönyvekben, tudománytörténeti művekben,² gyűjteményes munkákban, életrajzi regényekben³ úgy szerepel, mint dúsgazdag bécsi kereskedő, aki potom összegért kaparintotta meg *Irinyi János* foszforos gyufa találmányát.

Az újabb tudománytörténeti kutatások alapján, főleg *Lósy-Schmidt Ede* (1879—1848) és az előbb említett *Szathmáry László* kutatásaiból tudjuk, hogy *Rómer István* magyar származású gyógyszerész, majd gyufagyáros volt az általános és speciális vegyi iparnak egyik magyar úttörője (1. ábra).

1. ábra. Rómer István

¹ *Szathmáry László*: Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője, VII. 1931. 271—272.

² *Hankó Vilmos*: Magyar találmányok és feltalálók. Bp. 1913. 10—17.

³ *Gedényi Mihály*: Hatvan forint. A gyufa regénye. Bp. 1930.; *Nyarády Gábor*: A láng fellobban [*Irinyi életrajza*]. Bp. 1954.

A küzdelmes tanulóévektől a vegyi gyárig

Kisenyiczkei Rómer István 1788. december 26-án született a mai Csehszlovákiához tartozó Nagysároson. Régi nemesi családból származott. Édesapja Sátoraljaújhelyen (Borsod-Abaúj-Zemplén megye) előkelő, jó hírű és nevű ügyvéd volt, de számottevő vagyonnal nem rendelkezett. Igyekezett fiát kora legjobb műveltségű polgári nevelésében részesíteni. Alap- és középfokú iskoláit Sátoraljaújhelyen végezte. Élénk eszű, jó felfogású tanuló volt, de a diákcsinnyekből is bőven kivette a részét. Természettudományok iránti érdeklődése és hajlama révén szülei 4 gimnázium után 14 éves korában gyógyszerési pályára adták. Három évet töltött el a sátoraljaújhelyi gyógyszerertárban mint gyakornok, ahol megkedvelte a kémiát; jó szakmai képzést kapva főnökétől, 1805-ben Kassára került. Kassán is három évet tölt el, mint nem okleveles segéd, és némi pénzt megtakarítva 1808-ban Bécsbe ment, hogy gyógyszerési egyetemi tanulmányait ott folytathassa, és gyógyszerési oklevelet szerezhessen.⁴ A nagy császárváros nyújtotta bőséges szórakozási lehetőségek közepette megtakarított pénze csakhamar elfogyott, ezért állást vállalt, vasszorgalommal tanulta a német nyelvet és az életpályához szükséges tudományokat.⁵

Éjjel leveleket fogalmazott, magyar feladványait írta honfitársainak csekély pénzért. Sok nélkülözésben volt része és ezekre a nehéz napokra mindig szomorúan gondolt vissza akkor is, amikor jobb sorsra jutott.⁶ Miután a német nyelvet tökéletesen elsajátította, felvették segédnek dr. *Scharinger József* gyógyszerertárába.⁷ Fizetéséből néhány forintot megtakarított, és 1809-ben beiratkozott a bécsi tudományegyetemre, hol 1814-ben gyógyszeremsteri (magister pharmaciae) oklevelet szerzett. Mint okleveles gyógyszerész patikához szeretett volna jutni, de anyagiak hiányában ez csak házasság révén volt számára lehetséges, ezért gazdagon nősült. 1814-ben feleségül vette *Langen Jozefa* bárókisasszonyt, *Vellasko* grófnő lányát. Anyagilag független lett, és anyósának hirtelen halála után, 1815-ben tekintélyes vagyonhoz jutottak. Vagyonukat pénzzé tették és Pestre jöttek, hogy gyógyszerertárat vásárolhassanak. Azonban a sors másképpen határozott. Amíg Pesten tartózkodtak, pénzüket Bécsben az üzérek elsikkasztották. Rómer ez a csapás lelkiileg igen megviselte, de nem törte le egészen, beállt tábori gyógyszerésznek. Ekkor volt *Napóleon* 100 napos uralmának időszaka. 1815-ben Franciaországban *Napóleon* uralmáért folyt a harc. *Rómer* francia földön szolgált, ahová a felesége is követte. Egy év után, *Napóleon* bukásával, Szent Ilona szigetére való végleges száműzetésével a háborúnak is vége lett. *Rómer* számfeletti lévén, az állása is megszűnt. Kitüntetéssel, csekély zsolddal Bécsbe tért vissza régi főnöke, *Scharinger* gyógyszerész patikájába. A régi főnöke újra alkalmazta, s így a fiatal házaspár megélhetése újból biztosítva volt. A patikában üres óráiban

⁴ *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. XI. kötet. Bp. 1906. 1132—1133.

⁵ *Wurzbach, Constantin*: Biographisches Lexikon der Kaiserthum Österreichs. Bd. XXVI. 328.

⁶ *Szathmáry László*: A gyufa története a XIX. sz. végéig. Bp. 1935. 69—76.

⁷ *Világ*. 1842. 94. 759.

kémiai technológiával foglalatosskódott, főleg a Chancel-féle kalium-klorátos „mártógyufa” kötötte le minden érdeklődését, amit Franciaországban ismert meg. Később, mint látjuk, ezt tökéletesítette, és a közönség is megkedvelte gyufáját. 1822-ben már önálló üzemet is létesíthetett, amit fokozatosan 200 személyt foglalkoztató gyárrá fejlesztett ki. Bécsben a legelső „mártógyufagyárat” ő alapította.

A gyufán kívül még más vegyi cikkeket, gyógyszereket, egészségügyi cikkeket is gyártott. Így foglalkozott pl. a klóros-mész nagyipari előállításával. A klórmész kitűnő fertőtlenítő-szernek bizonyult az akkori kolerajárványos időszakban. A klórosmeszet *Kitaibel Pál* (1757—1817) hazánkfia állította elő először 1795-ben, textilfehérítésre (lenvászon fehérítésre használta fel). A klórmész mellett az „*Eau de Javelle*” kalium-hipokloritot tartalmazó fehérítő és fertőtlenítőszer előállításával is foglalkozott, melyet első ízben 1792-ben *L. Berthollet* (1748—1822) Javelle-ben (Párizs mellett) állított elő nagyobb mennyiségben úgy, hogy a klór-gázt hamuszír oldatába vezette. Römer olyan készüléket szerkesztett, amellyel könnyen és klórvesztés nélkül volt nyerhető ez a termék.⁸ Erre szabadalmát 1821. december 18-án adta be, s a gyártás jogát 5 évre meg is kapta.⁹ Foglalkozott továbbá a petróleumnak kénsavval való tisztításával, melyre 1827-ben kapott szabadalmat. A hipoklorit előállításánál, a klórfejlesztés után visszamaradt melléktermékhez friss állati beleket adott, és ily módon főzőskor plasztikus tárgyat kapott, melyet tetszőleges alakra lehetett sajtolni. Burgundi szurommal összeolvasztva olyan készítményt kapott, mely tűz és víz ellen védett.¹⁰

Tökéletesítette *Johann Wolfgang Döbereiner* (1740—1849) hírneves gyógyszerész, kémikus professzor 1823-ban feltalált gyújtószerszámát (l. 2. ábrát). A készülék hidrogénfejlesztőből és platinataplóból állt. A hidrogént kénsavból és cinkből állította elő.¹¹ A fejlődő hidrogént csövön keresztül platinataplóra vezette, és ott egy gyertyát meggyújtott. Ez volt az öngyújtó őse. Römer a Döbereiner-féle gyújtót átalakította úgy, hogy a hidrogén lángja világított. Ezt úgy érte el, hogy a hidrogént kátrányolajon buborékoltatta át és így karburálta.

Az osztrák—magyar monarchia területén 1821-től kezdve kiadott szabadalmi leírások gyűjteményében (*Beschreibung der Erfindung und Verbesserungen* etc.) Römernek kb. 20 találmányát, illetve szabadalmát tartják nyilván. Ezek között jelentős gyógyászati szempontból a kalium-klorát előállítására kidolgozott gazdaságosabb eljárás. (A készüléket a 3. ábra tünteti fel.)

Szabadalmat az „*Eau de Javelle*”-lel egyidőben 1821. december 18-án adta be.¹¹ A kalium-klorátot is *L. Berthollet* híres francia kémikus állította elő 1786-ban. Gyógyszerként mint szájöblítő szert még ma is használják a fogászatban.

1835-ben a foszforos gyufával is megpróbálkozik. Ekkor már 200 munkást foglalkoztatott a gyára, és az 1835. bécsi kiállításon ezüstéremmel tüntették ki

⁸ *Römpp, Hermann* : Chemie-Lexikon. 4. Auflage, Stuttgart, 1958. Bd. I. 496. Magyar kiadás: *Römpp* : Vegyészet Lexikon, Bp. 1960.

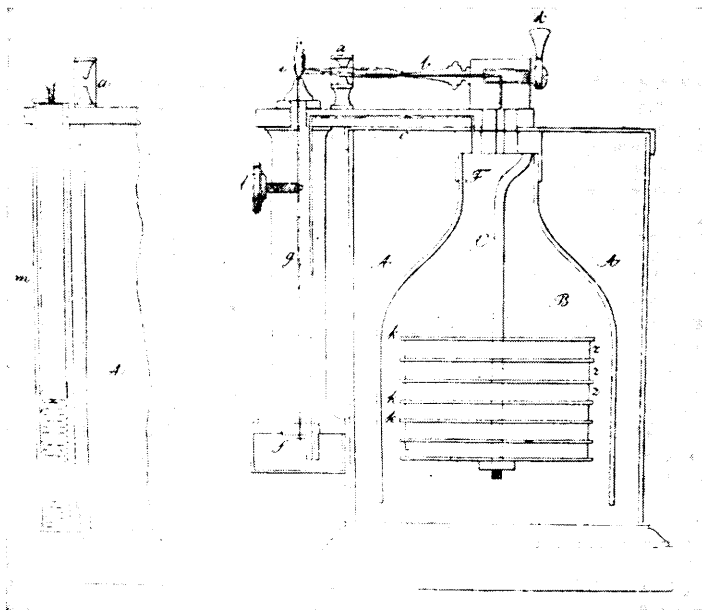
⁹ *Beschreibung der Erfindungen und Verbesserungen* usw. Wien, 1821.

¹⁰ *Römpp* : i. m. III. kötet. Bp. 1960. 244.

¹¹ *Jahrbücher* XIX. Band. Wien, 1821. *Beschreibung der Erfindung und Verbesserung*. Wien, Bd. I. 22., 23.

a gyártmányát. Majd 1837-ben *Irinyi János* találmányával zajtalan foszforos gyufa gyártásával teljesen felvirágoztatja iparát.

Irinyi Jánossal 1836-ban ismerkedik meg. Értesülve találmányáról, magánlakásán kereste fel. „Nem potom összegért” megveszi találmányát. A bemutatkozás után meleg barátság fejlődik ki az ifjú, 19 éves *Irinyi* és a 30 évvel idősebb *Rómer*, a tapasztalt vegyész között. *Irinyi János* nap-nap után járt fel *Rómer*

2. ábra. A Rómer-féle Döbereiner-égők

palotájába és vállalta a *Rómer*-lány, *Elzi* magyar nyelvű oktatását is.¹² „A csinos házi kisasszony nem beszélt ugyan magyarul, a zongorához ülve bámulatra ragadta *Irinyit*, midőn csengő hangon, értelmesen énekelt *Csokonai Vitéz Mihály: Földiekkel játszó, égi tünemény* . . . című költeményét.”

Irinyi azonban jobb kémikus volt, mint nyelvész (pedig szaknyelvész is volt — írja *Say Mór* *A gyufa története* című munkájában. — „*Irinyi* megvallja, hogy néhány lecke után ezen szóra »kikerekített« a szép tanítvány úgy elnevette magát, hogy komoly tanulásról azontúl szó sem lehetett.”

Rómer Bécsben magyar nemesnek tartotta magát, *Irinyivel* mindig magyarul beszélt. Nagy háztartást vitt. Estélyein Bécs valamennyi híres embere megfordult, így ifj. *Johann Strauss* zeneszerző, *A. Langer*, *F. Grillparzer*, *M. G. Saphir*

¹² *Say Mór*: *A gyufa története*. Népszerű természettudományi előadások gyűjteménye. V. kötet. 35. füzet. 30.

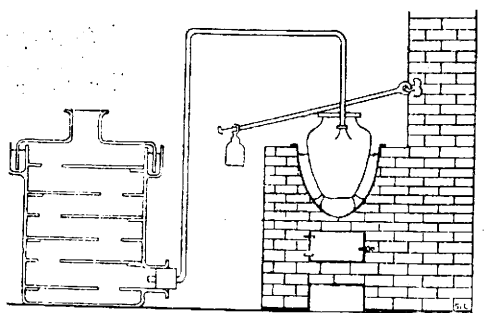
stb. Leánya esküvőjén a legfényesebb tűzijátékot rendezte meg, amit Bécs valaha látott . . . Két háza is volt Bécsben. Szociális érzékéről tesz tanúságot, hogy munkásjóléti intézményeket, a szegény gyermekek részére ingyenes gyermekkórházat létesített. A kórház vezetésével vejét, *Alexovits* orvost bízta meg, Bécs Wieden külvárosában.

Hirtelen halt meg, villájának renoválása közben — az állványzat összedőlt, a terasz leszakadt — 1842. július 30-án, 54 éves korában.

Haláláról a *Wiener Zeitung*¹³ is megemlékezett, méltatta munkásságát a vegyi ipar, különösen a gyufaipar megteremtése terén. Magyar részről a *Világ*¹⁴ című magyar politikai lap november 23-i száma emlékezett meg róla részletesebben.

„El nem mulaszthatjuk megemlékezni Bécsben ez év 1842. július 30-án elhunyt egyik jeles hazánkfiáról: Kisenyiczkei-Rómer István Lászlóról, akinek jelleme példaképpül szolgálhat a műipar mezején fáradó honfitársaknak, mert azt tanúsítja, hogy az égből nyert lelki adományok célszerű fejlesztése és tehetségeik önszorgalom általi illő kiképzése, főleg ha kitarító, állhatatos akarat és ingatlan szilárdság edzi

meg működéseiket; hihetetlen erőt teremthet hazánkban; az önálló műiparra nézve még különben is oly igen parlag terén. Ily férfiak alkotó cselekményei nemcsak a testületnek, melynek tagja, hanem az egész hazának is díszéül szolgálhat.”

3. ábra. Rómer István kalium-klorátot előállító szerkezete

Rómer István szerepe az addig ismert mártó- és dörzsgyufa tökéletesítésében

Rómer idejében mártó- és dörzsgyufa volt használatban. A mártógyufát *Chancel* francia kémikus 1805—1810 között fedezte fel, s azon a megfigyelésen alapult, hogy a kalium-klorát éghető anyagokkal (kén, licopodium, antimon-triszulfid stb.) tömény kénsav hatására lángra lobbanó keveréket alkot.

Ezen az alapon készítette el mártógyújtóját úgy, hogy kénezett papálcika végét, a kalium-klorát, licopodium és gumiarábikumból álló részét tömény kénsavba mártotta. A kénsav a kalium-klorátból klórsavat, ill. klórdioxidot szabadított fel, ez egymás után meggyújtotta a licopodiumot, ként, antimontrisulfidot, és a papálcikát, *Chancel*-gyújtóját „francia gyújtó”-nak nevezték el (*briquets oxygénés*). A franciák a XIX. sz. 40-es éveiben is használták.¹⁵

¹³ *Wiener Zeitung*, 1842. 309. 2301—2302.

¹⁴ *Világ*, 1842. 94. 759.

¹⁵ *Hartig, Hans*: Zündwaren. Leipzig, 1965.

A dörzsgyufa feltalálása két gyógyszerész, *Tillmetz* és *John Walker* nevéhez fűződik.¹⁶

1815-ben *Tillmetz* müncheni gyógyszerész kénezett végű gyufaszálainak végét kalium-klorát, gumiarabicum és durranóhigany (higanyfulminot) keverékébe mártotta. Az így keletkezett gyufafejeket megszáritotta. Érdes felületen nagy durranással gyulladtak meg.

1827-ben *John Walker* angol gyógyszerész *Congreve* (1772—1828) tűzértábornok gyufatalálmányát felhasználva, olyan gyújtókeveréket állított össze, mely kalium-klorátból, kénből és durranóhiganyból állt.¹⁷ Ezen anyagokból arabmézgával pépet készített, és ebbe mártotta a kénezett végű papálcikákat, majd megszáritotta. A gyújtás olyan módon történt, hogy a száraz gyufákat dörzspapíron végighúzták. Összetétel szempontjából lényegileg megegyezik *Tillmetz* gyufájával.

A kalium-klorátos gyújtókeveréket szárazon nem volt szabad összedörzsölni, mert könnyen felrobbanhatott, ezért a nyersanyagokat a kalium-klorát kivételével keverték össze, de előbb vízzel péppé alakították és csak legvégén keverték bele a kalium-klorátot.

A nevezett két gyógyszerész-feltalálóval egyidejűleg említett *Rómer István* magyar származású gyógyszerész¹⁸ is megpróbálkozott dörzsgyufa gyártásával. Először 1822-ben Bécsben elsőnek létesített mártógyufagyárat. Gyújtókeveréke a következő anyagokból állt:

- 250 súlyrész kalium-klorát,
- 328 súlyrész kénpor,
- 47 súlyrész hegedűgyanta (kolofonium),
- 47 súlyrész gumiarabicum,
- 31 súlyrész trágant-gumi,
- 47 súlyrész cinóber (higanyszulfid).

Ezen anyagokat a kalium-klorát kivételével összekeverte és kevés vízzel péppé alakította, végül a nedves masszára rászórta a kalium-klorátot, a papálcikákat ebbe mártotta bele, majd megszáritotta. A gyújtás úgy történt, hogy a gyufafejeket tömény kénsavba mártotta, a keletkezett klór-dioxidtól fellobbant, és így meggyulladt a gyufája. *Rómer Chancel* gyufáját tökéletesítette azzal is, hogy a tömény kénsavat azbeszttel itatta fel, az azbesztet becsiszolt üveg dugós üvegbe helyezte bele. Ezen módosított eljárásával elérte, hogy a gyufafejre annyi kénsav tapadt, amennyi a gyújtáshoz éppen szükséges volt, és az üveg kónikus nyakából nem ömölhetett ki, s a ruházatban és a testi épségben kárt nem tett.¹⁹

Rómer 1827-ben *Hedvig Trevany* gyufagyáros társával a dörzsgyufa-gyártással is megpróbálkozott. Gyufájukat *Congreve*-féle gyufa néven hozták forgalomba, feltalálójáról elnevezve.

1834-ben kalium-klorátos foszforos gyújtóval is megpróbálkozott. Mindkét

¹⁶ *Buyard, A.*: Zündwaren. Leipzig, 1910. 11—12.

¹⁷ *Fóti Mihály*: Az alkémisták négy őseleme. III. A tűz. 1954. 42.

¹⁸ *Freitag, J.*: Die Zündwaren-fabrication. Wien—Leipzig, 1900. 4. (Ő ugyan német származásúnak mondja Rómer-t, és Rómer-nek írja.)

¹⁹ *Prechtl, I.*: Technologische Enciklopädie. Stuttgart, 1835. Bd. VI. 87.

fajta gyújtónál az volt a baj, hogy robbanással, nagy durranással gyúltak, és hajlamosak voltak öngyulladásra, hosszú ideig nem voltak raktározhatók. Tűzveszélyességük miatt a hatóság 1835-ben be is szüntette. Később Irinyi találmányát megvéve, a veszélyes kalium-klorátot kivonta a forgalomból és ólomnitrátot, majd miniumot használt.

A 4. ábra a Rómer-féle dörzsgyufát mutatja be. A gyújtóanyag vastag papírszalag-darabra volt ragasztva. A papírgyújtók egyik csoportján ez állt: „*Rómers neuste Licht Zünder*”. A kemény papírból készült dobozon volt az üvegpóros dörzsfelület a következő felírással: „*Reib—Schnellzünder des Chemikers ST Rómer in Wien*.”²⁰

4. ábra. Rómer István foszfor- és kalium-klorátos gyufája

Irinyi János és Rómer István közös szerepe a foszforos gyújtók tökéletesítésében

Say Móric (1830—1885) gyógyszerész, későbbi főreáliskolai tanár, Pest tankerületi főigazgatója, 1882-ben a TIT elődjében, a Természettudományi Társulatban előadást tartott A gyufa története címen. A nevezett szerző előadásában, illetve a később megjelent munkájában úgy állítja be Irinyit, hogy az ő találmánya 1836-ban vetette volna meg Rómer gyáriparának gazdasági alapját. Ez az állítás nem egészen fedi a valóságot, mert mint korábban láttuk, Rómernek Irinyit megelőzőleg számos újítása, ill. találmánya volt, és ő is foglalkozott a foszforos gyújtóval, jóval Irinyi előtt.

Ezen fejezetben rá akarok mutatni a hazai tudománytörténeti kutatás hiányosságaira, a szakirodalom mulasztására is, amennyiben Rómer István nevét, munkásságát, érdemeit teljesen mellőzi, és Irinyi találmányának méltányos honoráriuma szempontjából is Rómer kedvezőtlen színben tünteti fel.

A találmányokra és újításokra vonatkozó leírásokat a bécsi udvari kamara több kötetben adta ki. Az első három kötet, melyben Rómer szabadalmi leírását is közli, 1841-ben és 1845-ben jelent meg. A szabadalmak rövid kivonatai a bécsi műegyetem Prechtl igazgató által szerkesztett évkönyveiben is olvashatók. A szabadalmi leírásokból, valamint az évkönyvekből is kitűnik, hogy Ausztria-Magyarország területén foszforos gyújtókeverékek készítésére elsősorban Kisenyiczkei Rómer István gyógyszerész, hazánkfia kapott 1834. január 4-ével 5 évre szóló szabadalmat.²¹ Ugyancsak az előbb említett évkönyvben olvasható, hogy Rómer

²⁰ Szathmáry i. m. 28—29.

²¹ Lósy-Schmidt Ede: A foszforos gyújtók. Rómer István és Irinyi János szerepe a gyújtók tökéletesítésében. Bp. 1935. (Különlenyomat a Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye 1935. LXIX. kötetéből.)

1836. január 27-én kapott ugyancsak 5 évre szóló szabadalmat előbbi találmányának tökéletesítésére, melynek lényege az volt, hogy a gyufakészítésre felhasznált kalcium-klorátot peroxidmentessé tette. (Peroxid alatt klór-dioxidot — ClO_2 — kell érteni.)

A szabadalom eredeti szövege: „Der Gegenstand dieses Privilegiums besteht: 2. in der Beseitigung der Peroxide bei der Darstellung des zu der Zündhölzchenmasse nothwendigen Chlors oder chlorigsauren Kalis. 3. in der Wasserdichtmachung der von ihm [Rómer] schon früher (1834) erfundenen und privilegierten Phosphor-Streich oder Friktonshölzchen.”²²

Rómer találmányával szemben *Irinyi János* találmánya a Pesti Napló szerint 1836 közepére,²³ *Peremartoni Nagy Lajos* pontosabb adata szerint 1836. dec. 18-ára esik.²⁴ Rómer is ekkor ismerte meg Irinyi találmányát. Rómer az előbbieket ismertetése alapján Irinyit a foszforos gyújtók készítésében közel három, illetve egy évvel előzte meg.

Irinyi foszforos gyufájának lényege az, hogy kiküszöbölte a robbanással, erős hanghatással működő kalium-klorátot, és helyette ólom-dioxidot alkalmazott, s így a gyufafej meggyulladásával sokkal simábban ment, biztonságosabban történt (ezért nevezték Irinyi gyufáját „biztonsági gyújtó”-nak).

Ez a találmány *Meissner Pál* (1778—1864) magyar származású gyógyszerésznek (erdélyi születésű), a brassói „Fehér Templomhoz” címzett gyógyszerár volt tulajdonosának, az akkori bécsi Polytechnikum (ma műszaki főiskola) kémiai professzorának óráján, egy sikertelen előadási kísérlet nyomán született meg.

„*Meissner* barna ólom-dioxidot »kénvirággal« dörzsölgette üvegmozsárban, ígervén figyelmes hallgatóságának, hogy a kén meg fog gyúlni, de ez nem történvén, nekem hamar az jutott eszembe, hogy ha kén helyett foszfort vett volna, az már régen égne.”²⁵

Irinyi otthon, mint ezt később elmesélte, nekiállt eszméje megvalósításának: „Egy kis vegytani számítás után nem kellett semmi sokszoros kísérlet. A villanyt [foszfort] forró vízben megolvasztván, rázás által szemcsésítettem” (granuáltan). (Jelenleg nem így készül.) Hűlés után „a granuáltan megmért barna porral és hogy fára ragadjon, arabmézgával összekavartam és tíz száz gyújtót készítettem.” Másnap megmutatta *Meissner* professzornak és hallgatótársainak, akik javasolták, hogy vegyen találmányára császári szabadalmat. A magyar büszkeség ezt nem engedte meg, s így a bécsi gyártás jogát *Rómer Istvánnak* adta el.

Irinyi úgy mondja el, hogy amikor elgondolását közölte a magyar származású *Rómer Istvánnal* — aki azt kipróbálva ugyancsak jónak találta — ez „nem potom összegért” megvette, pedig Irinyi semmit sem kért „hamar ötletéért”. „Adjon három garast, mert nekem ennyibe került a foszfor, ő azzal vetett véget a dolognak, hogy ha valamely szegény családban ember meghal, vénasszonyokat fogadnak,

²² *Beschreibung der Erfindungen und Verbesserungen* 1841, 1843, 1845. 258.; *Jahrbücher*, Wien, 1834. Bd. XVIII. 533.

²³ *Pesti Napló*. 1895. 348.; *Márki Sándor*: *Irinyi János* halála. Kolozsvár, 294.

²⁴ *Peremartoni Nagy Lajos*: *Irinyi János* (1817—1895). Debreceni Szemle, 1933. 2. 2.

²⁵ *Irinyi János*: Felvilágosító adatok a gyufa történetéhez. Vasárnapi Újság 1863. 75.

hogy temetésén sirjanak, pedig a halott annak semmi hasznát nem veszi, ő pedig az én találmányomnak hasznát veendi, s így ingyen nem fogadhatja el. Ajánlatát kénytelen voltam elfogadni, hogy haza jöhessek.”²⁶ „Ez 1836-ban történt és én 1839-ben, októberben jöttem Pestre.”²⁷

Az Irinyi János találmányáért járó összeg nagyságára vonatkozólag egységes és biztos adatunk nincs,²⁸ Szathmáry László, Vajda Pál²⁹, Síró András³⁰ szerint 60 akkori forintért kelt el a találmány tulajdonjoga, Ilosvay Lajos (1853–1936) műegyetemi tanár szerint 80 forintért,³¹ de egykori hallgatótársa Carl Ludwig a trebeni kerület főnöke 7000 forinttól tud³². Irinyi egykori műegyetemi diáktársának ezen sorait Wilhelm Bersch teljes egészében közli Die moderne Chemie című művében, a foszforról és alkalmazásáról szóló fejezetben (Phosphor und dessen Anwendung). Valószínűleg Ludwig hatására vették be a német egyetemi tanárok közül 1903-ban Ferdinand Fischer³³ és 1905-ben Ernst Meyer³⁴ tankönyveikbe, hogy Irinyi 1835-ben, a Kammerer-eljárástól eltérőleg állította elő a foszforos gyufákat, illetve, hogy Irinyi tekinthető a foszforos gyújtó első feltalálójának. Ugyanezt megerősíti Hartig³⁵ 1965-ben megjelent Zündwaren című könyvében. Rómer Istvánnak, az előbbieket ismertetése szerint, 1834-ben foszforos gyufára volt szabadalma. Leghelyesebb tehát, ha Rómer Istvánnak és Irinyi Jánosnak, két magyar vegyésznek tulajdonítjuk a foszforos gyufa tökéletesítését.

Visszatérve Irinyi János honoráriumára, Kockás Gyula egyetemi tanár A civilizáció magyar úttörői című könyvében 5000–10 000 mai forintba becsüli a kapott pénzösszeget.³⁶ Eltérő adatok ellenére is csak az mondható, hogy nem volt csekély összeg Irinyi honorárium, ami azt bizonyítja, hogy Rómer igen derék ember volt, és nem csapta be Irinyit, hanem tekintélyes összeget adott neki. Lósy-Schmidt Ede kutatásai is megerősítik ezt: „minden valószínűség szerint e nagy összeg birtokában tudott 3 évig külföldön tanulni”. Bécs után eljutott Berlinbe, ahol egyetemi előadásokat hallgatott, és 1838-ban kiadta első, legnagyobb kémiai művét: Über Theorie der Chemie.³⁷ Hohenheim mezőgazdasági akadémiáján is tanulhatott. Járt még Magdeburgban, Kölnben, Düsseldorfban, Frankfurtban, Stuttgartban stb. is.

Mint tudjuk, Irinyi szüleitől anyagi támogatást nem kapott, annál is kevésbé,

²⁶ Hankó Vilmos: Régi magyar tudósok, tudós eszközök és találmányok. Bp. 1901. 13.

²⁷ Pákh Albert: Vasárnapi Újság, 1863. 75.

²⁸ Szőkefalvi-Nagy Zoltán—Táplányi Endre: Irinyi János. Bp. 1971. 1—31. (Magyar Vegyészeti Múzeum.)

²⁹ Vajda Pál: Magyar feltalálók. Bp. 1943. 109.

³⁰ Síró András: Irinyi János. Debrecen, 1970.

³¹ Ilosvay Lajos: Ki volt a foszforos gyújtó feltalálója? Természettudományi Közlöny, 1931. 622.

³² Bersch, Wilhelm: Die moderne Chemie. Wien—Pest—Leipzig, 1900. 30.

³³ Fischer, Ferdinand: Lehrbuch der chemischen Technologie. Leipzig, 1903. 159.

³⁴ Meyer, Ernst: Geschichte der Chemie von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart. III. Aufl., Leipzig, 1905. 520.

³⁵ Hartig i. m. 32—35.

³⁶ Kockás Gyula: A civilizáció magyar úttörői. Bp. 1948. 19—22.

³⁷ Szabadváry Ferenc—Szőkefalvi-Nagy Zoltán: A kémia története Magyarországon. Bp. 1972. 135.

mert pályaválasztása édesapja, id. *Irinyi János* (1787—1856), Mandel báró tisztartója, elgondolásával nem egyezett.

A mondottak megerősítésére ezen cikk megírása előtt, 1970. augusztus havában felkerestem Győrben lakó és jelenleg is élő unokáját, *Irinyi János* nyugalmazott vegyészmérnököt, hogy nagyapjának találmányi honoráriumra felől végleges választ kapjak. Ő is úgy nyilatkozott az összeg nagyságáról, hogy „nem volt csekély az összeg, öt vagy hat lábas jószág ára” és ezen az összegben folytatta nagyapja külföldi tanulmányait, mert amikor feltalálta a gyufát, akkor még egyetemi hallgató volt.³⁸ Hasonlóképpen nyilatkozott *Zsigmondi Mária*nak a Nők Lapjában³⁹.

Rómer nemcsak kiváló vegyész, hanem üzletember is volt: *Irinyi* találmányában meglátta jövedelmezhetőségét és iparának továbbfejlesztési lehetőségét. Igyekezett megvenni találmányát, és így nem ígérhetett potom összeget érte.

Irinyi találmányán alapuló újabb szabadalmát Rómer 1837. február 3-án adta be a „zajtalanul meggyúló foszforos gyufára”, amelynek keveréke 1 súlyrész foszfort és 8—10 súlyrész ólom-dioxidot tartalmazott. Rómer gyártotta legelőször és ismertette meg az akkori művelt világgal *Irinyi* „biztonsági gyújtóját”, mely praktikussága, tűzbiztonság szempontjából hosszú ideig versenyképes maradt az addig ismert gyártmányokkal szemben. Így került a köztudatba *Irinyi János* neve, mint a gyufa igazi feltalálójáé. Egyetlen hibája volt csak, az alkalmazott fehér foszfor mérgező hatása. Ezt szorította ki a svéd gyufa, amely már nem tartalmazott mérgező fehér foszfort, csak a viszonylag ártalmatlan vörös foszfort.

Rómer István 1837. április 11-én foszforgyártásra rendezkedett be. A foszfort kalcium-metafoszfátból szénnel való redukcióval állította elő. A gyufaszálak készítésére is külön gépet szerkesztett, mellyel naponta 400 000—500 000 szál gyufát készíthetett. A magyarok részére nemzeti színű dobozban hozta forgalomba.

Rómer István, kora egyik kiemelkedő gyógyszerésze és vegyésze a gyógyszer-vegyészeti iparnak és a gyufaiparnak volt egyik úttörője. Ő vetette meg a Habsburg-monarchia hatalmas gyufaiparának alapját. A kémiai technológiának volt kiváló művelője. *Irinyi Jánossal* együtt közös érdemük van a gyufa tökéletesítésében.

Zusammenfassung

István Rómer von Kisenyicke war ein hervorragender Chemiker und Erfinder unter den ungarischen Apothekern. Er wurde am 26. Dezember 1788 in Nagysáros geboren. 1802 — im Alter von vierzehn Jahren — kam er für Apotheker-Praktikanten nach Sátoraljaújhely (Komitat Borsod-Abaúj-Zemplén). 1805 arbeitete er als subalterner Apotheker in Kassa (heute Košice in CSSR). 1808 studierte er an der Universität Wien. Nachdem er sich 1814 in Wien das Apothekermeister-Diplom erworben hatte, arbeitete er in der Apotheke von Dr. József Scharinger. Ein Jahr

³⁸ *Irinyi János* vegyészmérnök szóbeli nyilatkozata a szerzőnek (1970—1971).

³⁹ *Zsigmondi Mária*: „Egy elveszett feltaláló.” Nők Lapja, 1967. 26. 6—7.

lang war er auch als Feldapotheker in Frankreich tätig. 1822 gründete er in Wien eine Streichholzfabrik und eine Medikamentenfabrik zur Erzeugung von Desinfiziermitteln. Er stellte auch Chlorkalk her, womit er dem Gesundheitswesen wertvolle Dienste für die Bewältigung von Krankheiten und Epidemien geleistet hatte. In seiner Zündholzfabrik produzierte er „Eintauch“- sowie „Reb“-Zündhölzer, und mit der Erzeugung von Phosphorzündhölzchen im Jahre 1834 kam er János Irinyi zuvor. 1836 hat er von Irinyi die Erfindung der geräuschlosen Zündhölzer gekauft, womit er seiner Fabrik einen großen Aufschwung gegeben hat. István Rómer war einer der Bahnbrecher der chemischen Industrie in Ungarn.

A GYÓGYSZERÉSZI MÚZEUM FELÁLLÍTÁSÁNAK ÜGYE MAGYARORSZÁGON

M. LUGOSI MÁRTA

A gyógyszerészet története évezredekig szorosan összeforrott az orvostudomány történetével. A gyógyszerészet különválása a XIII. században indult meg. A párizsi orvosi fakultás 1271-ben rendeletet adott ki, amelyben eltiltott minden Herbáriust és Apothekáriust a belgyógyászat gyakorlásától. [1] A két szakma itt kezd elhatárolódni egymástól. Ebben az időben a királyi udvarokban és a kolostorokban már voltak házi gyógyszerárak. Polgári, közforgalmú gyógyszerárak Magyarországon a XIII. század második felében kezdtek létesülni. [2] A magyarországi gyógyszerészet a fennmaradt írásos dokumentumok alapján mintegy hét évszázadra tekinthet vissza. Hég évszázad írott és tárgyi emlékei őrzik számunkra a gyógyszerészet fejlődésének egyes állomásait. Nem közömbös tehát, hogy ezek az emlékek erre a célra fenntartott helyen vagy helyeken összegyűjtve fennmaradnak-e, vagy szétszórtnak tönkremennek, elkallódnak. Éppen ezért fontos a tárgyi emlékek gyűjtését szolgáló múzeumügy, jelen esetben a gyógyszerészeti múzeumügy fejlődésének tanulmányozása.

Az első próbálkozás a világon az orvos-gyógyszerészi emlékek összegyűjtésére 1554-ben volt. [3] Monard Miklós orvos ekkor alapította meg Sevilleben az első természettudományi és gyógyszerészi múzeumot. Ezután is voltak szétszórtnak Európa-szerte hasonló irányú törekvések, de csak a XIX. század második felében indultak meg az erre irányuló szervezettebb mozgalmak. Ernyey József gyógyszerész véleménye szerint: „A természettudományok százada, miként a XIX. századot nevezni szeretik, lázas életében előbb nem ért rá realizálni a természettudomány történetét: mert megkezdte ugyan irodalmi műveinek rendszeresítését a régibb könyvtárak anyaga nyomán, de a könyvekhez fűződő tárgyi vagy kegyeleti emlékek megmentésére még nem gondolt.” [4]

A század vége felé azonban mind eredményesebbekké váltak a kezdeményezések. Így pl. az 1883-ban Nürnbergben meghirdetett gyűjtésből szép múzeumi anyag jött össze. Ez időben létesült múzeum Hamburgban, Drezdában, Münchenben, Prágában, Stockholmban. [4]

A külföldi példákön felbuzdulva Magyarországon is megindult a törekvés a múlt század vége felé gyógyszerészi múzeum felállítására. Igaz, hogy nálunk már a XVIII. század folyamán volt orvos-gyógyszerész kooperációval ilyen irányú kezdeményezés Debrecenben Weszprémi István és Kazay Sámuel részéről,

de sajnos, külső tényezők megbuktatták. Ha ez akkor sikerül, megelőzhattük volna ebben szinte az egész világot. [4]

Az első magyar kezdeményezés gyógyszerésztörténeti múzeum felállítására a kolozsvári egyetemen született meg. Az egyetem gyógyszerészhallgatóinak segélyegylete határozta el a múzeum létesítését. [5] Dr. Orient Gyula tanársegéd volt még ekkor a kolozsvári egyetemen. Sokat fáradozott a gyógyszerési emlékek összegyűjtésével, elsősorban a Felvidékről és Erdélyből. Felszólítására sokan és szívesen küldték nemzedékeken át megőrzött emlékeiket. Így Velits Károly, tordai gyógyszerész beküldte dédapjának, Velits Sámuelnek 1776-ban kelt, pergamenre írott oklevelét; egy 1702-ben kelt vényt, mely a Theriák előállításí módját tartalmazza, valamint jelekkel szignált állványedényeket. Orient Gyula fáradhatatlan munkával mintegy 1800 db gyógyszerertári felszerelési tárgyat gyűjtött össze. Gyűjteményéről ismertető könyvet is adott ki *Az erdélyi Nemzeti Múzeum keretében felállított gyógyszerési múzeum* címmel. [6] Orient Gyula ui. gyűjteményét 1902-ben az Országos Erdélyi Múzeumra bízta. A múzeum a gyógyszerési gyűjteményt szívesen és készséggel átvette, méltó helyet adva számára. Dr. Posta Béla egyetemi tanár, a múzeum igazgatója 1902. szeptember 15-én kelt levelében a gyűjteményt megköszönte, biztosította Orient Gyulát, hogy annak megfelelő kezeléséről gondoskodni fog és méltatta sok fáradozását, amit „nem kevésbé hazafias, mint tudományos jelentőségűnek” minősített. [7] Az első magyar gyógyszerési múzeum így Kolozsvárott létesült 1902-ben.

Budapesten 1890-ben Karlovsky Geyza, majd Nagy Gyula és dr. Traxler László vetették fel és sürgették a múzeum eszméjének megvalósítását. Szorgalmazták olyan múzeum felállítását, „melyben a legett tárgyak mindannyia bizonyágot tenne nemcsak szakmánk történetének messze való visszanyúlásáról, hanem arról is, hogy Magyarországon egykoron a magyar gyógyszerészet volt a természettudományok egyedüli ápolója, művelője és terjesztője.” [7]

„Nagy Gyula 1892-ben felhívást tett közzé a Gyógyszerési Hetilapban, amelyben kéri a régi gyógyszerertári edények birtokosait, hogy azokat a létesítendő múzeum számára küldjék be. Ő hajlandó azokat a tárgyakat a gyógyszerési nyugdíjintézet javára megfelelő áron meg is venni” — olvashatjuk egy 1892-ben megjelent *Gyógyszerési Közlönyben*. [8] Szép gyűjtemény jött össze, melynek jó része az 1896-os országos kiállításon ki is volt állítva. Utána azonban a gyűjtemény elaprozódott, elkallódott.

Ernyey József 1896 óta sürgette a hazai pharmacia emlékeinek összegyűjtését az Országos Gyógyszerész Egylet aegise alatt. „Első kollekcióm Wartha professzornál rekedt, a másodikat 1902-ben már a Nemzeti Múzeum számára kezdtem összeállítani, de bizonyos megszorítással, mert felfogásommal ellentétben csak díszexempláriusokra kellett szorítkoznom” — írja Ernyey. [4] 1905-ben a Magyarországi Gyógyszerész Egylet közgyűlésén Ernyey indítványozta, hogy kezdje meg az Egylet a gyógyszerési múzeum létesítését, mégpedig a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának keretében. Indítványát dr. Varságh Zoltán terjesztette elő és melegen pártfogolta az eszmét. Az előterjesztést a résztvevők lelkesen fogadták. Karlovsky Geyza hozzászólásában azt indítványozta, hogy a múzeum a Gyógyszerész Egylet keretében valósuljon meg. [9]

Koritsánszky Ottó 1909-ben cikket írt a magyar gyógyszerészi múzeum ügyéről. Ebben kifejti, hogy helyes lenne a gyűjteményt a Nemzeti Múzeumnak átadni és egyben felszólítani a magángyűjtőket, hogy itt helyezték el összegyűjtött tárgyaikat. „Tudomásunk szerint Ernyey József neves etnográfus kartársunk igen szép gyűjteményre tett szert. Ő is átengedné bizonyára szívesen gyűjteményét, ha a múzeumnak állandó helye volna. S talán nem volna lehetetlen, hogy dr. Orient Gyula kartársunk becses kolozsvári gyűjteménye is ide kerüljön.” [3]

Orient Gyula tudott a sok eredménytelen próbálkozásról, mely a budapesti gyógyszerészi múzeum felállítását célozta. Véleménye szerint „a Magyar Gyógyszerészi Múzeum megalapítása nem a magyar gyógyszerészek lelkesedéshiányán s nem is a tárgyak csekély számán múltott, hanem valószínűleg inkább azon, hogy féltett ereklyéik magánosok kezébe, vagy legföljebb szegényes, szűk hellyel és anyagiakkal küzdő testülethez jutnak, nem pedig a nekik legmegfelelőbb helyre, s nem fognak abban a megkövetelt gondozásban és elhelyezésben részesülni, amelyet csak oly gazdag múzeum nyújthat, aminő az Országos Erdélyi Múzeum.” [7] Helyesen láthatta Orient Gyula azokat az okokat, amelyek miatt a sok indítvány lelkes fogadtatása, sok cikkezés és gyűjtögetés után mégsem sikerült az eszme megvalósítása. Ernyey József legjobb helyen a Nemzeti Múzeum keretében tudta volna a gyűjteményt. Karlovskyék látva, hogy a Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya szűk és eldugott bérházban tengődik, inkább a Gyógyszerész Egylet kezelésére bízták volna azt. Sokan azonban nem bíztak abban, hogy az állandóan helyét változtató és szegény Gyógyszerész Egylet megfelelő kezelést adott volna egy gyűjteménynek.

Az első komolyabb gyűjtemény Budapesten az ifjúság lelkes gyűjtéséből 1908–09-ben gyűlt össze. Ebben az évben Andriská Viktor és Forgács Dezső voltak a Gyógyszerészhallgatók Segély- és Önképzőegyletének vezetői. Lelkes munkájuk szép gyűjteményt eredményezett, melyről dr. Forgács Dezső a következőket írta 1918-ban a Gyógyszerészi Közlönyben: „Mikor annak idején egyetemi hallgató korunkban a budapesti Gyógyszerészhallgatók Segély- és Önképzőegyletének keretében dr. Andriská Viktor és dr. Lőrinc Ferenc barátaimmal megkezdjük a gyűjtést, a beérkező tárgyakat a budapesti Aggteleki u. 8. szám alatt levő gyógyszerész gyakornoki tanfolyam helyiségében helyeztük el üvegszerkényekben. A gyűjtemény az első két évben szépen szaporodott, aztán kevésbé, mégis már a háború előtt egy évvel 9 zsúfolt szekrényből állott a szekrénybe nem férő nagyobb tárgyakat nem számítva. (Szakkönyvek, taxák, manuálisok, laboratóriumi eszközök, agyag- és porcelánedények.) A múzeumot a mindenkori Egyetemihallgatók Segély- és Önképzőegyletének erre a célra kiküldött múzeumbizottsága kezelte, őrizte és gyarapította. A Magyar Gyógyszerész Egyesület pedig néminemű védnökséget gyakorolt a múzeum felett.” Állandó felügyelői munkabizottság is alakult, melynek tagjai voltak dr. Darvas Ferenc, dr. Andriská Viktor és dr. Augusztin Béla. A bizottság egyik fontos cselekedete volt, hogy a Gyógyszerészi Múzeumot a „Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségének” felügyelete alá helyezte. Ezáltal azt hivatalosan is elismertette, részére támogatást biztosított. A múzeumi anyag időközben annyira felszaporodott, hogy az Aggteleki utcai ház helyisége már kicsinek bizonyult. Ezért a bizottság az egész gyűjteményt 1917-ben átadta a Nemzeti Múzeumnak. [10]

A Nemzeti Múzeum azt is átvette, mint a magyar gyógyszerészek letétjét azzal, hogy külön, saját neve alatt fogja szerepeltetni és még kiegészíti a Nemzeti Múzeum hasonló tárgyú gyűjteményével. A gyűjtemény a Múzeum első emeletén nyert elhelyezést. Itt egy előszoba, egy nagy helyiség és egy laboratóriumnak használható fülke volt a gyógyszerészi gyűjtemény céljára. E laboratóriumban dolgozott sokáig Ernyey József.

A Gyógyszerészhallgatók Egyesületének kezdeményezését megelőzve, 1905-ben indult meg a gyűjtés a Budapesti Orvosegyesület keretében orvostörténeti múzeum létesítésére. Az előkészítő bizottság 1904-ben alakult meg Hógyes Endre elnökletével. A következő években lelkes gyűjtés folyt, de a világháború nehéz évei megszakították a szépen induló mozgalmat. [11]

A már közös orvos-gyógyszerészi múzeum felállításának gondolatát dr. Nékám Lajos vetette fel 1918-ban. Időszerűnek és sürgősnek tartotta ezt azért, mivel a háborús és mozgalmas időkben megsemmisülhetnek a régi kincsek. Különösen fontosnak tartotta a háborúval kapcsolatos egészségügyi tárgyak összegyűjtését. Javaslatában gyógyszerési ereklyék, gyógyszerári berendezések összegyűjtése is szerepel. Nékám dr. javaslatát felterjesztette a belügyminiszterhez, az pedig a közoktatásügyi miniszterhez, Apponyihoz fordult, hogy a múzeum alapítását ketten vállalják. Együttal megbízták Nékámot, egy részletes javaslat megtételére. Nékám dr. országos bizottság megválasztására ülést hívott össze, melyen az egész országból beérkezett javaslatokat is ismertették. Ezen az ülésen Nékám dr. javasolta, hogy intézzen a bizottság felhívást az ország közönségéhez, állami, törvényhatósági, katonai és egyházi hatóságokhoz, egyetemek, klinikák, kórházak, egészségügyi intézmények, klastromok vezetőihez, gyógyszerár-tulajdonosokhoz az ügy támogatása és a gyűjtés megindítása érdekében. Javasolta továbbá: „A létesítendő orvostörténelmi múzeum legyen megindítója egy majdan megalkotandó és az egészségügy minden ágára kiterjeszkedő múzeumnak.” Ernyey József javaslata: „A néphigiéne, lakás, élelmezésügy, népi botanika, boszorkánypörök füvei, kultúrhistoriai kérdések tárgyalása szintén legyen a gyűjtésnek tárgya.” Dr. Matolcsy Miklós javaslata: „Szemléltetően kidolgozandó a jelebb gyógyszerek, kötszerek és a gyógyszerészet történetfejlődése.” [12]

A bizottság lelkesen fogott munkához. A belügyminiszter pedig körrendeletet adott ki még 1918 novemberében, mely többek között ezeket mondja: „A magyar orvostörténelmi emlékek gyűjtése hazánk egyik régi kultúrszükséglete . . . Egy magyar orvostörténelmi állami múzeum alapítását nemcsak közművelődési, hanem közegészségügyi érdekek is kívánatosá teszik, s ezért szükségesnek tartom, hogy az országszerte megindítandó gyűjtés minél eredményesebb legyen . . . Mivel ez csakis kiterjedt és rendszeres eljárás útján lesz elérhető, szükséges, hogy az ügy iránt érdeklődő szakemberek, mint orvosok és gyógyszerészek, gyűjtők, levéltárosok, történetírók evégből testületbe tömörüljenek.” [13]

Sajnos azonban a gyógyszerészek nem fogadták osztatlan lelkesedéssel a felhívást. Erre vonatkozóan ismét dr. Forgács Dezsőt idézem: „Nagyon helyesen tiltakozott valaki a Gyógyszerészi Értesítő minapi számában az ellen, hogy a belügy- és oktatási minisztérium a gyógyszerárak múzeumba illő tárgyait el akarják kérni egy létesítendő múzeum számára, a múzeumot azonban egyoldalúlag csak Orvos-

történeti Múzeumnak akarják elkeresztelni. Sajnos nem lehet remélni, hogy e tiltakozásnak valami eredménye is lesz. Itt nem szabad megállni az egyszerű tiltakozásnál, hanem tenni is kell valamit. Küldje be mindenki régi edényeit, könyveit, reliquiáit a Gyógyszerészi Múzeumnak, mégpedig minél előbb. A Gyógyszerészi Múzeum már ma is olyan nagy és olyan értékes, hogy büszkéek lehetnek rá azok a magyar gyógyszerészek, akik összeadták, s nyugodtan bízhatja rá régiségeit az, aki eddig nem tette." [10]

A háború szerencsétlen vége azonban véget vetett Nékám dr. törekvésének, valamint a lelkes és ellenséges fogadtatásnak egyaránt.

A Tanácsköztársaság rövid ideje alatt is tervbe vette a múzeum létesítését, erre azonban nem került sor.

... A gyógyszerési gyűjteményt a Nemzeti Múzeum a változó időkben is jól megőrizte. A még 1917-ben az Országos Gyógyszerész Egyesület által „örök letétemény gyanánt” átadott kollekción itt nemcsak szakszerű kezelésben részesült, hanem tovább gyarapodott. 1922-ben többek között Bayer Antal és Deér Endre gyógyszerészek adtak át a múzeumnak szép edényeket, amelyek többnyire külföldi eredetűek voltak. A megszorított gyűjtemény egy része hely hiányában a raktárba került.

1928 tavaszán a Nemzeti Múzeum kiállítást rendezett, melyen a gyógyszerési gyűjtemény egy része is ki volt állítva. A raktárban porosodó tárgyak közül a legszembetűnőbbek is ekkor kerültek először az érdeklődők szeme elé. A kiállítás elrendezése, a kiállított tárgyak összeválogatása Ernyey József munkája volt. Kiállításra került többek között a legelső cseppszámoló két eredeti példánya, Schusztner József nagyszombati gyógyszerésznek II. József által aranyéremmel kitüntetett találmánya; a XVIII. századból származó, úgynevezett „olajos tótok” készítményeivel telt, hordozható házi gyógyszerládák és Eötvös József homeopáthia kézi gyógyszerládája. A kiállítás után a tárgyak jó része ismét visszakerült a raktárba. A harmincas években a Népjóléti Minisztérium rendezett egy egészségügyi kiállítást, amelyben a gyógyszerési gyűjtemény egy része ismét kiállításra került. [14] A Nemzeti Múzeum és Ernyey József munkásságának köszönhető, hogy a szép gyűjtemény mindkét világháború viharát átvészelte.

A II. világháború után került sor az első önálló gyógyszerési múzeum felállítására. A szabadságharc centenáriumi évében, 1948-ban az ünnepségek és megemlékezések mellett egészségügyi kiállítást is rendeztek a városligeti Vajdahunyadvárban. A gyógyszerészek centenáriumi bizottsága úgy döntött, hogy nem kapcsolódik a kiállításához, hanem az Egyetemi Gyógyszerészeti Intézet udvarán egy romépületet helyrehoz és ott rendezi meg a kiállítást, illetve létesít egy állandó múzeumot. Nagy érdemeik vannak ebben dr. Mozsonyi Sándor és dr. Halmai János professzoroknak. Régi vágyuk teljesült be ezzel. A Gyógyszerész c. szaklap szerkesztője, Székely Jenő számol be erről az elhatározásról a kartársaknak, majd ezeket írja: „Mit tehet a szakma a múzeum megvalósulása érdekében? Körülnéz a házatáján és felküldi Pestre mindazokat a régi, nélkülözhető állványedényeket, berendezési tárgyakat, képeket, szobrokat, könyveket, amelyeket akár kölcsönképpen is, felajánlhat a Magyar Gyógyszerészi Múzeumnak. Nem csupán ennek a száz évnek a történetét szeretnők muzeálisan megörökíteni, hanem évszázadokat. Ez a

centenáriumú év csak ünnepélyes alkalom egy állandó múzeum és könyvtár megteremtésére. Forduljunk kérő szóval a Közoktatásügyi Miniszterhez: erkölcsi és anyagi támogatásával tegye lehetővé, hogy ezt az épületet, azt a múzeumot ez év szeptemberében átadhassuk a gyógyszerészeti közösségnek.” [15] A felhívásra ismét szépen gyűltek össze régi tárgyak, könyvek. Ez, valamint a Nemzeti Múzeumban levő gyűjtemény és a Gyógyszerészeti Intézetnek a gyűjteménye képezte a múzeum anyagát.

1948. október 11-én került sor a múzeum felavatására, amelyet Ernyey József-ről neveztek el. Az épület falán márványtablát helyeztek el az alapítás megörökítésére. Olt Károly népjóléti miniszter húszezer forintot adományozott a Centenáriumú Bizottságnak. A Bizottság úgy határozott, hogy ezt az összeget a múzeum felállítására, illetőleg a berendezésekre fordítják. A múzeumot, amely mintegy 1500 tárgyból és 3000 kötet könyvből állott, a Gyógyszerészeti Intézet kezelte. Gyakran keresték fel látogatók, érdeklődők és tanultak belőle a gyógyszerészhallgatók. A centenáriumú éve után a múzeum anyaga az egyetem birtokába ment át. A múzeum ügyeinek intézésére kuratórium kapott megbízást, amelynek elnöke dr. Mozsonyi Sándor, tagjai dr. Halmai János, dr. Kedvessy György, dr. Némethy Imre, dr. Németh Imre voltak. [16]

A múzeum egy nagy és egy kisebb helyiségből állott. A nagyobb helyiségben nyertek elhelyezést a régi gyógyszerertári edények, régi mikroszkópok, Kazay Endre maga készítette laboratóriumi eszközei és készülékei, gyógyszerési előiratok, oklevelek, a római korból származó gyógyszeres edények, kanalak, balzsam- és olajtartó üvegek. A kisebbik szoba könyvtár és okmánytár volt. A múzeum anyaga időközben egyre gyarapodott, a helyiségek egyre zsúfoltabbakká váltak. 1963-ban az egyetem rektora a múzeumot megszüntette, mivel az épületet más egyetemi célokra át kellett adni. A könyvtárat és az oktatás céljait szolgáló múzeális tárgyak egy részét a Gyógynövény- és Drogismereti Intézet vette át, a többi múzeumi anyagot pedig a szervezés alatt álló Semmelweis Orvostörténeti Múzeum részére az Országos Orvostörténeti Könyvtár.

Még 1958-ban a várkerület rendezése során felmerült a gondolat, hogy Semmelweis szülőházát is rendezzék, mely a második világháborúban megsérült. Ennek kapcsán az orvos- és gyógyszeréstörténészek felvetették, hogy a helyre-

állított épületet orvos- és gyógyszeréstörténeti múzeum céljára kellene felhasználni. Javaslatukat felterjesztették az Egészségügyi Minisztériumhoz, mely az indítványt a magáévá tette, és kiadta a rendelkezést a tervezésre és kivitelezésre. Az átalakítás 1964 júliusára készült el. Az épületben helyezték el Semmelweis hamvait még ez év októberében. Majd 1965 augusztusában avatták fel síremlékét. A helyreállított Semmelweis-házban nyert elhelyezést a későbbiekben az orvostörténeti anyag mellett a gyógyszerészi múzeum megmaradt anyaga is. A múzeumnak erre a célra készült helyiségében állították fel a restaurált Gömör-patikát, amelyet Polláck Mihály építész tervei szerint készítettek 1813-ban, és később mint Török-patika volt ismeretes. A patika szekrényeiben vannak olyan nevekkel jelzett fiókok, melyekben annak idején Kossuth Lajos, Petőfi Sándor, Eötvös József receptjeit őrizték, illetve gyűjtötték össze. [17]

A Magyar Gyógyszerészeti Társaság 1965 tavaszán eljárta abban az ügyben, hogy a múzeum elnevezésében a gyógyszerértörténeti jelleg is kifejezésre jusson. Ennek ellenére az intézmény a *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum* elnevezést kapta.

Mivel az elnevezés megváltoztatása ezek után reménytelennek látszott, a Gyógyszerészeti Társaság elnöksége olyan irányú javaslatot tett a Minisztériumnak, hogy a Várban időközben feltárt barokk „Arany Sas” gyógyszerértár helyiségében gyógyszerértörténeti részleg felállítása váljék lehetővé, amely a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum kiállítóhelyeként működne. A gyógyszerértár rekonstrukciója, a gyógyszerértörténeti kiállítás megvalósult 1974-ben.

A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum felállításával tulajdonképpen megoldódott a gyógyszerészeti történelem kincseinek megfelelő elhelyezése, gondozása, továbbfejlesztése. Ezzel remélhetőleg lezárult a közel nyolc évtizeden át tartó kísérletezés, próbálkozás időszaka. A szépen újjáépített Semmelweis-házban és az Arany Sas Patikában méltó helyen, remek elrendezésben és kiállításban hozzáférhető és megtekinthető a magyar gyógyszerészet történetének sok értékes tárgyi emléke.

• — 24

IRODALOM

1. Muraközy Károly: Az első lap a gyógyszerészet történetéből. *Gy. Közlöny*, 1886. 475.
2. Schédy Sándor: *A magyar gyógyszerészet rövid története*. Bp. 1897.
3. Koritsánszky Ottó: A Magyar Gyógyszerészeti Múzeum. *Gy. Hetilap*, 1909. 513.
4. Ernyey József: *A gyógyszerészeti múzeumok ügye*. Bp. 1928.
5. Antall József: *A gyógyszerértörténeti múzeumügy fejlődése a XX. sz. elején*. (Előadás.) 1968. Sopron.
6. Zalai Károly: Semmelweis. *Gyógyszerészet*, 1968. 281.
7. Orient Gyula: Magyar Gyógyszerészeti Múzeum. *Gy. Közlöny*, 1903. 125.
8. *Gy. Közlöny*, 1892. 158.
9. Losonczy Ernő: A gyógyszerészeti múzeum ügye. *Gy. Közlöny*, 1905. 697.
10. Forgács Dezső: A gyógyszerészeti múzeum. *Gy. Közlöny*, 1918. 568.
11. Antall József: Museum Affairs Concerning Medical and Pharmaceutical History in Hungary. *Comm. Hist. Artis Med. Suppl. 1*, 1970. 25—41.
12. Szamosháti Dániel: 45 év előtti tervezet Magyar Orvostörténeti Múzeum létesítésére. *Comm. Hist. Artis Med.* 1963. 28.
13. Belügyminiszteri körrendelet. *Gy. Közlöny*, 1918. 661.
14. 10 év szerzeményei, 1919—1928. *A Magyar Nemzeti Múzeum kiállításai*.
15. Székely Jenő szerkesztő beszámolója. *Gyógyszerész*, 1948. 114.
16. Halmi János: Az „Ernyey József gyógyszerészeti múzeumról”. *Comm. Hist. Artis Med.* 1965. 36.
17. Farkas Károly—Fekete Sándor: Semmelweis szülőháza, mint orvos-gyógyszerész történeti múzeum. *Orvosi Hetilap*, 1965. 1554.

S u m m a r y

It was in Debrecen at the end of the 18th century that the first — unsuccessful — attempt was made by István Wesszprémi and Sámuel Kazay to establish a collection on the history of pharmacy. The theme was revived at the end of the 19th century to remain permanently on the agenda. Gyula Orient, an assistant at the University of Kolozsvár (today Cluj, Rumania), began to collect the relics of pharmacy mainly from Upper Hungary (today Slovakia) and Transylvania (today part of Rumania). In 1902 he donated his collection containing about 1800 pieces of pharmaceutical objects to the Transylvanian Museum.

At the same time in Budapest Geyza Karlovsky, Gyula Nagy and László Traxler also raised the question of setting up a museum of pharmaceutical history (1890). Their call resulted in the birth of a considerable collection, some of which was displayed at the Hungarian Millenial Exhibition of 1896, but later the whole collection got lost. In the National Association of Pharmacists József Ernyey proposed in 1905 the founding of a museum for the history of pharmacy. Collecting was actually started in 1908—1909 by the students of pharmaceutics. They were so successful that the collection soon became too large and in 1917 it had to be handed over to the National Museum. Parallel with that in 1904 a committee was set up in the Budapest Association of Physicians led by Endre Hógyes for collecting the relics of the history of medicine. World War I greatly retarded this development.

In 1918 Lajos Nékám proposed a common museum for the history of medicine and pharmacy. The Minister of the Interior and the Minister of Education asked Nékám to submit detailed proposals and a national committee was set up. But the good beginning came to an end due to the results of the war. With Kolozsvár and Transylvania, consequently the Transylvanian Museum, awarded to Rumania only the pharmaceutical collection held in the National Museum was left. An exhibition based on that was opened in 1928, arranged by József Ernyey.

The first independent museum of pharmaceutical history was set up after World War 2, in 1948. In connection with the centenary of the revolution and war of independence of 1848—49 the celebration committee of the pharmacists decided that it would restore a ruined building in the court of the Pharmaceutical Institute in order to hold an exhibition there and establish a permanent museum. The new museum was opened on October 11 1948 and was named after József Ernyey. It was managed by a four man committee presided by Prof. Sándor Mozsonyi, who, together with János Halmai, took an outstanding part in the organizing work. In 1963 the two rooms of the museum were taken over for teaching purposes. The books of the collection and the demonstration objects used in teaching were kept by the University, the rest was united with the collection of the Semmelweis Medical Historical Museum then under organization.

This in fact solved the problem of the proper accomodation, care and augmentation of pharmaceutical relics. The Golden Eagle Apothecary Museum will be opened in 1974 in the Buda Castle as an independent unit of the Semmelweis Museum to show the visitors the history of pharmacy.

GYÓGYSZERÉSZI VONATKOZÁSÚ ÉRMEK A SEMMELWEIS ORVOSTÖRTÉNETI MÚZEUMBAN

HUSZÁR LAJOS

A budapesti Semmelweis Orvostörténeti Múzeum az orvostörténeti emlékek gyűjtése kapcsán különös gondot fordít éremgyűjteménye fejlesztésére is. Ennek a magját néhai dr. Faludi Géza budapesti gyermekorvos, az István Kórház országyvezető főorvosának a szakkörökben régóta ismert és nyilvántartott gyűjteménye képezi. Ez a ma már mintegy 5000 darabra gyarapodott gyűjtemény gazdag sorozatokat ölel fel az orvosi és általában egészségügyi vonatkozású érmek mindenfajta anyagából. A gyűjtemény általános jellege mellett természetesen elsősorban a magyar vonatkozású éremsorozat minél teljesebbé tétele a fő törekvés, de ezenkívül a lehetőséghez képest a gyűjtemény minden csoportjának az arányos fejlesztése is kitűzött cél, hogy az éremgyűjtemény ily módon megfelelő dokumentációs tárgyi anyaggal járuljon hozzá az orvostörténeti kutatásokhoz.

Témaköreit illetőleg a gyűjtemény a legtágabb értelemben felöleli mindazon érmekeket, jetonokat, jelvényeket stb., melyek a gyógyászzattal, egészségüggyel, higiénával stb. bármilyen tekintetben is kapcsolatban állnak. Ennek természetes következménye, hogy a gyógyszerészetre vonatkozó érmek is szerves részét jelentik a gyűjteménynek és a következő összeállításnak éppen az a célja, hogy az ilyen természetű, akár „corpus separatum”-ként is kezelhető érmeanyagot a gyűjtemény tömegéből kiválogatva, áttekinthető sorozatként tegye közzé.

Első pillanatra talán elég egyszerű feladatnak tűnik a gyűjteményből a gyógyszerészeti anyag kiválogatása, de a közelebbi vizsgálatnál kiderül, hogy a gyógyszerészettel kapcsolatos érmek fogalma eléggé sokrétű, másrészt pedig néha annyira elmosódik a határ egyes érmek hovatartozásának megítélését illetőleg, hogy a kategóriákba való sorolás szubjektív megítélés tárgya lehet. Csak két példát ragadunk ki a határesetek jellemzésére. Kiváló orvosok, kémikusok stb. indultak el úgy a pályájukon, hogy eredetileg gyógyszerészek voltak vagy gyógyszerészi képezéssel rendelkeztek. Majd akad számos olyan kémikus, botanikus stb., akik ugyan soha nem voltak gyógyszerészek, de a tudományos munkásságuk rendkívül szoros kapcsolatban áll a gyógyszerészet fejlődésével. Tágabb értelemben mindkét kategória helyet foglalhat a gyógyszerészeti érmek sorában.

Ha rövid áttekintést kívánunk nyújtani arra nézve, hogy milyen érmekről lehet szó, amelyek a következő összeállítás tárgyát képezik, akkor említhetők első-

sorban a gyógyszerészek személyi érmei, majd a kiváló személyek neveit viselő gyógyszerési jutalomérmek. Következnek a gyógyszerészi céhek, testületek, egyesületek, iskolák, kongresszusok, kiállítások stb. érmei. Ide tartoznak a gyógynövényekre és botanikus kertekre vonatkozó érmek. Lezárják a sort a gyógyszertárak és gyógyszerészek reklámérmei, gyógyszerészi súlyok és a gyógyszertárak szükségpénzei. Végül függelékként csatlakoznak a gyógyszerészetre vonatkozó jelvények. Ez a felsorolás magában foglalja körülbelül mindazt az érmeanyagot, mely a gyógyszerészettel valamilyen formában összefüggésbe hozható.

A mi összeállításunk némileg egyszerűbb csoportosításban közli az anyagot. Ugyanis a szigorúan tárgy szerint részletezett csoportosítás esetén az anyag egyrészt nagyon széttagolódna és nehezebb lenne az áttekintés, másrészt pedig gyakran felmerül a kétség, hogy egyik-másik éremnek melyik kategóriában van valaképpen a helye. Ilyen megfontolás alapján mi az anyagot a következő szempontok szerint állítottuk össze.

Első csoportban foglalnak helyet a személyi érmek az egyes személyek alfabetikus sorrendje szerint. Ide tartoznak elsősorban természetesen a gyógyszerészek, majd a gyógyszerészet történetével szorosabb kapcsolatban álló személyek, akiknek a sora egyéni elbírálás alapján bővíthető vagy szűkíthető és végül a gyógyszergyárosok, gyógyáru- és gyógynövény-kereskedők, illetve esetleg egyéb olyan személyek, akiknek a gyógyszerészettel valamilyen kapcsolatuk volt.

A második csoport felöleli az intézményekre, iskolákra, kongresszusokra, kiállításokra, botanikus kertekre és esetleges egyéb eseményekre vonatkozó érmeiket, mégpedig azon városok névsora szerint, melyek nevéhez kapcsolódik az illető intézmény neve vagy az esemény megtörténte. Az egyes városokon belül időrendben történik a felsorolás.

Harmadik csoportba tartoznak a gyógyszertárak és gyógyszerek reklámérmei. Itt bizonyos engedményt kellett tenni az anyag összeválogatásánál, mert értelem szerint olyan gyógyszereket reklámozó jetonok és bárcák is besorolásra kerültek, melyeket nem kimondottan gyógyszerészek készítettek, valamint a gyógyvizek reklámérmeit sem mellőzhetjük ebben a sorozatban.

E három nagyobb éremcsoport után kisebb sorozatokban következnek az éremszerű gyógyszerészsúlyok, a gyógyszertárak szükségpénzei és végül a gyógyszerészetre vonatkozó jelvények. Remélhetőleg ez a tagolás világos áttekintést fog nyújtani a gyűjtemény teljes gyógyszerész vonatkozású anyagáról.

A feldolgozás a rendelkezésre álló irodalom segítségével történt. E téren elsősorban kell említenünk három alapvető művet, és pedig a Brettauer, Storer és Faludi gyűjtemények katalógusait, majd E. Holzmairnak a Brettauer gyűjtemény gyógyszerészeti érmeit ismertető áttekintését, továbbá Faludi Géza összefoglaló tanulmányát a gyógyszerészeti érmeokről és végül Varannai Gyula két összeállítását a magyar orvosok, illetve gyógyszerészek emlékeiről.

Az egyes érmeiket nem írtuk le teljesen pontos numizmatikai részletességgel, minthogy ennek az összeállításnak inkább csak az anyag ismertetése a célja. Az irodalmi adatokra való hivatkozás mellett a rövid leírásban igyekeztünk azért közölni minden olyan ábrát, emblémát vagy feliratot, illetve feliratrészt, ami az illető érem gyógyszerészeti vonatkozását kétségtelenné teszi.

Az éremanyag közlése végül azt a célt is szolgálja, hogy addig is, amíg lehetőség nyílik a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum éremgyűjteményének teljes egészében való közzétételére, e sorozat közlésével ráterelődjék a figyelem a nemzetközi vonatkozásban is előkelő helyet elfoglaló speciális orvosi vonatkozású éremgyűjteményre, annak legalább egy jellegzetes csoportja révén. Az összeállítás a gyűjtemény 1972. december 31-én fennálló állaga alapján készült.*

I. személyi vonatkozású érmek

1. *Atzél Elemér* a gyógyszerészeti jogszabályok tanára Budapesten, 15 éves professzorsága emlékére. E) Fej b. A köriratban ... A MAGYAR GYÓGYSZERÉSZEK ATYJA ... 1941. Bronz egylapú öntvény, 60. mm Edvi Illés György műve. V. 9., VGY. 25.

2. *Bernard, Claude* (1813—1878) a párizsi gyógyszerészeti főiskolán fiziológus tanár, eredetileg gyógyszerésznek indult. E) Mellkép j. H) Körirat és babérkoszorúban nyolcsoros felirat. 1879. Bronz 68 mm. A. Borrel műve. B. 83.

3. *Berthelot, Pierre Eugène Marcelin* (1827—1907) kémikus, a párizsi gyógyszerészeti főiskola tanára, gyógyszerész képesítéssel is rendelkezett. E) Mellkép b. La SYNTHESE CHEMIQUE ... H) Laboratóriumi asztal mellett ülő férfi. 1901. Bronz plakett, 58 × 71 mm. J. C. Chaplain műve. St. 323.

4. *Berzelius, Jöns Jacob* (1779—1848) a kémia professzora a stockholmi Orvostképző Főiskolán, munkássága a gyógyszerészet számára is alapvető. E) Mellkép. b. H) PONDERA ET NUMEROS INVESTIGAVIT. Kémikus mérleg. 1830. Bronz, 41 mm. W. Kirchner műve (G. Loos berlini éremverő intézetéből). B. 94., St. 338., F. 42.

5. *Ugyanaz.* E) Mellkép b. H) CLARA IN LUCE LOCAVIT. Sugaras nap alatt klasszicista templom homlokzata. (1834). Ezüst, 41 mm, 29,50 g. C. M. Mellgren műve. B. 96., St. 335.

* A felhasznált irodalom és rövidítések jegyzéke.

B = *E. Holzmair* : Katalog der Sammlung Dr. Josef Brettauer. Medicina in nummis. Wien, 1937.

E. Holzmair : Die Pharmaceutica der Sammlung Brettauer. Különlenyomat a Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie 18. (1961) évfolyamából.

F = *Faludi Géza* : Medicina in nummis. Sammlung Dr. med. Géza Faludi. Budapest, 1929.

Faludi Géza : A numizmatika gyógyszerészeti vonatkozásai. Különlenyomat a Magyar Gyógyszerésztudományi Társulat Értesítője 1931. évf. 4. számából.

V = *Varannai Gyula* : Magyar orvosok emlékérmek. Communicationes ex Bibl. Hist. Med. Hung. No. 12. 1959.

VGY = *Varannai Gyula* : A magyar gyógyszerésztudománnyal kapcsolatos érmek. Az Érem 22 (1966) No. 37—38.

HP = *Huszár—Procopius* : Die Medaillen- und Plakettenkunst in Ungarn. Budapest, 1932.

6. *Bestuscheff-Riumin, Alexis Petrovics* (1693—1766) orosz államférfi, a *tinctura nervinotonica* feltalálója. E) Mellkép b. H) IMMOBILIS IN MOBILI Tengerből kiemelkedő sziklák felett felhő, eső, villám és napsugár. Lent SEMPER IDEM 1762. Ezüst, 52 mm, 60 g. J. G. Waechter műve. B. 5116., F. 44.

6. előlap

6. hátlap

7. *Bókay Árpád* (1856—1919) a budapesti egyetemen a gyógyszerertan professzora. E) Fej b. H) Ekét húzó ifjú SIC VOS NON VOBIS. É. n. Bronz plakett, 63×65 mm. Vágó Dezső műve. F. 62., VGY 6., HP. 6354.

8. *Csontváry Tivadar* (1853—1919) festőművész, eredetileg gyógyszerész. E) Önarckép. H) „Magányos cédrus” É. n. Bronz, 60 mm. Kis Nagy András műve.

9. *Davila, Carol* (1828—1884) román orvosgenerális, a Nemzeti Orvos és Gyógyszerészeti Iskola létesítője. E) Mellkép j. H) Nyolc soros felirat, említve benne, mint a gyógyszerészeti oktatás támogatója is ... intemeetor ... si farmacie ... 1884. Bronz jeton, 25 mm füllel. B. 252., St. 800., F. 99.

10. *Ugyanez.* Születése századik évfordulójára. E) Mellkép b. H) Hygieia kígyós pálcával, a palástjával gyereket takar, háttérben városkép. Erdemeiről több soros felirat, melyben említve a ... FARMACIE ... is. 1928. Bronz öntvény, 80 mm. A. Lavrillier műve.

11. *Davila, Carol és Kretzulescu, Nicolae.* A román orvosi és gyógyszerészeti oktatás száz éves jubileumára. E) Kettős mellkép b. H) Női alak kígyós csészével és virágcsokorral, mellette könyveken álló mikroszkóp. Háttérben épület. CENTENARUL — INVATAMINTULUI / MEDICAL ȘI — FARMACEUTIC 1957. Bronz öntvény, 60 mm. C. Baraschi műve.

12. *Frank, Ignaz* (1816—1874). Magyarországról származott gyógyszerész. A bécsi Gyógyszerész Társulat által alapított jutalomérem előlapja. E) Mellkép szemben. A köriratban szerepel ... PHARMAC ... H) Sima. 1874. Ólomlecsapat, egy lapú, 70 mm. J. Tautenhayn műve. B. 5120., St. 1107.

13. *Gaál Endre* (1878—1943) gyógyszerész. E) Mellkép b. É. n. Bronz plakett öntvény, egy lapú, 225×275 mm. Szódy Szilárd műve. V. 101.

14. *Hagen, Karl Gottfried* (1749—1829) orvos és gyógyszerész, königsbergi professzor. *E)* Fej b. *H)* Terítővel letakart pulpituson nyitott könyv . . . *Lehrbuch der Apothekerkunst* . . . Lent félkörben MERITISS. SENI PHARMACOPOLAE TOTIUS REGN. BORUSS. 1825. Bronz peremirattal, 42 mm. *H.* Gube műve (G. Loos berlini éremverő intézetéből). B. 444., F. 192.

14. előlap

14. hátlap

15. *Ugyanaz.* Előbbi érem, de peremirat nélkül. 1825. Vas, 42 mm. B. 444., F. 191.

16. *Hagen—Bucholz* alapítvány jutalomérme gyógyszerészsegédek részére. *E)* Karl Gottfried Hagen és Christian Friedrich Bucholz (weimari udvari gyógyszerész) kettős mellképe b. *H)* Babérkoszorúban hatsoros felirat. 1828. Bronz, 42 mm. C. Pfeuffer műve (G. Loos berlini éremverő intézetéből). B. 445., St. 1430., F. 1486.

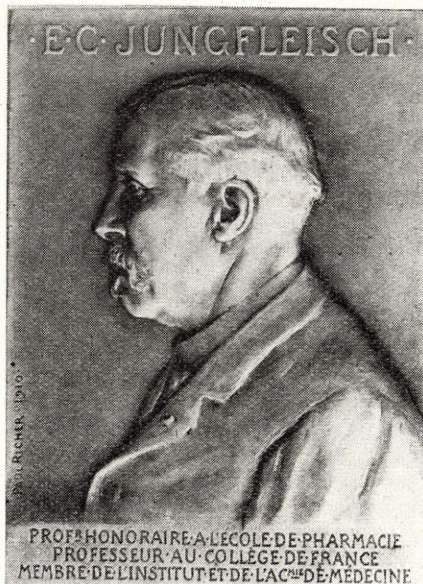
17. *Jakabházy Zsigmond* (1867—1945) a budapesti egyetemen a gyógyszerismerettan professzora. *E)* A M. GYÓGYSZERÉSZTUD. TÁRSASÁG. JAKABHÁZY-EMLÉKÉRME Fej b. 1937. Bronz, egy lapú, 65 mm. Szántó Gergely műve. V. 162., VGY 17.

18. *Jungfleisch, E. C.* a Collège de France professzora Párizsban. *E)* Mellkép b. Alatta a háromsoros feliratban PROF^R HONORAIRE A L'ÉCOLE DE PHARMACIE. *H)* Férfi alak fogóval laboratóriumi asztal mellett áll. Háttérben női alak babérággal. 1910. Bronz plakett, 51 × 71 mm. P. Richer műve.

19. *Karlovszky Geyza* (1860—1936) budapesti gyógyszerész. *E)* Mellkép j. A-MAGYAR-GYÓGYSZERÉSZEK-ARANYTOLLÚ-MESTERE. *H)* BUZDÍTÁSUL-A-MAGYAR-GYÓGYSZERÉSZET-HÚ-SZOLGÁLTÁRA + Lúdtoll körül csavarodó kígyó. 1936. Bronz öntvény, 75 mm. Kerényi Jenő műve. V. 176., VGY. 19.

20. *Lengyel Béla* (1844—1913) a budapesti egyetemen a kémia professzora. A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság jutalomérme. *E)* Térdelő férfi alak j. könyvbe ír, mellette női alak a kígyós csészével. *H)* A TUDOMÁNYOS.

18. előlap

18. hátlap

MUNKÁSSÁG-ELISMERÉSÉÜL — Mozsáron ülő bagoly. É. n. Bronz, 35 mm. Madarassy Walter műve. VGY 11.

21. *Liebig, Justus* (1803—1873) gyógyszerész és kémikus Giessenben. *E*) Mellkép j. *H*) Hatsoros felirat babérág mellett. 1903. Bronz, 51 mm. Meyer & Wilhelm stuttgarti éremverő intézetből. B. 657., St. 2150.

20. előlap

20. hátlap

22. *Martinenq, Jean B. Thomas* a párizsi orvosi fakultás dékánja (1746—1750). A párizsi gyógyszerkönyv újabb kiadása emlékére. E) Mellkép j. H) RECOGNITA (ITER·ET AUCTA) PHARMAC·PARIS. 1748. Bronz jeton, 28 mm. J. Duvivier műve. B. 2663.

23. *Mattioni, Heinrich Edler von*, karlsbadi gyógyvízkereskedő 70. születésnapjára. E) Mellkép b. H) Kétrészü címer, a köriratban BEGRÜNDER DER FIRMA, 1900. Bronz. 70 mm. H. Jauner műve.

24. *Milne-Edwards, Henri* (1835—1900) a zoológia professzora Párizsban, eredetileg gyógyszerésznek készült. E) Mellkép b. H) Kilencsoros felirat. 1880. Bronz, 68 mm. A. Dubois műve. B. 770.

25. *Parmentier, Antoine Auguste* (1734—1813) gyógyszerész, „pharmacien en chef” a párizsi Hôtel des Invalides-ban. E) Fej j. H) Ceres burgonyanövényre mutat ülő nő előtt, aki ölben gyermeket tart. É. n. Bronz, 51 mm. E. Dubois és F. A. Caunois műve. B. 850., St. 2729.

22. előlap

25. előlap

25. hátlap

26. *Pettenkofer, Max* (1818—1901) gyógyszerész és kémikus Münchenben. Fej b. H) Hat sorban GEWIDMET / VON / DER DEVTSCHEN / CHEMISCHEN GESELLSCHAFT / 1850—1900. 1900. Bronz, 50 mm. A. Hildebrand műve. B. 874., St. 2803., F. 376.

27. *Pickel, Georg* (1751—1838) a gyógyszerészet és kémia professzora Würzburgban, 50 éves doktori jubileumára. E) Fej j. H) Babérkoszorúban a jubileum dátuma: D. I. SEPT. MDCCCXXVIII 1828. Ezüst és bronz, 39 mm, 30 g. (az ezüstveret) J. J. Neuss műve. B. 822., St. 2825., F. 380.

28. *Reber, Burkhardt* (1848—?) genfi gyógyszerész 25 éves gyógyszerészi jubileumára. E) Kígyós bot babérággal. H) Gyógyszerész kellékek (urna, mészár stb.). 1893. Bronz, 37 mm. H. Bovy tervezte a V. Schlütter véste. B. 5125., St. 2972., F. 1791.

29. *Richter Gedeon* (1872—1944) gyógyszerész, a Richter G. Vegyészeti Gyár alapítója Budapesten. E) Mellkép b. 1942. Horgany plakett, 58 × 83 mm. Berán Lajos műve VGY. 26.

30. *Rouvière, Louis Henri* párizsi gyógyszerész. E) TERRET SED SANAT. A gyógyszerész egyesület címere, felette kígyó. H) SALUS-PUBLICA. Ülő Hygieia paterát nyújt oltár körül csavarodó kígyónak. 1706. Bronz jeton, 30 mm. H. Roussel műve. B. 5163., St. 3073., F. 1972.

30. előlap

30. hátlap

31. *Schmiedeberg, Oswald* (1839—?) strassburgi farmakológus. E) Mellkép. b. DER PHARMAKOLOG SUCHT / DIE LEBENSVORGAENGE ZU ERFORSCHEN / INDEM ER MIT CHEMISCHEN AGENTIEN / PHYSIOLOGISCHE REACTIONEN AUSFUEHRT É.n. Bronz plakett, egylapú, 46 × 66 mm.

32. *Strohmeyer, Johann Friedrich* (1776—1835) a kémia professzora Göttingenben, 50 éves tanársága jubileumára (J. F. Blumenbach és J. G. Eichhorn tanártársaival együtt). E) Minerva három babérkoszorút helyez oltárra. H) Koszorú alatt hétsoros felirat. 1826. Bronz, 42 mm. C. Pfeuffer műve (G. Loos féle berlini éremverő intézetből). B. 127., St. 400., F. 59.

33. *Than Károly* (1834—1908) gyógyszerész, a kémia professzora a budapesti egyetemen. E) Mellkép szemben. É. n. Bronz, egylapú öntött plakett, 106 × 154 mm. Farkas Miklós műve. V. 370., VGY. 5., HP 2162.

34. *Trommsdorff, Johann Bartholomäus* (1770—1837) a kémia és gyógyszerészet professzora Erfurtban. E) Mellkép j. H) PAX DIVINA COQVIT SVCCOS MORBISQVE MEDETVR. Ülő öreg férfi fáklyával csészét tart, melybe egy ifjú folyadékot önt. Másik ifjú mozsártörővel keverget egy tálban. 1834. Ezüst, 44 mm, 35,20 g és bronz. F. König műve. B. 5131., St. 3569., F. 509.

35. *Vámosy Zoltán* (1868—1953) a budapesti egyetemen a gyógyszerészet professzora. E) Köriratban fej b. 1938. Bronz öntvény, egylapú, 105 mm. Medgyessy Ferenc műve. V. 387., VGY. 18.

36. *Weszprémi István* (1723—1779) orvostörténész Debrecenben, az Orvos-Gyógyszerészettörténeti Társulat jutalomérme. E) IN-MEMORIAM-STE-

PHANI·WESZPRÉMI·SOCIETAS·MEDICO·PHARMACEUTICO—HISTORICA. Nyitott könyv, középen fáklya, keresztben kígyós pálca. *H)* PRO MERITIS IN SCRUTANDA HISTORICA MEDICA. Címer alatt bevésésre szánt tábla. 1958. Bronz öntvény, 81 mm. Reményi József műve.

II. Intézmények, kongresszusok, társulatok stb. érmei

37. *Amsterdam*. Botanikus kertbe belépőjegy gyógyszerésztanulók részére. *E)* HORTUS — MEDICUS. Vázában virágok, oldalt évszám. *H)* Sima. 1684. Bronz, egylapú öntvény, 29 mm. B. 5204., F. 1004.

37. előlap

37. hátlap

38. *Amsterdam*. Botanikus kertbe belépőjegy Engelbertus Poirtiers nevére. *E)* Talapzaton két bőségszaru között koronázott címerpajzs és kígyós pálca. *H)* ADEST·MAXIMUS·AEGRIS·AUXILIATOR·Aesculapius szemben áll. (1734) Bronz öntvény, 51 mm. B. 5194., F. 994.

39. *Amsterdam*, ugyanaz, mint előbb Clemens Jacobus Keuchenius nevére. Ugyanolyan, mint előbb. (1766) Bronz öntvény, 50 mm. B. 5194.

40. *Amsterdam*, ugyanaz, mint előbb J. Kr. nevére. *E)* Ugyanolyan, mint a 37. sz. alatt leírt érem. *H)* Vésve J. Kr. / 1793 (1793). Bronz öntvény, 29 mm. B. 5204., F. 1003.

41. *Amsterdam*, ugyanaz Dr. G. Beckman nevére. Ugyanolyan éremképek, mint a 38. sz. alatt leírt érmén. (1799) Bronz öntvény, 47 mm B. 5194., F. 995.

42. *Amsterdam*. Botanikus kertbe belépőjegy orvosok részére, H. W. Hermst nevére. *E)* Két oroszlán által tartott városcímer. *H)* Álló csontváz kaszával és talapzaton álló homokórával. (1804) Bronz öntvény, 45 mm. B. 5201., St. 3865., F. 1000.

43. *Amsterdam*. Botanikus kertbe belépőjegy szolgák részére. *E)* Talapzaton koronázott városcímer két bőségszaru között, a talapzaton kígyós pálca babérággal. Semmi felirat. É. n. Bronz, egylapú öntvény, 39 mm. B. 5197., F. 998.

44. *Amsterdam*. Botanikus kertbe belépőjegy gyógyszerészek részére, Doct. Wyt Groen nevére. E) Felhőből kinyúló kéz kígyót, lapocot és babérágat tart. H) Koronázott városcímer két bőségszaru között. É. n. Bronz öntvény, 39 mm. B. 5203., St. 3856., F. 1002.

45. *Amsterdam*, belépőjegy a Botanikus kertbe. Ugyanolyan, mint a 38. sz. alatt leírt érem. É. n. Bronz öntvény, 50 mm. B. 5194.

46. *Amsterdam*, belépőjegy a Botanikus kertbe Doctor G. Christiani nevére. Ugyanolyan, mint a 38. sz. alatt leírt érem. É. n. Bronz öntvény, 50 mm. B. 5194., F. 997.

47. *Bruxelles*, gyógyszerészkongresszus. E) Államcímer. H) SOUVENIR / DU / CONGRÈS / PHARMACEUTIQUE 1880. 1880. Bronz, 24 mm. B. 5135., F. 1774.

48. *Budapest* gyógynövény-kiállítás. E) Férfi ül j. desztilláló készülék mellett, mellette szárnyas, kígyós pálca, háttérben növényeket szedő női alak. H) Öt-soros felirat. 1921. Ezüst, 58 mm, 105 g. Székely Károly műve. F. 1776., VGY. 8. HP 5102.

49. *Budapest*, gyógynövény-kiállítás. Az előbbi érem előlapja. 1921. Bronz, 59 mm. Székely Károly műve. F. 1777. (előlap), HP 5102.

50. *Budapest*, gyógynövény-kiállítás. Ugyanolyan, mint a 48. sz. alatt közölt érem, de kisebb méretben. 1921. Ezüst, 51 mm. 65,30 g. Székely Károly műve.

51. *Budapest*, gyógynövények. E) Betegágyban fekvő nő csészéből iszik, mellette vázában virág állványon. H) FLOREANT ODORANT SANANT, Külön-féle növények. É. n. Bronz öntvény, 74 mm. Kövesházi Kalmár Elza műve. F. 1781. VGY 10. HP 3006.

51. előlap

51. hátlap

52. *Charleroi Union Pharmaceutique*. E) Kígyós csésze mögött desztilláló készülék. H) MANIFESTATION DES 24 AVRIL ET 25 MAI * 1881 * SOUVENIR / — / DÉSIRÉ ALEXANDRÉ / VAN BASTELAER / PRÉSIDENT. 1881. Bronz, 50 mm. C. Wurden műve. B. 5140., F. 1780.

53., *London* nemzetközi gyógyszerészeti stb. kiállítás. E) Victoria királynő mellképe b. H) INTERNATIONAL EXHIBITION FOR HYGIENE,

PHARMACEUTICS AND FOODS. Babérkoszorú. 1893. Bronz, 65 mm. W. & Mayer éremverő intézetében készült. B. 4330.

54. *London*, nemzetközi gyógyszerészeti kiállítás. *E)* Victoria királynő mellképe b. *H)* INTERNATIONAL EXHIBITION FOR INDUSTRY PHARMACEUTICS AND FOODS. Babérkoszorú. (1893) Bronz, 65 mm. W. & Mayer éremverő intézetéből.

55. *Lyon*, Société de Pharmacie. *E)* Napóleon feje j. *H)* Minerva eteti a bábérfa törzsére csavarodó kígyót. Mezőben középén vázában kaktusz. 1806. Ezüst, 31 mm. 10 g. C. A. Mercié műve B. 5150., St. 6566., F. 1783.

55. előlap

55. hátlap

56. *Lyon*. Ugyanaz. *E)* Claude Galien feje j. *H)* Ugyanolyan, mint az előző érem hátlapja. 1806. Ezüst, 31 mm, 10,20 g. J. M. Chavanne műve. B. 5151., St. 6567., F. 1782.

57. *Milano és Pavia*. Botanikus kert létesítése. *E)* Mária Terézia mellképe j. *H)* FLORA INSVBRICA. Flora a mellette álló génusz által tartott kosárból virágot vesz és nyújtja az ülő Aesculapiusnak. 1775. Bronz, 50 mm. M. Krafft műve. B. 5209., St. 3883.

57. előlap

57. hátlap

65. *Paris*. Ugyanaz. Előbbihez hasonló, de a hátapon a felirat részint köriratban, részint koszorúban van elhelyezve. 1853. Ezüst, nyolcoldalú csegely, 33—33 mm, 14 g., L. F. Chabaud műve B. 5175., St. 6733., F. 1795.

66. *Utrecht*. Botanikus kertbe belépőjegy J. Dornsyffer nevére. E) COLLEGIUM·PHARMACEUTICUM·Aesculapius áll szemben. H) Talapzaton a koronázott városcímer, oldalt egy-egy bőségszaru és a címer felett kígyós pálca. (1782) Bronz öntvény, 51 mm. B. 5214., St. 3888., F. 1056.

66. előlap

66. hátlap

67. *Wien*, III. Nemzetközi Gyógyszerészeti Kiállítás. E) Károly Ferenc József fhg. mint védnök mellképe, j. H) Kígyós csésze alatt felirat. 1913. Bronz, 50 mm. R. Marschall műve. St. 4853.

68. *Wien*, Osztrák Gyógyszerész Társulat érme a 25 éves tagság emlékére. E) Hygieia a kígyós csészével. H) Hatsoros felirat. É.n. Ezüstözött bronz füllel, 29 mm. J. Tautenhayn műve. B. 5193., St. 6876.

III. Reklámbárcák és jetonok

69. *Akerman*, Docteur, Paris gyógyító plomba. E) Mellkép j. H) ALITERI FAC QUÆ TIBI FIERI VELLERES. Háromszögű mezőben gömbön kereszt, alatta LEX VERITAS. É. n. Ólom plomba, 14 mm. St. 32.

70. *Altenburg* Hofapotheke bárca. E) Sas zász címert tart. H) KOHLENSAUERES WASSER* Középen EIN / GLAS. É. n. Bronz, 18 mm. B. 5285.

70. előlap

71. *Antidol* fájdalomcsillapító szer. E) Női mellkép b. H) FEJFÁJÁS ÉS NÁTHA/ELLEN·KÜLSŐLEG HASZNALANDÓ. É. n. Kéregpapír, 22 mm.

72. Ugyanaz. E) Ugyanolyan, mint előbb. H) FEJFÁJÁS ÉS NÁTHA / ELLEN / ... / A * LEGJOBB GYÓGYSZER * É. n. Kéregpapír, 22 mm.

73. Baumer-féle lekvár reklámbárcája. E) BAUMER / (JAM U.) / MAR-MELADE. H) Négylevelű lóhere BLEIB MIR TREU, ICH BRING DIR GLÜCK * É. n. Réz jeton, 22 mm.

74. Berghammer-féle elixir (Wien). A sárkányölő Szt. György lovag képe j. H) Középen ELIXIR (ST.) GEORG. É. n. Bronz, 24 mm. St. 7578a., F. 1798.

75. Beyer, V. E. Löwen-Apotheke, Chemnitz. E) Feliratok között oroszlán b. H) 1 / GLAS / KOHLENSAUERES / WASSER. É. n. Bronz, ovális, 19—23 mm. B. 5300., St. 7584.

76. Boyveau-Laffeteur, Rob. párizsi gyógyszerész reklámérme. E) Ülő nő alak, mellette Merkurbot. H) Tíz soros felirat. É. n. Bronz, 41 mm. F. Montagny műve B. 5445., St. 1979.

77. Ugyanaz mint előbb, de mesterjegy nélkül. É. n. Bronz, 42 mm. F. Montagny műve. B. 5446., St. 1980., F. 1172.

78. Ugyanaz mint az előbbi mesterjegy nélküli példány, de a hát lapon csak kilenc soros felirat. É. n. Bronz, 41 mm. F. Montagny műve. B. 5447., St. 1978.

79. sz.

79. Burchell, Basil, London, fájdalomcsillapító nyaklánc és gilisztacukor reklámja. E) Nyolcsoros feliratban ... ANODYNE / NECKLACE / FOR / CHILDREN / CUTTING — TEETH. H) Nyolcsoros feliratban SUGARPLUMBS / FOR WORMS. É. n. Alumínium, 29 mm (3 mm vastag) bárca, F. 1800.

80. Ugyanaz. Ugyanolyan, mint az előbbi, de a hát lapi felirat eltérő betűtípusokat mutat. É. n. Szürkés fém, 29 mm (vékony lapra verve).

81. Cascarets hashajtószer. E) TAILS YOU LOSE. Ülő puttó, lent ALL GOING OUT — NOTHING COMING IN. H) HEADS I WIN / GCC / Cascarets / ALWAYS WIN / DEST

FOR THE BOWELS. É. n. Sárgaréz, 32 Schwaab jelzés. St. 7437.

82. Cloître Notre Dame, Paris tisztító víz. E) Felirat, lent vizet szóró kanna. H) EAU CLARIFIÉE ET DEPURÉE. Középen UNE /- / VOIE. 1809. Bronz bárca, 23 mm.

83. Ugyanaz. E) Ugyanolyan mint az előbbi, de az elő lapon lent két kanna foglal helyet. 1809. Bronz, 23 mm.

84. Farinha, Ferraz & C^A. gyógyszertár, Rio de Janeiro. E) Saját farkába harapó kígyó által alkotott körben Hyppocrates mellképe szemben, lent MEDICO-PHARMACEUTICOS. H) DROGARIA E LABORATORIO DE PRODUCTOS CHIMICOS E PHARMACEUTICOS. Középen felirat. É. n. Aranyozott bronz, 34 mm. St. 7767., F. 1802.

85. Hannay, Samuel, London titkos betegségek elleni megelőző szerének reklámja. E) Orrszarvú ONLY / INFALLIBLE / PREVENTIVE / OF A CERTAIN / DISEASE. H) Tíz soros felirat. É. n. Bronz token, 28 mm. B. 5434., St. 1465.

86. Holloway, Thomas professzor, London pilulái és kenőcse. Fej b. H)

HOLLOWAYS PILLS AND OINTMENT. Ülő Hygieia a kígyós csészével. 1858. Bronz penny token, 35 mm. J. Moore műve. B. 5436., F. 220.

87. *Ugyanaz* mint előbb, de kisebb. 1857. Bronz félpenny token, 28 mm. J. Moore műve. B. 5437., F. 221.

88. *Mariani, Angelo* párizsi gyógyszerész reklámplakettje. E) Laboratórium-ban ülő férfi. VULGARISATEUR DE LA COCA. H) Ülő férfi térdelő női alaknak pohárban italt nyújt. 1903. Bronz plakett, 37×52 mm. E. Mouchon műve. St. 7970., F. 1784.

89. *Ugyanaz*, reklámplakett. E) Álló idős férfi alak palackot nyújt ülő gyermeknek. H) Babér- és cserfa között palackon COCA MARIANI. É. n. Bronz plakett, 38×51 mm. L. Patriarche műve. cf. St. 7963., F. 1785.

90. *Pink-féle* pilulák Milano. E) RIGENERATORE DEL SANGUE és TONICO DEI NERVI. H) Zöld mezőre ragasztott 10 centesimi értékű olasz postabélyeg. É. n. Alumínium, 32 mm. Solari cég jelzése. St. 7470a., F. 1803.

91. *Ugyanaz*. Ugyanolyan mint előbb, de a hátlapon piros mezőre 5 centesimi értékű olasz postabélyeg van ragasztva. É. n. Alumínium, 32 mm. Solari cég jelzése.

92. *Saxlehner András* Hunyadi János keserűvízreklámja, Budapest. E) Hunyadi János mellképe szemben. H) Felirat. 1894. Bronz, 25 mm füllel. F. 851.

93. *Vrillac, J.* Pontorson, reklámbárca. E) J. VRILLAC BREVETE-A PONTORSON. Középen gyöngykörben ESSENCE (BRESILIENCE) — — / BAUME / DES / MORTS / . H) Geometrikus ábrával díszítve. É. n. Bronz jeton. 25 mm.

IV. Gyógyszertárak szükségpénzei

94. *Albi Docteur Ferret* gyógyszertára. E) Köriratban babérfa törzsére csavaródó kígyó. H) REMBOURSABLE / 25^c / A PRÉSENTATION. É. n. Alumínium, 23 mm. V. Thevenon műve.

95. *Ganges Pharmacie Mourges.* E) Mozsár kígyóval. H) Gyöngykörben. 5^c. É. n. Szürkésfém, 20 mm. V. Thevenon műve.

96. *Ugyanaz*. Ugyanolyan mint előbb, de a hátlapon 10^c. É. n. Szürkésfém, 22 mm. V. Thevenon műve.

97. *Genève H. Belli Pharmacie Centrale.* E) Felirat. H) REPARTITION AU PUBLIC DES BENEFICES. Középen BON POUR / 10 / CENTIMES. É. n. Réz, 26 mm. B. 5293., St. 7575.

98. *Mouy Dauzet* gyógyszertára. E) Felirat. H) Gyöngykörben 10^c. É. n. Alumínium, 24 mm.

99. *Ugyanaz*. Ugyanolyan mint előbb, de a hátlapon 5^c. É. n. Alumínium, 21 mm.

100. *Nîmes Pharmacie Centrale.* E) Felirat. H) Gyöngykörben 25^c. É. n. Réz, nyolcoldalú, 22 mm.

100. sz.

101. Réalmont F. Gisclard gyógyszerértára. E) Felirat. H) REMBOURSABLE A PRÉSENTATION, Gyöngykörben 10°. 1922. Alumínium, 21 mm.

102. Ugyanaz. Ugyanolyan mint előbb, de a hátlapon 5°. 1922. Alumínium, 19 mm.

103. sz.

V. Gyógyszerészsúlyok

103. Angol gyógyszerészsúly. E) Korona felett REGISTERED, alatta MARCH.16. / 1847 / W & T.A.H / TWO / 3 ij. / DRAMS 1847. Bronz, 20 mm.

104. New York, John P. Gruber. E) Gyógyszerészmérleg. H) Két keresztezett babérág között sas, alatta ONE DRAM. 1863. Bronz, 21 mm. B. 5347.

VI. Jelvények

105. Bruxelles, 12. Nemzetközi Gyógyszerész Kongresszus. Szárnyas páncélos vitéz csontvázon áll. Lent vésve: DE NAGY / HONGRIE. H) Sima. 1935. Fehéres fém, 36—41 mm. G. Devreese műve.

106. Budapest, Országos Gyógyszerész Kongresszus. E) Fehér szegélyen körirat, középen barna mezőben kék virág zöld levelekkel. H) Sima. 1896. Zománcozott fém, 29 mm. Léderer és Tsa jelzés.

107. Budapest, II. Országos Gyógyszerész Kongresszus. Kék textíliával bevont kéregpapíron körirattal övezett virágszál. 1902. Textil és papír, 33 mm.

108. Budapest, Magyar Gyógyszerész Egylet. E) Farkába harapó kígyó által alkotott körben fehér alapon kék betűkkel MGYE. H) Sima. É. n. Zománcozott fém, 24 mm. Morzsányi cég készítménye.

109. Budapest, Kőbányai Gyógyszerárugyár. E) Kék mezőre ráerősítve kehely. Ennek oldalán 5 számjegy látható, talpa körül kígyó csavarodik. HÚSÉGES MUNKÁÉRT. É. n. Zománcozott fém, 23 mm.

110. Budapest, II. Nemzetközi Gyógynövény Kongresszus. E) Fehér szegélyen körirat, középen zöld mezőben stilizált virág felett Budapest koronázott címere. 1928. Zománcozott fém, 25 mm. F. 1779.

111. Budapest, Hunyadi János keserűvíz. E) Fehér szegélyen SAXLEHNER HUNYADI JÁNOS KESERŰVÍZ FORRÁSA. Áttört mezőben SA monogram. É. n. Zománcozott fém, 34 mm.

106. sz.

112. *Moszkva*, III. Országos Gyógyszerész Kongresszus. Fehér szegélyen körirat, kék mezőben felirat. Díszes karéjokkal övezve, fent ráerősített kígyós csésze. 1899. Zománcozott fém, 40 mm.

113. *Paris*, Az alkalmazott kémia IV. nemzetközi kongresszusa. Fehér szegélyen körirat... CHIMIE APPLIQUÉE... Középen aranyozott körmezőben koronázott, színezett címer. 1900. Zománcozott fém, 28 mm.

114. *Wien*, Nemzetközi gyógyszerész-találkozó. E) Hegyére állított négyszögű lap felső sarkában piros—fehér—piros sávok, középen V. KONGRESS DER / INTERNATIONAL UNION IN / WIEN 1934 / INTERNAT·TREFFEN DER / APOTHEKER. Lent kígyós csésze. 1934. Fehéres fém, 31—31 mm. J. Hollarek cég jelzése.

Summary

The Semmelweis Medical Historical Museum of Budapest, while gathering all the relics of the past of medicine, pays a special attention to the development of its collection of medical medals. This is based on the collection of the late Géza Faludi, a paediatrician and head physician of the István Hospital in Budapest, which was long known and appreciated by specialist circles. By now it has augmented to about 5 000 pieces and it includes interesting and rich sets of various types of medals related to medicine or health in general. The collection is a general one, but its primary aim is to be as complete as possible in Hungarian medals and those related to Hungary. In addition to it, however, the development of the other groups of the collection is also desirable, so that they could contribute to the researches in the history of medicine with appropriate documentation in objects, too.

As to the subjects of the collection it contains all medals, tokens, coins and badges that have any relation to curing, health, hygiene, etc. Consequently it includes medals relating to pharmacy, too. Here we intend to describe these pharmaceutical medals, selected from the mass of the collection and presented as a kind of "corpus separatum", thus providing a comprehensive series of medals.

We shall consider the medals in separate groups, although in some cases it is difficult to decide for a medal which category it belongs to.

The first group includes the personal medals, in the alphabetic order of the persons represented. Here we find pharmacists, persons connected with the history of pharmacieutics (their number can be enlarged or reduced according to individual judgement), and finally manufacturers of pharmaceutical products, dealers in medicines and herbs, etc.

The second group contains medals relating to institutions and events, e.g. schools, congresses, exhibitions, botanical gardens, etc. Here the order follows the alphabetical list of the towns where the event took place or where the institution was situated. With several medals belonging to one town the chronological order is followed.

The third group can be formed from the tokens advertising various pharmacies and medicaments. Here the selection had to be flexible and tokens have been included which propagated medicaments prepared by non-qualified pharmacists. The advertising medals of medicinal waters have also been classified here.

These larger groups of medals are supplemented by smaller sets containing me-

dal-like pharmacy-weights, *jetons* used by pharmacies, and finally badges relating to pharmacy or pharmaceutics.

The processing of the material was done by making use of the literature of the subject. The basic works are the catalogues of the collections of Brettauer, Storer and Faludi respectively, E. Holzmair's survey of the pharmaceutical medals of the Brettauer collection, a study of Géza Faludi on pharmaceutical medals, and Gyula Varannai's two lists of the commemorative medals of the Hungarian physicians and pharmacists.

In addition to giving literary references in the short descriptions we have tried to list all the pictures, emblems, legends or parts of legends which testify the pharmaceutical bearing of the medal.

INSTRUKTIONEN AUS DEM 19. JAHRHUNDERT ZU APOTHEKENPRÜFUNGEN IN UNGARN

von KURT KEMPLER

HISTORISCHER RÜCKBLICK

Die Kontrolle der Apotheken und Arzneimitteln greift auch in Ungarn mehrhundert Jahre zurück. Dokumente, die aus dem XIII. Jahrhundert stammen, beweisen, dass die Ratsherren des Stadtmagistrates schon im Mittelalter die Apotheken, die unter städtliche Verwaltung standen, je nach ihrer Einsicht und Gewissen kontrollierten und die Aufsicht über diese Apotheken führten [1].

Als das Haus Habsburg in Ungarn zur Macht kam, wurden auch in der ungarischen Pharmazie die Anordnungen der Erbländer gültig [2]. So trat in Kraft die 1552 herausgegebene ORDO POLITIAE: „Dann so Ordnen vnd wellen wir auch, das die Appoteckhen, durch der Obrikhaiten darzue verordnet, vnd der sachen verstendige Personen, allenthalben Ordenlich, vnnd aufs wenigist, yedes jars ain mal, vleissig visitiert vnd besichtigt, all alt verlegen, vnd vntaugliche Materialia, vnd Speties abgeschafft, sonder mass vnd Ordnung gegeben, damit die Appoteckhen, mit guettem frischem vnnd gerechtem Zeug, vnd Materialien versehen, auch die Recept, nit zu hoch gestaygert, vnnd niemandt in betzallung der Artzneyen zuuul beschwärdt werde.“

Die bisher bekannte erste österreichische Apotheker-Ordnung stammt von Kaiser Ferdinand I, vom 12. Jänner 1564. Die wurde von Kaiser Rudolph II am 15. Jänner 1602 bestätigt, dann am 8. Mai 1644 von Kaiser Ferdinand III erweitert: ORDOPHARMACOPOEORUM VIENNENSIIUM. „Apotecken zuvisitiren. 35. : Sollen alle und jede Burgerliche Apotecken allhier, wie bisshero der Brauch gewesen, nach Einbringung der Wurtzeln, Kräuter, Blumen und anderes durch den Decanum, auch drey oder vier Doctores der Medicinischen Facultät, und zween aus denen Apoteckern, mit allem Fleiss visitirt, und die Mängel, da sich deren einige befinden, alsobald corrigirt werden, damit ein jedes sauber, rein und wohlzugerichter in guter Ordnung gehalten werde.“

Da von den Türken grösstenteils unterjochte Ungarn seine Apotheker nur von der Wiener Apotheker-Genossenschaft zunächst erhalten konnte, deren Mitglieder insgesamt von der Wiener medizinischen Facultät examiniert wurden, so ist mit Grund zu vermuthen, dass auch die erwähnte Apotheker-Ordnungen — gleichsam von sich selbst — in Ungarn eingebürgert wurden.

Die Sorge für das besseren Zustand der Apotheker des Landes war eine der ersten Agenden des im Jahr 1723 eingesetzten königl. ung. Statthalterrates in

Pressburg. Es wurde im J. 1727 und folgenden durch hierzu eigens ernannte Ärzte die Visitation der Apotheken angeordnet und geübt. Die Anordnungen dieser Rechtsnormen gelangen aber praktisch kaum zur Geltung in Ungarn, da die ungarische Ärztebildung nur 1770 an der Universität in Tyrnau begann. Nur einige Städte stellten vom XV. Jahrhundert an Amtsärzte (Physikusse) an, die vom Magistrat bezahlt wurden. Die Physikusse haben die Apotheken und deren Arzneiwaren im XVII. Jahrhundert zu inspizieren angefangen [3].

Nach dem CI. Gesetzartikel vom J. 1723 und dem XI. Gesetzartikel vom J. 1741 wurde das Gesundheitswesen des Landes unter die Beaufsichtigung des königl. ung. Statthalterrates geordnet. Da der Statthalterrat keine Ausführungsbehörde besass, versuchte er die sanitären Massnahmen mit Hilfe der Komitatsverwaltung und Stadtverwaltung durchzusetzen.

Die historischen Quellen enthalten verschiedene Angaben so wohl vom Zeitpunkt der Verordnung der obligatorischen Apothekenuntersuchung, als auch über die Amtspersonen, die zu dieser Untersuchung verpflichtet geworden sind [4].

Nach Atzels Angaben wurden die Apotheken ab Jahr 1725 durch die vom Statthalterrat bestimmten Ärzte kontrolliert [5]. Gortvay erwähnt das selbe Datum, spricht aber nicht über die Personen [6]. Nach Hahns Angaben wurde die das ganze Land betreffende Anweisung im J. 1727 ausgegeben [3]. Réthelyis Meinung nach ist das richtige Datum 1729; die Stadt- und Komitatsärzte waren die verpflichteten Amtspersonen [1]. Bársony behauptet, dass die Stellen der Stadtärzte mit dem Memorandum von Karl III in 1735 gegründet wurden [7].

Die Geschichte des Gesundheitswesens und der Arzneimittelkontrolle kam zu einer Änderung, als durch das GENERALE NORMATIVUM SANITATIS die Stellen der Physikusse allgemein organisiert wurden. Die erwähnte, und in 1773 und 1787 ergänzte Rechtsnorm machte den Physikussen zur Pflicht, alle Apotheken in ihrem Wirkungskreis jährlich zu inspizieren [5]:

„Pflicht der Leibärzte in Betracht der Apotheker. §. IV. Die Medici haben zu sorgen, dass die Arzneyen in den Apotheken in erforderlicher Güte und Menge allzeit vorrätig gefunden werden, mithin die Apotheken auch ausser den gewöhnlichen Untersuchungen für sich allein öfters zu besuchen, und ihres Orts selbst den Apothekern und Gesellen mit nützlichen Rath und nöthigen Unterricht an die Hand zu gehen, den erfundenen Gebrechen aber, oder durch sich selbst, oder durch obrigkeitlichen Beytritt zu steuern; und um diesen Gegenwurf, den Vorrath nemlich der Arzneyen in regelmässiger Ordnung in Bereitschaft zu haben, wird Unsere Facultas medica in Wien des ehesten besorget seyn, einen Codicem pharmacopoeum heraus zu geben, nach welchem alle die Apotheker in den Erblanden sich unfehlbar zu richten, die Medici aber auf den Vollzug mit allem Eifer zu sorgen haben.

In den Haupt-Städten solle der Proto-Medicus mit zween anderen, die die Sanitäts-Comission benennen wird, auf dem Lande aber der bestellte Land- und Stadt-Physicus mit Zuziehung einer Polizey-, Kreyss- oder Magistratual- Person alle Jahre einmal unversehens eine General-Untersuchung aller in ihrem Bezirke befindlichen Apotheken, und zwar ohne Entgeld ausser des unten bestimmten Beytrags vornehmen, bey solcher nicht das mindeste Gebrechen aus Freundschaft, oder anderen

Bewegnissen übersehen, sondern nach Gewissen und Vorschrift dieser Verordnung zu Werke gehen, nach dieser dergestalten vollzogenen Untersuchung aber den Befund an die vorgesetzte Sanitäts-Commission oder den Kreyss-Vorsteher umständlich und unpartheyisch berichten, welcher hierüber an die betreffende Landes-Obrigkeit im erforderlichen Falle das weitere zu befördern hat.

Gleichwie billig ist, für jede besondere Bemühung der Medicorum eine geziemende Belohnung zu bestimmen, so hat jeder Apotheker in Unserer Residenz-Stadt Wienn bereits üblichermassen für diese jährliche Visitation den untersuchenden Medicis 6, in den Provinzen aber 3 Gold Dugg. zu bezahlen, und wenn sie auf dem Lande ausser Anstellungs-Ort sich entfernen müssen, sind ihnen nicht nur allein die Reis-Unkosten, sondern auch die landesübliche Liefer-Gelder täglich zu vergüten, sie werden sich also bey den Kreyss-Comitats, oder Regiments-Districts-Vorstehern in Militär-Provinzen zu melden haben, diese aber besorget seyn, ihnen solche der Gebühr nach zu taxiren, und den Bericht der Landes-Obrigkeit einzuschicken, die den Betrag als eine für des Landes Beste gemachte Polizei-Auslage bey den Provincial-Cassen zahlbar anzuweisen hat: Damit aber die Medici diese Beköstungen nicht über das Maass zu treiben Gelegenheit haben mögen, hat ihnen der verstandene Kreys-Comitat oder Districts-Vorsteher die Tage auszumessen, über welche sie ihre Entfernung in derley Visitations-Geschäften erstrecken sollen."

Die erwähnten kaiserlichen Dekrete bilden das Fundament des Gesundheitswesens in Ungarn. Nach dem VIII. Gesetzartikel vom J. 1830 ist die offizielle Sprache der Verwaltung ungarisch geworden.

RICHTUNGSLINIEN DER APOTHEKENUNTERSUCHUNGEN IM XIX. JAHRHUNDERT

Die von Semmelweis benannte Universitätsbibliothek in Budapest besitzt eine Promotionsschrift, deren Verfasser Paulus Grünvald war. Der Titel des Büchleins (kaum 30 Seiten starkes Werkes) ist: „Dissertation inauguralis de visitatione Pharmacopoeiarum." [8]

Nach Gründvalds Angaben waren die Apothekenrevisionen z.B. in Preussen nur dreijährlich vorgeschrieben, in Ungarn war es aber jährlich verpflichtend. Die Untersuchung wurde von dem Oberarzt der zuständigen Munizipalbehörde durchgeführt, mit Hilfe von einem oder mehreren Ärzten. Als Zeuge sollte am Land auch der Bezirk-Stuhlrichter, in den Städten der Vertreter des Rates vom Gesetz aus herbeigerufen werden.

In Buda und Pest wurden der Dekan der medizinischen Fakultät, die Professoren der Botanik und Chemie, und zwei Senioren der Apothekern mit die Untersuchungen verpflichtet.

Die Prüfungstaxe betrug 3 Gulden.

Nach dem Verfasser ist es zu verurteilen, dass manchmal die Untersuchungen den Beteiligten zur Kenntnis gebracht wurden, weil dieses Verfahren Anlass zum Missbrauch gab. Der Verfasser meint, dass die Untersuchungen der Apotheken mit Überraschung durchgeführt werden sollten.

Die in der Abhandlung vorkommenden Untersuchungsthemen sind die Folgenden:

1. Das Personal
2. Die Bücher
3. Die Offizin
4. Die Materialkammer
5. Das Herbarium
6. Das Laboratorium
7. Der Keller
8. Die Gifte
9. Die Arzneimittelpfprüfung.

Es kommen mehrere deutsche Wörter in dem ursprünglichen ungarischen Text vor, z.B.: Waage, Gewicht, Reibschale, Pillenmaschine, Nönnchen, Receptbuch, Vorrath, Kapellenofen, usw.

Der Vervasser schlug vor, dass nicht nur die damals in Ungarn funktionierenden 315 Apotheken, sondern auch die grösseren Gewürzladen und die chemischen Fabriken kontrolliert werden sollen. Er erwähnt, dass die am 31. Juli 1810 herausgegebene Entscheidung N° 15 230 des Statthalterrates mit 24 Gulden Strafe die Apothekern belegt, die die Preislisten nicht einhalten.

Am 12. März 1812, unter N° 5703 ordnete der Statthalter an, dass die Ausfolgung einiger giftigen Quecksilber- und Zinnpräparate für innerliche Anwendung nicht durch Chirurgen selbst verordnet werden darf. Die Chirurgen sollen dem Oberarzt eine Anmeldung erstatten, den medizinischen Fall beschreiben, und seine Einwilligung erhalten.

Ich besitze und im folgenden veröffentliche ich ein archivarisches Dokument, dessen Druckjahr 1850, Druckort die königliche Universitätsdruckerei in Buda (Ofen) war. Es handelt sich um für die Oberärzte zusammen gestellte Richtlinien, die die Aufgaben der Apothekenuntersuchungen pünktlich bestimmten.

Der Stil und die Orthographie dieser Anordnung ist der zeitgenössischen ungarischen offiziellen Sprache entsprechend. Als eine Besonderheit der Anordnung erwähne ich, dass in Klammern ein deutsches Wort („Firma-Nahmen“) unter Ziffer 18 zu lesen ist.

Die erwähnte Anordnung schreibt den Oberärzten vor, dass das Protokoll die folgende, unter Ziffer 1—20 genau aufgeführte Einzelheiten enthalten soll:

1. Ort der Apotheke
2. Aufschrift der Apotheke
3. Name und Berechtigung des Eigentümer
4. Name und Berechtigung des verantwortlichen Leiters
5. Name der Gehilfen
6. Name der Lehrlingen
7. Die Lage der Apotheke; die Möbel, Standgefässe, usw.
8. Zustand und sorgfältige Herstellung der Arzneimittel

9. Aufbewahrung und Ausfölgung der Gifte
10. Reagenzien, Prüfungsmittel nach Vorschrift der österreiehisehen Pharmacopoea
11. Zustand und Zuverlässigkeit der Waagen und Gewichte
12. Das Laboratorium und die pharmazeutischen Geräte
13. Die Materialkammer; die Aufbewahrung der Medikamente
14. Der Zustand des Aquariums
15. Aufbewahrung der Heilpflanzen
16. Einhaltung der Preislisten
17. Fachwerke
18. Pflichtmässige Führung des Defektbuches
19. Kreditbuch
20. Der allgemeine Ruf der Apotheke; Charakter des Apothekers.

Zu der Anführung N° 10 will ich beifügen, dass den Angaben von *Halmai* [9] und *Somogyi* [10] nach, die Arzneimittelprüfungen in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts vorwiegend organoleptisch durchgeführt wurden, obwohl die Protokolle auch Beschreibungen einfacher chemischer Untersuchungen enthalten.

Die pharmazeutischen Instruktionen sind nicht nur in kulturgeschichtlicher Beziehung interessant, sondern auch vom pharmazeutischen und heilwissenschaftsgeschichtlichen Standpunkte gesehen wertvoll [11], da sie zu einem Vergleich Gelegenheit bieten. Zur Zeit sind die volkseigenen ungarischen Apotheken durch die Apothekeninspektoren (Pharmazeutische Fachinspektoren) kontrolliert. Nach den Verordnungen des Gesundheitsministeriums sind die Inspektoren verpflichtet, über die Apothekenuntersuchungen ein Protokoll aufzunehmen. Das Protokoll enthält 29 Punkte, wovon 10 fast Wort für Wort mit dem jahrhundertalten Vorgänger übereinstimmen.

L I T E R A T U R

1. Réthelyi, J.: *A gyógyszerészet jogszabályainak kompendiuma* (Kompendium der pharmazeutischen Rechtsregeln). Bpest.
2. Kempler, K.: *A gyógyszerek története* (Arzneimittelgeschichte). Gondolat, Budapest, 1964.
3. Hahn, G.: *A magyar egészségügy története* (Geschichte des ungarischen Gesundheitswesens). Medicina, Budapest, 1960.
4. Frau Szabó—Váradi, M.: *Gyógyszerészdoktori értekezés* (Pharmazeutische Inauguraldissertation). Budapest, 1970.
5. Atzél, E.: *A magyar egészségügyi közigazgatás kézikönyve, III. kötet* (Handbuch der ungarischen sanitärischen Verwaltung, Band III). Élet, Budapest, 1940.
6. Gortvay, Gy.: *Az újabbkori magyar orvosi művelődés és egészségügy története, I. kötet* (Geschichte der ungarischen ärztlichen Kultur und des Gesundheitswesens in der neueren Zeit, Band I). Akadémia, Budapest, 1953.
7. Bársony, E.: *A magyarországi gyógyszerészet története* (Geschichte der ungarischen Pharmazie). Kunossy, Budapest, 1930.

8. Grünvald, P.: Dissertatio inauguralis de visitatione Pharmacopoearum. Gyurian et Bagó, Buda, 1839.
9. Halmaj, J.: Gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek a XIX. század első felében (Apothekenuntersuchungsprotokolle aus dem XIX. Jahrhundert). Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungarica N° 18., 155, 1960.
10. Frau Somogyi: Apotheken-Revisionen im Komitat Tolna i. J. 1844/45. Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicinae Hungarica, N° 43., 151, 1967.
11. Halmaj, J.: Pharmazeutische Instruktionen in Ungarn aus dem XVIII. Jahrhundert. Österreichische Apotheker-Zeitung, 20., 845, 1966.

Összefoglalás

A gyógyszerek és gyógyszertárak ellenőrzésének Magyarországon régi hagyományai vannak. 13. századbeli oklevelek tanúsága szerint a középkorban a városi tanácsok felügyeltek a gyógyszertárakra. A Habsburg uralkodók idején ebben a vonatkozásban is az örökös tartományok jogrendjét terjesztették ki hazánkra. Jelenlegi ismereteink szerint az első ausztriai gyógyszerészeti rendeletet I. Ferdinánd császár bocsátotta ki 1564. január 12-én. 1723-tól a pozsonyi Helytartótanács, majd az 1770-es évektől kezdve a Generale Normativum Sanitatis értelmében az ezzel megbízott orvosok gyakorolták az ellenőrzés jogát.

A patikaellenőrzések gyakoriságáról és módjáról egy 1839-ben kiadott orvosdoktori disszertáció ad részletesebb tájékoztatást (Grünvald Pál: Dissertatio inauguralis de visitatione pharmacopoearum). 1850-ben a budai egyetemi nyomda kiadásában jelentek meg a főorvosok számára a gyógyszertárak ellenőrzésének irányelvei 20 pontba foglalva. Figyelemre méltó, hogy az Egészségügyi Minisztérium által előírt jelenlegi gyógyszertár-ellenőrzési jegyzőkönyv 29 kérdőpontja közül 10 csaknem szóról szóra megegyezik e több mint száz éves utasítás szövegével.

A ritka természeti adottságok alapján keletkezett gyógyforrások, gyógyiszapok széles körű felhasználásának gátat vet a helyhez kötöttség.

Ezen segítünk oly módon, hogy a gyógyiszapot kompresszekbe csomagolva a beteg otthonába visszük. A már jól ismert hévízi rádiumos iszapkompressz mellett, a gyógyszerárakban kapható:

MAROSI RÁDIUMOS ISZAPKOMPRESSZ

Az Országos Közegészségügyi Intézet vizsgálatai alapján a marosi gyógyiszapkompressz forgalomba hozatalát az Egészségügyi Minisztérium engedélyezte.

A vizsgálatok igazolták, hogy a marosi iszap hatásában azonos a hévízi iszapével.

A peloidok indikációs területe elsősorban a subacut és krónikus mozgásszervi folyamatok esetében van. Indikációs területe széles. Iszapkezeléseket alkalmazhatunk: arthrosisok, krónikus izom-, és perifériás idegbetegségek, arthralgiák, krónikus aethropathiák, M. Bechterew, fibrositisek, arthritis urica rohammentes időszakában, tendovaginitisek, posttraumás állapotok, baleseti sérülések utókezelésére.

Acut folyamatokban alkalmazásuk kontraindikált, mivel az intenzív meleghatás aktiválólólag hat a folyamatokra. Kontraindikált ezenkívül cardialis decompensatio, hypertonia, súlyos bőrbetegségek, nyílt sérülés, rosszindulatú tumor, láz, fertőző betegségek esetén.

SZTK terhére a szakrendelések minden megkötöttség nélkül rendelhetik.

A marosi iszapkompressz ötféle alakban van forgalomban, így számozás szerint az alábbi testrészekre aplikálható:

- I. sz. hát — váll, felkar, — mell.
- II. sz. derék — végtag.
- III. sz. lábfej — boka. (Csizma)
- IV. sz. kézfej — csukló.
- V. sz. has. (Főleg gynecológiai területen.)

**GYÓGYÁRUÉRTÉKESÍTŐ
VÁLLALAT**
Budapest

ADATTÁR

TÖRTÉNELMI ÉS IPARMŰVÉSZETI ÉRTÉKŰ GYÓGYSZERTÁRI BERENDEZÉSEK MAGYARORSZÁGI TOPOGRÁFIÁJA

VIDA MÁRIA

Európa városainak értékes művelődéstörténeti emlékei a régi gyógyszertárak. Egy részük múzeumokban lelt otthonra, más részük napjainkban is működő, régi hangulatot árasztó és a belépőben akaratlanul is tiszteletet keltő patika-interieur. Többek között Dubrovnikban, a bécsi Burgban, Innsbruckban, Velencében, Genovában, Firenzében, Heidelbergben, Münchenben, Zürichben, Rouenban láthatók szép régi patikák. Az orvos- és gyógyszerésztörténet tárgyi emlékeit bemutató múzeumok szegényes képet nyújtanának a gyógyszerészet emlékeit illusztráló officina- és laboratóriumberendezések, valamint a díszes állványedények, mozsarak, patikai cégeknek nélkül. Ezek őrzik a tulajdonképpeni képző- és iparművészeti értékű tárgyi emlékeket, ezért a múzeumügy fokozott figyelmet szentel megővésük érdekében.

A reneszánsz korszakot megelőző időszakból — adataink szerint — sem Európában, sem Magyarországon nem maradtak fenn patikaberendezések. Feltehetően nem is létezett ún. beépített állványzat hasonló stílusú táraasztallal. A korai idők patikáit ábrázoló olasz, német, francia könyvillusztrációkon egyszerű ácsolt polcokon állnak a díszes albarellók és csőröskancsók, ebből padig arra következtethetünk, hogy valószínűleg ilyen lehetett a patika. A beépített dolgozószoba — könyvszekrénnel — a reneszánsz korban jelenik meg, ezzel párhuzamosan alakult ki a mai értelemben vett officina-interieur képe. Egyik legszebb fennmaradt példája a reneszánsz korszak patikájának a dubrovnikai ferences kolostor múzeumában felállított festett olasz officina. A XIV. században az olasz bútorkat gipsz-stukkón alkalmazott élénk színű festéssel és aranyozással díszítették, ez főként Velencében terjedt el. A dubrovnikai patika a velencei hatás nyomán stukkóval bevont festett bútorzat, jellegzetesen reneszánsz márványozott hatású festéssel, keretes portréképekkel. Hazánkban is megmaradt egy későreneszánsz — fejlettebb, árnyékolt festési technikával készült — patikaberendezés, mégpedig a XVII. századból Vöröskő várában (ma: Csehszlovákia). Pálffy Miklós (meghalt 1671) középkori várát lakályos reneszánsz kastéllyá alakíttatta át, s ennek délnyugati szárnyában, az egyik boltíves helyiségben kapott helyet a gyógyszertár. A napjainkban múzeumi célt szolgáló vöröskői vár „házi” patikáját valószínűleg az ott tevékenykedő asztalosok készítették.

A XVII. században létesült patikák zömmel főúri alapításúak voltak, a XVIII. század közepén főleg az egyházi alapítású — és pedig elsősorban a jezsuita rend

kezdeményezésére — gyógyszerterek szaporodtak el. A rendházakban a fogadalmat tett egyháziakon kívül a kézművességhez is kiválóan értő laikus testvérek vettek részt az építkezésekben és a berendezések elkészítésében. A gyógyszerterek létesítése 1738 után kezdődött, Mária Terézia valamennyi vármegye területére felállítandó legalább egy patika ügyében kiadott rendelete, majd az Országos Egészségügyi Bizottság (Comissio in Re Sanitati Stabiliter Ordinata) felállítása nyomán.

A pozsonyi Erzsébet rendi apácák kórházi patikája

A hazai jezsuita patikák — főként a kőszegi — kis eltéréssel a grazi rendház könyvtárának bútorzata után készültek. A korszakból eredeti későbarokk bútorzat a mai Magyarország területén Kőszegen, Székesfehérvárott, Egerben, valamint a Felvidéken, a mai Csehszlovákia területén Trencsén és Kassa jezsuita patikája és a pozsonyi Erzsébet apácák kórházi patikája maradt fenn. Pozsonyban néhány éve restaurálták a „Salvator” elnevezésű — volt jezsuita —, napjainkban is működő gyógyszerteret, amely azonban már klasszicista Louis XVI stílusú bútorzat.¹ Az aranyozott oszlopfeszes, féloszlopokkal tagolt, felül ökörszemes ke-

¹ Nékám Lajosné: Régi magyar patikák. Bp. 1971. 28. p. — Nem említi, hogy nem jellegzetesen jezsuita barokk típusú berendezésről van szó. Időmeghatározása is téves; a bútorzat nem készülhetett a XVIII. sz. első felében, csupán 1780 körül.

retelésű és aranyozott faragványokkal díszített furnérozott állványzat előtt három kőoroszlán által tartott intarziás berakású táraasztal áll.

A nagyszombati egyetem Budára költözése (1777), ahol gyógyszerészképzés is folyt, a XVIII. század utolsó harmadában a polgári alapítású gyógyszertárak elszaporodását segítette elő. Míg az 1747. évi összeírások szerint Magyarországon mindössze 48 patika működött, a század végén már 193 létező gyógyszertárról tudunk. Ebből az időből az egyetlen megmaradt polgári patikaberendezés a

A pozsonyi Vörös Rák patika

debreceni Déri Múzeumban levő, 1771-ben alapított „Arany Egyszarvú” gyógyszer-táré. Az utóbbi évek restaurálásai során még két további festett barokk bútorzat került elő Kőszegen és Székesfehérvárott.

A XIX. század elején széles körben főként két irányzat virágzott: a század elején az új, a nagypolgárság ízlésének megfelelő reprezentatív *empire* stílus, amelyet 1820-tól a polgárság és a köznemesség körében népszerű *biedermeier* stílus váltott fel. Magyarországon általában az egyes korszakok stílusirányzata

nem jelentkezik tisztán, az időrendi eltolódások miatt gyakoriak az átfedések. Így a XIX. század első felében a klasszicista, empire és biedermeier stílus gyakran keverten jelentkezik. A reprezentatív jellegű empire patika legszebb példája a *pozsonyi Gyógyszerésztörténeti Múzeumban* bemutatott „Vörös Rák” officina-interieurje. A lakkozott fekete bútorzaton az empire és a klasszicista díszítésmód hazai együttes jelentkezését figyelhetjük meg. A klasszicizáló oszlopfejes díszítés mellett a táraasztalon és a felső párkányzat díszítményei az aranyozott női fej és kariatida figurák. Ebből a korszakból — az adattári közlés bizonyítása szerint — szép számban maradtak fenn hazánkban patikaberendezések.

SZEMLELET ÉS IRÁNYELVEK A RÉGI PATIKABERENDEZÉSEK FELMÉRÉSÉHEZ

A rövid stílustörténeti áttekintés igazolja, hogy napjainkban Európa egyes országaiban és Magyarországon egyaránt milyen jelentős iparművészeti — ezen belül bútorművészeti — értékkel bírnak a régi officina-berendezések. Az országos felmérésnek az egyszerű megyénkénti áttekintésén túl közvetlen célja az, hogy a hazánkban levő, még „lappangó” patikaberendezések felszínre kerüljenek. Nemcsak az előzőekben ismertetett stílusú bútorzatok megmentése fontos, hanem a XIX. század második felében kialakult eklektikus stílusnak megfelelő neoromán, neogótikus, neoreneszánsz stb. jellegű berendezések, majd a századfordulón kitejesedő új „modern” stílus, a szecesszió szellemében készült patika-bútorzatok is. A magyar gyógyszerészet fejlődése egészének bemutatására ugyanis igen alkalmas egy-egy korabeli iparművészeti értékű patika megőrzése vagy demonstrálása.

Magyarországon — az általános múzeumi jogszabályon kívül — 1965 óta miniszteri utasítás szabályozza az egész ország területére vonatkozóan a régi gyógyszerertári berendezések megóvási, ill. védelmi jogkörét is. Ennek értelmében az egészségügyi miniszter, egyetértésben a művelődésügyi miniszterrel a 19/1965. (Eü. K. 18.) EüM—MM sz. együttes utasítással mint alaprendelettel, az ezzel módosított korábbi, ill. az ezt követő kiegészítő jogszabályokkal az egészségügyi egész szakterületét — orvos- és gyógyszerésztörténet, általános egészségügy-történet — és valamennyi gyűjteményi ágazatát (múzeumi, könyvtári, levéltári) a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár gyűjtőkörébe és jogkörébe utalta. Ez tette lehetővé az elmúlt években néhány megyében gyógyszerésztörténeti szakgyűjtemények, ill. múzeumi egységként bemutatott gyógyszerertárak — összefoglaló elnevezéssel „patikamúzeumok” — létesítését. Természetesen e gyűjtemények létrehozásában jelentős szerepe volt a megyei szerveknek, elsősorban a gyógyszerertári központoknak, ill. múzeumoknak (funkciótól és felügyeletől függően). A Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár felismerve a gyógyszerertári berendezések védelme és az egyre növekvő betegellátás, gyógyszerertári forgalom között keletkezett ellentétet, igyekezett megfelelő megoldást keresni és javasolni. Az előterjesztett irányelveket — az Iparművészeti Múzeummal történt egyeztetés után — a Művelődésügyi Miniszté-

rium 67 144/67. szám alatt jóváhagyta és alkalmazásukhoz hozzájárult. Az 1968-ban kelt körlevél ennek alapján tájékoztatta a gyógyszerértári központokat és illetékes szerveket a védettségi lehetőségekről és az átalakítások engedélyezéséről. Lényegében ugyanezt tartalmazza, kibővített változatban az 1973. június 2-án szétküldött körlevél is, a részletezésre csupán a kérdés időszerűsége miatt volt szükség. (Antall József: Irányelvek a történelmi és iparművészeti értékű gyógyszerértári berendezések védelméhez. I—II. Gyógyszerésztörténelmi Diárium, 1973. 3—4. sz.) Ugyanis az 1970-es években fokozott mértékben vált aktuálissá a régi bútorzatok korszerű berendezésekkel való kicserélése, s ez teszi indokolttá az értékes régi anyag védelmét és a megszülető új külső megjelenésének igényesebbé tételét.

A Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár által kibocsátott körlevél védettségi szempontjainak figyelembevételével történt az adattári felvétel. Elsőként a budapesti, majd abc-betűrendben megyénként történik a múzeumi, ill. védett gyógyszerárak adatainak közzététele.

Az egyes megyéken belül a muzeális értékű patikák az alábbi bontásban kerülnek sorra:

- I. Múzeumi tulajdonban levő patikaberendezések
- II. Működő védett gyógyszerárak (helyszínen megőrzött és áttelepített berendezések)
- III. Ün. patikaházak (épületek, amelyekben egykor patikák működtek).

Ezen belül az egyes típusú berendezések felsorolása a bútor készítésének időpontja sorrendjében történik. A patika nevének megjelölése után zárójelbe jelenlegi felállítási helye kerül.²

MAGYARORSZÁGI MÚZEUMI, ILL. VÉDETT PATIKABERENDEZÉSEK BUDAPEST FŐVÁROS

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Köszegi jezsuita („Magyar Király”) patika
(Budapesti Iparművészeti Múzeum)

Lelt. sz.: 6000—6001.

Alapítás: 1744.

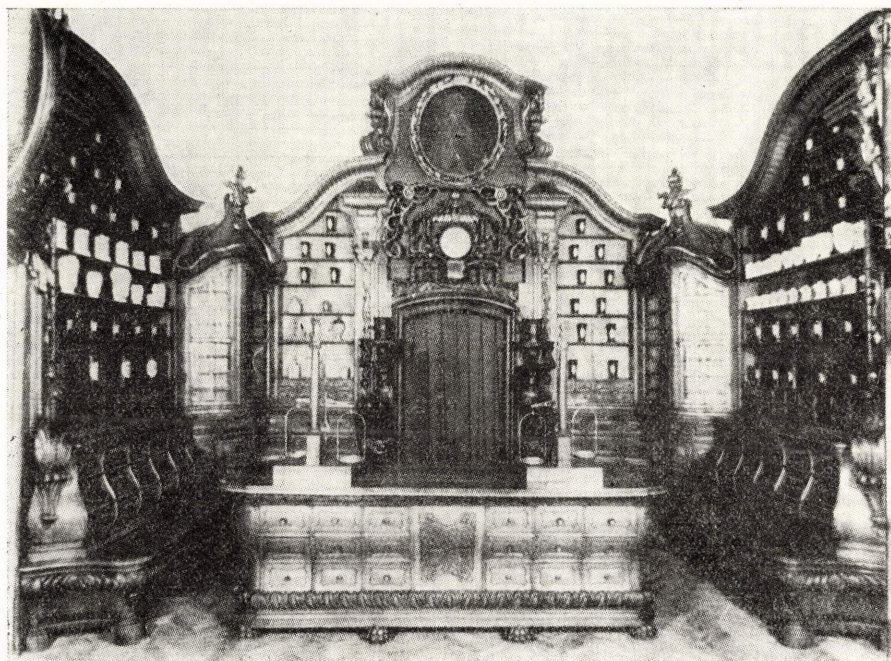
² A közlemény adatait a szerző részben a megadott szakirodalomból, az Iparművészeti Múzeum munkatársainak, a Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum védettségi nyilvántartásának leírásaiból; részben pedig a saját — helyszínen készült — jegyzeteiből merítette. Ha a helytörténelmi és szakmatörténelmi kutatók újabb adatokkal gazdagítják, illetve az esetleges hibás adatokat módosítják, köszönetet mondunk fáradozásukért.

Eredeti hely: Kőszeg, jezsuita rendház, majd Jurisich tér 9.

Alapító: jezsuita rend.

Épülete: Jelenleg a Vas Megyei Gyógyszerésztörténeti Szakgyűjtemény kiállítása.

Stílus, kor: barokk, 1744.

A kőszegi Magyar Király patika

Alkotó: Codelli József, Untersinger József, Steidner József

Anyaga: tölgyfa, diófa.

Leírása: Az Iparművészeti Múzeum I. emeleti kiállítási termében (alaprajza: $6,8 \times 5,1$ m), rabitzmásolattal fedett fiókboltozatos helyiségben van felállítva. (Később a Nagytétényi Kastélmúzeumban kívánják felállítani.)

A tölgyfa bútorkészlet egyes részeit sötétebb és világosabb diófa furnérozás borítja. Az „U” alakban felállított állványzat — mindhárom oldalon 1—1 ajtóval — hasábos lábakon áll, felette felnyitható paddal. Az alsó rész ívelő profilú fióksoros, pirosra festett gyógyszernevekkel, az állványzatot ívelő erősen tagolt párkány zárja le. Az ajtónyílások (2×1 m) felett faragott párkány- és füzérdíszes keretben olajfestmények vannak, középen sátoros tető alá helyezett óra felett „Magyar Király”-t, a későbbi elnevezést szimbolizáló festmény; alatta pedig az ajtónyílás két oldalán fején tálcát tartó szerezcsen figura áll. A beren-

dezés négy sarkában kidomborodó üvegajtós sarokszekrény a bútortól jellegzetesen barokk bútorrészlete. A tölgyfából és diófából faragott homlokzatán fiókos táraasztal (2,6 × 0,88 m; mag.: 0,9 m) állatmancsot utánozó lábon áll. Tartozékok: Ettl.: Mária gyermekével. Táblakép, XVIII. sz. 40-es évek. Ettl.: Sz. Kozma és Damján. Táblakép. XVIII. sz. 40-es évek. „Magyar Király” Olajkép. XIX. sz. közepe. Fatégely. XVIII. sz. közepe (157 db). Hordó. Habán, 1666. Táramérleg. 1672 (2 db) (lelt. sz. 6002, 6003) Albarello (4 db). Nove, XVIII. sz.³ Bencze J. örökösök tul. Irod.: Nékám Lajosné: A kőszegi patika. Bp. 1965. Nékám Lajosné: Régi magyar patikák. Bp. 1971. 19—21. p. Baradlai János—Bárony Elemér: A magyarországi gyógyszerészet története. Bp. 1930. 1. kötet. 212—213. p.

„Arany Sas” patika — Gyógyszerésztörténeli Múzeum
(Simmelweis Orvostörténeli Múzeum részlege)

Alapítás: 1687.

Eredeti hely: a mai I. ker. Dísz tér 1—2. sz. ház helyén nyílt meg, ahonnan még 1696 előtt a mai Dísz tér 6. sz. (Gombaszögi) házba, majd a mai Tárnok u. 16. sz. házba költözött. Ez utóbbi gótikus, XIV—XV. sz.-ban épült ház.

Alapító: Bösinger Ferenc Ignác.

Épülete: patikaház (I. Tárnok u. 18.), 1735—1754-től százhatvan éven át működött a patika. XV. sz., többször átalakítva, jelenlegi homlokzata 1820 körüli, klasszicista jellegű.

Gyógyszerésztörténeli kiállítás helye (1974).

Kiállítás címe: A reneszánsz és barokk korszak gyógyszerészete.

Kiállítás célja: Az egyetemes gyógyszerésztörténet bemutatása fejlődési folyamatában a XV. sz. végétől a XVIII. sz.-dal bezárólag. A reneszánsz korszakban válik ketté az orvos- és gyógyszerésztudomány, ekkor születik az önálló gyógyszerészet. Ennek nyomán a „vegyeskereskedelem” jellegű középkori patikával szemben megszületik a „modern” gyógyszertár.

Bútortartozékai: officina-interieur. Későbarokk. XVIII. sz. második fele. (Rekonstrukció. Kőszeg, „Szerecsen” patika festett barokk bútortáának eredeti részleteinek felhasználásával. Lásd Kőszegi Patikamúzeum.)

Receptszekrény. Diófa, XVIII. sz. Sakkmintás berakású — ajtón és tetején — furnérozott, négy kerek pogácsa lábon álló, kétajtós szekrény. Felső lapja felnyitható, álló íróasztalként használható; belül fiókos rendszerű. A-Z betűvel jelölve. (Lelt. sz.: 69.608.1) Lásd Pécs „Szerecsen” patika.

Egyéb tartozékok: Oroszlános állvány a budavári „Arany Sas” patikából (2 db). Vörösmárvány, XVII. sz. vége. Mozsár, XVIII. sz.

³ Nékám Lajosné: A kőszegi patika. Bp. 1965. — Az edények származását illetően közölt adat téves, mert az edények Szigetváry Ferenc közlése szerint csak az I. világháború alatt kerültek Magyarországra Olaszországból. Így semmiképpen nem tartoznak az eredeti edényzethez.

Irod.: Czagány István: Patikamúzeum a budavári volt „Arany Sas” gyógyszer-tárban. Műemlékvédelem, 1967. 3. sz.

Uő. A budavári „Arany Sas” patika. Comm. Hist. Artis Med., 44 (1978). 53—82.

Uő. Egy régi polgárház története: a budavári „Arany Sas” gyógyszertár. Természet Világa, 1973. 3. sz.

Vida Mária: A budavári „Arany Sas” patikamúzeum. Természet Világa, 1974. 8. sz.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 374—377. p.

A budai Arany Sas Gyógyszerésztörténeti Múzeum épülete

„Szent Lélek” patika
(Simmelweis Orvostörténeti Múzeum)

Lelt. sz.: 69.611.1.

Alapítás: 1786.

Eredeti hely: Bp. V., Majakovszkij (volt Király) u. 12. sz.

Alapító: Schwachhoffer Ignác, 1804—1845: Gömör Károly (bútorzat készítője). (A későbbi „Török” patika.)

Épület: Gömör-ház, patikaház. Klasszicista, épült 1812-ben, Pollack Mihály tervei szerint, a második emelet későbbi.

Stílus, kor: klasszicista-empire. 1813.

Alkotó: Pollack Mihály (?) tervezte, Rosznágel Márton asztalos készítette, Dunaizskey Lőrinc szobrász faragta a domborműveket.

Anyaga: diófa, aranyozott díszítés, feketére pácolt léckeretek.

Leírás: A bútort U alakban van felállítva ($8 \times 5,4$ m). Az egész állványzaton körbefutó profilrozott párkányzat, az aranyozott ökörszem lécdíszítés, valamint a párkányzatban a vályukban Hygeia fejekből, ill. lángoló vázából jobbra és balra futó lángokban, szőlőfürtökben végződő aranyozott empire indadísz egységessé teszi. Függőlegesen a fenti nyitott polcos és az alsó fiókos részt aranyozott rozettával díszített félpillérek tagolják. A két ajtó, ill. a négy tükrös szekrény tagozata feletti mélyedésben hat aranyozott faragott domborműjelnet látható (ún. „fabronz”). A jelenetek sorrendben: a beteggyógyítás, Hygeia, a vegyész, a gyógyszerész, Aesculapius és az orvostudomány jelképe. (Mérete: 18×86 cm). Sima, két részre tagolt táraasztal egészíti ki. ($2,05 \times 0,7$ m; mag.: $0,91$ m.)

Tartozékok: patikacéger (2 db). Olajfestmény, XIX. sz. második fele. (A volt „Magyar Korona” patika cégére.) (Lelt. sz. 69.609.1, 69.609.2.)

Irod: Voit Pál: Egy régi pesti patika. Bp. 1940.

Nékám Lajosné: I. m. 41–42. p.

Képek a gyógyítás múltjából. Comm. Hist. Artis Med., Suppl. 5. (1972), 60–61. p.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 379. p.

Megj.: a múzeum tulajdonában levő egyéb bútort: házi gyógyszerári szekrény. Tölgyfa, magyar, 1890 körül. (Lelt. sz.: 67.858.1.1–64.)

„Arany Oroszlán” patika (BTM Kiscelli Múzeum)

Lelt. sz.: 51.1250.1–433

Alapítás: 1794.

Eredeti hely: 1810-ig Kálvin tér és Kecskeméti u. találkozásánál, a Kecskeméti városkapu közelében levő házban működött.

Alapító: Landerer József.

Épülete: Ráth-ház, patikaház (V., Eötvös u. 2. sz.) Épült a XVIII. sz.-ban; átalakítva 1841-ben Hild József tervei szerint.

Stílus, kor: biedermeier, 1830 körül.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: cseresnyefa.

Leírás: Egyszerű, sima vonalú bútort, függőleges tagolást a korpuszok közötti lizénák biztosítják. Kevés díszítés, intarzia nélkül. A táraasztal két részből álló $2,28 \times 0,93$ m, ill. $2,5 \times 0,93$ m; mag.: $0,93$ m.)

Tartozékok: pénztárasztal. 1830 körül

Táramérleg (1 db). Sárgaréz, XIX. sz.

Ajtószárny, üvegezett (1 db). Cseresnyefa, XIX. sz.

Mozsár (2 db). Sárgaréz, XIX. sz.

Vasmozsár (1 db). XIX. sz.

Fedeles-hengeres edény. Porcelán. Bécs, XIX. sz.

(„Oroszlánfejes” copf stílusú kartus)

Üvegpalack (70 db). XIX. sz.

Irod.: Sztankai István: A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszerházakra vonatkozó adatok. Bp. 1935. 187—189. p.

Nékám Lajosné: I. m. 46. p.

Megi.: A múzeum tulajdonában levő egyéb részbútorzatok és tartozékok:

Cégtábla (2 db). „Nagy Kristóf” patika. Fa, 1840 körül.

Ajtószárny (2 db). „Nagy Kristóf” patika. Fa, 1840 körül.

Cégtábla. „Arany Sas” (később „Városi”) patika. Fa, 1830-as évek.

Ablaktábla (2 db). „Arany Sas” (később „Városi”) patika. Fa, olaj. 1830-as évek.

„Angyal” patika. Lásd Szabolcs-Szatmár megye. Nagykálló. Korányi Frigyes Emlékmúzeum.

Budapest külső kerületeiben még felmerült néhány helytörténeti értékű berendezés elhelyezésének lehetősége a kerületi múzeumi gyűjteményekben (Kispest, Kőbánya stb.).

II. Védett berendezés

„Magyar Király patika”

(Bp. XIII., Mauthner Sándor u. 174.)

Védettségi szám: Közp. nyt.

Alapítás: 1804.

Eredeti hely: V., József Attila u. 7.

Alapító: Spetz József.

Stílus, kor: biedermeier. 1840-es évek.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: dél-amerikai szantálfa. Topolyagyökér berakás.

Leírás: Az állványzat felső üveges része féloszlopokkal tagolt, alsó fiókos részen lizénákkal elválasztott, csúcsíves berakással díszített bútorzat; jobb és bal oldalon vízszintes kiugró párkány zárja le. Homloklapon üvegajtós táraasztalt középen rizalit díszíti.

Tartozékok: óra, kartuskeretben. XIX. sz. közepe.

Pénztárasztal. Diófa. XIX. sz. első fele

Than Mór (?): Sz. István (ovális). Olaj. XIX. sz. második fele

Kisasztal. Diófa. XIX. sz. közepe.

Támlásszék (2 db). Empire. XIX. sz. első fele

Karosszék (1 db). Louis XVI. Diófa. XIX. sz. eleje

Irod.: Sztankai István: I. m. 194—196. p.

Nékám Lajosné: I. m. 46. p.

„Szűz Mária Isten Anyja” patika

(Bp. V., Alpári Gy. u. 21.)

Védettségi szám: 86/23 142/1954

Alapítás: 1849.

Alapító: Holli János.

Épület: patikaház, „Zoltán” ház. Romantikus, 1847-ben építette ifj. Zitterbarth Mátyás.

Stílus: kor: későklasszicista (romantikus hatás). 1849.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: topolyagyökér.

Leírás: A bútortat díszes kiképzésű (5,6 × 5,6 m-es helyiségben): felül polcos, alul fiókos rendszerű állványzat pártázatos zárópárkánnyal van lezárva. Az utcái bejáratnál szemben levő sarokban tükrös szekrény tetején aranyozott lombok között óra van. A táraasztal homlokzata kétszárnyú üveglajtós.

Tartozékok: pénztárasztal. 1849.

Heinrich Ede (1819—1885): Szűz Mária, Magyarország védasszonya. Olajkép. XIX. sz. közepe. Hengeres, fedeles edényzet. Porcelán. Bécs, 1849. fatégelyek. XIX. sz. közepe.

Irod.: Nékám Lajosné: I. m. 47. p.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 384. p.

Sztankai István: I. m. 196—198. p.

Zakariás G. Sándor: Budapest. Magyarország műemlékei. 3. köt. Bp. 1961. 93. p.

A magyar festőművészet albuma. Bp. é. n. 76. p.

Éber László: Művészeti lexikon. Bp. 1926. 325. p.

Zádor Anna: Magyar művészet. 2. köt. Bp. 1964. 138. p.

„Kígyó” patika

(Bp. V., Kossuth Lajos u. 2.)

Védettségi szám: 8630—9005/1954

Alapítás: 1784.

Eredeti hely: 1899-ig a Kígyó tér I. sz. alatt működött, az épület lebontása után költözött mai helyére.

Alapító: Stehleng Károly.

Stílus, kor: neorokokó. 1870-es évek. (Az előtérben levő állványzat, három táraasztal.)

Szecesszió. 1899 körül. (Hátsó rész, galéria.)

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: jávorfa (neorokokó rész), fenyőfa (szecessziós rész)

Leírás: A korábbi neorokokó stílusú bútortathoz szecessziós kiegészítés került.

Az eltérő stílusok összehangolására a korábbi bútor furnérozását lefestették, ill. szecessziós díszítésekkel egészítették ki. Így nyerte a bútortat mai eklektikus képét. A függőleges tagolásra szolgálnak a korpuszok közötti csigafejes lizénák. Változatos képet nyújt a nyitott polcos, tükrös szekrény, ill. a faragott keretes nyitott szekrények váltakozása. A párkányzatot középen jellegzetes

rokokó csigavonalas palmettás faragás díszíti. A korábbi neorokokó bútort a félköríves sarokvitrinig — tetején cukorsüveges faragvánnyal — húzódik. Az eredeti két darabból álló táraasztal hasonló díszítésű az állványzattal: elől üvegajtós, hátul korszerűsített és modern technikai felszerelésekkel ellátott (forgókorong, lengőfiók stb.), tetejét veronai vörösmárványlap borítja. A hátsó tér bútorzata — a galéria és a pincejáró — szecessziós stílusú, XIX. század végi berendezés. A fehérre festett szecessziós bútorzathoz hasonlóan a korábbi bútor jávorfa furnérozását is fehérre festették. A díszítés a neorokokó bútorrészhez alkalmazkodva részben követi a csigavonalas díszítményeket, részben a szecesszióra jellemző bonyolult vonalvezetésű nagyméretű, növény-mintás faragásokkal díszített. A galérián két oldalt üveg- és betétes ajtók váltakoznak, középen fölül faragott, áttört vonulás díszítésű keretben kerek órával. Az erkélykorlát áttört kartus-faragványokból, köztük esztergályozott oszlopocskákból áll.

A bútort az mai állapotában a korszerűsített modern gyógyszerertárnak és a műemléki értékű bútortzatnak harmonikusan összehangolt szép példája. A bútort az kívülről megőrizte eredeti műemlékbútorzati képét, ugyanakkor hátulról — kívülről nem látható helyen — modern technikai berendezésekkel látták el. A patika jelenlegi formájában a legszebb és egyben a legforgalmasabb budapesti működő gyógyszerertár.

Tartozékok: kígyóemléma. Olasz, XVII. sz. (erkélykorláton). Táramérleg (2 db). 1870-es évek. (Most van feltárás alatt egy XVIII. századi szekrény, a korábbi berendezés maradványa?)

Irod.: Szentgyörgyi István: Gyógyszerészet és műemlékvédelem. A pesti Kígyó patika felújítása. Gyógyszerészet. 1970. 4. sz. 147—152. p.

„Római Császár” patika

(Bp. VIII., Mező Imre út 32.)

Védettségi szám: 8630—9095/54

Alapítás: 1784.

Eredeti hely: I., Fő u. 56.

Alapító: Kolb Bernát János

Épület: patikaház, klasszicista stílusú, 1820 után itt állt a patika.

Stílus, kor: eklektikus — neogótikus. XIX. sz. második fele.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: tölgyfa (fényezett és pácolt).

Irod.: Sztankai István: I. m. 163—164. p.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 379. p.

„Szent István” patika

(Bp. VII., Landler Jenő u. 17.)

Védettségi szám: 85 059/70

Alapítás: 1795.

Eredeti hely: II., Mártírok útja 19.

Alapító: Tóth Ignác.

Stílus, kor: eklektikus—neogótikus. 1899.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa és jávor (?)

Tartozékok: asztal. 1899.

irodabútorzat (szekrény, íróasztal, írópulpitus). Diófa, 1899.

Irod.: Sztankai István: I. m. 165—166. p.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 381. p.

„Arany Kereszt” patika

(Bp. V., Münnich F. u. 24.)

Védettségi szám: 8630—81152/56

Alapítás: 1888.

Alapító: Megyery Géza.

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1888.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: tölgyfa.

Tartozékok: faliszekrény. 1888. (irodahelyiségben)

karosszék (2 db). XIX. sz. vége

mérleg (3 db). XIX. sz. vége (Arany Kereszt emblémával)

üvegedény (135 db).

hengeres—fedeles edény. Porcelán. Cseh. XIX. sz. vége.

Irod.: Sztankai István: I. m. 199. p.

„Opera” patika

(Bp. VI., Népköztársaság útja 26.)

Védettségi szám: 66 487/67

Alapítás: 1888.

Alapító: Török Sándor

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1888.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: fenyőfa.

Tartozékok: galéria, csavart oszlopos lépcsőfeljáróval

ülögarnitúra (4 db támlásszék, 2 db karosszék). 1888.

fedeles edény. Porcelán. Zsolnay és Elbogen. XIX. sz. vége

üvegedények. XIX. sz. második fele.

Irod.: Sztankai István: I. m. 212. p.

„Szent Keresztély” patika

(Bp. VIII., Mátyás tér 3.)

Védettségi szám: 119 931/1958

Alapítás: 1881.

Alapító: Filo János

Stílus, kor: eklektikus. 1890.

Alkotó: Valnicsek Lajos (?)

Anyaga: tölgyfa.

Tartozékok: faliszekrény. 1890. (irodában)

íróasztal. 1890.

karosszék. 1890.

mérleg (3 db). XIX. sz. vége

porcelán és fa eredeti patikaedényzet

pénztárfülke. 1890. (officinában)

kisasztal. 1890. (officinában).

Irod.: Sztankai István: I. m. 239. p.

„Szerecsen” patika

(Bp. XIX., Vöröshadsereg útja 190.)

Védettségi szám: 47834/73

Alapítás: 1885.

Eredeti hely: Bp. V., Dorottya u. 9., majd 1899-től Dorottya u. 13.

Alapító: Pillich Ferenc

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. XIX. sz. vége

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: —

Irod.: Sztankai István: I. m. 199. p.

„Sas” patika

(Bp. IX., Üllői út 105.)

Védettségi szám: 47 468/73

Alapítás: 1887.

Alapító: Berthan Gyula

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz, koloniál jelleg. 1890 körül.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa (pácolt).

Tartozékok: pénztárasztal. Diófa, 1890 körül

esernyőtartó, tükrös felsőrésszel. Diófa, 1890 körül

asztal (1db) és szék (1 db). 1890 körül

táramérleg. Sárgaréz, XIX. sz. vége.

Irod.: Sztankai István: I. m. 240. p.

Megj.: 1972-ben Richter Gedeon emléktáblát helyeztek el az officinában.

„Szent László” patika

Védettségi szám: 47 318/73

Alapítás: 1885.

Eredeti hely: Bp. XIX., Vöröshadsereg útja 101.

Alapító: Beretvás Tamás

Stílus, kor: eklektikus, neobarokk jelleg. 1920 körül.

Anyaga: diófa, topolyagyöker és rózsafa berakás.

Leírás: Teljesen — ajtóval és kirakattáblákkal együtt — beépített officina. A tárasztal korábbi, neoreneszánsz (1885 körüli).

Tartozékok: várópad. Diófa, XX. század eleje.

Megj.: A berendezés későbbi felhasználásra átadva a Danubius Gyógyszálló Vállalatnak.

Irod.: —

„Oktogon” patika

(Bp. VI., Lenin krt. 61.)

Védettségi szám: 85 060/70

Alapítás: 1786.

Eredeti hely: A Tabánból került az I. ker. Attila út 51. sz. alá, 1924-től jelenlegi helyére.

Alapító: Beer József Kajetán

Stílus, kor: formalista neobarokk. 1924.

Alkotó: Kozma Lajos (?)

Anyaga: diófa.

Leírás: teljesen beépített, galériás officina.

Tartozékok: galéria (üvegajtós szekréneysor). 1924.
kisasztal. Diófa, 1924.

Bretschneider Kocsár: Hygeia és Aesculap. Falfestmény. 1936.

Irod.: Sztankai István: I. m. 205—207. p.

„Szent Ferenc” patika

(Bp. IX., Üllői út 59.)

Védettségi szám: 85 061/70

Alapítás: 1873.

Alapító: Landau Imre.

Stílus, kor: eklektikus. 1920 körül.

Alkotó: Kozma Károly (?)

Anyaga: diófa (pácolt).

Leírás: teljesen beépített galériás officina.

Tartozékok: galéria (beépített szekréneysor, erkélykorlát). 1920. Eeredetileg pácolt, jelenleg fehérre festett.

Irod.: Sztankai István: I. m. 248. p.

III. Patikaházak

(Ma már sem múzeumi jellegű, sem védett bútorkészlet nincs az épületben. Hosszú időn át működött gyógyszerár, ma már megszűnt.)

I. Dísz tér 13. „Udvari” (előbb „Fekete Sas”) patika.

Alapítás, alapító: 1761. Beer József Kajetán.

Épülete: 1761—1906 között állt itt a patika. Klasszicista homlokzat.

I. Dísz tér 15. Az előző patika költözött ide 1906 után.

Barokk, XVIII. sz. (Egykor a Semmelweis családé.)

I. Vám u. 7. „Szent István” patika.

Alapítás, alapító: 1795. Nagy Ignác.

Épülete: 1796-ban, a megnyitás előtt az új berendezés leégett, a patika később nyílt meg máshol. Copfstíliú, épült 1795—1805 között.

Lásd még „Szent István” patika.

V. József nádor tér 12. „Lipótvárosi” patika.

Alapítás, alapító: 1803. Meixner János.

Épülete: 1929-től működött itt. Épült Hild József tervei szerint 1823-ban klasszicista stílusban, később átalakítva neoreneszánsz stílusban.

V. Eötvös u. 2. „Arany Oroszlán” patika.

Alapítás, alapító: 1794. Landerer József.

Épülete: Ráth-ház, épült a XVIII. században, átalakítva 1841-ben Hild József tervei szerint.

Megj.: Lásd „Arany Oroszlán” patika. A bútorzat ma a BTM Kiscelli Múzeum tulajdonában van.

BÁCS-KISKUN MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

„Szentháromság” patika

(Kecskemét. Katona József Múzeum, raktár)

Lelt. sz.: n. j. 466

Alapítás: 1740 körül.

Eredeti hely: Vághy György orvos kézigyógyszertára.

Alapító: Baumgartner Ferenc (1766-tól önálló patika).

Stílus, kor: „parasztbarokk”. XVIII. sz.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: fenyőfa (festett).

Leírás: Két, ajtónyílással összekötött patikaszekrény. Felül ajtós megoldású, apáca-ráccsal borítva. A jobb oldali szekrényen az ajtó alatt két sor kis fiók: a bal oldalon lehajtható asztallap. A bútor pogácsalábakon áll, alsó részén ajtóbetétes. Az írópulpitus oldalon még egy kiegészítő, kihajtható tetejű kisszekrény. A bútor sarkai legömbölyített vonalúak, míg felül erősen profilírozott, szögletes ívű zárópárkány van. (Foto: SOM állandó kiállításon.)

Irod.: Lóránd Nándor: A gyógyszerészet és gyógyszertárak kialakulása Kecskeméten. Bács-Kiskun Megyei Kórház évkönyve, 1969. Kecskemét, 1969. 8. 193. Lóránd Nándor: Ismerjük meg megyénkben a gyógyítás kialakulásának történetét. Ua. 1970—1971. 383—400. p.

Kecskeméti Patikamúzeum

(Bács-Kiskun Megyei Gyógyszertörténeti Szakgyűjtemény)

Tulajdonjog: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum.

Fenntartó: Megyei Gyógyszertári Központ.

Helye: Kecskemét, Batthyány u. 7. (ideiglenesen).

Leírás: (a gyűjtemény állományában levő bútorrészletek).

„Isteni Gondviselés” patika. (Alapítás: Kiskörös. 1838. Matolcsi Lábás Ferenc)

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1890 körül.

Anyaga: festett tölgyfa.

Tartozék: tára mögötti korpusz (1 db), órával.

„Mevált” patika. (Alapítás: 1904. Kecskemét, Katona József)

Stílus, kor: szecesszió. XX. sz. eleje.

Anyaga: cseresznyefa.

Tartozék: üvegszekrény, félköríves vonalú (2 db)

üvegszekrény, felső rész

óra.

Megj.: A bútorzat többi része kihelyezve Nemesnádudvarra.

A szakszerűtlen átalakítás kirívó példája; így nem védhető.

„Isteni Gondviselés” patika. (Alapítás: 1887. Kecskemét, Bódogh Ferenc)

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1887.

Anyaga: tölgyfa (festett).

Tartozék: tükrös korpusz (1 db).

„Isteni Gondviselés” patika. (Alapítás: 1894. Harta)

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. XIX. sz. vége.

Anyaga: fenyőfa (festett).

Tartozék: korpusz (2 db), a többi elpusztult,

kistára.

*II. Védett berendezés**„Szentlélek” patika*

(Tataháza)

Védettségi szám: 47 691/73

Alapítás: 1835.

Eredeti hely: Bácsalmás

Alapító: Martinovics Aladár.

Stílus, kor: biedermeier. 1830-as évek.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa.

Leírás: Sima, egyszerű vonalú „U” alakban felállított bútorzat. Mindkét oldalon és középen fölül tükrösszekrény. Fölül sima, egyenes vonalú zárópárkány. A táraasztal homloklapja hármas osztású, oszlopfejes lizénákkal tagolt, üveglap betéttel.

Irod.: —

„Isteni Gondviselés” patika
(Szabadszállás)

Védettségi szám: 47 692/73

Alapítás: 1847.

Alapító: Martinovics Péter.

Stílus, kor: biedermeier. 1847.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa.

Irod.: —

„Szentlélek” patika
(Kecskemét, Batthyány u. 7.)

Védettségi szám: 47 580/73

Alapítás: 1847.

Alapító: Battlay János.

Stílus, kor: eklektikus—neogótikus. 1890-es évek.

Alkotó: Zimonyi (budapesti).

Anyaga: tölgyfa (pácolt).

Tartozék: laborasztal. XIX. sz. második fele (előző bútor).

Irod.: Lóránd Nándor: I. m.

„Mátyás király” patika
(Hetényegyháza, raktár)

Védettségi szám: 47 833/73

Alapítás: 1821.

Eredeti hely: Kecskemét. Szabadság tér 1.

Alapító: Hajagos András.

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1880-as évek.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa.

Irod.: Lóránd Nándor: I. m.

„Isteni Gondviselés” patika
(Császártöltés)

Védettségi szám: 47 710/73

Alapítás: 1833.

Eredeti hely: Kiskörös.

Alapító: Matolcsi László Ferenc.
Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1890 körül.
Alkotó: ismeretlen.
Anyaga: tölgyfa.
Megj.: Lásd Kecskeméti Patikamúzeum.

„Szentháromság” patika
(Borota)

Védettségi szám: 47 693/73.
Alapítás: 1819.
Eredeti hely: Kiskunhalas.
Alapító: Pöschl Ferenc.
Stílus, kor: eklektikus—neoklasszicista jelleg. XIX. sz. vége.
Anyaga: diófa.
Irod.: —

BARANYA MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

„Szerecsen” patika
(Pécs. Apáca u. 1.)

Védettségi szám: 863—679 198/52
(Múzeumi egységgé történő nyilvánítása folyamatban van.)
Alapítás: 1697.
Alapító: Seitz (Zeit) János.
Stílus, kor: neorokokó. 1897.
Alkotó: Hoffmann Károly műhelye, Wilhelm Ferenc.
Anyaga: tölgyfa, kerámia betétlapok.

Leírás: Sötétbarnára pácolt, rokokó faragványokkal gazdagon díszített bútortárgyat felül széles párkányszal zárja le, melyet a Zsolnay gyárban készült kerámia betétlapok díszítenek: fehér alapon színes virágok. Függőlegesen vágatos, felül és alul csigavonalban végződő faragványok tagolják. Az „L” alakban felállított bútortárgy sarkában beépített üvegajtó felett gazdagon faragott oromzati díszben kerámia oromlap van elhelyezve és a táraasztal mögötti ajtó fölött szintén kerámia betétlapon „Újra alapítva 1897” című felirat. A táraasztal az állványzatához hasonlóan faragásokkal, ill. kerámia betétlapokkal díszített.
(2 részből álló: 1,34 × 0,9 m; mag.: 95,3 cm).

Tartozékok: Kút. Zsolnay, XX. sz. eleje. (A két táraasztal között álló medence, felette elnyúló talapzaton sárgakötényes szerecsen figura.) Készítette: Zsolnay Gyula (?)
cégér Szerecsen figura (bejárat fölött) XX. sz. eleje
ülőke (2 db). 1897.

- táramérleg (2 db). XX. sz. eleje
 fedeles edény. Porcelán. Bécs
 fedeles edény. Kőcserep. Bistritz, XIX. sz. eleje
 kétajtós üveges szekrény. Pécs. 1840—1850. (Gyógyszertári Központban).
 Irod.: Nékám Lajosné: I. m. 54. p.
 Salamon Béla: A 10/2 számú — volt Sipőcz-féle — „Szerecsen” gyógyszer-tár története. Gyógyszerészeti Híradó. 1968. 2. sz. 17—26. p. (A MGYT Baranya Megyei Szervezetének Közleménye). v. ö.: SOM Adattár. Ltsz. 161—169.
 Megj. Receptszekrény. Dió, XVIII. sz. vége (korábbi bútortárból). Lásd „Arany Sas” patika — Gyógyszerésztörténeti Múzeum.

II. Védett berendezés

„Gránátalma” (volt irgalmasrendi) patika
 (Pécs. Marx út 2.)

Védettségi szám: 679/52

Alapítás: 1796.

Eredeti hely: Irgalmas rendház. Épült a XVIII. sz. elején.

Alapító: Irgalmasrend.

Stílus, kor: klasszicista, Louis XVI. 1796.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa.

Leírás: Az officina felül polcos, ill. üvegajtós állványzatát klasszicista ízlésű pilaszterek tagolják; felül rosetta, alatta hármass fejezettel. Felül egyenes vonalú párkányzat zárja le.

Irod.: Baradlai—Bársony: I. m. 223. p.

Megj.: Méregszekrény. XVIII. sz. (Janus Pannonius Múzeum tulajdonában, lelt. sz.: 52.1.1.)

„II. Lajos király” patika
 (Mohács. Dózsa György u. 44.)

Védettségi szám: 863—82 352/953

Alapítás: 1848.

Eredeti hely: Dózsa György u. 42.

Alapító: —

Épület: az eredeti hely patikaház. A pécsi püspök vadászháza volt, mielőtt patika lett. Épült a XVIII. sz.-ban. Jelenleg „török kávézó”.

Stílus, kor: biedermeier, neobarokk elemekkel. 1848.

Alkotó: pécsi asztalos (?)

Anyaga: cseresznyeafa.

Leírás: Az egyszerű, sima felületű furnérozott bútortárat függőlegesen lizénák, az ajtók jobb és bal oldalán klasszicista féloszlopok tagolják. Az alsó fiókos rész magas lábazon áll és lizénákkal osztott. A sima zárópárkányt körben

ökörsem keretelés díszíti; a táraasztal mögötti tükrös ajtó felett neobarokk jellegű oromzati díszben óra. A táraasztal lefelé enyhén karcsúsodik, homlok-lapján három sima betétlapban faragott rosetta.

Tartozékok: fatégelyek. XIX. sz. közepe.

Irod.: Nékám Lajosné: I. m. 49—50. p.

Megj.: fadombormű. II. Lajos holttestének megtalálása. (2 db) cégér XIX. sz. közepe. (Mohács. Kanizsai Dorottya Múzeum tulajdona.)

BÉKÉS MEGYE

Nincs védett berendezés.

BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

II. Védett berendezés

„Oroszlán” patika
(Gönc. Rákóczi út 68.)

Védettségi szám: 85 603/70

Alapítás: 1855.

Eredeti hely: a lebontott, volt Patika közben.

Alapító: Kozmáry Zoltán.

Stílus, kor: empire. XIX. sz. közepe.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: fenyőfa, tiszafa berakás.

Leírás: A téglalap alakú helyiségben felállított bútorzatot függőlegesen feketére pácolt féloszlopok tagolják, aranyozott klasszicizáló oszlopfejezetekkel, ill. lábazattal. A felső részt határoló zárópárkányon ökörszemes lécsor keretelés fut körbe. Az alsó rész tagolására élére állított rombusz intartizával díszített lizénák szolgálnak. A táraasztal hasonló három lizénával tagolt téglalap alakú bútor.

Irod.: —

„Arany Sas” patika
(Miskolc. Ady Endre u. 24.)

Védettségi szám: elj. alatt

Alapítás: 1760.

Alapító: —

Stílus, kor: eklektikus. XIX. sz. vége.

Alkotó: —
Anyaga: —
Irod.: —

„*Arany Szarvas*” patika
(Miskolc. Szabadság tér 2.)

Védettségi szám: elj. alatt
Alapítás: 1676.
Alapító: —
Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1880 körül.
Alkotó: —
Anyaga: —
Irod.: —

„*Kígyó*” patika
(Miskolc. Széchenyi u. 33.)

Védettségi szám: 86.455/1969.
Alapítás: 1803.
Alapító: —
Épület: Volt „Három Rózsa” Szálló. Épült 1880 körül, eklektikus stílusú.
Stílus, kor: szecesszió. XX. sz. eleje.
Alkotó: —
Anyaga: —
Irod.: —

CSONGRÁD MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

II. Védett berendezés

„*Isteni Gondviselés*” patika
(Szatymaz)

Védettségi szám: 47 382/73
Alapítás: 1812.
Eredeti hely: Szeged.
Alapító: Remold Jakab.
Stílus, kor: utóbiedermeier—neorokokó. 1870-es évek.
Alkotó: ismeretlen.
Anyaga: cseresznyefa, rózsafa berakással.
Irod.: Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 299. p.
Reizner János: Szeged története. 3. köt. Szeged, 1900. 211. p.

„Megváltó” patika

(Szentés. Kossuth u. 12.)

Védettségi szám: 47 394/73

Alapítás: 1842.

Alapító: Ihász Nándor.

Stílus, kor: biedermeier (?). XIX. sz. közepe.

Leírás: Csak a táraasztal maradt meg. Kifelé domború vonalú, nem furnérozott, fekete pácolt oszlopokkal tagolt, a belső része nem eredeti. Feltételezhető, hogy csak a század végén készült.

Irod.: —

„Kígyó” patika

(Kübekháza)

Védettségi szám: 47 351/73

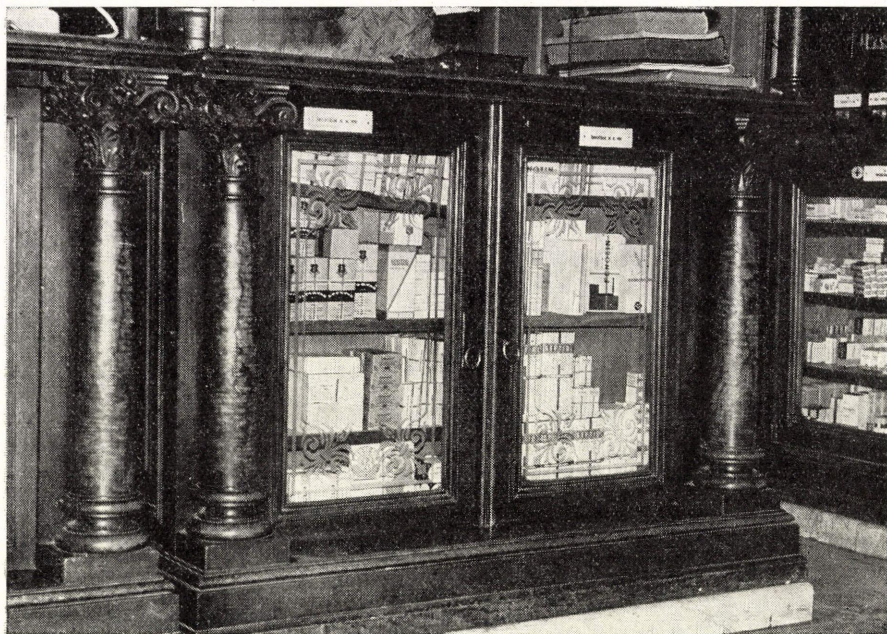
Alapítás: 1874.

Eredeti hely: Szeged, Klauzál tér 3.

Alapító: Kovács Albert

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1880-as évek.

Alkotó: ismeretlen.

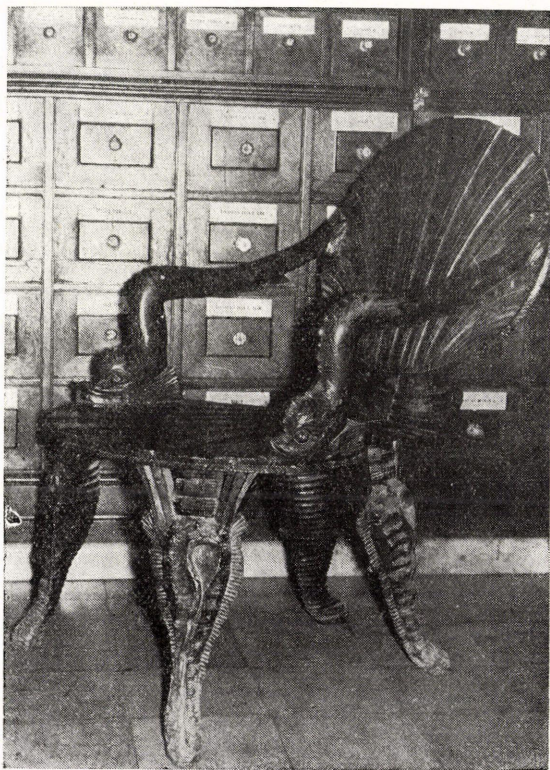
A kübekházi Kígyó patika táraasztalának egyik részlete

Anyaga: tölgyfa.

Tartozékok: irodaszekrény. Tölgyfa, 1880-as évek.

Megj.: Elhelyezése nem megfelelő!

Szék a kübekházi Kígyó patikából

FEJÉR MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

„Fekete Sas” patika

(Fejér Megyei Múzeumi Igazgatóság. Patikamúzeum. Március 15. u. 9.)

Védettségi szám: 5886/1950

Lelt. sz.: 74.1.1—3., 74.2.1.

Alapítás: 1746.

Eredeti hely: jezsuita rendház.

Alapító: jezsuita rend (1773-ig)

Walter Ferenc

Épület: másodlagos elhelyezése patikaház. 1776 után költözött ide és vette fel a „Fekete Sas” nevet. Épült a XVIII. sz.-ban, a XIX. sz. végén átépítették. Stílus, kor: barokk. 1757.

Alkotó: Paumgartner Bernát, Codelli József.

Anyaga: tölgyfa, bolognai kréta díszítés.

Leírás: A bútorzat az officina mind a négy fala mentén húzódik. A felső nyitott polcos részt gazdagon faragott makkos és leveles díszítmények emelik ki, amelyek szürkésfehér színű bolognai krétából készültek, aranyozott részletekkel. Az állványzaton körbe erősen profilozott párkányzat vezet, alul áttört makkos-leveles díszítménysorral, a zárópárkány hullámszóvonalban fut körbe. Az ajtónyílások jobb és bal oldalán gazdag faragású oszlopfejes lizénák díszítik az ajtókereteket. Az alsó rész felnyitható padnak kiképzett és fióksoros. Tárasztal korabeli nincs.

Tartozékok: tárasztal. XIX. sz. első fele. Empire stílusú, patkó formájú későbbi bútor. A két végén dór oszlopos kékre festett fülkében klasszicista stílusú Hygeia és Aesculap szobor áll

officina bútor. XVIII. sz. Márványozott, szürkés festésű barokk állványzat, az egyes fiókokon kartussal

barokk óra. Áttört, faragott kartusban

prés. XVIII. sz.

mozsár. Réz, 1752.

fatégely. (160 db). XVIII. sz. közepe.

Irod.: Nékám Lajosné: A székesfehérvári „Fekete Sas” gyógyszerár. Alba Regia évkönyv 1966. Székesfehérvár, 1966. 101—110. p.

Nékám Lajosné: I. m. 21—24. p.

Fitz Jenő: Székesfehérvár. Bp. 1957. 51. p.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 211—212. p.

Megi.: a régi officina helyiségben fel nem tárt freskó van.

II. Védett berendezés

Nincs.

GYŐR-SOPRON MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

„Széchenyi” (volt jezsuita) patika
(Győr. Széchenyi tér 9.)

Lelt. sz.: IP 65.207.1—2.

Alapítás: 1654.

Alapító: jezsuita rend.

Épülete: a bencés rendház délnyugati sarkában felállított patika az ún. régi „Gyógyszertárház” nevet viseli. A rendház 1651—1667-ig épült.

Hazai legszebb belsőépítészeti officina-műemlék. Boltíves, rokokó stukkódíszes mennyezetét öt freskó díszíti: középen „Mária mennybemenetele”, négy

A győri Széchényi patika egyik freskója

sarokban 1—1 gyógynövényt ábrázoló falfestmény. Az ovális keretben levő stukkós angyalfigurák az egyes évszakokat szimbolizálják. A táraasztal mögött fenn, két angyalfigura falkeretet tart. A gazdagon díszített mennyezet mélyen belenyúlik az oldalfalakba.

Stílus, kor: rokokó. XVIII. sz.

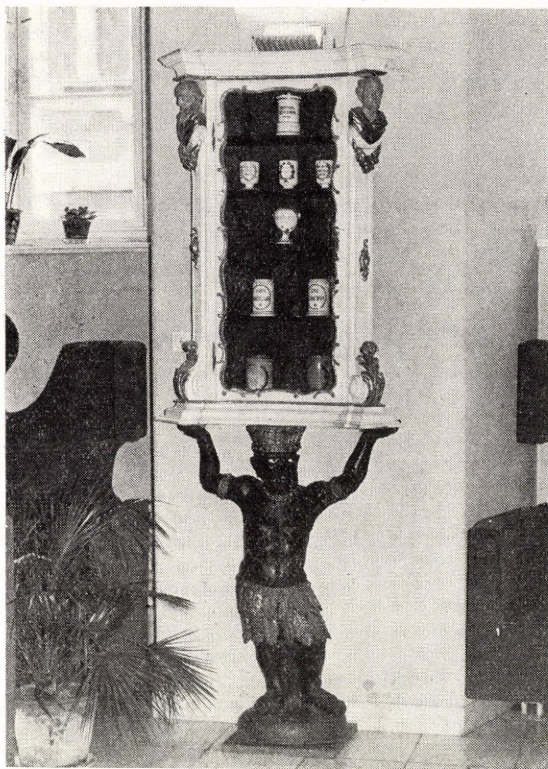
Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: fenyőfa (festett).

Leírás: Az eredeti bútorból két rokokó stílusú üveges, egyajtós patikaszekrény — vitrin — maradt meg. A szekrényeket talpazaton álló, festett, tölgyfaleveles köténnyel és koronával, néger figura tartja. A fehérre festett szekrény-

kék jellegzetesen csigavonalas aranyozott díszítésűek. A felső részen, a párkány jobb, ill. bal oldalán egy arab és egy görög faragott szakállas fej látható, melyek az arab és a görög medicinát szimbolizálják. A vitrinek az officina két oldalát díszítik.

A győri Széchényi patika egyik szekrénye

Tartozék: barokk ihletésű modern patikaberendezés. Tervezte Mezei Gábor 1971-ben. A diófa furnérozású bútorzat a patika egyik régi elnevezését követve „stilizált” angyalfej és szárny kiképzésű. A táraasztal mögötti művelurral borított állványzat alulról felfelé kisebbedő fióksorokból áll; közepén szárnyasangyal-szerű nyitott ajtónyílással. A három részből álló táraasztal művelurborítású; elől és tetején üveglappal borított, lépcsőzetes kiképzésű.

Egyéb tartozékok: muzeális értékű: Széchényi György püspök. Olajkép. XVII. sz. vége. Mozsár. XVII. sz. fajansz, fa, üveg patikaedények.

Modern jellegű: várópad (2 db), művelur, 1971.

pénztáraasztal, 1971.

kiállító helyiség bútorzata (üvegajtós szekrény, 3 faliszekrény, 2 tárló, 2 támlásszék).

Kiállítási tárgyak (edények, gyógyszerlátori eszközök, könyvek stb.) részben a győri Xantus János Múzeum, részben a budapesti Semmelweis Orvostörténeti Múzeum tulajdona, továbbá a Bencés Rend letétje.

Megj.: Az ország egyetlen olyan gyógyszerlátori, amelyik kettős funkciót lát el. Egyrészt működő patika, másrészt patikamúzeum.

Fenntartó: Győr-Sopron Megyei Gyógyszerlátori Központ.

„Angyal” patika — Patikamúzeum

(Sopron. Liszt Ferenc Múzeum részlege)

Fenntartó: Győr-Sopron Megyei Gyógyszerlátori Központ, Liszt Ferenc Múzeum
Lelt. sz.: —

Alapítás: 1601 körül.

Eredeti helye: Sopron. Beloiannisz tér 2.

Alapító: Marb Tóbiás.

Épület: Patikaház, 1646 óta működött a patika az épületben. Épült 1656—1658 között lábasházként, ez a XVIII. sz.-ban lett megszüntetve. 1850-ben ismét átalakították. A helyreállítás a XVII. századi jelleg szerint történt 1966—1967-ben.

Stílus, kor: klasszicista. XIX. sz. első fele.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa.

Leírás: Sima, egyszerű vonalú „U” alakban felállított állványzat. A nyitott polcok között klasszicista jellegű féloszlopok vannak, felül egyszerű, nem nagyon tagolt zárópárkánnyal. A táraasztal homlokfalán üvegajtós, tetejét márványlap borítja.

Tartozékok: A kiállítás a megye területéről származó tárgyi és dokumentációs anyagot mutatja be külön tárlókban. Az officina interieurben kapott helyet az „Angyal” patika eredeti bécsi porcelán edényzete és angyalfejes díszítésű üvegei. Itt van továbbá a későbbi soproni patikák (Megváltó, Arany Kereszt) edényzete.

egyéb fontosabb muzeális értékű kiállítási tárgyak: Dorfmeister: Sz. Damján és Kozma. Olajkép, XVIII. sz. (az „Oroszlán” patikából)

habánhordó. 1666. (volt kőszegi jezsuita patikából)

mozsár. Bronz, 1771. (soproni „Oroszlán” patikából)

Irod.: A soproni múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye. Győr-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet kiadványai. 1968. 4. sz. 64. p.

II. Védett berendezés

„Arany Sas” patika

(Győr. Kossuth Lajos u. 20.)

Védettségi szám: 81 574/1960

Alapítás: 1767.

Alapító: —

Épület: patikaház, épült 1890 körül.

Stílus, kor: biedermeier. 1850-es évek.

Alkotó: győri asztalosmester.

Anyaga: diófa.

Leírás: Vastag diófurnérral borított egyszerű, sima vonalú állványzat. Az officina egyetlen díszé a táraasztal. A homoklapján levő betétlapokat lizénák választják el egymástól, rozetta intarziás díszítésű.

Tartozékok: íróasztal. Diófa, 1850 körül. Átalakítva: XIX. sz. vége

ajtókeret (1 db) 1850 körül

utcai portál. XIX. sz. vége

mellszobrok (6 db). XIX. sz. vége

Aesculap szobor, aranyozott, XIX. sz. vége

edényzet (porcelán, fa) XIX. sz. közepe.

Irod.: —

„Segítő Mária” patika

(Mosonmagyaróvár. Lenin út 85.)

Védettségi szám: 86 159/1959

Alapítás: 1690.

Alapító: —

Épülete: patikaház, épült 1690-ben.

Stílus, kor: empire. XIX. sz. 30-as évek.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: cseresznyefa.

Leírás: A bútortzat bolthajtással összekötött helyiségben áll. Így az előtérben 1—1 különálló állványzat, a háttérben kétajtós szekrény és jobbra, ill. balra — két boltszakasz szélességében — váltakozva fiókos, polcos és üvegajtós szekrény van. A függőleges tagolásra szolgálnak a korpuszok közötti feketére pácolt féloszlopok, vízszintesen szintén fekete zárópárkánnyal tagolva. Az állványzat magassága a bolthajtást követve nem egyforma. A táraasztal elől üvegajtós, két szélén féloszlopokkal díszített, hasábos lábazattal. (2,4 × 0,94 m; mag.: 0,94 m).

Tartozék: íróasztal. XIX. sz. közepe

ajtó, 1—1 aranyozott arcképes emblémával

kézimérleg, néhány edény. XVIII—XIX. sz.

Irod.: Nékám Lajosné: I. m. 46. p.

„Oroszlán” patika

(Sopron. Lenin krt. 29.)

Védettségi szám: 162—S5—1/1951

Alapítás: 1646 körül.

Alapító: Becher Márton.

Épülete: patikaház, ahol 1724 óta állt a gyógyszerértár. Épült a XVIII. sz. második felében.

Stílus, kor: neorokokó. 1878.

Alkotó: Martynek tervei alapján Feud János és Miskivetz Gyula asztalosok.

Anyaga: —

Tartozék: portálé. Zsolnay, XX. sz. eleje (oszlopfejes lizénák, oroszlánkép).

Irod.: A soproni múzeum gyógyszerészeti gyűjteménye. Győr-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet kiadványai. 1968. 4. sz. 64. p.

„Széchényi” (volt jezsuita) patika. Lásd múzeumi tulajdonban levő berendezésnél.*III. Patikaház*

Sopron. Alsókapu u. 3. sz. „Magyar Korona” patika.

Alapítás: 1769; alapító: Herbst János, 1773—1866 között működött itt. Rokokó stílusú, 1773-ban épült ház, a sarkon Keresztelő Sz. János szobor (1775).

Mosonmagyaróvár. Malinovszkij út 2. sz. „Segítő Mária” patika.

Épült 1820 körül, kalasszicista stílusban. A patika 1820 után, a század végéig itt működött.

HAJDÚ-BIHAR MEGYE

*I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés**„Arany Egyszarvú” patika*

(Debrecen. Déri Múzeum)

Lelt. sz.: IV. 1905.158.1—4.

Alapítás: 1772.

Eredeti hely: Debrecen. Kossuth Lajos u. 8.

Alapító: Zeininger Antal

Stílus, kor: rokokó. 1772.

Alkotó: ismeretlen, festmények egy része: olasz vándorfestő (?)

Anyaga: fenyőfa (festett).

Leírás: a bútortzat a múzeum kis, négyzet alaprajzú helyiségében nyert elhelyezést. A bútor provinciális ízlésű, rokokó idill hangulatát árasztja. A szekrények ajtószárnyait színesen festett zsánerjelenetek díszítik. A kis boltíves hátsó fül-

kében a közepén hátranyúló ajtón Hygeiát és Aesculapot ábrázoló festmények láthatók. Az ajtótól jobbra és balra falbaépített polcos szekrények támláira élénk színűre festett jeleneteket festett egy feltehetően olaszos iskolázottságú vándorfestő. Az egyik enyelgést ábrázol „La Virgilia” felirattal; a másik kertben tevékenykedő férfiakat „L’Adolescenza” felirattal. Hármass ívelésű dobogón

Az Arany Egyszarvúhoz címzett debreceni patika a Déri Múzeumban

jobb, ill. bal oldalon egy-egy simára pácolt táraasztal áll; homloklapján rokokó keretelésű betétlappal.

Tartozék: szemöldökkő. Z. A. monogrammal, 1773-as évszámmal

cégér. „Arany Egyszarvú” embléma. 1772-es évszámmal

kovácsoltvas munka

díszes kovácsoltvas rács. 1773 (a hátsó helyiség boltívében)

eredeti edényzet (fatégelyek, fajansz hasas körteedények, talpas kehely alakú üvegedények, üveglombikok, famozsarak, lepárlók, dörzsedények stb.) XVIII.

sz. vége

mozsár, kétfülű. Felirata: Franz Antoni Zeininger 1772.

Irod.: Halmai János: Gyógyszertár az „Arany Egyszarvúhoz” Debrecenben. Comm. Hist. Artis Med., 5 (1957). 175—197. p.
Nékám Lajosné: I. m. 32—34. p.

II. Védett berendezés

Nincs.⁴ Újabban felmerült egy-két XIX. sz.-i bútortzat védelmének lehetősége.

HEVES MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Telekessy (jezsuita) patika
(Eger. Dobó István Múzeum)

Lelt. sz.: 1968/5—9., 387., 389., 391., 393., 394. (gysz.)
Alapítás: 1713.

Eredeti hely: Eger. Széchenyi u. 14. sz., majd 16. sz.

Alapító: jezsuita rend, Telekessy István püspök adományából.

Épület: eredeti elhelyezés a jezsuita rendházban (Széchenyi u. 15.) az északi szárnyban, kiskapuval az utcára. A Csiky Sándor utcai bejáratot két 1800 körül készült dombormű díszítette, melyeket az 1960 körül végzett tatarozáskor elpusztítottak. Az egyik a gyógyszerkészítést szimbolizálja, füstölő kemence, retorta és lombik mellett két puttó; a másik a gyógyszergyűjtést: húsos, leveles fákról gyógyleveleket gyűjtő két puttó. A rendházat 1700-ban kezdték építeni, majd a Rákóczi-szabadságharc félbeszakította az építkezéseket, így csak 1727-ben fejezték be. 1900—1902 között Alpár Ignác teljesen átépítette.

A patika 1795-től Spetz József tulajdona, 1812—1900 között a Széchenyi u. 16. sz. alatt működött. A patikaház (Spetz-ház) épült 1812—1814-ben, Povolni Ferenc tervei szerint. 1900 körül költözött a Széchenyi u. 14. sz. alá. Építette Franz József 1763-ban.

Stílus, kor: barokk, rokokó. 1745—1746 körül.

Alkotó: Ginczl Albert, Strassalovszky János, Simon Ferenc.

Anyaga: tölgyfa, aranyozott díszítéssel.

Leírás: A bútortzat „U” alakban felállított: hátul középen — két ajtó között — önálló, ill. jobb és bal oldalon összefüggő tagozattal. Az alsó fióksoros rész erősen hullámosított profilú. Az ajtónyílások két oldalán csigavonalban kun-korodó végű aranyozott oszlopfejes vájatos lizénák tagolják függőlegesen az állványzatot. A bútortzat felső peremét erősen profilozott, kiugró párkányzat zárja le, alatta korpuszonként aranyozott csigavonalas-leveles, palmattás át-

⁴ Nékám Lajosné: I. m. 47. p. — Debrecenben, Nádudvaron, Szolnokon említ biedermeier patikabútortzatot, amelyek az utóbbi években berendezésfelújítás miatt elpusztultak.

tört faragott díszítés. A bejárati oldalon hasonló szerkezetű üvegajtós szekrény áll: felül domború, alul erősen homorú vonalú hullámos homlokfelülettel. Alul körben — hasonlóan a kőszegi és székesfehérvári jezsuita patikához — felhajtható pad van. A hasáb alakú táraasztal kívül üvegajtós, középen a betétlapon Telekessy püspök festett címerével.

Tartozékok: ülőke (2 db). Tölgyfa, XVIII. sz. közepe
faedényzet. XVIII. sz. közepe.

Irod.: Nékám Lajosné: I. m. 24—27. p.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 210. p.

Eger város műemlékei. Bp. 1972. 527., 551. p.

Nagy Árpád: Az egri volt jezsuita („Magyar Király”) patika története, 1713—1773. (Archívum.) A Heves megyei Levéltár Közleményei. Eger, 1973, 31—42.

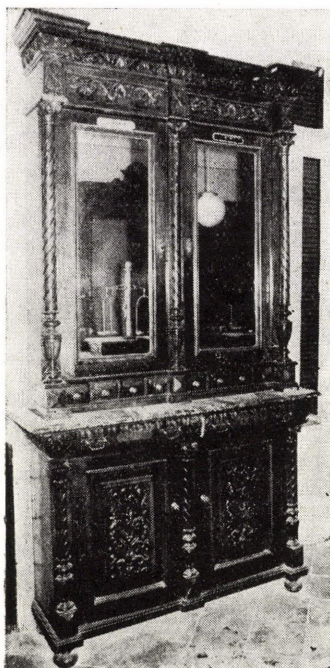
„Órangyal” patika

(Eger, Almagyar u. 1.)

Lelt. sz.: —

Dobó István Múzeum tulajdona. Múzeumi „másolati bolt”.

Alapítás: 1897.

Az egri Órangyal patika berendezésének részletei

Alapító: Nagy Imre.

Épülete: XVIII. században épült, XIX. sz. végén eklektikus homlokzatot kapó épület.

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. XIX. sz. vége.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: tölgyfa, mahagóni részletekkel.

Tartozékok: mérleg, faragott postamen. (2 db) XIX. sz. vége

íróasztal. XIX. sz. vége

cégtábla. XIX. sz. vége.

Irod.: —.

II. Védett berendezés

„Gránátalma” (volt irgalmasrendi) patika

(Megyei Kórház. Eger. Markhót Ferenc u. 1—3.)

Védettségi szám: 863—1996/1953

Alapítás: 1728.

Alapító: irgalmasrend.

Épülete: A volt irgalmasrendi kórházban működik alapítástól. Épült 1726 körül, Battista Carlone tervei szerint, kibővítve 1843-ig.

Az officina boltíveiben gyógynövényeket és tájképeket ábrázoló festményeket festettek a XIX. sz. végén.

Stílus, kor: empire, klasszicista elemekkel. 1830 körül.

Alkotó: egri asztalos (?)

Anyaga: tölgyfa, ébenfa díszítéssel.

Leírás: Az officina boltíves helyiségben áll (10 × 5 m; mag.: 2,85 m). Az állványzatot függőlegesen aranyozott, korinthosi oszlopféjes lizénák tagolják. A bejárati ajtók felett profilált timpanon van, a középső ajtó felett óra. Felül körben széles párkány zárja. A táraasztal két egyforma téglalakú, fekete—szürke márvánnyal borított, elől üvegajtós kiképzésű részből áll. Akantuszlevelek és kannelurált félpillérek díszítik.

Tartozékok: iker táramérleg (2 db), Aesculap és Hygeia szobrokkal. XIX. sz. közepe

mozsár. Felirata: „Sub provisoire R. Fr. Adalberto Való, 1855”

óra. Joseph Stanzl műve. XIX. sz. közepe

eredeti üveg- és faedényzet.

Irod.: Nékám Lajosné: I. m. 42—43. p.

Ringelhann Béla: Az egri megyei kórház. Az egri múzeum évkönyve IV. Eger, 1966. 189—216. p.

Eger város műemlékei. Bp. 1972. II. 389—390. p.

Baradlai János—Bársony Elemér: I. m. 219—220. p.

„Kígyó” patika

(Csány)

Védettségi szám: 86 275/60

Alapítás: 1840.

Eredeti hely: Eger. Dobó tér 2.

Alapító: —

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1880 körül.

Alkotó: egri asztalos (?)

Anyaga: tölgyfa.

Tartozékok: óra (beépítve)

irodaberendezés (szekrény, íróasztal). 1880 körül

fedeles-hengeres edény (36 db). Porcelán. 1880 körül. Eger város címerével díszítve.

Irod.: —

KOMÁROM MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

II. Védett berendezés

Nincs.

III. Patikaház

Komárom. Széchenyi tér 25. „Szerecsen” (Rochlitz) patika.

Alapítás: 1770 előtt, jezsuiták.

Copf stílusú, épült 1780 körül.

NÓGRÁD MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

II. Védett berendezés

Nincs.

III. Patikaház

Szirák. Petőfi Sándor u. 68. „Remény” patika.

Alapítás: 1829.

Romantikus stílusú, épült 1860 körül.

PEST MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

II. Védett berendezés

„Madonna” patika
(Dunabogdány)

Védettségi szám: 47 353/73

Alapítás: 1907. A patika már a XIX. sz. második felében működött a visegrádi patika fiókgyógyszertáraként.

Eredeti hely: ismeretlen, valamelyik budapesti drogéria vagy patika.

Stílus, kor: second empire. 1870-es évek.

Anyaga: fenyőfa (feketére festett és aranyozott részletek).

Leírás: Aranyozott és festett faragványokkal gazdagon díszített bútorzat. Az egyes korpuszok közötti csigavonalban végződő lizénákat felül féltestű angyalfigurák díszítik: feketére festett aranyozott hátracsapott szárnyas angyalok. Az egyik valószínűleg központi helyet díszítő állványon az angyalfigurák között sima, fekete fafelületen aranyozott „faun” fej dombormű faragvány látható, aranyindás ornamentikás keretben; alatta tükrösszekrénnel. Az övpárkányt aranyozott karmos előre ívelő állatlábak tartják, közöttük aranybetétes keretben empire indaminta. A táraasztalt lizénák három mezőre osztják: a két szélsőn aranyozott ornamentális indadísz, középen — a tükrös korpuszon látható — „faun” fej dombormű ismétlődik.

Tartozék: nincs.

Irod.: —

„Megváltó” patika
(Abony)

Védettségi szám: 47 469/73

Alapítás: 1930.

Alapító: Csemiczky Frigyes.

Stílus, kor: modern funkcionalista. 1930.

Alkotó: Csemiczky Tihamér tervei alapján kivitelezte Valnicsek Béla és Fia Bútorgyár.

Anyaga: kaukázusi diófa.

Irod.: —

Megj.: Az officina berendezést Csemiczky Tihamér (1904—1960) gyógyszerész, grafikus és festő tervezte; ezért került védettségi alá.

III. Patikaház

Vác. Március 15. tér 9. sz. Volt irgalmasrendi Kórház.

A kórházban 1808-tól működött patika.

Épült 1780 körül.

SOMOGY MEGYE*I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés*

Nincs.

II. Védett berendezés

Nincs.

III. Patikaház

Kaposvár. Május 1. u. 19. sz. „Arany Oroszlán” patika.

Alapítás: 1774.

Kőkeretes kapuján 1774-es szám.

SZABOLCS-SZATMÁR MEGYE*I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés*

„Angyal” patika

(Nagykálló. Korányi Frigyes Emlékmúzeum)

Védettségi szám: 68 121/65

Tulajdonjog: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum.

Eredeti hely: Budapest, IX., Üllői út 39. sz. alatt működött, mint az Orvosi Kar és a Korányi-klinika szállítója.

Alapító: Ivanovics Alajos.

Stílus, kor: biedermeier. 1840—1845.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: cseresznye, topolyagyökér-borítás.

Leírás: Rendkívül harmonikus tagolású mind függőlegesen, mind vízszintes irányban. Egyszerű sima bútorzat, felső nyitott részét lizénák osztják, alul fiókos, ill. felső részén csúcsív-soros keretes betétlappal ellátott ajtós megoldású. A táraasztal elől a szekrényekkel azonos betétlapokkal kialakítva. Topolyagyökér intarziával és faragott részletekkel egységesen díszített officina berendezés.

Irod.: Sztankai István: I. m. 247. p.

II. Védett berendezés

„Isteni Gondviselés” patika
(Nagykálló. Szabadság tér 3.)

Védettségi szám: 68 121/65

Alapítás: 1813.

Alapító: —

Stílus, kor: biedermeier. 1840—1845.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: cseresznyefa, topolyagyökér-borítás és díszítés.

Leírás: „L” alakban felállított bútorzat sima, egyszerű vonalú. Váltakozva nyitott ajtós megoldású; az alsó rész nem fiókos, hanem ajtóbetétes, csúcsív-soros tagolású kerettel. A csúcsívek felett egy-egy négykaréjos rosetta-intarzia.

A táraasztal szintén „L” alakban felállított, hasonló betétlapokkal díszített.

Tartozék: pénztárasztal. Cseresznyefa, 1840—1845. Magyar (csak a homlokoldal két betétlapja).

Irod.: —

„Szarvas” patika
(Tiszaók. Kossuth u. 8.)

Védettségi szám: 47 488/73

Alapítás: 1847.

Alapító: —

Stílus, kor: utóbiedermeier—neobarokkos jelleg. 1860—1870-es évek.

Alkotó: Steinbuch Ármin (Budapest).

Anyaga: diófa.

Tartozék: karosszék (2 db). Tölgyfa. 1850 körül
patikaedény (2 db). Kőcsérép. Murány. XIX. sz.
faedény (14 db). XIX. sz. közepe.

Irod.: —

„Oroszlán” patika
(Mátészalka)

Védettségi szám: 47 602/73

Alapítás: 1825.

Alapító: —

Stílus, kor: utóbiedermeier—neobarokk jelleg. XIX. sz. közepe.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa.

Tartozék: (nincs meg a teljes bútorzat)

táraasztal, pénztárasztal

táramérleg-tartó (2 db)

fatégely (22 db). 1860—1870.

Irod.: —

„Kigyó” patika
(Kemecse)

Védettségi szám: 47 578/73

Alapítás: 1847.

Alapító: —

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. XIX. sz. 70-es évek.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: diófa, tölgyfa.

Tartozék: (bútorzat későbbi)
íróasztal.

Irod.: —

„Magyar Korona” patika
(Nyírmada)

Védettségi szám: 47 601/73

Alapítás: 1903.

Alapító: Novák József.

Stílus, kor: eklektikus hatású szecesszió. 1903.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: fenyőfa.

Tartozék: íróasztal. 1903.

üveg- és porcelán eredeti edényzet

Hygieia és Aesculap állósobor. Gipsz, XX. sz. eleje. (Kertben.)

Irod.: —

„Angyal” patika
(Nyíregyháza. Széchenyi út 1.)

Védettségi szám: 47 502/73

Alapítás: 1906.

Alapító: Haissinger Viktor.

Stílus, kor: szecesszió. 1906.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: tölgyfa.

Tartozékok: óra, faragott fali. 1890 körül

teljes eredeti edényzet (urán üveg és fehér porcelán) XIX. sz. vége.

Irod.: —

III. Patikaház

Csenger. Gyógyszertár. Épült 1825-ben.

Oros. Ma gyógyszertár. Volt Kállay-kúria. Épült 1820 körül.

SZOLNOK MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

„Isteni Gondviselés” patika
(Szolnok. Damjanich Múzeum)

Lelt. sz.: —

Alapítás: 1799.

Eredeti hely: Szolnok. Kossuth tér 10. Patikaház. XVIII. sz. Lebontva.

Alapító: —

Stílus, kor: biedermeier. 1853.

Alkotó: —

Anyaga: cseresznyefa.

Irod.: —

II. Védett berendezés

Nincs.

TOLNA MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

II. Védett berendezés

„Isteni Gondviselés” patika
(Zomba. „Rozsnyai Mátyás” gyógyszertár)

Védettségi szám: 47 036/73

Alapítás: 1863.

Alapító: —

Stílus, kor: biedermeier jelleg. 1863.

Alkotó: Szekszárd környéki asztalos.

Anyaga: diófa.

Tartozék: táramérleg (2 db), alakos: Hygeia, Aesculap. Diófa, 1863. mérleg-szekrénnel

mellszobor (7 db). Gipsz. XIX. sz. vége

petróleumlámpa, fémváz, színes üvegbúra. XX. sz. eleje

fatégely (15 db). XIX. sz. közepe

üvegedény (56 db). XIX. sz. 60-as évek.

Irod.: —

VAS MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Kőszegi Patikamúzeum

(Vas Megyei Gyógyszerészettörténeti Szakgyűjtemény)

Tulajdonjog: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum.

Fenntartó: Megyei Gyógyszertári Központ és Kőszeg Városi Tanács.

Helye: Kőszeg, Jurisich tér 11.

Épület: A volt jezsuita patika ebben az épületben működött 1775—1910 között.

A jelenlegi múzeum első kiállítótermében állt az Iparművészeti Múzeum tulajdonában levő barokk bútorzat. Lásd Kőszegi jezsuita patika.

Leírás: (a gyűjtemény állományában levő bútor).

„Szerecsen” patika. (Alapítás: 1647 előtt, Herpius János Kristóf, Kőszeg, Rákóczi út 3. sz.)

Stílus, kor: barokk (festett). XVII. sz. második fele.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: fenyőfa (festett).

Leírás: Hatfiókos, festett, egyszerű összeépítésű táraasztal vagy munkaasztal.

Szürkés-kék alapú festésen minden egyes fiókon fehér szalagfonadékban gyógyszerfelirat, a fiókokon vaskarika húzódik. Fiókok homloklapján profilos léckeret, arany színben. Sima, egyenes vonalú bútor.

Megj.: A bútorzat egy része Semmelweis Orvostörténeti Múzeumban. Lásd „Arany Sas” patika.

A bútorzat több mint 2/3-a a jelenleg működő gyógyszertár raktárában, baránára mázolva.

II. Védett berendezés

„Szentlélek” patika

(Szombathely. Köztársaság tér 9.)

Védettségi szám: 68 793/65

Alapítás: 1753.

Alapító: Gutten György.

Stílus, kor: eklektikus. 1880 körül.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: szilfa (pácolt).

Tartozék: pénztárasztal

mérleg (2 db), fehér márványlapos lámpával ellátva, eredeti korabeli edényzet.

Irod.: —

„Kígyó” patika

(Szombathely. Köztársaság tér 31.)

Védettségi szám: 68 791/65

Alapítás: 1906.

Alapító: Babics István.

Épület: teljesen egykorú a patikaberendezéssel. A térhatároló felületek szintén szecessziós művészi kiképzésűek: a falakon és a mennyezeten gipszstukkó díszítés, a padló egykorú műmozaik kirakású.

Stílus, kor: szecesszió. 1907.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: cseresznyefa.

Leírás: apszis-szerű és egy négyszögletű tér teljes beépítése.

Tartozék: pénztárasztal, receptaláíró-asztal, 1906.

kerek asztal (2 db), kanapé, ülőke (4 db)

könyvszekrény, tükör (irodában)

fém számológép (központban)

teljes korabeli edényzet

bronz kandeláber (4 db), zöld üvegernyővel. 1906.

márványlap. (Felirattal, alapítási évvel, alapítóval.)

Irod.: —

Megj.: Vas megyében most folynak a tárgyalások a megoldásról. Előzetes védelem alatt áll Szombathelyen egy XIX. század közepén készült berendezés, valamint Kőrmenden két XIX. sz.-i berendezés, végül pedig Kőszegen a volt Küttel-patika teljes berendezése. Az intézet álláspontja szerint egységes terv alapján kell megoldani a fenntartás és a kőszegi patikamúzeumban történő együttes elhelyezés problémáját.

VESZPRÉM MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

*II. Védett berendezés**„Fekete Sas” patika*

(Veszprém. Rákóczi Ferenc u. 8.)

Védettségi szám: 85 000/1960

Alapítás: 1747.

Alapító: —

Stílus, kor: eklektikus—neoreneszánsz. 1880 körül.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: tölgyfa.

Tartozék: (a berendezés nincs meg)

portál és bejárat rész.

Irod.: —

III. Patikaház

Nincs.

ZALA MEGYE

I. Múzeumi tulajdonban levő berendezés

Nincs.

II. Védett berendezés

„Fekete Sas” patika⁵

(Zalalövő)

Védettségi szám: 84 652/1959

Alapítás: 1714 körül.

Eredeti hely: Nagykanizsa. Fő u. 6. (a polgári patika)

Alapító: ferences rend, 1760-as évektől polgári jelleg.

Épület: a ferences rend tulajdonában levő patika az Alsóvárosi ferences rendházban működött. Épült a XVIII. sz. elején.

Stílus, kor: empire. 1830.

Alkotó: ismeretlen.

Anyaga: tujagyökér.

Leírás: Az officina „U” alakban épült be. Függőlegesen feketére pácolt, faragott pálmalevél díszű, aranyozott oszlopfejes féloszlopok tagolják az állványzatot. Az alsó fiókos részen pedig szintén pácolt kanellurás lizénákban folytatódik. Felül sima zárópárkány fut körbe. A táraasztal mögött, a mérlegszekrény felett szép oszlopos, aranyozott díszű empire óra áll. Az alsó fiókos rész pácolt állványzatában márványos hatást keltő tujagyökér borítású fiókok vannak elhelyezve. Hasonló homlokfalú alacsony szekrényke tartozik még a berendezéshez. Az officina legszebb dísze a táraasztal: homloklapja a márványos hatású tujagyökérrel borított, középen feketére pácolt ovális keretben rosetta-dísz, két szélén az aranyozott oszlopfejes féloszlopokkal.

Irod.: Nékám Lajosné: I. m. 46. p.

Blázy Árpád: A nagykanizsai „Fekete Sas” gyógyszerár officinai bútora keletkezésének vizsgálata. Diarium, 1974.

⁵ Blázy Árpád: A nagykanizsai „Fekete Sas” gyógyszerár officinai bútora keletkezésének vizsgálata. Diarium. 1974. — Nékám Lajosné: I. m. 46. p. tévesen a bútortzatot az 1836-ban alapított „Igazság” patika berendezésének tartja.

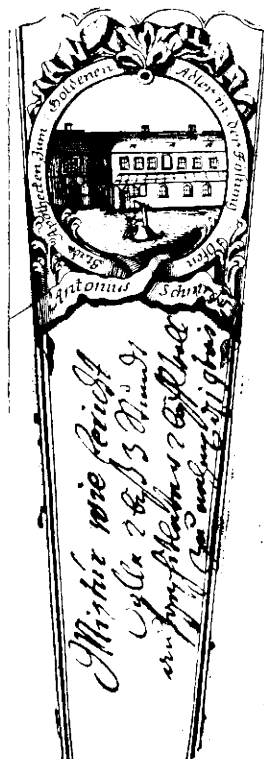

ÚJABB ADAT A BUDAI „ARANY SAS” PATIKA TÖRTÉNETÉHEZ

JANTSITS GABRIELLA

A győri múzeum helytörténeti gyűjteményéből egy érdekesnek ígérkező régi szignatúra került elő. Ilyeneket századokon keresztül használtak, az orvosságos üveghez erősítették, ráírták az orvosság használatára vonatkozó orvosi utasításokat. Ez a szignatúra is használatban volt, amint az a rajta levő rendelvényből leolvasható. A szignatúra 5 × 15 cm nagyságú (nem számítva hozzá a két oldalon le nem vágott sima szélét). Felső felén látható finom rajzú rézmetszet meghatározza keletkezési idejét: a XVIII. század végéről származhat. A metszeten csokordíszes szalagon a következő szöveg olvasható: Stadt Apothecken Zum Goldenen Adler in der Föstung Ofen. Ez alatt a név: Antonius Schnirch. A felirat ad eligazítást arról, hogy ez Schnirch Antal szignatúrája, az emblémában a budai „Arany Sas” patika képével. A rendelkezésre álló forrásokból tudjuk, hogy a mai I., Tárnok u. 18. sz. házban másfél évszázadon keresztül működött patika. A ház gyakran cserélt gazdát, s annak egyik tulajdonosa az 1772—1805-ös időszakban Anton Schnirch volt.*

A patikával már több közlemény foglalkozott gyógyszerészeti, várostörténeti szempontból is. Legutóbb pedig az 1960-as években végzett műemléki feltárás eredményeit adták közre igen alapos tanulmányban. A kutatások megállapították, hogy a patikát több alkalommal átépítették. Így többek között 1769 előtt, majd az ötödik átépítés idejét az 1795—1815. évekre teszik. Azt is feltételezik, hogy a jelenlegi copf stílusú kő ajtókeretet még Schnirch készítette 1800 körül. A mellékelt bemutatott szignatúra képe alapján a fenti adatokat bizonyos mértékig

* Neve nem Schnurch, ahogyan azt többen említik, hanem helyesen Schnirch, saját maga is így írja, többek között az 1772. és 1773. évi számlákon is.

kiegészíteni, illetve pontosítani lehet. Ezt a szignatúrát is — az előzőekben már többször publikált patikai számlák fejlécéhez hasonlóan — dokumentumként fogadhatjuk el a patika homlokzati képére vonatkozóan. Ezen a metszeten látható patikakép az egyik előzővel sem azonos. Az 1794-es ábrázolástól több részletében eltér: az előtető az épület utcai frontján végig ér, az emeleten középben szoborfülkét képeztek ki az ablak helyén, az utca másik sarkán levő épület

a boltajtóval tisztán látszik, de a tér és a kút ábrázolása is más, mint az előzőé volt. A kép segítségével az ötödik átépítés idejét 1796—1805 közé lehet leszűkíteni. Az 1794-ből ismert patikai számlán levő kép még 1796-ban is változatlan, mert ugyanezzel a fejléccel, de 1796-os dátummal is ismerünk számlát.* Az építkezés tehát 1796 után kezdődhetett, s ennek befejeztével készítettett magának új fejléctet, hogy azon már az átépített homlokzat szerepeljen. Ha Schnirch idejében készült volna a ma is látható copf ajtókeret, akkor az már ezen a metszeten is látható lenne. Tehát ez egy későbbi építési fázisban került a helyére. Schnirch egy emblémát elég hosszú ideig használt (1772, 1796 és a jelenlegi), ha tehát újabb átépítést tervezett volna, azt is megörökítette volna újabb metszeten. A szignatúra eredetére vonatkozóan is folytattunk kutatást. A szig-

natúrát Doczkalik Jenő győri kereskedő ajándékozta 1927-ben az akkori győri Bencés Gimnázium muzeális gyűjteményének, innen került a győri Xantus János Múzeum birtokába. Megpróbáltuk Schnirch győri kapcsolatát felderíteni, de erre vonatkozóan semmiféle adatot nem találtunk. Schnirch származásáról csak annyit ismerünk, hogy mielőtt a patikát átvette volna, 1772-ben Budán kapott polgárjogot. A budai tanács 1772. évi jegyzőkönyve így említi: „von Grossherlitz aus Slesien”. Sziléziából került egyenesen Budára. Öröndetes, hogy az illusztrált patikaszámlákon kívül e szignatúrán is fennmaradt patikaábrázolás, amely újabb adalékot ad a patika történetéhez.

* Budai Lt. Tört. é. ir. II. 1794—96.

I R O D A L O M

Sztankai István: *A gyógyszerészetre és a budapesti gyógyszertárakra vonatkozó adatok*. Bp. 1935.

Budai Levéltár történeti értékű iratok. II. 1794—1796.

Illyefalvi I. Lajos: *Pest és Buda polgárjogot nyert lakosai*. I—II. Bp. 1937.

Budai Tanácsulési Jegyzőkönyvek, 1772. VI. 22. 76 p.

Czagány István: A budavári „Arany Sas” patika. *Comm. Hist. Artis Med.*, 44 (1968). 53—82. p.

Czagány István: Patikamúzeum a budavári volt „Arany Sas” gyógyszertárban. *Műemlékvédelem*, 1967. 11. 3. 1—7. p.

Győri Xantus János Múzeum naplója, 1927 I. 28. 6/1927. ltsz.

KATONA JÓZSEF NAPLÓJA A MÚLT SZÁZAD VÉGI GYÓGYSZERÉSZKÉPZÉSRŐL

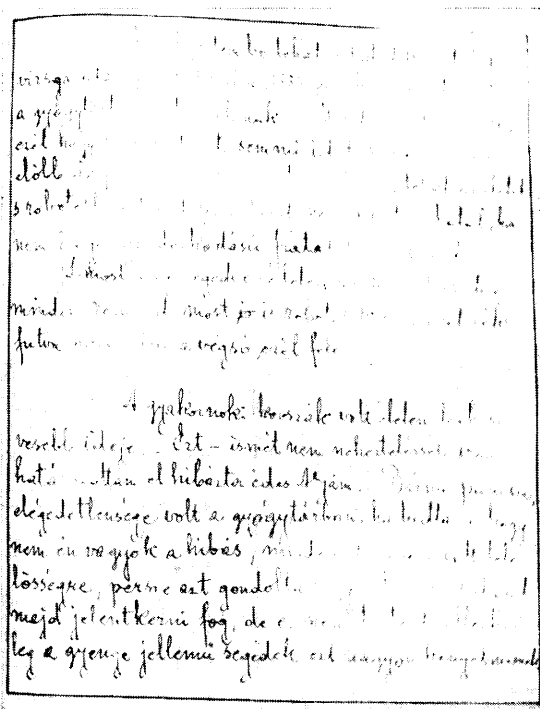
LÓRÁND NÁNDOR

A Kecskeméti Városi Levéltárban Katona József gyógyszerész élete és munkássága után kutatva érdekes leletre bukkantam. Kezembe került saját kézírású naplója, amely színes önéletrajzán kívül számos érdekes adatot tartalmaz édesapjáról, id. Katona Zsigmondról, a családról, életkörülményeiről és koráról.* Így tudhatunk meg személyes élményei alapján érdekes részleteket az éppen megreformálás alatt álló gyógyszerészképzésről is, mint egyik első hallgatójától az akkor létesített gyógyszerészgyakornoki tanfolyamnak.

De beszéljen erről inkább maga Katona József.

„... Alig fejeztem be tehát a hatodik osztályt, vizsga után pár hét múlva, 1885 jún.-ban már beálltam a gyógyszertárba gyakornoknak...

A gyakornoki korszak volt életem legkeservesebb ideje. Ezt — ismét nem nehezteléssel írom — határozottan elhibázta édes Atyám. Bármilyen panasz, elégedetlenség volt

1. ábra. Katona József gyógyszerész naplójának egy oldala

* Kecskeméti Városi Levéltár. Katona József gyógyszerész levelei és naplója. Kézirat. 29. fasc. 1706.

a gyógytárban, ha tudta is, hogy nem én vagyok a hibás, mindenért engem vett felelősségre, persze azt gondolta hogy a ki érzi hibáját majd jelentkezni fog, de ez nem történt, ellenkezőleg, a gyenge jellemű segédek ezt nagyon kényelmesnek találták magukra nézve, sőt teljesen félre értve a Péternek szövegét, Pál is értsen belőle közmondást, engem megtettek bűnbaknak s minden hibát rám hártottak. Az életem meg volt keserítve. Bár mennyire igyekeztem, nem volt elismerve s ezért elcsüggedtem,

elvesztettem egészen önbizalmamat. Édes Atyám szigorúan meghagyta a segédeknek, hogy engem foglalkoztassanak s tanítsanak. Ezek ezután ügyiparkodtak végrehajtani a rendelet első részét, hogy helyettük is minél többet elvégezzek, tanítani pedig azért sem tanítottak, mert jórésze maga sem tudott.

Én nem úgy voltam nevelve, hogy a sérelmek miatt panaszkodhattam volna, mert Atyám szigorúságához tartozott, hogy a panaszt gyengeségnek, gyávaságnak vette volna, így hát tűrnöm kellett a sokszor tűrhetetlen helyzetet. Ha Atyám saját maga tapasztalta a segédek éretlenségét, azt persze keményen megtorolta, de némelyiknek ez sem sokat használt.

Azért mégis voltak segédek, akik nemcsak szeretettel, hanem szakismeretükből kifolyó tudással és mindenre kiterjedő figyelemmel foglalkoztak velem. Különösen ki kell emelnem Csorba Árpádot, aki igazán kitűnő tudású, izig-vérig való jó gyógyszerész volt. Édes Atyám nagyra becsülte, nagyon meg volt vele elégedve. Őtőle tanultam a legtöbbet, alaposan foglalkozott velem s ő iránta hálás is voltam mindig. Mint tanítóm szintén nagyon jó volt hozzám Gerber Ödön is, később színérváraljai gyógyszerész. Óréa édes Atyám haragudott, bár tudását szintén elismerte. Bizonyára meg is volt rá az oka, de az én előmenetelemmel, haladásommal igazán lelkiismeretesen foglalkozott. El emlegette hogy ... ha én mellettem volna három évig Jóska fiam, olyan gyógyszerészt nevelnék belőle hogy...

2. ábra. A Katona József elnök által szerkesztett és kiadott Gyógyszerésztan hallgatók Segély és Önképző Egyesületének Évkönyve címoldala

A BUDAPESTI
KIRÁLYI MAGYAR TUDOMÁNY EGYETEM
GYÓGYSZERÉSZETI HALLGATÓK
SEGÉLY ÉS ÖNKÉPZŐ EGYESÜLETÉNEK
ÉVKÖNYVE
az 1889—90-ik évről.

SZERKESZTETTE:
KATONA JÓZSEF

Kiadja a segély és önképző egyesület.

ELSŐ KIADÁS.

KECSKEMÉTEN,
NYOMATOTT TITHE LÁSZLÓVAL
1890.

Ha nehéz küzdelmekkel és sok keserűséggel is, lassanként mégis haladtam. 1888 júniusában készültem a gyakornoki tanfolyamra, s bizony nem nagy önbizalommal, tekintve hogy kevés elismerésben, inkább korholó lekicsinylésben volt eddig részem...

A gyógyszerészek kiképzésének egy nagy reformját próbálták ki rajtunk. Ekkor létesült az egyetemi évek előkészítőjeül a gyakornoki tanfolyam. Mi voltunk az első cursus hallgatói. Az ország minden részéből felsereglett mintegy 60 gyakornok több-

kevesebb készséggel. Ez a tanfolyami élet nagy változást képezett életemben. Hamarosan kitűntem képzettségemmel. A tanárok (különösen a kitűnő Győry István) már egy hét alatt felismertek minket, nagyon is kisszámú komoly készségűeket s bár nem bíztam el magam, önérzetemet hamar kifejelesztette a méltó elismerés.

1888. június 21-én írt édes Anyám kedves szeretettel minden otthoni dologról, édes Atyám is buzdít, szeretné ha az új rendszer szerint fel juthatnék mindjárt az egyetemre, de ez még akkor csak olyan kíváncsatos reménynek látszott.

Szeptember elején meg volt a vizsgám, ami kitűnően sikerült s nyomban be is iratkoztam az egyetemre, amit édes Atyám is nagy meglepődéssel vett tudomásul. Azután haza mentem rövid szünidőre s boldog meglepődésben telt el szabadságom a családi körben. Majd felmentem az egyetemre s bár a komoly munkában volt leginkább részem, új élet, az egyetemi polgárok szabadabb levegőjét szívtam ...

Karácsony felé írja édes Atyám, hogy számít reám a vakációban, mert az irodai rendezést másra nem bízhatja ... Az egyetemen a különböző fakultások köreiben van a legmozgalmasabb élet s bár a gyógyszerész segély és önképző egyesület csak ezen céljait szolgálja, mégis, mint az egyetemi olvasókörmek is képviselőileg része s a hevesebb vérűek révén sokszor bele sodródik a nagy politikába.

A mi segély egyesületünkben általános bizalommal Kudar Lajos II. éves lett az elnök, egy kis pöttöm ember, nálam fél fejjel kisebb. Én voltam a jegyző s szép csendben lelkiismeretes munkával vittük az ügyeket köz meglepődésre. Bár távol állottunk a politikai mozgalmaktól, a véderő vita akkori időben volt s ez annyira felkavarta a kedélyeket, hogy sokszor a legbékésebben az utcán haladó ember is bele sodródott az áradatba. Néhány kollégánkat is letartóztatták tüntetés közben, akik közül különösen Auber Vilmos, egy különben szelid lelkű, de francia származása daczára igen hazafias érzelmű ifjú elég okot adott is rá s védő ügyvéd kellett a segítségére ...

A napló további részében családi jellegű feljegyzések következnek, majd egy atyai levél részlete ismét ide kívánczik.

„... igyekezz fiam Eisdorfer úrnál előzékeny modorod, szorgalmad, kitartásod által a meglepődést kinyerni. Ne várd hogy dolgot adjanak, magad keresd azt. Dolgozz tisztán ügyesen, gyorsan, fogadd a netaláni útbaigazítást köszönettel. ...”

Az egyesület tiszteletbeli elnöke:	
Dr. János Katonfy	
Az egyesület felügyelője:	
Dr. Fodor József	
Helyettes felügyelő:	
Dr. Lengyel Béla	
Az 1889—90-ik évi bizottság:	
Katona József elnök.	Dvornak Arthur alelnök.
Vörös Gyula titkár.	Banelli Ferencz K. jegyző.
Auber Vilmos pénztáros.	Fintor Kálmán előadó.
Ferenczy Gyula könyvtáros.	Szinner Imre előadó.

3. ábra. Az Évkönyv egyik belső oldala

Katona Zsigmond atyai tanácsai, úgy vélem, mind a mai napig érvényesek. Fia pedig naplójában a következőképpen folytatja:

„A szünidőt tehát Pesten töltöttem Eisdorfer úr budai gyógyszerárában s a segély egyletben is megválasztottak szünidei elnöknek, így félnap ezt a hivatalomat láttam el . . . Pár napra haza rándultam . . . de letelt a rövid szabadság, mennem kellett vissza Pestre. Itt pedig nagy kavarodásba kerültem, ami nagyon felizgatta érzékeny kedélyemet. A segély egyleti választásról volt szó. Az egyik párt engem akart elnöknek, az előző évi tiszt viselői és egy jó része a hallgatóknak. A másik párt, alig ismert s igénytelen megjelenéssel nem volt megelégedve, egy mutatós szakállas csinos embert, aki nálam idősebb is volt, óhajtott diadalra juttatni. Annnyira ment a pártoskodás, hogy beillett volna kisebbszerű képviselő választásnak s én már legjobb szerettem volna belőle szabadulni, elengedtem volna a dicsőséget . . . mégis meglelt az az elégtétele, hogy az év végén a közgyűlésen Than professzor jelenlétében az ellenfél leghevesebb harcosa, Krebsz Géza indítványozott elismerést, köszönetet működésemért. Egyébként is az ellentábor tagjai többen is igen jó barátimmá váltak.

Az egyetemen rajongva szeretett tanárunk volt Lengyel Béla. Than, bár szintén szépen magyarázott, tudtuk, tapasztaltuk nagy tudását, de nem szerettük úgy, mint Lengyelt.** Nem is lehetett, mert nem olyan kedves egyéniség volt, mint Lengyel s nem éreztük a szívét, lelkét úgy, mint ennek . . .”

Az egyetemi diákélet hivatalos része mellett szól Katona naplójában a szórazakozásokról is. Nála azonban ez sem volt zavartalan örömök forrása, amint írja:

„. . . Gyógyszerész bálra készültünk s nekem, mint a segély egylet elnökének, illett hogy azon részt vegyek a rendezőségben. Eddig még nem volt frakkom, most kellett tehát róla gondoskodnom . . . árát conditioskodásom alatt törlesztettem. Sokan a segédi fizetés mellett adósságot csinálnak, én pedig kezdtem az önállóságotom teherrel, de nem volt lellem az édes Atyámat pumpolni . . . A gyógyszerészből fényesen sikerült. Volt a honvédelmi minisztériumban egy Cserhalmy nevű tábornok, aki valamikor a gyógyszerészi pályán kezdte pályafutását, ezen a réven volt az ő felelősége régi időtől fogva a gyógyszerészbálak elnöknője . . . az idő halad tovább, lassanként a vizsgákhoz is közelebb jutottunk. Nekem kétszeresen is nehéz volt, mert a segély egylet ügyeinek rendezése becsületbeli kötelességem is volt s szinte háttérbe szorult saját tanulmányom. Tiszt viselő társaimat pedig már kötéllal sem lehetett meg fogni egyleti dolgaiknak végzésére. Igazuk volt, nekik első volt a saját vizsgájuk. Megkértem tehát négy elsőéves hallgatót s nekik diktáltam le egyszerre az elnöki, titkári, pénztárnoki és könyvtárnoki jelentést. Minden jól sikerült s még egy kis könyvet is adtam ki évi működésünkről, ami eddig nem történt, s bár segélyt is szépen osztottunk ki, az egylet pénzügeit rendben hagytuk . . .

Érdekes és édes Atyám szigorú következetes felfogására valló két levelet kaptam május 20-iki kelettel. Amint a borítékokra néztem, tisztában voltam tartalmukkal.

** Megítélésem szerint ez Katonának szubjektív véleménye lehet, mert dr. Zalai Károly kutatásai Than Károllyal kapcsolatban azt igazolják, hogy Than volt a népszerűbb, ami mellett szól az is, hogy a segélyegylet tiszteletbeli elnökének is őt választották meg.

Az egyik T. Cz. címzés, a másik már Tekintetes címzéssel érkezett egyszerre, de az elsőt a vizsgámról való értesítés előtt, a másikat utána írta ...

Egy nagy gondtól minden esetre megszabadítottam szüleimet is és magamat. Okleveles voltam, illetőleg a két évi gyakorlat kitöltése után elnyerendő oklevélhez a vizsgáim meg voltak. Haza jöttem tehát rövid szünidőre ... szeptemberben Debrecenbe mentem condióba Mihalovits István gyógyszerárába, akitől május 25-től kaptam bizonyítványt, mert édes Atyám kérésére beszámította az ő nála töltött segédeskedést is ..."

Munkahelyeivel kapcsolatban írott feljegyzéseinek néhány sorát befejezésül még azért idézem, mert bár közvetve, de kihatással voltak a segédi idők is a gyógyszerészképzésre.

„... . hogy mi volt a régi condióskodás a maihoz képest, elég csak annyit felemlítenem, hogy sehol sem volt valamire való segédszobám, ahol nyugodtan egyedül tartózkodhattam volna olvasva, vagy másként magamnak élve. Debrecenben is a gyógytár melletti kamara volt a segéd szoba is, ahol meg állni sem lehetett s így nekem, bár nem volt természetem, rossz időben egész időmet a kávéházban kellett eltöltenem s így kénytelen voltam keresetemet kellenlenül elkölteni. És mégis szerettem s nagyra becsültem főnökömet, míg a mai viszonyok között a tizedrésze is elég volna az elégedetlenségre. Persze akkor még volt belátásunk s magunk kárán is a mások helyzetét, viszonyait is felfogni ... a pozsonyi condióim minden kritikán aluli volt. Hosszú lenne leírni az ott kiállott kellemetlenségeket s csak röviden vázolom. Kemény iskolában nevelkedtem, nem lévén soha elkényeztetve ... édes Atyám folyton maradásra buzdított ... Mikor szóval előadtam neki a történeteket, az ő pedáns felfogását is felháborította az ott történtek csúnya sorozata, sajnálta hogy három hónapos condióra voltam kénytelen, de nem okolt érte többet ... Így újra haza kerültem ...” — végezte Katona naplójának gyógyszerészképzési vonatkozásait.**

** A napló eredeti szövegén mindössze annyit változtattam, hogy a családi és magánjellegű szövegben szétszórtabban található és a tárgyra vonatkozó idézeteket kiemelve kissé tömörítettem.

FÜGGELÉK

AZ ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI VONATKOZÁSÚ CIKKEI (1955—1973)

B. SZALKAY JUDIT

ANTALL József: Museum Affairs Concerning Medical and Pharmaceutical History in Hungary.

[ill.]

Suppl. 4. (1970), 25—41.

BÁN Imre: Melius Juhász Péter

23 (1962), 252—280.

BIRTALAN Győző: Alkimia és az európai feudalizmus.

26 (1962), 157—172.

BORSA Gedeon: Argenti Döme (1809—1893)

30 (1964), 137—150.

CZAGÁNY István: A budavári „Arany Sas” patika.

44 (1968), 53—82.

Az erdélyi gyógyszerészet történetének kevésbé ismert adatai.

36 (1965), 219—222.

FUNDAREK, Radoslav: Apothekerausbildung auf der medizinischen Fakultät der Universität zu Nagyszombat.

57—59 (1971), 259—268.

GRYNAEUS Tamás: Gyógynövényárusok Szeged piacain.

[ill.]

30 (1964), 89—126.

GRYNAEUS Tamás: Nadály és nadályosok.

[ill.]

26 (1962), 129—155.

HALMAI János: Adatok a „Herbarium” orvosbotanikai értékeléséhez.

23 (1962), 281—334.

HALMAI János: Az „Ernyei József” gyógyszerészi múzeumról.

36 (1965), 209—212.

HALMAI János: Gyógyszerészi instrukciók a XVIII. századból.

[ill.]

10—11 (1958), 84—120.

HALMAI János: Gyógyszerészetünk és gyógyszereink helyzete a szabadságharc idejében.

21—22 (1961), 104—142.

HALMAI János: Gyógyszerészképzési törekvések 1848-ban.

51—53 (1939), 201—205.

HALMAI János: Gyógyszertár az „Arany Egyszarvú”-hoz Debrecenben.

[ill.]

5 (1957), 175—197.

HALMAI János: Gyógyszertárvizsgálati jegyzőkönyvek a XIX. század első felében.

18 (1960), 155—161.

HALMAI János: A korszerű gyógyszerészképzés kialakulása Magyarországon 1876—1945.

51—53 (1969), 207—214.

HALMAI János: A pesti tudományegyetem néhány kiváló gyógyszerész-tanítványa és professzora.

[ill.]

57—59 (1971), 303—310.

HALMAI, János: Die soziale Lage der Apotheker in Ungarn in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts.

Suppl. 4. (1970), 111—122.

HERBÁRIUM

[ill.]

23 (1962), 5—251 p.

IVÁNYI Béla: „Vízégetés” Nyugat-Magyarországon a XVI—XVII. században

[ill.]

4 (1956), 5—33.

IVÁNYI Emma: Recept gutaütés ellen a XVII. századból.

(adattár)

23 (1962), 272.

IVÁNYI Emma: Szemfájás és hályog elleni orvosság használata.

(adattár)

27 (1963), 292.

KŐHEGYI Mihály: Próbált orvosságok 1684-ből.

30 (1964), 127—136.

KŐHEGYI Mihály: Recept a negyednapos hideglelés ellen 1714-ből.

(adattár)

27 (1963), 287—288.

KRISZTINKOVICH Béla: Anabaptista orvosok és gyógyszerészek a higiénia szolgálatában.

20 (1961), 88—117.

KUBINYI, András: The Social and Economic Standing of Person Concerned with Health Treatment in Buda at the Turn of the 15th and 16th Centuries.

54 (1970), 83—98.

Magyar recept 1674-ből.

(adattár)

12 (1959), 207.

- NATTER-NÁD Miksa: A herbárium növényei.
23 (1962), 335—359.
- NATTER-NÁD Miksa: A Juniperus felhasználása az ókortól napjainkig.
[ill.]
2 (1956), 18—45.
- PERÉNYI Frigyes: Gyógyszerészképzés a nagyszombati egyetemen 1770—
1777.
57—59 (1971), 91—117.
- SCHULTHEISZ Emil: A legrégebb magyar nyelvű orvosi vény.
(adattár)
12 (1959), 203—207.
- SCHULTHEISZ Emil: Testi orvosságok könyve.
[ill.]
12 (1959), 186—198.
- SEREGÉLY György—SZENTGYÖRGYI István: Adatok az anticoncipiensek
történetéhez.
48—49 (1969), 81—106.
- SOLYMOS Ede: Halból készült népi gyógyszerek.
(adattár)
27 (1963), 289.
- SOMOGYI Imréné: Gyógyszertár vizsgálatok Tolna megyében 1844/1845.
évben.
43 (1967), 151—162.
- SPIELMANN József—SZŐKEFALVI-NAGY Zoltán: A kémikus és balneo-
lógus Mátyus István és kora.
45 (1968), 9—43.
- SZÁLLÁSI Árpád: Lenhossek Mihály Ignác, mint Esztergom megyei főorvos
gyógyszertani beadványa.
34 (1965), 75—83.
- SZENTGYÖRGYI István: A magyar gyógyszerészképzés iránya a XIX. szá-
zad második felében.
51—53 (1969), 183—196.
- VAJKAI Aurél: A Balaton Por.
44 (1968), 125—126.
- VÉGH, Antal: Károly Than a Pioneer of Scientific Chemistry and Chemical
Education at the University of Hungary.
51—53 (1969), 75—85.
- VÉRTES O. András: Ismeretlen XVI. századi magyar orvosságos feljegyzések.
17 (1960), 169—184.
- VITA Zsigmond: A székfűvirág mint népi gyógyszer.
(adattár)
35 (1965), 323—325.
- ZALAI Károly: A gyógyszerészdoktor-képzés fejlődése a budapesti egyetemen.
57—59 (1971), 187—204.

ZALAI, Károly: Theses de Doctorat en Pharmacie présentées a L'Université de Claudiopolis pendant la periode 1872—1918.

Suppl. 1. (1970), 171—184.

ZBORAY Bertalan: Adatok a magyar oltóanyagtermelés történetéhez.

36 (1965), 161—178.

ZBORAY Bertalan—ZALAI Károly: Az egyetemi gyógyszerár a gyógyítás és az oktatás szolgálatában.

51—53 (1969), 215—222.

Könyvekről

Biedermann, Hans: *Medicina Magica. Metaphysische Heilmethoden in spätantiken und mittelalterlichen Handschriften*. Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt, 1972. S. 107, Faksimile-Tafeln 30, Ill. 38.

A kiadó „orvosoknak, gyógyszerészeknek, a néprajz iránt érdeklődőknek adható igényes ajándékkönyvként” ajánlja ezt az igen szép kiállítású, értékes albumot. De mit ad a szakembernek? Ízelítőt három felbecsülhetetlen értékű, gazdagon illusztrált középkori kódexből, amelyeknek igen drágán beszerezhető teljes hasonmás-kiadása — kommentár-kötet kíséretében — a közelmúltban jelent meg a Codices Selecti sorozatban.

A Medicina Magica 30 színes táblája a következő kéziratokból származik:

1. *Tacuinum Sanitatis in Medicina* (Codex Vindobonensis S. N. 2644) 214 p, 230×330 mm, 206 egészoldalas miniatúrával. A latin nyelvű kódex 1390 körül készült Észak-Itáliában a bagdadi Ibn Botlan (=Abulcasis de Baldach, meghalt 1064 körül) „Taqwim al-sihha” (=Egészségügyi áttekintő táblázat) c. művének arab szövege alapján. Ez az ősi dietetikai könyv az antik stoicheia-elmélet értelmében igyekszik minősíteni és szemléltetni a természet és az emberi élet valamennyi jelenségét. Állandó kategóriái: complexio (alapminőség: száraz, nedves, meleg és hideg); electio (a szóban forgó tárgy vagy jelenség kiváltképp értékes fajtája); iuvamentum (mennyiben használ az ember egészségének?); nocumentum (mennyiben árt?); remotio nocumenti (az ártalmak elhárítási módja); quid generat (milyen emberi szervet vagy nedvet táplál?); convenit (kiknek és milyen környezetben ajánlatos?). A teljes faksimile kiadás ára 8000 osztrák schilling. A Medicina Magica a 206 kép közül 15-nek színes reprodukcióját közli magyarul: Abulcasis, Birsalma, Dinnye, Tök, Mandragora, Ősz, Tél, Nyúlhús, Tehén- és tevehús, Állati agyvelő, Lép, Kilencszemű hal, Hó és jég, Fűtött szoba, Esti beszélgetés.

2. *Medicina Antiqua* (Codex Vindobonensis 93), 322 p, 275×186 mm, 400-nál több, javarészt színes képpel. A 13. sz. közepén Szicíliában készült latin nyelvű kódex az i. sz. 6. századból való szövegre vezethető vissza és több orvosi vonatkozású traktátust tartalmaz: Antonius Musa (Maecenas háziorvosa) két művét, Apuleius gyógynövény-könyvét, Sextus Placidus Papyriensisnek az állati eredetű gyógyszerekről írt tanulmányát és Dioskuridesnek a „nőnemű” növé-

nyekről szóló értekezését. A teljes faksimile-kiadás ára 9100 osztrák schilling. A *Medicina Magica* 8 növény (*Artemisia leptaphilos*, *Aristolochia*, *Heraclea*, *Strignos*, *Immolum*, *Diptanum*, *Peonia*, *Mandragora*), a Földanya és Dioskuros képét közli belőle.

3. *Der Wiener Dioscurides* (Codex Vindobonensis Med. gr. 1), 984 p, 310 × 380 mm, 392 egészoldalas és 87 szövegközi képpel. A görög nyelvű, de arab és latin bejegyzéseket is tartalmazó kódexet i. sz. 512 körül a Bizánc melletti Honoratae polgárai készítették Anicia Juliana hercegnő számára, hálából templomuk alapításáért. Dioscurides Herbáriumán kívül Krateuas- és Galenus-szövegeket, valamint néhány kisebb, orvosi vonatkozású értekezést is tartalmaz. A teljes faksimile-kiadás ára 58 000 osztrák schilling. A *Medicina Magica* 5 növényképet (*Aristolochia* makra, *Artemisia* etera polyklonos, *Dipsakon*, *Kentaurion* to lepton, *Linostotis* theleia) és egy Dioscurides ábrázolást közöl belőle.

A *Medicina Magica* bevezető tanulmányában Biedermann áttekintő képet ad a mágikus gyógyításra vonatkozó kutatások jelenlegi állásáról. Már régen nem tekintjük a mágikus elemekkel átszótt orvoslást merő babonának, valamiféle őstobaságnak (Urdummheit), s tisztában vagyunk azzal, hogy e régi dokumentumok megértéséhez le kell vetnünk a haladáson kelt gőgünket (Fortschritts-Hochmut), s bele kell élni magunkat a régi korok prae- és parakauzális gondolkodásmódjába, amely oki-okozati kapcsolatok helyett inkább analógiákat, a makro- és a mikrokozmosz közti megfeleléseket keresett a természetben. A Kräuterbuchok igazi értékeléséhez a tisztán botanikai-tudományos szemlélet nem elég: művészi és morális érzék is kell hozzá. A mágikus orvoslás — miként a népi gyógyászat is — a betegségben az egész világrend sérelmét látja, s elsődleges célja a megbomlott harmónia helyreállítása. Ezért a betegséget és a beteg embert sohasem elszigetelten tekinti, hanem mint egy közösségnek tagját, sőt, mint a világegyetem egy részét. Módszerei sokszor naivaknak tűnnek, de szemlélete sokban rokon mai törekvéseinkkel, a pszichoszomatikus terápiával és a beteg környezetének figyelembevételével. A régi herbáriumokban számon tartott növények azóta elfeledett vagy kétségbe vont gyógyító hatása pedig sokszor még a mi kauzális szemléletünk szerint is újra igazolást nyer. A szerző többször utal J. R. Möse tanulmányára: *Gyógynövényes népi gyógyászat a modern antibiotikum-kutatás fényében* (Volkstümliche Pflanzenheilkunde im Lichte moderner Antibiotikaforschung. In: Grabner, Elfriede ed.: *Volksmedizin. Probleme und Forschungsgeschichte. Wege der Forschung* LXIII. Darmstadt, 1967.).

Némethy Ferenc

Coury, Charles: *Grandeur et déclin d'une maladie. La tuberculose au cours des ages*. Suresnes, Lepetit S. A., 1972. pp. 264, ill. 20, T 5.

A nemrégén (1973. ápr. 21.) elhunyt szerző a párizsi orvosi kar Orvostörténelmi Tanszékének professzora, a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság alelnöke volt. Legutolsó nagy munkájában a szerző megjegyzi, hogy a tbc jelenlegi csökkenése kezd a közvéleményben, sőt az orvosok között is veszélyes nyu-

galmat terjeszteni, és féltő, hogy ez nyugtalanító közönyhöz vezethet. Úgy érzi, hogy helyes felállítani annak a betegségnek történelmi mérlegét, amely sokáig a civilizált világ „fehér pestise” volt. A tuberculosis a társadalmi emberi élet kezdetétől fogva létezik. Mint tüdőgyógyász és orvostörténész, Coury professzor e munkájában végigkíséri a betegség évezredes múltját, és azokat a legdöntőbb felfedezéseket, amelyeket kezdettől fogva sugallt, a legújabb therápiás és profilaktikus eljárásokig.

A két első fejezet a betegség pulmonáris és extrapulmonáris lokalizációjával foglalkozik, az ókortól Laennec anatómo-klinikai semeiológiáján át a bakteriológiáig és a radiológiáig. A következő két fejezet azokat a vargabetűket mutatja meg, amelyeket az orvosi gondolkodás írt le, a betegség által okozott elváltozásokat, nosológiai helyét, az etiológiát és patogenesist.

Hosszú időn keresztül helyi, humorális, érzelmi vagy örökletes okokra gondoltak, míg Fracastoro világosan meg nem fejtette a fertőzés fogalmát, amit azután véglegesen kimutatott Villemin és Koch. Csaknem ötven oldalon keresztül tárgyalja a könyv a betegség különböző formáinak számtalan kezelési javaslatát, a szanatóriumi éráig, amelynek pszichológiai légkörét nem egy beteg író jellemezte. 1945 döntő, teljesen új etapot jelentett, a tbc elleni antibiotikus és vegyi terapia diadalát. A szerző leírja a Waksman streptomycinjével elért első, csodálatosnak tűnő gyógyulásokat: „*Valóságos láz ösztönözte a kutatókat a Koch-bacillus elleni új antibiotikumok keresésére.*”

Alig kilencven éve sikerült a védekezést hatékony, racionális alapokra építeni. A XVIII. századtól kezdve egyes helyeken, főleg a Földközi-tenger környékén gyakran túlzó és drákói intézkedéseket hoztak a fertőzésekkel szemben. Franciaországban az intézkedések mérsékeltébbek voltak, egyébként a skrofulások számára XIV. Lajos alatt létesítették az első intézményt. 1900 után kezdődött meg nemzeti és nemzetközi síkon a gümőkór elleni küzdelem. Ennek következtében alapították a speciális kórházi osztályokat, a gondozókat, a higiéniés és preventív rendelkezéseket, amelyeket a beteg felnőttek és a fenyegetett gyermekek vonatkozásában hoztak. Az első, és különösen a második világháború után a tbc elleni küzdelem egyetemessé vált, amit a tüdőgyógyászat és a nemzetközi szervezetek együttes erőfeszítésének fokozódása segített elő. 1921-től kezdve, az azóta már megszűnt viták ellenére a BCG egyre inkább elterjedt.

Az utolsó fejezetben a tbc epidemiológiai viselkedése kerül tárgyalásra, azt a hanyatlást is ábrázolva, amely a betegséget a múlt század közepe-vége felé jellemezte. E csökkenés napjainkban különösen világossá vált, a tbc többé nem a régi félelmetes betegség, de ennek nem szabad korai vagy túlzott optimizmusra vezetni. Bár országok szerint változóan jelentős a betegség hanyatlása, a szerző szerint ez még nem mindenütt kielégítő: „Az éberség vagy az aktivitás lanygulása fájdalmas holnapokra vezethet.”

A könyvet jelentős mennyiségű illusztráció, az alapvető művek bibliográfiája, valamint az idézett neveket tartalmazó életrajzi index egészíti ki.

Réti Endre

Dann, Georg Edmund: *Das Kölner Dispensarium von 1565*. Teil I, Erläuterungen, 64 p, 20 ill. Teil II, Text (Faksimile), 421 p. — Veröffentlichungen der Internationalen Gesellschaft für Geschichte der Pharmazie e. V. Neue Folge, Band 34—35. — Stuttgart, Wissenschaftliche Verlagsgesellschaft m. b. H. 1969.

A középkori világnézet és tudás csarnokfalai a 15. században lassan repedezni kezdtek. Többek között felébredt a vágy, hogy a tudomány minden területén a forrásokig hatoljon az ember; tudományok születnek újjá, új tudományok születnek.

A reneszánsz azon jelszavának engedve, hogy a természetet kell figyelni, sor került azoknak a porladó műveknek a revíziójára is, amelyeknek vigyázott korlátait az ókortól kezdve nem tudta ledönteni az orvos-gyógyszerészet. A kor nagy egyéniségeinek — hogy csak néhányat említsünk: Paracelsus, Vesalius, Jessenius, Montanus — hatása azonban csak a 16. század második felétől mutatható ki az irodalomban, és az egymásután megjelenő orvos-gyógyszerészeti művek nemegyszer ellentmondásos tárgyalásmódjai még híven tükrözik a megújulódás, a nagy átmenet korszakának a múlttól terhes gondolati életét, tudományos szemléletét. Ezért is érdekes és tanulságos a „kölni” *Dispensarium*, amely a 16. század közepén német nyelvterületen kiadott nürnbergi (1546) és augsburgi (1564) „gyógyszerkönyveket” követte megjelenésével, és amely a világhírű gyógyszerésztörténész, G. E. Dann bevezető tanulmányával, faksimile kiadásban vált hozzáférhetővé az érdeklődő kutatók számára. A *Dispensarium* szerzői közt első helyen Hubert Faber, a kölni egyetem orvosprofesszora szerepel, munkatársaiként pedig a város három gyakorló orvosa: Bernhard Cronenberg, Johannes Echt és Theodor Birkmann; 1565-ben, Kölnben adták ki Arnold Birkmann örökösei.

A mű első részében — öt „*Canon universalis de simplicibus*” — az egyes galenusi gyógyszerformák rövid jellemzését adja, kitérve azok kiválasztására és eltartására is. Majd 18 fejezetben — „*Canon specialis . . .*” — a növényi és állati drogokat, valamint a szervetlen anyagokat tartalmazó gyógyszereket tárgyalja. Az egyes fejezetek útmutatást nyújtottak a kor gyógyszerésznének a drog aprításától kezdve többek között annak eltartásáig és tartósságáig.

A következő átfogó és igen tanulságos fejezet az előző 18 fejezetben majdhogynem felsorolásszerűen megadott drogok válogatását nyújtja. Szerzők a minőség kérdéseit tekintették e válogatás alapjának, kitérve az egyes hamisításokra, továbbá az idevágó, régebbi és vitatható adatok kritikai tárgyalására.

Újabb két fejezet táblázatosan, abc-sorrendben közli az egyes növények és állatok gyógyszerként használatos részeit, majd ismerteti a hiányzó (nem beszerezhető) drogok helyettesítésének, pótlásának lehetőségeit.

Az utolsó előtti nagy fejezet a gyógyszerek elkészítésének útmutatója (ábrái desztilláló készüléket és egy-két gyógyszerkészítési művelethez használatos eszközöket mutatnak az olvasónak). Majd az egyes gyógyszerformák külsőleges és belsőleges alkalmazásának lehetőségeit sorolja fel. Külön részt szenteltek szerzők a szöveghibák javításának, majd legvégül egy betűrendes tárgymutató következik.

A kölni Dispensarium a gyógyszerészettörténet mai állásfoglalása szerint gyógyszerkönyvnek minősíthető, mert

- rendszerezetten tartalmazza a korabeli orvosok által elfogadott gyógyszerkincs jelentős részét,
- foglalkozik az alapanyagok minőségével és elkészítésével,
- irányt mutat és előírásokat ad a mindennapos gyógyszerészeti munka elvégzéséhez, a korabeli vonatkozó rendelkezések, törvények figyelembevételével.

A Dispensarium faksimile kiadásának külön súlyt ad Dann professzor mélyreható, elemző bevezető tanulmánya.

Szentgyörgyi István

Deutsche Fachprosa des Mittelalters — Ausgewählte Texte herausgegeben, erläutert und mit einem Glossar versehen von Wolfram Schmitt. Berlin—New York, Walter de Gruyter & Co. 1972. IV + 119 p.

A Hans Lietzmann által alapított, gyakorlati tudományos célokat szolgáló szövegkiadások sorozatának 190. kis kötete ez a válogatás. Szakszövegei felölelik a középkori enciklopédiákat, a hét szabad művészet területét, a hét ún. „artes mechanicae”-t, valamint a tiltott művészeteket (mágia stb.). Az egyes szövegek előtt bevezetést ad a válogató, majd utal a legszükségesebb forrásokra és szakirodalomra.

Az orvostudománnyal foglalkozó rész (73—85.) öt műből ad ízelítőt.

Elsőnek Ortolf von Bayerland „Arzneibuch”-ját mutatja be, amelyet a würzburgi mester és seborvos a XIV. sz. első felében írt, s amely 100-nál több kéziratban és 17 inkunábulumban terjedt el. A szemelvény az 55—61. fejezeteket nyújtja, amelyek az érverésről szólnak.

A második szemelvény szerzője az 1427-ben meghalt Albich Zsigmond, Vencel cseh király és Zsigmond császár (egyben magyar király) udvari orvosa. Legtöbb, eddig még kiadatlan írásműve latin nyelvű; németre részben lefordították a tanítványai. A Vencel királynak ajánlott „Puech von ertzennen” a legterjedelmesebb köztük. Ennek 1496-ból ránk maradt kéziratából való a „rheuma”-ról szóló fejezetnek szemelvényként idézett része.

A harmadik ismét XIV. századi mű: „Von den wassern, die man prennt aus den creuttern vnd aus den plumen”. Írója Gabriel von Lebenstein, orvos és hit tudós. 33 fejezetben tárgyalja az alkoholos növénykivonatok orvosi indikációit. Elsőként mutat rá a Convallaria majalis hatására a szívre és a vérkeringésre. A szemelvény könyvének 2—4. fejezetei.

Negyediknek a könyvtárunkban is megtalálható, Heinrich von Pfolspeundt, XV. századi sebésznek és a német lovagrend tagjának „Wundarznei” című könyve kerül sorra. Ebben először van szó lőfegyvertől eredő sebek kezeléséről. Egy 1519-ben írt kódex szövegéből az a jelentős rész kerül a szemelvénybe, amely az orrplasztika leírását tartalmazza.

Leginkább érdekelhet azonban bennünket az 5. szemelvény. Ennek a forrása ui. az ún. „Nagylévárdi egészségtan” (= „Gross-Schützener Gesundheitslehre”; Nagylévárd község a malackai járásban, jelenleg Velké Leváre, Csehszlovákia, Ny.-szlovákiai kerület). Az ottani Kollonich-, majd Wenckheim-kastély könyvtárából kikerült kéziratot 1525 körül állította össze az ismeretlen szerző a Bécs és Pozsony közti térségben. Főként orvosi élelmézeztant ad 15 fejezetben. Az I. fej. bevezetés, a II—VIII. fejezetek főleg az állati eredetű, a IX—XV. fejezetek pedig a növényi eredetű élelmiszerekkel, élvezeti cikkekkel és gyógyszerekkel foglalkoznak. A középkori arab és latin szerzők idézése és a humorálpatológiához való ragaszkodása egészen a középkorba utalják ezt az értekezést. Ízelítőül az I. fejezet 3. és 4. szakaszát kapjuk *Gerhard Eis* átírásában. (Die Gross-Schützener Gesundheitslehre. Brünn, 1943. In: Südosteuropäische Arbeiten, 36. 91—93.) Bizonyára indokolt lenne az egész művel behatóan megismerkednünk, mert joggal feltételezhető, hogy Magyarországnak a Mohács után Habsburg-uralom alatt maradt részében, különösen a német nyelvű bányavárosokban ez a XVI. századi „regimen sanitatis” meglehetősen elterjedt.

Vida Tivadar

Dörner, Klaus: *Bürger und Irre*. Europäische Verlagsanstalt. [Frankfurt am Main, 1969.] 410 p.

A könyv alcíme: „A pszichiátria társadalomtörténetéhez és tudományszociológiájához” önmagában is elég kifejezően mutatja, mennyire szétágazó témakörrel foglalkozik benne a szerző, aki orvos- és bölcsészdoktor, jelenleg a hamburgi egyetem pszichiátriai idegklinikáján dolgozik, s így személye kiválóan alkalmas arra, hogy több tudományágnak ezen a határterületén folytasson kutatást.

Formális szempontból a pszichiátria létrejöttét mint társadalom- és tudománytörténeti folyamatot nézi. Tartalmi szempontból azt a viszonyt teszi vizsgálat tárgyává, amely a polgárok és az örültek között keletkezett. Igyekszik itt feltüntetni azokat a társadalomgazdasági, politikai és művelődési feltételeket, amelyek között a polgári társadalom politikai és tőkés ipari forradalmával kapcsolatban az említett viszony létrejött, és a pszichiátria tudománnyá lett.

Történeti előzményként fogja fel a XVII. sz. racionalizmusát, mint amely a polgári élet ésszerű világának határain túlra rekesztette az irracionalitás minden formáját, amely pedig a középkorban és a reneszánsz idején beletartozott a világ rendjébe. Az így kirekesztettek közt voltak az örültek is, és a polgárság arra törekedett, hogy zár és lakat mögé helyezve őket, ártalmatlanná s mintegy láthatatlanná váljanak.

Miután a bevezetés (9—30.) megadta ezeket a vezető szempontokat, a vázolt folyamatot külön veszi szemügyre előbb Nagy-Britanniában (31—132.), aztán Francia- (133—214.) s végül Németországban (215—379.). A 380. l. záró megjegyzése után függelékben tárgyalja a pszichiátria történetírásának kritériumait (381—388.). Bibliográfiai, név- és tárgyszójegyzék egészíti ki a sokoldalú és alapos kutatásról tanúskodó kötetet.

Rövid könyvismertetés keretében természetesen nem lehet vállalkozni részletekbe bocsátkozó kritikára. Mégis ide kívánczik annak a kérdésnek felvetése, vajon nem túl sablonos-e a polgárosodást a XVII. századtól datálni, különösen az örültekről való gondoskodás terén. Hiszen a városi polgárság kialakulása már a középkori kereskedelem virágzása idején megtörtént, és legkésőbb a XVI. században számos helyen városi, tehát polgári igazgatásba mentek át a korábban egyházi vezetésű vagy alapítású ispotályok, karitatív intézmények, köztük tehát olyanok is, amelyek elmebetegek gondozására szolgáltak.

Vida Tivadar

Hein, W. H.: *Illustrierter Apotheker-Kalender 1972, 1973*. Stuttgart, Deutscher Apotheker-Verlag, 1971, 1972, S. 36, 36, T. 1,1.

A német gyógyszerészettörténelem hosszú múltra visszatekintő propaganda-naptára. Célja az, hogy Európa egyes gyűjteményeiben vagy a magángyűjteményekben levő gyógyszerészettörténeti vonatkozású tárgyi és képi anyagot bemutassa. Az 1972. és 1973. évi naptár a 31. illetve a 32. évfolyam. A naptár 1925 óta jelenik meg rendszeresen. A háború alatti évek és az azt követő néhány esztendőben, 1940. és 1953. között nem jelent meg, 1954 óta azonban évente újból napvilágot lát.

Az 1925-ben megjelent első naptárt a Német Gyógyszerézmúzeum egyik alapítója, Fritz Ferchl (1892—1953) indította, aki az ezt követő évben alapította a Gyógyszerészettörténeti Társaságot és 25 évig szerkesztette a Nemzetközi Gyógyszerészeti Társaság lapja, a „Deutsche Apotheker-Zeitung” melléklapját, a „Beiträge zur Geschichte der Pharmazie”-t. Fritz Ferchl felfogása szerint a gyógyszerészettörténelemnek a múzeumi tárgyak és képek gyűjtése nem egyetlen területe, mégis a kutatásnak nagy lendületet adott.

Hogy ez a szellem napjainkig is jellemzője maradt a német gyógyszerészettörténelem művelőinek, bizonyítja, hogy a naptár jelenlegi szerkesztője, Wolfgang-Hagen Hein az elmúlt évben, a Fritz Ferchl születésének 80. évfordulóján adományozott emlékérem egyik tulajdonosa lett.

A kalendárium egyetlen színes illusztrációja a címlap, amely aktualitása miatt került erre a kiemelt helyre s amelyet Wolfgang-Hagen Hein professzor látott el kommentárral. Az 1972-es címlap „Krisztus, mint gyógyszerész” 1680 körüli olajkép Gussenstadtból; az 1973-as egy baseli gyógyszerész, Emanuel Ryhener emlékkönyvébe rajzolt színes officina-interieur 1612-ből.

A naptárban 1—1 oldalra 1 vagy 2 hét jut, s a címlapokon kívül 36 képes oldal található. Az első oldalon a képek jegyzéke után az egyes bemutatott képzőművészeti vagy iparművészeti alkotások lelőhelye van feltüntetve, betűrendben felsorolva, mellette zárójelben feltüntetve az illusztráció lapszáma a naptárban. Az egyes képek alatt a felette levő illusztrációra vonatkozó történeti összefoglalás következik, majd a méretek, tulajdonos — múzeum vagy magángyűjtő —, végül a reá vonatkozó irodalom. Gyakran előfordul olyan kép is, amely már egy korábbi évfolyamú naptárban benne volt. A képanyag főként a német múzeumok — el-

sősorban a heidelbergi Deutsches Apothekenmuseum — gyűjteményéből válogatott anyag, de előfordul franciaországi, hollandiai, itáliai és svájci dokumentum is. A XV—XX. századig válogatott képi és tárgyi gyógyszerésztörténeti emlékek sorakoznak a naptárban. Az 1972. évi naptár pl. kezdődik a már említett XVII. századi Krisztus-képpel, az utolsó illusztráció pedig Werner Pietruszka hasonló témájú, 1968-ban festett olajképe.

A kalendáriumok bemutatnak minden olyan elképzelhető dokumentumot, amely egy gyógyszerésztörténeti múzeumban helyet kaphatna. Szerepelnek itt mind az officina-berendezéshez tartozó edényzet, mozsár, mérleg stb., mind a laboratóriumhoz tartozó eszközök. A gyógyszerésztörténeti vonatkozású festmények, szobrok, metszetek pedig egy-egy korabeli patikát vagy laboratóriumot ábrázolnak. Az évek óta megjelenő naptár az európai múzeumok speciális kép-katalógusa, amellett, hogy aktuális naptárfunkciót is ellát.

Vida Mária

Horváth István: *Magyarózdai toronyalja*. Kolozsvár, Dacia, 1971. 463 p., 24 ill.

A városiasodás fokozódásával a falu szociográfiája méginkább felfedező és értéktelítő, talán utolsó lehetőség a szemünk láttára elmerülő paraszti életforma, hiedelemvilág írásbeli megörökítésére, hagyományainak feljegyzésére. Ma is érvényes Berde Károly meghatározása, miszerint . . . „A népi gyógyítás anyaga nem öletszerűen felhalmozódó, rendszertelen zagyvalék, hanem az emberi műveltség egy ősi lépcsőfokának máig fentmaradt töredéke. Benne tisztára kinyomozható, lélektani alapon nyugvó rendszer van és jól körülhatárolható elvek uralkodnak.” Mindezeket egy ritka szép könyv megjelenésének alkalmából véljük szükségesnek aláhúzni, amely könyv „írói falurajz”, azaz költői vallomás a szülőföldről. A „Népi gyógymódok, gyógyszerek” c. fejezete orvostörténeti-néprajzi szempontból is érdekes.

Horváth István a saját tapasztalatai, majd beszélgetőgyűjtése alapján ismerteti Magyarózdnak, ennek a marosvölgyi magyar lakosságú falucskának folklorisztikusan rendkívül gazdag és fantáziadús hiedelemvilágát, s az orvos mindennapos igénybevétele mellett még ma is alkalmazott népi gyógymódjait. A szubjektív hangvételű falurajzot szabad legyen a recenzornak hasonló alanyisággal a saját falujából őrzött emlékekkel összevetni. Szülővidékem, Szatmár megye földrajzilag távol, de néprajzilag közel esik Magyarózdhoz. Miként a szerző, én is jól emlékszem, milyen nagy becsben tartotta nagyanyám a fehér kutyaszart, méghozzá a „keresetlen fehér kutyaszart”, mint nagyon fontos gyógyszert.* A szemárpára ráolvasott varázsverset én is hallottam ugyancsak nagyanyámtól, aki ujjhegyével körkörös mozdulatokat írt le a beteg szemhéj felett, miközben

* Köszönettel tartozunk a recenzornak az ismertetést meghaladó adatközlésért, annál inkább, mert igen sokan és sokat hallottuk „keresett” és „keresetlen” formában magunk is, de már egészen megfeledeztünk róla.

(A szerkesztő.)

mormolta egyhangúan... „árpa, árpa learatlak, hazaviszlek, kicsépellek... fehér ló seggibe duglak...”, s mindezt meghatóan elszánt komolysággal, az obszcénitás minden jele nélkül.

A keléseket ma is úgy osztályozzák Nagyecsedben az öregek, miként Magyarózdton; egyszerű kelés, tetejetlen kelés, vérkelés. A sárgaságra már orvos koromban hallottam az egyik középkorú falumbélitől a következő receptet; „*katlankóró gyökerét borbán megfőzni, abba kilenc szárított tetűt porrátorve beleszórni, és azt meginni, attól elműlik a sárgaság.*” A „kődökcsömör” kifejezést a szomszédos Nyírcsaholyban hallottam, legjobb gyógyszere az egy kanál ecet. Fokhagymát a fájós fogra szinte minden vidéken alkalmazták és alkalmazzák még ma is.

Akkor ezeket a népi gyógyításokat fanyalogva, nevetségeseknek, megjegyzésre (pláne lejegyzésre) méltóságon alulinak tartottam. Ma restelkedem utólag miatta, és kétszeresen hálás vagyok Horváth Istvánnak, hogy gyönyörű könyvével mindezeket eszembe juttatta.

Szállási Árpád

Hunter's Lectures of Anatomy. Amsterdam—London—New York, Elsevier Publishing Co., 1972. 3 + 185 + 114 pp.

Pár évvel ezelőtt, 1959-ben a dél-ausztráliai Adelaide-ben bukkant fel egy könyvárverésen ez a most faksimilekiadásban publikált kéziratköteg. Egy hölgy kínálta eladásra, aki orvos ismerőse segítségével felfedezte, hogy William Hunter (1718—1783) anatómiai előadásainak egyetemi jegyzetéről van szó, melyet egyik hallgatója készített. Arra is fény derült, hogyan került a kézirat Londonból Manchesteren át Ausztráliába.

Készítője a manchesteri Charles White, aki húszévesen, 1748-ban volt londoni orvostanhallgató. Ekkor és itt hallgatta Hunter előadásait. A kézirat legkésőbbi valószínű keletkezési ideje 1752, mert lejegyzője egy a dettingeni csatában (1743) megsebesült katonával kapcsolatban megjegyzi, hogy ez az ember „még most is él” (the man is now living), s e szavak után csillagot téve, a szemközti üres oldalon feltünteti az évszámot is: 1752. Hunter ekkor már londoni anatómiatanár volt, hat évvel pályája kezdete után.

A kitűnően olvasható és jó nyomdai technikával közrebocsátott szövegben 21 hivatkozás van Hunterre, egyszer „Mr. H.”, máskor csak „H” formában. Ennek alapján az is feltételezhető, hogy a „Mr. H.” jelzés esetében White a nála tíz évvel idősebb William Hunterre utalt, a „H” betűvel pedig ennek öccsére, John Hunterre, aki neki személyes jóbarátja volt.

Az orvostörténészek számára különösen azért érdekes és értékes ez a kézirat, mert a galsgow-i egyetemi könyvtárban őrzött legkorábbi Hunter-kéziratok is csak az 1770-es évekből származnak. A most publikált kézirat bizonyítékot szolgáltat arra nézve is, hogy valóban Hunter a felfedezője a nyirokérrendszernek, s így az ő javára dönthető el a szakirodalomból ismert prioritási vita, melyet Hunter az edinburgh-i Monrokkal vívott (Primus, Secundus, Tertius), hiszen Alexander Monro (1733—1817, Secundus) első dolgozatát e témától csak évekkel e kézirat készülete után publikálta.

Az anatómiai jegyzet orvosi értékelésére itt nem vállalkozhatunk, célunk csupán a figyelem felkeltése volt e kiadvány iránt.

A kézirat egyébként az adelaide-i Nell Down birtokában van, aki 1969-ben hívta fel rá az amszterdami D. W. Gaade figyelmét, s adta át neki közelebbi tanulmányozásra. Az elmondottak az ő munkája eredményét összegezték, ő indította el a kézirat nyilvánosságra hozatalát is. Sajnos, halála miatt már nem érhetette meg e kötet megjelenését.

A könyv nyomdai kivitele, borítása, a szöveg gondozása mintaszerű.

R. Harkó Viola

Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1969. Österreich und die Türken. Eisenstadt, 1972. 211 l.

A szentgotthárd—mogersdorfi csata 300. évfordulóján vetődött fel az a gondolat, hogy alkalmanként Mogersdorfban nemzetközi — elsősorban osztrák, magyar, jugoszláv szakemberek részvételével — történelemtudományi konferenciát rendezzenek. Első, 1969-ben tartott ülésorozatának témájául Ausztria és a törökök kapcsolatát választották. Az Eisenstadtban kiadott kötet az itt elhangzott előadásokból ad válogatást és keresztmetszetet.

Az elmúlt években több, az Oszmán Birodalom történetével foglalkozó feldolgozás látott napvilágot, amelynek anyaga elsősorban a nagy európai levéltárak latin nyelvű dokumentumaira támaszkodik. Jellemzőjük, hogy az európai szempontok mellett mindig egy adott terület viszonylatában vizsgálják a török politika fejleményeit, a nemzeti mozgalmakkal szemben alkalmazott elnyomó gazdasági és katonai eszközöket, majd az Oszmán Birodalom hanyatlása idején a válság okát a nagyhatalmi kombinációkkal együtt tárgyalják. A most megjelent tanulmánykötet Ausztria és a törökök kapcsolatát vizsgálja ugyan, de Burgenlanddal összekapcsolva tárgyalja az eseményeket a kezdetektől egészen a 20. század elejéig. Értékét emeli, hogy a török kort más-más szemszögből világítják meg az osztrák, a magyar, a jugoszláv és a nyugatnémet történészek, akik közül a magyar és jugoszláv történészek szemlélete áll igen közel egymáshoz. Az osztrák szakemberek Habsburg-centrikus szemlélete az európai szempontból közelíti meg a törökellenes harc kérdéseit, illúziót kelt a bécsi politika iránt, miközben nagyvonalúan kezeli a balkáni és a magyar kérdést, sőt az utóbbi esetben legtöbbször negatívan értékeli a Bécs- és törökellenes erdélyi és magyarországi szabadságmozgalmakat.

A bevezető tanulmányban Hans Wagner bécsi professzor (*Österreich und die Türken*) az oszmánok európai térhódításának okait kutatja, a kapcsolatokat egészen a huszadik századig vezeti végig.

Már a nemzetközi szimpozionum színhelye miatt is több előadás foglalkozott Burgenlang történetével, amelyek közül a legkiemelkedőbb August Ernst „*Zur Geschichte des Burgenlandes*” című tanulmánya. A referátum a mai Burgenland történetét tekinti át a népvándorlás korától az első világháborút lezáró békerendszerig. Kitűnő feldolgozásban foglalja össze e térség politikai, irodalom- és mű-

vészettörténetét, teljes képet adva Burgenland történelméről. Részben Ernst előadásához csatlakozik Fritz Posch „Innerösterreich und die Türken” című referátuma, amely a belső-ausztriai tartományok — Stájerország, Karinthia és Krajna — török kapcsolatait tekinti át 1419-től (az első krajnai török betöréstől) 1638-ig. Pontos adatokat közöl a Belső-Ausztriát ért török támadások méretéről, a katonai védelem megszervezéséről és annak változásairól.

Nyelvtörténeti szempontból érdekes Eberhard Kranzmayer „Die burgenlandische Siedlungsnamengebung innerhalb des Rahmens der Zweisprachländer im Lichte der strengen Gruppenforschung” címmel tartott előadása, amely a kétnyelvű határvidék helységnevpárjait a köznyelvből a családban használt nyelvbe történt átvitele, illetve ennek fordított folyamata szempontjából vizsgálta meg.

A konferencia több előadása hadtörténeti feldolgozás volt, amelyet Perjés Géza „Magyarország és a törökök” c. tanulmánya vezetett be. A szerző három témakört tárgyalt: a katonai akciórádiusz jelentősége a török háborúkban, határvédelem kérdése és Zrínyi Miklós 1664. évi hadjárata.

A következő, ugyancsak hadtörténeti tárgyú feldolgozás Walter Hummelberger „Die Bewaffnung der Türken” című írása, amely a bécsi Historisches Museum „Türkenbeute” részlegének áttekintésével ismerteti a 17. századi török hadsereg fegyverzetét, bár megemlíti, hogy a hasonló krakkói és badeni gyűjteményekhez képest itt különleges értékű tárgyak nem találhatók.

Franz Gall „Türkische Einflüsse auf das äussere Bild der kaiserlichen Armee” c. rövid terjedelmű tanulmányában a török behatás emlékeit ismerteti a császári hadseregben.

A törökök magyarországi kiűzését megelőző török belpolitikai átalakulás, a Köprülü-restauráció, nem tudta véglegesen megállítani az Oszmán Birodalom bomlását, csak ideig-óráig tudott ismét veszélyessé válni Bécs számára. Hans Joachim Kissling „Die Köprülü-Restaurations” c. tanulmányában elsősorban a szentgotthárdi csata utáni hangulatot vizsgálja Bécs és Konstantinápoly tükrében.

Majdnem minden tanulmányban visszatérő problémaként jelentkezett a török hadsereg szervezeti kérdése, elsősorban a janicsárság szerepe. Walter Hummelberger nagyobb lélegzetű tanulmányában a janicsárság történetét tekinti át, elsősorban abból a szempontból, hogy a Jeni-Dzseri története egyúttal a török birodalom története is. Kiváló eszközökkel világítja meg a szerző a janicsárság megszületésének szükségességét, szervezeti felépítésüket, harcmódorukat és a nemzetektől s az államtól való függetlenségük okait, csupán egy vonatkozásban nem folytat részletes vizsgálatot, miszerint a janicsárság vallási szervezet is volt.

A konferencián részt vevő jugoszláv történészek két kiváló tanulmánnyal jelentkeztek. Josip Zontar a délszlávok és a törökök kapcsolatát dolgozta fel, amelyben az oszmán birodalom balkáni terjeszkedését ábrázolta. Befejezésül behatóan vizsgálja a szerb orthodox egyház történetét és jelentőségét. Ez utóbbi részhez csatlakozik a másik jugoszláv történész referátumának témája „Keresztény vallások a jelenlegi Jugoszlávia területén a török uralom alatt” címmel. (Jozef Koropec: *Die christlichen Kirchen der Jugoslawen unter der Türkenherrschaft*). Vitathatatlanul a szerb orthodox egyház töltötte be a legfontosabb nemzeti feladatot a

török megszállás alatt azzal, hogy ápolta és fenntartotta a valláson keresztül a délszláv nemzeti öntudatot.

A tanulmánykötet másik, *Franz Gall* tollából származó írása a török—osztrák tudománytörténeti kapcsolatokat tárja fel. Értékes adatokat közöl a diplomáciai érdeklődésből kifejlődött bécsi keletkutatás történetéből, amelynek első virágkorában elsősorban a Hofbibliotheknak jutott jelentős szerep. Az 1754-ben alapított „Keleti Akadémia” Bécsset végképp az orientalisztika fellelőjévé tette, és e kor kiváló egyéniségének, Hammer-Purgstallnak művei még ma is e tudomány alapvető alkotásai közé tartoznak. A múlt században egy másik központ is kialakult Bécsben: az egyetem orientalisztikai tanszéke (1866), majd a 20. században az osztrák tudomány más területekre is kiterjesztette érdeklődését, elsősorban a török botanikára, földrajztudományra, etnográfia, geológiára, archeológiára, valamint a gyógyászati tudományokra.

Az utolsó két tanulmány magyar szempontból különös érdeklődésre tarthat számot. *Harald Prickler* „*Verlauf und Folgen der Bocskay-Rebellion im österreichisch—ungarischen Grenzraum*” nagyobb terjedelmű tanulmánya már címében is az osztrák történetírás Bécs—központú szemléletét tükrözi. A szerző az eisenstadti levéltár kutatója, ami tanulmányának dokumentációjában is megmutatkozik. A szerző az osztrák levéltárak anyagát a magyar szakirodalommal (Perjés Géza, Nagy László, Zimányi Vera a Bocskay szabadságharcra, illetve e korról foglalkozó feldolgozásai) egészítette ki, figyelmét az 1605. évre összpontosítja, de az adatszerű feldolgozás ellenére sem tud túltekinteni a bécsi udvar politikájának igazolásán. Ez elsősorban a Bocskay-féle szabadságharc „lázáda” szemléletében mutatkozik meg, és nem tekint a hajdú csapatok hadjáratának eseményei mögé. Figyelmen kívül hagyja a Bocskay szabadságharcot kiváltó okokat, Bécs magyarellenes politikáját, és ezek bemutatása nélkül tárgyalja a „felkelő Bocskay pusztító hajdú szoldateszkáját.” Bár a kötet bevezetőjében *Franz Gall* úgy emlékezik meg erről az előadásról, mint a konferencia legsikeresebb felszólalásáról, amely „az új kutatások alapján tette világossá, hogy a helytörténet milyen befolyással lehet az államok és országok nagy történetére”, ez csak az általánosságokban igaz, mivel a Hagsburg elnyomás alatt élt nemzetek jogos törekvéseit semmilyen körülmények között nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ez vonatkozik a Bocskay vezette szabadságharcokra is, bármilyen pusztítást hajtottak is végre a hajdú csapatok osztrák területeken.

„A magyar—délszláv határvidék török harcainak grafikus ábrázolása” címmel *Cennerné, Wilhelm Gizella* írásával zárul a tanulmánykötet. A szerző *Schedel Világkrónikájának* ábráival kezdi ismertetését, majd sorra veszi a törökök ellen vívott harcokat megjelenítő korabeli ábrázolásokat. Elsősorban a budapesti Nemzeti Múzeum anyagát tárja fel, de a jelentős európai múzeumok gyűjteményét sem hagyja figyelmen kívül.

Befejezésül az egész kötetet mérlegelve, valóban hasznos adatokat közöl a törökök eddig ismert vagy kevésbé ismert vonatkozásairól, különböző szemszögből és szemlélet szerint vizsgálja az eseményeket, jól példázva a magyar, az osztrák, a jugoszláv és a német területek történetkutatásának irányait.

Kapronczay Károly

Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf 1970. Österreich und die Südslawen. Eisenstadt 1973. 110 l.

Immár a második kötete jelent meg az évenként megrendezésre kerülő mogersdorfi történeztalálkozó anyagának. Az 1973. évi második füzet az 1970. július 6. és 11. között elhangzott előadások válogatását tartalmazza, amelyeknek összefoglaló témája Ausztria és a délszlávok. A történeztalálkozón az osztrákok mellett magyar és jugoszláv szakemberek vettek részt.

A délszlávok lakta területek történeti problémáival már az előző konferencia is — Ausztria és a törökök címmel — foglalkozott, bár ott elsősorban a török kori kérdések kerültek megvitatásra. Az 1970. évi találkozón inkább a 19. századi politikai és művelődéstörténeti kapcsolatok álltak a középpontban, bár volt olyan előadás — például Sinkovics István professzoré —, amely az előző időkben az egész térséget foglalkoztató problémát tárt fel.

A konferencia bevezető, a téma összes vonatkozását felölelni kívánó előadását Josef Hamm, a bécsi egyetem tanára tartotta Ausztria és a délszlávok címmel. A történeti háttér megrajzolásánál Ausztria alatt elsősorban a Habsburg-birodalmat kell érteni, míg a kapcsolatokat főleg a századforduló eseményeinek tükrében és területenként vizsgálja meg. E szempontból főleg a horvátországi, a szlovéniai és a boszniai művelődéstörténeti hatásokat vizsgálja, elsősorban a bécsi és a grázi egyetem szemszögéből. A tények feltárását és főleg magyarázatát az osztrák történetírást jellemző Bécs-centrikus szemlélet jellemzi, bár a századforduló délszláv „túlzásait” sok esetben a történeti igazság feltárásával mutatja be.

A délszláv népek történetének igen lényeges fejezete a török térhódítással együtt jelentkező elvándorlások, a burgenlandi, dunántúli, alsó-ausztriai és morvaországi horvát települések kialakulása és ezek fejlődése. E témával foglalkozott Josef Breu professzor a Rába és a Thaya folyók közötti horvát települések kialakulásának ismertetésében, majd Hadrovics László professzor nyelvtörténeti oldalról közelítette meg a horvát elvándorlással jelentkező kérdéseket. A nyugat-magyarországi horvátok irodalma és nyelve a 18. és 19. században címmel tartott előadása a konferencia egyik legsikeresebb beszámolója volt, amelyben Hadrovics László a Magyarországon kiadott horvát könyveken és nyomtatványokon keresztül követi nyomon a ça-nyelvjárási fejlődését, a magyar és a német nyelvi hatásokat a nyugat-magyarországi horvátok nyelvére, valamint a jelen társadalmi igényei által támasztott nyelvi követelményeket.

Figyelemre méltó és néhány vonatkozásában igen elgondolkodtató Josef Matlnak, a grázi egyetem tanárának Ausztria a délszláv nép elképzelésében címmel tartott előadása. Az Ausztriáról kialakult délszláv képet három történeti tényezőre vezeti vissza a szerző: az évszázados együttélésre, a közös, elsősorban katonai együttműködés múltjára és a kulturális vonatkozásokra. Ezeken kívül az Ausztriáról alkotott képet területenként is megvizsgálja, valamint azt, mikor válik el a népköltészetben az „osztrák” és a „német” megkülönböztetése. Kiváló eszközökkel ábrázolja Matl a felvilágosult abszolutizmus hatását a szlovén és a horvát területeken, főleg a délszláv értelmiség körében tapasztalt megnyilvánulásait. Mindez nem elégséges ahhoz, hogy a délszláv népek körében az előadás

pozitív, a „pax austriaca” szellemű kulturális teljesítményt bizonyítson. Ugyancsak nem eléggé feltárt területe az előadásnak az a része, amikor az 1867-es kiegyezés utáni szláv mozgalmakat vizsgálja, mivel az előadó nem világítja meg azok indítóokait.

Szinte Matl előadását egészíti ki Janez Rotar professzor referátuma, amely az irodalom tükrében mutatja be Hercegovina és Bosznia okkupációjának szlovén visszhangját, a századforduló délszláv szociális és politikai viszonyait. Fran Maselj Podlimbarski (1825—1917) sorsának és műveinek ábrázolásán keresztül a kor monarchiaellenes hangulatát mutatja be a szerző.

A bécsi egyetem és a délszlávok kapcsolatait vizsgálja Franz Gall professzor, 1965-ben megjelent könyvének (Franz Gall: Alma Mater Rudolphina 1365—1965 — Die Wiener Universität und ihre Studenten. Wien, Verl. Austria Press, 1965) ilyen vonatkozású kiegészítéseként. Elsősorban a délszláv hallgatók számának alakulását tekinti át, megvizsgálja koronként a bécsi egyetem vonzerejét a délszláv vidék szülöttjeire és mindazt, amivel a bécsi felsőoktatási intézmény hatást gyakorolt a délszlávokra. Részben az előző előadáshoz csatlakozik Bruno Hartmann professzornak, a maribori könyvtár igazgatójának A bécsi udvari könyvtár és szlovén könyvtárosai címmel tartott referátuma, amelyben a szlovén könyvtárosok — Josef Sober, Miklosic, Jernej Kopitar, majd Ivan Prijatelj és Franz Kidric — munkásságát tárgyalja az udvari könyvtárban. Tevékenységük kettőssége — szlavisztikai művekkel gyarapították a gyűjteményt és felkészültek saját tudományos tevékenységükre — mellett a szerző elsősorban a szlovén művelődéstörténetben betöltött szerepüket emeli ki és azt, amivel bécsi tartózkodásuk hozzájárult pályafutásukhoz.

A konferencia jelentős eseménye volt Sinkovics István professzornak a Duna menti népek közös történelme egyik jelentős állomásáról, A horvát—szlovén parasztfelkelésről tartott előadása. Az 1573. évi felkelés kirobbanásának és a bécsi udvar szerepének részletes megvilágítása után az előadás nyomon követi a felkelés kibontakozását, a térség délszláv népeinek összefogását, majd pedig az utolsó két hét eseményeit, egyben bemutatja a késői feudalizmus korában kirobbant parasztmozgalmakkal közös ideológiai vonásait. Az előző előadásokkal szemben, tekintélyes és részletes jegyzetapparátusával kiemelkedik a konferencia anyagából.

Kaprnczay Károly

Keynes, Geoffrey: *Dr. Timothy Bright 1550—1613. A Survey of his Life with a Bibliography of his Writings.* Wellcome Historical Medical Library, London, 1962. 47 pp. 17 facsimiles.

Gárdonyi írja valahol: „Vágd ki, öcsém, röviden, magyarán.” Ez az 1961-ben elhangzott előadás, mely a Wellcome-hoz illő és méltó kiadásban jelenhetett meg, pontosan a nagy magyar író mondását idézheti fel az olvasóban. A St. Bartholomew kórház harmadik „főorvosának” élete — úgy gondolom — ismeretlen a magyar orvostörténészek előtt. Színes életútjának követése, írásainak megismerése nem érdektelen, mert jellegzetes egyénisége a XVI. század medikus

társadalmának. Ezt írja magáról: „*I am a Cantabrigian both by birth and by mode of life. Here I first enjoyed the light of day, and, what is far greater, was instructed in pure religion and the rules of the liberal sciences.*” Magyar orvostörténészek számára külön érdekességet jelent, hogy Bright kortársa volt pl. Henischnek (1549—1618), Jordannak (1539—1585) Jeszenszkynek (1566—1621) és Bánfihunyadynak (1576—1648). A különböző életutak és művek tanulmányozása, melyre jelen esetben kitűnő alkalom nyílik, világossá teszi, hogy a XVI. század orvosi műveltsége kevésbé volt differenciált, mint napjainkban. Koruk tudományának és saját képességeiknek a szintjén igen jó „praktizáló orvosok” voltak. Brightnél külön figyelmet érdemelnek azok a megállapítások (*Treatise on Melancholy*), melyeknek hatását Shakespeare hőseinél követhetjük nyomon. Utalunk itt Dover Wilson: *What Happens in Hamlet* (1935) című érdekfeszítő tanulmányára, amelyből a bevezetés írója bőven merít. Minden könyvismertetés legnagyobb ellensége a közhely és most mégis le kell írnom, hogy minden érdeklődőnek őszinte szívvel ajánlom ezt a rövid, de igen tartalmas művet.

Pataki Zoltán

Lhotsky, Alphons: *Aufsätze und Vorträge*. Band I. Hrsg. Wagner, Hans und Koller, Heinrich. München, R. Oldenbourg Verl. 1970. 388 S.

1968-ban halt meg Alphons Lhotsky, korunk egyik nagy történettudósa. Az osztrák középkor történeti forrásainak legkiválóbb ismerője volt, aki — az egész középkorra vonatkozó nem mindennapi ismeretanyag birtokában — speciálisan Ausztriára irányuló vizsgálódásaival összeurópai összefüggések felismerésig jutott el. Híre messze túljutott hazája határain: iskolát teremtett — többek között tudományos igényességű módszerével, hatalmas ténytudásán alapuló beleélőképességével, differenciált és rendkívül eredeti gondolkodásmódjával. A történelmi jelenségeket a korunk természettudományára jellemző elmélyültséggel, minden ismervük megfogalmazására törekedve és ugyanakkor összefüggéseikben vizsgálta. Többek között az ő vulgarizálásellenes tevékenységének köszönhetjük, hogy kezdjük megtalálni a középkor *mélto* — nem egyértelműen „sötét” vagy egyértelműen „ragyogó” jelzőkkel illetett — értékelését az európai történelem korszakai között.

A fenti könyv (egy négykötetesre tervezett Lhotsky-válogatás első kötete) az osztrák történész kisebb-nagyobb cikkeit, előadásait, kiállítási katalógusokban és nehezen megközelíthető folyóiratokban napvilágot látott vagy eddig még meg nem jelent írásait foglalja magában. Mint a kötet előszavából megtudjuk, a kiadók gondosan megfontolták, mérlegelték a válogatás lehetőségét, szempontjait. (A válogatáshoz csupán egy reflexió: jó ötletnek tartjuk, hogy belekerült a kötetbe a *Fuga und Electio* töredék, mert összehasonlítva a *Die Historiographie* Ottos von Freising c. előadás szövegével, fényt vet a szerző gondolatainak kiérlelődésére.) A válogatott anyag elrendezésével nem óhajtunk vitatkozni — többek között azért sem, mert ennek vitathatóságát maguk a kiadók is látták. Az időrendi beosztás ellen szólt a témák túlságosan is eltérő jellege — így témakörök szerint rendezték el a szerző munkáit. Két témakör szerint sorolódtak be a kötet-

be az írások: az elsőn (Europäisches Mittelalter) belül Otto von Freisingről, Dante államelméletéről és történelemszemléletéről, a bécsi udvari könyvtár korai történetéről és az 1400 körüli korfordulóról olvashatunk; a második témakört (Das Land Österreich) az osztrák népnévet taglaló Ostarrîchi c. tanulmánytól a Der österreichische Staatsgedanke címűig tíz írás reprezentálja.

A kötet hiányosságaként megemlíthetjük, hogy nincs hozzá külön név- és tárgymutató; ez majd a sorozat végén fog megjelenni, ami az egyes kötetek kezelhetőségét nem segíti elő. Indokolt lett volna képanyagot is elhelyezni a kötetben, különösen olyan esetekben, ahol ezek a Lhotsky-asszociációk helyességének ellenőrzésére szolgálhatnának (itt pl. az Otto von Freisinggel kapcsolatban említett Dürer- vagy Tizian-képre gondolunk).

A fenti kötet (és az egész sorozat) — filológiai akribiával elemzett speciális témái ellenére — úgy gondoljuk, rendkívüli tudományos közérdeklődésre számíthat. Elsősorban talán azért, mert a kötet tanulmányaiból bármely történeti tudomány művelője megismerheti egy tudós sajátosan eredeti történetsszemléletét, a történeti megismerés lehetőségeivel, alapvető feladataival és célkitűzéseivel kapcsolatos gondolatait és általános emberi, filozófiai jellegű kérdéseire adott válaszait. Természetesen Lhotsky gondolatai között is találunk vitathatóakat, ellenkezésre készítőket — azonban ezek a gondolatok mindig megfontolásra érdemesek. Nekünk magyaroknak — a ránk vonatkozó ismeretanyag miatt — speciálisan is figyelemre méltóak.

Lhotsky gondolkodásmódjának, tudományos elveinek, módszerének és stílusának elemzése terjedelmes tanulmány tárgya lehetne; a jelen referátum keretei még arra sem adnak módot, hogy a fenti könyvben megjelent írásokat részletesebben ismertessük. Azt viszont fontosnak tartjuk, hogy — ha csak igen érintőlegesen is — a szokásosnál bővebben szóljunk Lhotsky szemléletéről, múltához való viszonyáról.

Talán a leglényegesebb vonása Lhotsky műveinek az a tendencia, amely — folyamatosan, tervszerűen — az évszázadok óta beidegződött szaktudományi konvencióknak a lerombolására irányul. Közismert példaként szokták említeni a szerzőről, hogy a teljesen lezártnak hitt Privilegium maius kérdést is teljesen újraértékelte, és így új irányt szabott az arra vonatkozó kutatásoknak. Műveit olvasva az az érzésünk, hogy Lhotsky *mindenről* tudott valami merőben újat mondani. Nem fenegyerekeskedő extravaganciából, ellenkezőleg: a tényeket lehetőleg minden oldalról, a legaprólékosabb filológiai elmélyültséggel vizsgálva, és óriási tapasztalatából, műveltségéből következő beleélőképeségével. Nagy érdeklődést tanúsított a középkor egyes, individuális embere iránt; igen jellemző erre az a mondása, amit a könyv bevezetésében Hans Wagner idéz: „*Was nützt mir die Genealogie aller Sigharde, wenn ich mir keinen vorstellen kann!*” Megpróbált elgondolkozni azon, hogy milyen emberek lehettek, akik Petrarca „hegyre menetele” előtt éltek; valóban annyira ostobák, bornírtak, egysíkúak, a horror novit megtestesítőik voltak-e, mint ahogy manapság fejlett civilizációs öntudatunkkal elképzeljük? Erre a kérdésre — bár attól sem vonakodik, hogy „egyesen” fogalmazza meg gondolatait — írásaiból, a nagyfokú szubtilitással elemzett tényanyagból az evidencia erejével következik a negatív válasz.

Lhotsky gondolatai és adatai — folyamatos, következetes — tiltakozást jelentenek az ellen a szemlélet ellen, amely szemére hányja a középkori embernek, hogy nem „a mi szintünkön” gondolkodott. Ugyanakkor rámutatnak arra, hogy az akkori gondolkodásmód más ugyan, mint a miénk, de alacsonyabb rendűnek semmiképpen nem nevezhető. Ennek a másfajta szemléletmódnak a megértése és átélése tette a szerzőt alkalmassá arra, hogy emberközelségbe hozza — a laikus számára a tankönyvek száraz adataiból unalmasnak hitt — Otto von Freisinget. Lhotsky szerint a XII. sz.-i történetíró a civitas diaboli megvalósulásától féltette kora emberiségét, és ezért Chronicájának nyíltan soha meg nem fogalmazott alapkérdése az, hogy *miért* olyan rossz ez a világ — e kérdés megválaszolásának feltételét pedig emberi lényegünk, történelmünk megismerésében látta. A középkor megértése — természetesen hatalmas tárgyi tudása mellett — tette óvatossá Lhotskyt az osztrák kiváltságlevelek „hamisság”-ának megítélésében (*Epilegomena zu den Freiheitsbriefen*), ez juttatta el őt arra a felismerésre pl., hogy a XII. században más, mélyebb jelentéstartama volt az *Imperium Romanum* fogalomnak, mint a XVII. sz.-i „*Heilig Römisches Reich deutscher Nation*”-ná duzzadt monstrumnak. Így volt képes rámutatni pl. arra, hogy a haladás dicső gondolata korántsem újkori eredetű; egy XII. sz.-i ember is kialakíthatta a saját — korát meghaladó és továbbfejlesztő — szaktudományi és filozófiai nézeteit, és ezeket a világ előtt is nyíltan és szabadon képviselhette (Otto von Freising. *Seine Weltanschauung*). Gotik in Österreich c. ragyogó kis történelmi esszéje (az azonos c. kiállítási katalógus bevezetője) pl. annak bizonyítására szolgál, hogy a gótika — a nem szakember számára stagnáló kornak tűnő — három évszázada folyamán az élet bizonyos területein nagyobb változások következtek be, mint a XVIII. sz. elejétől napjainkig.

A szerző minden alkalmat megragad arra, hogy rámutasson: mi az, amiben — *horribile dictu* — a középkor *túlmutat* a görög—latin antikvitáson, vagy amiben a mi korunk számára is például szolgálhat. Így kerít pl. sort annak kifejtésére, hogy Otto von Freising átlagosan képzett kortársai nagyobb érdeklődést tanúsítottak a történelmi események iránt, mint a mi korunk „általános műveltség”-gel rendelkező emberei — akkor is, ha a történelem mint *sui generis* tudomány nem szolgált még a megfigyelés tárgyául, és „csupán” olyan természetes követelménynek számított a történelmi tények ismerete, mint az ábécétudás. Érdemes elgondolkozni azon a gondolatmenetén is, hogy a középkori ember a haladást nem szóban, hanem ténylegesen követelte, de továbblépnie csak akkor volt szabad, ha — biztosítva ezáltal a fejlődés evolúciós jellegét — a múlt vívmányait és azok továbbhagyományozódásait alaposan és tökéletesen magáévá tette.

Említésre méltó a fenti kötet tanulmányai közül a *Die Zeitenwende um 1400* c. írás. Az 1400 körüli viszonylag stagnáló időszak elemzésével — többek között a humanizmus megértéséhez is segítséget nyújtva — ha nem is marxista szemlélettel, de valami számunkra is lényegesre hívja fel a figyelmet: a történelem, a kultúra nem csupán egyes hősök, gondolkodók, szentek működésének az eredménye. Az egyszerűek, a kivételes megismételhetetlenek tettei hatástalanok maradnának a sokaság, a „szorgalmas taligások” tömegének a munkában való része-

sedése nélkül; a zseniknek periodikusan szükségük van arra, hogy ez a névtelen sokaság vigye keresztül, dolgozza fel dialektikusan nagy kezdeményezéseiket.

Lhotsky szerint — ahogy a Gotik in Österreich-ben írja — a múlt csupán egy konvencionális kifejezés mindarra, amit az emberek már nem éreznek aktuálisnak, de ami valamilyen metamorfózisban mégis tovább hat. E múlt teljesítményeihez való viszonyát — úgy gondoljuk — leginkább egy általa is alkalmazott hasonlattal világíthatjuk meg. Otto von Freising világnézetével kapcsolatban annak kortársát, Bernard de Chartres-t idézi (nos esse quasi nanos gigantium humeris . . . insidentes . . . etc. — 66. p.): *Törpék vagyunk, akiket óriások tartanak a vállaikon, hogy náluk többet és messzebbre láthassunk. De erre nem azért vagyunk képesek, mintha nagyobbak volnánk náluk, vagy élesebb lenne a látásunk, hanem éppen azért, mert ezek az óriások tartanak minket, és emelnek bennünket a magasba.* A középkori emberek tudták, hogy ezeknek a gigászoknak — a patrisztika nagyjainak és az ókor egyes auktoritásainak — a teljesítménye nélkül nem emelkedhettek volna saját produkcióik magaslataira — mondja Lhotsky. Hasonló önértékelés jellemzi őt is. „Alázata” a középkor nagy teljesítményei iránt annál is imponálóbb, mivel a mi korunk eredményeinek magabiztos vállalásával, kellő öntudattal párosul (több ízben fejtegeti pl. azt a megállapítást, hogy — a sokak által lebecsült — történeti tudományok nem kevésbé mélyültek el korunkban, mint a természeti tényekre alapozott tudományok).

Nem tudjuk említés nélkül hagyni Lhotsky nyelvét. Írásainak felépítése rendkívül logikus. Görög—latin klasszikusokon és középkori szerzőkön iskolázott, bonyolult gondolatokat bonyolult mondat szerkezetekkel és választékos kifejezésekkel, ugyanakkor világosan és szabatosan kifejező elegáns stílus teszi élvezetessé írásait.

Érdemes külön megemlékezni Hans Wagnernek a sorozathoz írott bevezetéséről. Mint mondja, nem vállalkozhatott arra, hogy a válogatásban megjelenő 60 kisebb-nagyobb munkát egyenként elemezze, és bemutassa Lhotsky életét és pályáját — ez ma még nem is lehetséges. Szándéka csupán ez volt: *„meg kell kísérlni azt, hogy rámutassunk egyes munkaterületeire, röviden jellemezzük fő műveit, és az első töredékes áttekintést adjuk egy olyan összteljesítményről, ami az osztrák történetírásban egyedülálló volt és marad.”*

T. Pajorin Klára

Mayer, Hans Eberhard: *Geschichte der Kreuzzüge*. Stuttgart—Berlin, W. Kohlhammer Verlag, 1968. pp. 300, 3 térkép.

„A kereszteshadjáratok története” az Urban Bücher tudományos zsebkönyvsorozat 86. köteteként jelent meg. Szerzője, H. E. Mayer (Nürnberg, 1932) történelmet, anglistikát és latint tanult a middletowni (Connecticut, USA), heidelbergi és innsbrucki egyetemen. 1956 óta állandó tudományos munkatársa a Monumenta Germaniae Historicanak, 1964-től középkori történelmet adott elő az innsbrucki egyetem docenseként, 1967-ben a kielii egyetem rendes tanára lett.

A zsebkönyv engedte, de azért nem túlságosan szűkre szabott határok között a legújabb kutatási eredményeket hasznosító igen gazdag eseménytörténetet ad

jól megválogatott bibliográfiával, a tárgyalat koron messze túlmutató összefüggések feltárásával, s közben módot talál néhány alapvető elvi kérdés tisztázására is. A témával foglalkozó történészek körében majdnem páratlan, hogy jól megfontolt meghatározást ad a keresztesháborúkról. „A kereszteshadjárat — Mayer szerint — olyan, a pápa által meghirdetett háború, amelyben a részvételi fogadalom ellenében búcsút és világi privilégiumokat engedélyeznek, s amely — ez lényegesnek látszik! — egy egészen pontosan meghatározott, földrajzilag szorosan körülhatárolt cél elérésére vagy megtartására irányul: Krisztus jeruzsálemi sírjának keresztény birtoklására” (263). E definíció alapján az I. kereszteshadjáratot megelőző 1095. évi clermonti zsinattól 1291-ig, Akkon elesteig tárgyalja a keresztesháborúkat, s bár ezek jelszavai — erősen módosult tartalommal — még soká élnek, más szerzőktől eltérően már nem tekinti kereszteshadjáratoknak a 14—17. század ozmántörök-ellenes küzdelmeit. Másrészt megemlíti ugyan a gyermekek tragikus végű 1212-es kereszteshadjáratát, mint a korra jellemző mozgalmat, de meghatározása értelmében ezt sem tartja igazi kereszteshadjáratnak, mert pápai jóváhagyást sohasem nyert. (110)

Külön elismerést érdemel Mayer igen sokrétű oknyomozása. A középkori embert kétségtelenül erősen motiváló erkölcsi-teológiai indítékok szakszerű elemzésében éppúgy remekel, mint a gazdasági, társadalmi, politikai és dinasztikus rugók feltárásában. Lépésről lépésre végigkíséri pl. a búcsúk teológiájának fejlődését: mint kötötték a bűnbocsánatot, ill. a nyilvános vezeklés és a túlvilági ideiglenes büntetések elengedését először a hadjáratban való személyes részvételhez, később már egy másik keresztes vitéz felszereléséhez és eltartásához, vagyis pénzbeli adományhoz. Az egyes módosítások csupán árnyalatnyiak, a tendencia azonban már a 12. században félreérthetetlenül a reformációt kiobbantó búcsúlevél-üzérkedés irányába mutat. Hasonlóképpen részletes elemzésnek veti alá Mayer a Szentföldön létesült keresztes államok társadalmi berendezkedését, s a korábbi kutatókkal szemben megállapítja, hogy a nyugati lovagok és a mohamedán lakosság között a feltételezettnél jóval kisebb arányú kulturális ozmózis indult meg (259). A két kultúrkör kölcsönös megtermékenyülése elsősorban Szicíliában és Spanyolországban ment végbe.

Mit ad a könyv az orvostörténésznek? Mindenekelőtt szemléletet egy korról, méghozzá egy olyan történész szemszögéből, aki számos orvostörténeti adatot is beépített szintézisébe. (A birtokelaprózódás és a túlnépesedés szabályozó szelepe a 11. századi Itáliában és Dél-Franciaországban: a kolostorba vonulás és a kereszteshaddal való kivándorlás. — 1097—98 telén az Antiochiát ostromló keresztesek az éhínség miatt kannibalizmusra vetemednek. — 1171. július 11-én Amalrich jeruzsálemi király dysentériában hal meg. — Fiának és utódjának, IV. Balduinnak tragikus politikai pályafutását nagymértékben meghatározza gyermekkori leprája, s az ebből visszamaradó bénulása. — A III. kereszteshadjárat egyik vezetőjének, II. Fülöp Ágost francia királynak száraz humora és halálfélelmei alighanem vegetatív dystoniájára vezethetők vissza. — A járványok és az éghajlat kedvezőtlenül befolyásolta a Palesztinában élő frankok életkorát. A korai előzvegyülés veszélye különleges házasságjog megalkotását tette szükségessé. Stb. stb.).

Ezek az elszórt, de az események menetébe mindenütt szervesen beilleszkedő adatok részben kiindulópontul szolgálhatnak az orvostörténeti kutatáshoz, részben remek példái az orvostörténeti tények és a köztörténeti folyamatok egybeötvozésének.

A kötet használatát betűrendes névmutató, az adatok értelmezését a korabeli pénznemek és az 1914. évi német aranyárka összehasonlító táblázata, a földrajzi eligazodást három térképvázlat (Közép- és Kelet-Ázsia, Dél-Szíria és Palesztina, Észak-Szíria) könnyíti meg.

Némethy Ferenc

Medicine and Culture. Proceedings of a Historical Symposium organized jointly by The Wellcome Institute of the History of Medicine, London, and The Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research New York. Edited by F. N. L. Poynter. London, Wellcome Institute of the History of Medicine. 1969. 321 pp.

Az 1966. szeptember 27—29. között tartott nemzetközi szimpozion anyagát tartalmazza ez a vaskos kötet. A tizenöt előadást témakörönként szervezett vitaülések követték. Az ott elhangzott hozzászólásokat is közli a gondos szerkesztő. Talán úgy tudjuk az olvasóhoz közelebb hozni ezt az igen érdekes és magas színvonalú tanulmánygyűjteményt, ha a kötet címét adó előadáson kívül néhány más előadás címét is felsoroljuk. *Medicine's Contribution to Culture; The Physician as Humanist in a Technological Society; Medicine and Education; The Role of Religion in Spanish American Medicine; Modern Medicine in a Traditional Indian Setting; Traditional African Cultures and Western Medicine; Western Medicine and Afro-Asian Ethnic Medicine; Chinese Medicine.* E címekből látható, hogy a szimpozion milyen széles látóhatárt nyitott a hallgatóság, illetve az olvasó előtt. Ha ehhez még hozzávesszük azokat a témákat, melyek a vitaüléseken felvetődtek — pl.: mi a szerepe az orvosi hivatásnak a változó társadalomban, avagy amit Poynter kérdésként tett fel: „*And Medicine itself — is it an Art or a Science? Or both? Or is it in the course of becoming a special technology?*” — akkor talán érzékelti tudjuk, hogy egyrészt „örökzöld” témákat, másrészt „up to date” kérdéseket közelítettek meg és válaszoltak meg az előadók. A könyv legnagyobb értékét abban véljük felfedezni, hogy további gondolkodásra ösztönöz. Nem is lehet e kötetet, mint egy regényt vagy összefüggő tanulmányt egyfolytában végigolvasni. Azok közé a könyvek közé soroljuk, amelyeket állandóan kéznél kell tartani, hiszen bárhol nyitja is fel az ember, mindenütt termékeny gondolatokkal találkozik.

A könyv használhatóságát nagyon emeli a gondosan összeállított index, melynek segítségével könnyen tudunk ebben a nagy témakörben tájékozódni.

Pataki Zoltán

Opera Pharmaceutica Rariora. I—IV. Gent, De Backer, 1973.

Opera Pharmaceutica Rariora a címe annak a sorozatnak, amelyben a belgiumi Gentben levő De Backer kiadóvállalat *L. J. Vandewiele* és *D. A. Wittop Koning* gondozásában kívánja hozzáférhetővé tenni a mai kutatók számára a gyógyszerészet klasszikusait. A tervük az, hogy minden holland és flamand, valamint minden európai városnak legalább egy *Pharmacopoeáját* teszik közzé. Másrészt újra megjelentetik a gyógyszerésztörténet nagyjainak könyveit és különféle herbáriumokat.

A sorozat első kötete a „*Pharmacopoea Bruxellensis*” 1641-ből. (198 mm; 38 sztl. 224 p. 10 sztl. Egészvásznon.) A kor szokásos ajánlásai, magasztaló versei és az előszó után XIV osztályban tárgyalja az egyszerű és az összetett gyógyszereket. Majd a szakmában kezdők kedvéért hozzászól egy fejezetet az egyszerű orvosságok megismeréséről és kiválasztásáról. Következik a táblázatba foglalt taxa vagyis árszabás, majd a brüsszeli városi tanács határozatai az orvosokra, sebészekre és gyógyszerészekre vonatkozólag. Betűrendes tárgyszójegyzék fejezi be a kötetet. Gentben jelent meg Mommart János betűivel.

A második kiadványuk *Johannes Placotomus* (alias Brettschneider, 1514—1572) műve: „*Pharmacopoea in compendium redacta*”. (157×70 mm; 3 sztl. 238 p. 11 sztl. Egészvásznon.) A szokatlan alakú könyvecskét szerzője egyik rokonának kérésére írta, aki meg akarta tanulni a gyógyszerkészítés művészetét. 1560-ban jelent meg Nutius Márton özvegyének nyomdájában, e ma már klasszikusnak számító mű eredetije.

A hazánkban is járt *Carolus Clusius* 1561-ből való *Antidotariuma* a sorozat 3. kötete. (173 mm; 3 sztl. 128 p. 10 sztl.) Az arrasi (Franciao.) születésű Charles de Lécluse Peeter van Coudenberghé antwerpeni gyógyszerész és Christoffel Plantijn nyomdász kérésére fordította le olaszról latinra az 1560-ban megj. firenzei *Ricettario utilissimo e molto necessario* c. gyógyszerkönyvet. Az orvosságokon kívül foglalkozik a gyógyszerész személyével, a gyógyszerzárral, a használatos mértékekkel és súlyokkal, valamint a pótanyagokkal is. Elmondható tehát, hogy mai gyógyszerkönyveinknek egyik fontos előfutára. *Ch. de Lécluse*-nek magyarországi kapcsolata bécsi állásából adódott, ahol császári kertészeti igazgató volt. Mint ilyen utazta be Ausztriát és Magyarországot. Eközben végzett botanikai megfigyeléseinek gyümölcse az a könyv, amelynek egyik példánya könyvtárunkban is megvan: *Caroli Clusii Atrebatensis Rariorum aliquot Stirpium per Pannoniam, Austriam . . . observatarum Historia, quattuor libris expressa* a címe, és 1583-ban jelent meg Antwerpenben Plantijnnál.

Végül a 4. mű *Joannes du Boys* könyve: *Methodus miscendorum medicamentorum* 1572-ből. (163 mm; 11 sztl. 134 p. 11 sztl.) A XVI. sz.-ban élt párizsi gyógyszerész a tapasztokról, kenőcsökről és olajokról ír könyvében, mégpedig a klasszikus ókor görög, a középkor arab mestereinek és az újkoriaknak receptjei alapján. Könyvét sokáig használták vezérfonalként a régi eljárásokkal történő gyógyszerkészítés terén.

Mind a 4 könyv 1973-ban jelent meg, ízléses bordó színű egészvásznonkötésben, amelyen a szerző, a cím és a megjelenés éve (az eredetie) aranynyomással

olvasható mind az első fedőlapon, mind a gerincen. A facsimilyomás mindenütt tisztán olvasható, és bizonyára örömmel forgatják majd elsősorban a gyógyszerészet történetének kutatói.

Tekintettel arra, hogy mindegyik kötet csak 1000 példányban került kiadásra, külön is értékeljük a kiadó nemes gesztusát, amellyel sorozatának eddigi köteteit megküldte könyvtárunknak.

Vida Tivadar

Rather, L. J.: *Addison and the White Corpuscles: an Aspect of Nineteenth-Century Biology*. London, Wellcome Institute of the History of Medicine, 1972. 236. p.

William Addisonról (1802—1881) csak annyit tartott számon eddig az orvostörténet, hogy Julius Friedrich Cohnheim (1839—1884) előtt már leírta a fehérvérsejtek 19. századi szerepét a gyulladásos folyamatban. A szerző jelen könyve számos angol, francia, német orvosi és biológiai forrás, valamint Addison saját írásainak elemzése alapján egészen másképpen határozza meg helyét az orvostörténelemben. Addison — ha periferikusan is — részese volt a 19. század nagy biológiai forradalmának: egyrészt annak, hogy a növényi és állati szövetről alkotott elképzelést felváltotta az új „sejt”-elmélet, másrészt annak a felfedezésnek, hogy állati sejtek nem „blastemá”-ból születnek újra, hanem már meglevő sejtekből. Ezek az új nézetek magukkal hozták a növekedésről, regenerálódásról, gyógyulásról alkotott vélemények átgondolásának szükségességét, valamint a gyulladásos folyamatok új szempontok szerinti vizsgálatát is.

A fehérvérsejtek tanulmányozása központi helyet foglal el Addison fiziológiai és patológiai vizsgálataiban. A „blastéma” elmélet legkorábbi ellenzői közé tartozott a sejtek eredetének kérdésével kapcsolatban, egy olyan korban, amikor ezt a legtöbb angol és európai tudós elfogadottnak tekintette. A könyv a fehérvérsejtek történetét kíséri végig korabeli források és Addison művei alapján. Részletesen elemzi többek között Addison alábbi írásait: *The Actual Process of Nutrition* (1844), *Law of the Morphology and Metamorphosis of Textures* (1847), *On Healthy and Diseased Structure* (1849), *Cell Therapeutics* (1856), *The Coexistence of Two Species of Inflammation* (1868) stb. A fehérvérsejtek történetét Mecsnyikov (1845—1916) munkásságának méltatásával fejezi be a szerző, aki Californiában a Stanford University Medical Center kórbonctan professzora. Előző könyvei közül említésre méltó a *Mind and Body in Eighteenth Century Medicine* (London és California, 1965).

Faludy Anikó

Said H. M. (ed): *Health of the Nation Conference Proceedings*. 21st March, 1971 thru' 8th April, 1971. Published by the Institute of Health and Tibbi (Medical) Research, Pakistan, under the auspices of the Hamdard National Foundation, Pakistan, Printed by Elite Publishers Ltd., Through Adarts (Karachi) Limited. 505 pp. Colours Plate No. 8. black and white ill.

A háromhetes üléssorozat teljes anyagát közli a kötet. A konferencia anyagát — eltekintve a szokásos protokolláris részekről — a következő témakörökbe lehet csoportosítani: Az egészség és a lakosság; Az egészség és az otthon; Az egészség és a gyáripár; Az egészség és a gyógynövények; Az egészség és a tömegkommunikáció; Az egészség és az állam; Az egészség és a tudás. Az anyag gazdagsága miatt még csak felvillantani is lehetetlen egy ilyen óriási anyagot felölelő vitasorozatot. Egy fejezetnél azonban kivételt kell tennünk: Az egészségügyi kiállítás és az ott bemutatott filmek. Magát a kiállítást színes fotók mutatják, és amennyire fényképek alapján véleményt lehet mondani a kiállítás rendezéséről, meg kell állapítanunk, hogy igen modern felfogásban, kitűnő térkihasználással, elegánsan és levegősen sikerült a nemzetközi anyagot bemutatni. Jóleső érzéssel vehettük tudomásul, hogy a Magyar Kereskedelmi Kamara öt db 10 perces filmet mutatott be. A pakisztáni televízió-hálózat a bemutatott 41 filmből 17 filmet sugárzott, ebből 4 magyar volt (természetesen angol nyelvű). A kiállításon — külön színes fotó mutatja be a könyv olvasóinak — az egészségügyi felvilágosítás szolgáltatásában álló színes plakátok, felhívások, rölapok, füzetek és könyvek szerepeltek a magyar részben.

Harminchárom ország egészségügyi szolgálatának vezetője tartott előadást saját országa egészségügyi helyzetéről. Sajnos, ezek között Magyarország nem szerepelt.

Külön érdekessége a kötetnek a kábítószer elleni küzdelem bemutatása, melyhez a legnagyobb segítséget a WHO nyújtotta.

A könyv rengeteg adatot, grafikont, látványos összeállítást tartalmaz és mint ilyen, kitűnő tárháza a modern egészségügyi felvilágosítást propagáló bármilyen kiállítási forgatókönyvnek.

Pataki Zoltán

Schneider, Wolfgang: *Geschichte der pharmazeutischen Chemie*. Verlag Chemie GmbH, Weinheim/Bergstr, 1972, 376 p. 48 ill.

Schneider könyve hézagpótló mű a gyógyszerészi tudománytörténet területén. Koncepciójában, felépítésében és az anyag tárgyalásában példaképpül vehetjük. A szerző a kémia történetét leszűkíti a gyógyszerészi kémia területére, gyógyszerkönyvek, taxák, leltárak és kézi könyvek alapján dolgozza fel anyagát. A gyógyszerészi kémia történetének periódusait a szerző már korábban meghatározta, és munkatársaival több tanulmányban kipróbálta. Könyvének egyes fejezetei egy-egy korszakot foglalnak össze az antik kortól napjainkig. Minden fejezet végén bemutatja az adott kor hagyományait a későbbi idők — XVI. sz., 1870—1950 — gyógyszerkincsében. A gyógyszerészi kémiai anyagok hosszú felsorolását nem közli, hanem mindenütt hivatkozik a „Lexikon zur Arzneimittelschichte” című művének* III. kötetére, valamint az ismétlések elkerülése végett az előző fejezetekre.

* Ismertetése megjelent az Orvostörténeti Közlemények 66—68. kötetében (340. p.).

I. fejezet az antik korszak, melyben az ókori kultúrák materia medikáját, Dioskoridész, Galenus, Hippokratész, Pseudo-Mesue stb. munkásságát ismerhetjük meg.

A II. fejezet az alkímia korszaka 1300—1500 között. Az ősi kínai, indiai gyógyszerési alkímiától kezdve a XX. század alkímiájáig foglalkozik e témával. Széles körű áttekintést kapunk az alkímiai munkamódszerekről, eszközökről, produktumokról, valamint az alkímia gyógyszerész művelőiről.

A III. fejezet a korai iatrokémia korszaka a XVI. században. A kor fő képviselőjének, Paracelsusnak életét és munkásságát nem tárgyalja hosszasan, megelégszik egy kritikai értékeléssel, hogy t.i. Paracelsus milyen előbbre lépést jelentett a gyógyszerési kémiában.

IV. fejezet a iatrokémia korszaka 1600—1670-ig. A iatrokémiai elvek alapvető kérdéseinek vizsgálatán kívül több érdekes témát dolgoz fel a szerző, így az egyes gyógyszerek nómenklatúrája vizsgálata, a recept keletkezése, iatrokémia az augsburgi, londoni, kölni, nürnbergi gyógyszerkönyvek tükrében.

V. fejezet a késői iatrokémia periódusa 1670—1800-ig. Gyógyszerési vonatkozásban a flogiszon korszak létezését nem ismeri el a szerző, és ezt abból következteti, hogy a gyógyszerési kémia története a gyógyszerkönyvek, taxák és leltárak alapján, tehát a gyógyszerkincsen nyugszik, és a flogiszon elmélet a gyógyszeres összetételére semmiféle látható befolyást nem gyakorolt.

A VI. részben „Átmenet a gyógyszerési kémiába a késői iatrokémia végén” címmel, egy önálló fejezetben mutatja be a szerző a felvilágosodás hatását a gyógyszerési tudományokra, elsősorban a gyógyszerési kémiára.

1800 körül kezdődik a klasszikus gyógyszerési kémia kora, melyet két részre oszt a szerző. 1800 után az anorganikus készítmények vannak túlsúlyban, körülbelül 1870-től követi ezt a szerves kémia korszaka. Természetűen mutatja be 1800-tól 1950-ig a klasszikus gyógyszerési kémia fejlődését. A hatalmas anyagból csak a legszükségesebb példákra hivatkozik, és utal Issekutz Die Geschichte der Arzneimittelforschung című művére.

Gazdagítják a művet az irodalom-, tárgy-, név-, helymutató és a képjegyzék. Bőséges képanyag áll rendelkezésre.

Grabarits István—Szigetváry Ferenc

Smets, Moritz: *Wien im Zeitalter der Reformation*. Wien, 1969. Verlag des Wissenschaftlichen Antiquariats H. Geyer. 264 S.

Az ízléses vászonkötésű és korhű nyomattal díszített borítóval ellátott könyv fénymásolással készült utánnyomása a Pozsonyban 1875-ben napvilágot látott eredeti műnek. Ebből következik, hogy nem kíséri a szöveget elő- vagy utószó, sem tárgymutató, így ez az eligazodást az olvasó számára megnehezíti. A szerző végigkíséri a reformációs és ellenreformációs mozgalmak történetét a Habsburgok anyaságának fővárosában, a 16. sz. első évtizedétől 1657-ig. Művét protestáns szemszögből írta, és követi története írásában a császári intézkedések, rendeletek egymásutánját. Ezekkel kapcsolatban kitér a párhuzamos magyar fejleményekre is, s számunkra ezek a részletek külön jelentősek értékelését illetően.

A könyv kiadásával kapcsolatban hangsúlyoznunk kell a Geyer Kiadó valóságos kultúrmissziós áldozatvállalását, mellyel számos értékes, forráskiadvány rangján levő és nehezen megszerezhető munkát bocsát a művelődéstörténettel és egyetemes történelemmel foglalkozó szakemberek rendelkezésére. Talán fokozni lehetne munkájuk értékét azzal, ha kiadványaikat kiegészítenék a műre vonatkozó legfontosabb adatokkal és az eligazítást segítő mutatókkal, jegyzetekkel.

Vida Tivadar

Szénássy Barna: *A magyarországi matematika története.* (A legrégebbi időktől a 20. század elejéig.) Budapest, Akadémiai Kiadó, 1970. 381 p.

„A számok gyümölcsei nemcsak előnyösek és hasznosak, de szükségesek is mindenki számára” — idézi a szerző az első hazai aritmetikák gyakorlatiasságra való törekvését. Ezen alaptudomány magyarországi ösztörténetét olvashatjuk Szénássy Barna könyvében, a nem beavatottak számára is érthetően, élvezhetően. A matematika történetében járatanok meglepődhetnek, hogy az elmúlt századok mennyi nagysága élt a számok bűvöletében. Igaz, az orvos Köleséri Sámuel Disputatio Mathematico — Physica de Lumine c. doktori disszertációjában alig esik szó matematikáról, de tudománytörténetünk nagy mágusa, Hatvani István, többek között a valószínűségszámítás első hazai művelője és alkalmazója, már táblázatba foglalta a Debrecen városában született és egyéves kor alatt meghalt csecsemők számát, amelyből kiderült, hogy . . . volt olyan év, midőn a debreceni újszülöttek 34,2%-a az első évben elhalálozott, ugyanakkor ez a szám külföldön 19,2% volt. Hatvani — orvoshoz illően — fel is vetette a kérdést, hogy vajon mi az oka az itthoni szomorú helyzetnek. A választ a szülők nemtörődőmségében, a kedvezőtlenebb meteorológiai viszonyokban, az egészségtelen ivóvízben és a mocsarak által fertőzött levegőben találta meg. Az adatok hatása alatt aztán kérdőleg fordult a hivatalos hatóságokhoz és ezek révén az orvosokhoz, hogy fordítsanak nagyobb gondot a gyermekgyógyászatra és a babaasszonyok oktatására . . .”

Martinovics Ignáctól Vásárhelyi Pálon keresztül egészen a két Bolyaiig folytathatjuk a felsorolást, akik közül „Mind a matematikában, mind a filozófiában Bolyai Farkas haladó, de mérsékeltebb, fia merészebb, forradalmibb elveket vallott. Így azt a két irányt, amit történelmünkben Széchenyi István és Kossuth Lajos jelentett, matematikánk reformkorában Bolyai Farkas és Bolyai János képviselte . . .”

A sokat mondó nevek: Beke Manó, Kármán Tódor, Brassai Sámuel, Arany Dániel, Rátz László, Fejér Lipót a nem matematikusok fülében is ismerősen csengenek.

Hogy a XX. századra matematikai nagyhatalom és még nagyobb matematikus-exportőr lettünk, az ma már tudománytörténeti közhely. Ha van tudomány, amelyben a kedvezőtlen körülmények (egyetemhiány stb.) miatt nagyon mélyről indultunk el, a matematika az. Ha van tudomány, amelyben magasra jutottunk — a matematika az. Szénássy Barna összefoglaló könyve ezt is szépen érzékelteti. Merjük olvasásra ajánlani, bizonyítandó, hogy a matematika nem száraz tudomány, története pedig egyenesen izgalmas.

Szállási Árpád

Szent-Györgyi, Albert: *Der fehlentwickelte Affe, oder die Unfähigkeit des Menschen mit seinen Problemen fertig zu werden*. Gütersloh—Wien, Bertelsmann Sachbuchverlag, 1971, 127. S.

(Az angol eredeti címe: *The crazy ape*. R. H. Ruschke közreműködésével németre fordította Friedrich A. Kloth.)

„Mi, amerikaiak . . .” — így ír magáról és „szeretett hazájáról” (115) Szent-Györgyi Albert. Indulata és heve, amely a hetvenhat éves tudós szellemi végrendeletének elegánsan szellemes megfogalmazásai mögül elő-előszűt, mégis egy jellegzetesen magyar szellemi örökség megnyilvánulása. A szemügyre vett problémákat a mai kor vetette fel — márpedig ezt áthidalhatatlan szakadék választja el a második világháború előtti nemzedékektől —, a témák Huxley és Russel megnyilatkozásaival rokonok, a képeket, hasonlatokat, az érvelések szemléleti alapját a biokémia szolgáltatja, de a hangszerelés Zrínyi Török áfiumát, Misztófalusi Kis Miklós Mentségét, Vörösmarty Vén cigányát, az öreg Toldi háborgását, Ady „vagy-vagy”-ait, Móricz Úri murijának végítéletét („Állatok vagytok mind! . . . szent, magyar állatok! . . . Megmondom szemetekbe . . . Nekem jogom van megmondani, mert én is az vagyok, akik tik!”), Illyés Bartókját idézi fel. Ez az egy élet tapasztalatait summázó, végső nagy „odamondás”: a „dixi et salvavi animam meam” belső feszültségeket oldó, a kínos tehetetlenségen a valóság őszinteségével úrrá lenni akaró emberi és magyar gesztusa.

A könyv, amelyben ez a gesztus testet öltött, alig 120 oldalas kis kötet. Két óra alatt el lehet olvasni — megemésztéséhez talán egy élet is kevés. A 18 fejezetre tagolt mondanivaló a legégetőbb problémákat érinti. (Néhány cím: Ember és természet; Agy és szellem; Megjegyzések a nevelésről; Kettős erkölcs; A hadseregek biológiája; Kormányok; Tájékoztatás; Erőszak; Szexualitás; Tudomány és társadalom.)

Az első fejezet tükröt tart elénk: Íme, az evolúció csúcán álló ember! Az elfajzott (fehlentwickelt), a hibbant (crazy) majom, aki nagyszerű vívmányai birtokában önmagát készül kiírtani. („Ez örült sár, ez istenarcú lény . . . midőn azt hinnők, hogy tanul, nagyobb bünt forral álnokul” — mondta Vörösmarty Az emberekben). Az élet és halál világméretű alternatíváját felvázoló bevezetés után következik a hol szenvedélyes, hol ironikus érvek zuhataga, amely mindig az új és gazdagabb Életnek akar medret vájni a Jövő földjén. Három nagy gátat kell áttörni, három fő veszélyt kell leküzdeni: a háborút, a környezetszennyeződést és a túlnépesedést (93). A megoldást Szent-Györgyi a tudománytól várja, de a tudomány az ő szemléletében nemcsak intellektuális, hanem etikai kategória is. „A tudomány szellemén” jóakaratot, kölcsönös tiszteletet és emberi szolidaritást ért, a „tudományos módszeren” pedig előítélet és sovinizmus nélküli vizsgálatát a problémáknak (107—8). De vajon sikerül-e ezeknek az eszményeknek megnyerni a jövő alakítóját, az ifjúságot? Csak úgy, ha őszinteséggel és személyes példával szerzünk hitelt szavainknak. „A legtöbb értéket zsenge korunkban plántálják belénk — írja (31). — Ha én ma, hetvenhat éves fejjel reggelenként még mindig türelmetlenül sietek laboratóriumomba, ez azért van, mert gyermekkoromban a csa-

ládunkban azt ültették belém, hogy az élet egyetlen érdemes célja: új ismereteket szerezni vagy új szépségeket teremteni."

Ez az új értékteremtés ma már nem korlátozódhat kisebb-nagyobb emberi csoportokra, az atomkorszakban már csakis az egész emberiség nagy családját gazdagíthatja. Ezért tarthatatlan, hogy más mértékkel mérjünk másoknak, mint a magunk fajtájának (37), még akkor is, ha ez húsba-vérbe vágó áldozatokat követel tőlünk. „Az a katonai-ipari komplexus, amely az emberiség jövőjét fenyegeti, legnagyobbreszt annak a ténynek köszönheti stabilitását, hogy oly sokan élnek belőle. Ez mindannyiunkra vonatkozik, rám is. Amikor a Nobel-díjat megkaptam, ezt az egyetlen nagy összeget, amelyhez valaha hozzájutottam, valamit kezdenem kellett vele. A legegyszerűbb módja, hogy „ez a forró krumplic” ne égessen a tenyveremet, a befektetés, a részvényvásárlás volt. Tudtam, a második világháború a küszöbön áll s attól tartottam, hogy a háború esetén emelkedő árfolyamú részvények birtokában még magam is a háborút óhajtanám. Ezért megkértem ügynökömet: olyan részvényeket vásároljon, amelyeknek az árfolyama háború idején esik. Így is tett. Elvesztettem a pénzem, és megmentettem a lelkemet.” (26)

Szent-Györgyi Albert mint amerikai és etikus ember, elsősorban a maguk portája előtt söpör. Élesen kikel a vietnami háború, a növekvő hadikiadások, a tájékoztatás és a diplomácia kétszínűsége ellen. Magyar közmondást idéz: „Fejtől bűdösödik a hal.” (116) Felhőborítónak tartja, hogy ugyanaznap, amikor a kormány 5 millió dollárral csökkentette a rákkutatások támogatását, a Kongresszus 20 milliárd (vagyis négyezerszer annyi) dollár rendkívüli segílyt szavazott meg hadi célokra. Külön hangsúlyozza az alapkutatások fontosságát, még ha nem is járnak azonnali — s főleg nem előre pontosan kiszámítható — eredménnyel. Megfricskázza a közvetlen hasznót firtató s gyors határidőket sürgető üzletembereket: azt hiszik tán, ha egy asszony kilenc hónap alatt hord ki egy gyermeket, akkor kilenc nőnek ehhez egy hónap elegendő? (101)

Bárhon lapozunk is bele Szent-Györgyi Albert új — és a szerző életművében új műfajt képviselő — könyvébe, mindenütt érdekes, mindenütt továbbgondolkodásra késztet. A New York Post kritikusa azt írta róla: „Ha rajtam állna, minden közéleti személyiségnek kötelező olvasmányként írnám elő”. Szent-Györgyi szerint mindannyian „közéleti személyiségek” vagyunk...

Némethy Ferenc

Talbot, C. H.—Hammond, E. A.: *The medical practitioners in medieval England*. A Biographical Register. London, Wellcome Library 1963. 501 p.

A munka tájékoztatást nyújt számunkra a középkori Anglia orvosi gyakorlatot folytató személyeiről. A középkor ez esetben a kezdeti angolszász időktől 1518-ig terjedő időszakot jelöli. Ebben az évben alapították a Royal College of Physicians of Londont, amelynek iratanyaga modern kiadásban hozzáférhető. Az adatgyűjtés földrajzi határai Írország kivételével egész Nagy-Britanniára kiterjednek. A szerzők regisztrálnak minden közvetett és közvetlen adatból ismert személyt, akiről tudott, hogy gyógyító munkát végzett. Így találhatunk a fel-

sorolásban „általános orvosokat” (physician), sebészeket, borbélyokat, „piócás embereket (leech)”. Érdekességként megemlíthető, a középkori Angliában nők is gyógyítottak — és nemcsak mint kuruzslók, javasasszonyok.

A munka az egyes személyekről, keresztnéveik betűrendjében, rövid cikkeket közöl. Elsőként meghatározza működési területüket és korukat ha ismert, működési helyüket is. Röviden utal életük fontosabb eseményeire, pár sorban munkásságukra. Minden adat lelőhelyét pontosan közli, ezzel támpontot adva a további kutatáshoz. Felsorolja az orvosra vonatkozó szakirodalmat a teljességre nem törekedve, tájékoztató jelleggel. Látható, a könyv leginkább a mi Szinnyei-féle biobibliográfiánkra hasonlít, a használhatóság szempontjából is. A magyar orvostörténet számára példaadó lehet e munka, hiszen kiadott és kiadatlan írásos forrásainkban nagy számmal találkozhatunk az egészségügy történetével kapcsolatos adatokkal, amik jórészt feldolgozatlanok. A feltárás egyik célszerű és hasznos módja egy ilyesfajta lexikon kiadása lehetne. A tárgyalt mű tehát nemcsak pozitív adathalmaza, hanem módszere megismerésének céljából is haszonnal forgatható. Kiállítása szép, tipográfiája, mutatói könnyen kezelhetővé teszik.

Szabó Béla

Vojtová, Marie: *Dejiny ceskoslovenského lékařství*. I. Praha, Avicenum, 1970. 382. p.

A könyv azokon az egyetemi jegyzeteken alapul, amelyeket 1965-ben adtak ki az orvostörténelem előadói és hallgatói számára. 1966-ban a CSSZK Tudományos Akadémiája mellett működő Csehszlovák Tudomány- és Technikatörténeti Társaság ülésén nyilvánosan és széles körűen megvitatták a tartalmát. Ezután, valamint a további írásban érkezett hozzászólások figyelembevételével kidolgozták a könyv alakban kiadandó munka szövegét. Az egész művet több kötetre tervezték. Ezek közül az első ez, amely 1740-nel végződik.

A kötet fejezetei: 1. Betegségek és gyógyítás Csehszlovákia őskorában; 2. A kora- és a virágzó feudalizmus korszaka a 14. sz. közepéig; 3. A 14. sz. közepétől a 15. sz. közepéig terjedő korszak; 4. A 15. sz. közepétől 1620-ig terjedő korszak; 5. Az 1620 és 1740 közti időszak.

Tanulmányozva a kötetet, megállapítható, mennyi a közös adatunk és vonatkozásunk főként a szlovákiai orvostörténetet illetően. Az előszóban utalnak is erre.

A könyv kiállítása ízléses, a 77 illusztráció javarésze jól sikerült. A könyv nagy, kétezres példányszáma miatt is jó kiindulópontnak látszik az orvostörténelem népszerűsítéséhez.

Vida Tivadar

Whitterridge, Gweneth: *William Harvey and the Circulation of the Blood*. London—New York, Macdonald — American Elsevier Inc. 1971. 269. pp. 8 Plates.

Minden nagy orvos élete és munkássága hálás témaként tálcán kínálja a feldolgozást az íróknak. Mégis alig akad e művek közül egy-kettő, amelyek fennmarad az idő rostáján — lásd pl. a Semmelweisre vonatkozó könyveket —, mert a szerzők szívesebben választják a színes — olykor felszínes —, érdekes, olvasmányos stb. megoldást, a kevesebb munka és a nagyobb siker reményében. Sajnos, gyakran nem is tévednek. Whitterridge nem ezek közé a szerzők közé tartozik. Harvey élete valóban regény, felfedezése pedig mérföldkő az orvostudományban. A szerzőnek volt bátorsága — és természetesen hatalmas szakmai felkészültsége — ahhoz, hogy a legnehezebb utat válassza: tetten érni a pillanatot, amikor és ahogy egy ilyen nagy felfedezés megfogán. Különös élményünk a könyv olvasásakor, hogy közben mi magunk is Harvey-nak érezzük magunkat, azonosulunk a hőssel. A történelem és benne a tudománytörténet széles kibontása, a korabeli élet szinte szociografikus ábrázolása, elavult nézetekből fakadó intrikák, a tudomány haladását szolgáló csendes és néha feltűnően lassú megmozdulások mind helyet kapnak — súlyuknak megfelelő mértékben — ebben a kitűnő könyvben, melynek tanulmányozása közben óhatatlanul eszébe jut az embernek: „Minden ítéletet meg lehet fellebbezni, csak az előítéletet nem.” Egy rövid recenzióban nem is lehet felsorolni a mű minden — igen sokrétű — értékét, legfeljebb utalhatunk a tiszta, világos és áttekinthető szerkezetre, az idegen olvasó számára is feltűnően szép dikciójú stílusra és talán arra a tényre, hogy most már belülről is megismertük Harvey személyiségét és felfedezésének nagyságát. 1657. június 3-i — halála előtti utolsó — levelének olvasása mindenkét meggyőz arról, hogy az emberi nagyság alapfeltétele a saját korlátainkat világosan felismerő alázat. „*It seems to me, indeed, that, I am entitled to ask from my honorable discharge from duty*”.

A könyv kiállítása, szép tipográfiája, kiválóan használható bibliográfiája, gondosan összeállított indexe hű tükörképe az igényes könyvnyomtatásnak.

Pataki Zoltán

Folyóiratokból

BULLETIN OF THE HISTORY
OF MEDICINE — 1971

Vol. 45., No. 3.

Lloyd G. Stevenson szerkesztő rövid tudományos méltatás keretében köszönti *Erwin H. Ackerknecht* professzort 65. születésnapja alkalmából. (201—202. pp.)

A prostitúciót az Egyesült Államokban is sokáig kizárólag erkölcsi — s nem egészségügyi — problémának tekintették, s mindenestül a magánélet szférájába utalták. Francia- és Németországgal ellentétben Anglia és Amerika liberális közvéleménye eleve ódzkodott a magánéletbe való mindennemű hatósági beavatkozástól, s ilyennek tekintette a prostituáltak rendőrségi ellenőrzését is. (*Burnham, John C.: Medical Inspection of Prostitutes in America in the Nineteenth Century: The St. Louis Experiment and its Sequel. — 203—218. pp.*) 1858-ban William Sanger New York-i orvos követelte először a prostituáltak kötelező egészségügyi vizsgálatát párizsi mintára. Ezt 1870-ben sikerült csak megvalósítani St. Louis-ban, ahol karanténba utalták a nemibeteg nyilvános nőket. Ápolásukra alapították a „Társadalmi Baj Kórházát” (*Social Evil Hospital*), amelynek költségeit a nyilvános házak és a magánprostituáltak

viselték. Bár a St. Louis-i kísérletnek — főleg a protestáns lelkészek erkölcsi okokra hivatkozó tiltakozása miatt — 4 év múlva véget vetettek, a példa mégsem maradt követők nélkül. A 70-es évek közepén Samuel D. Gross philadelphiai orvos már az angliai „ragályos betegségek elleni törvényhez” (*Contagious Disease Act*) hasonló törvény megalkotását sürgette. J. Marion Sims pedig, az amerikai gynaekológia atyja, 1876-ban elvként mondja ki, hogy az orvos kötelessége nemcsak a gyógyítás, hanem a közegészségügyi törvényhozásban való tevékeny részvétel is. A kérdés ettől kezdve állandóan napirenden maradt. A nemibetegségek büntetés jellegére hivatkozó régi moralizáló érvelés hatékonyságát megszüntette az a felismerés, hogy a betegségek gyakran ártatlanokat pusztítottak el (csecsemőket, tisztán élő nőket, akiket férjük fertőzött meg stb.). A kötelező ellenőrzés bevezetését most már az az ellenérv késleltette, hogy sok orvos nem tartotta elég hatékonynak az ellenőrzési rendszert. (A mikroszkopikus vizsgálatok csak az 1900-as években váltak általánossá, a Wassermann-próbát pedig csak 1906-tól ismerik). Sorompóba álltak az új moralisták is, akik a rabszolgaság eltörlését követelő abolitionisták mintájára most

egy újabb „abolitio”-ért küzdöttek: a prostitúció megszüntetéseért. Az első világháború után az Egyesült Államokban végül is olyan rendszer alakult ki a nemibetegségek leküzdésére, amely a korábban szembenálló irányzatok mindegyikéből tartalmazott bizonyos elemeket: az erkölcsi jellegű szexuális nevelés és felvilágosítás mellett helyet kapott benne a társadalom egészére kiterjedő ellenőrzés is.

A rovarirtó szerek okozta környezet-szennyeződés leküzdésében új korszakot nyitott Rachel Carson „Silent Spring” (Néma tavasz) c. könyvének megjelenése 1962-ben. Vannak, akik éppenséggel Carson előtti és utáni korról beszélnek, a „Krisztus előtt és után” mintájára, hiszen angol rövidítésük (B. C. és A. C.) azonos. James C. Whorton azonban rámutat, hogy a probléma sokkal régebbi keletű (*Insecticide Spray Residues and Public Health: 1865—1938.* — 219—241. pp.). Miután a kártevő rovarok és főleg a kolorádóbogár rohamos terjedése ellen alkalmazott fizikai módszerek elégtelennek bizonyultak — pl. bálnaolajjal kevert szappanos lével permetezték a növényeket, aztán a földre csusszanó rovarokat lábbal eltaposták —, az 1860-as évektől kezdve egyre általánosabbá vált a vegyszeres mérgek használata. A párizsi zöld, az arzéntartalmú londoni vörös, majd az ólomarzenát után — a II. világháborút követő években — a DDT lett a legkedveltebb rovarirtó szer. Használatuk ellen azonban már kezdettől fogva fölmerültek agályok: eleinte nem annyira közegészségügyi, mint inkább gazdasági szempontból. Attól tartottak, hogy az erős mérgek a növényzetben és a termésben is kárt tesznek. Hamarosan fölfigyeltek arra is, hogy a mérgek a táplálékkal

együtt azokat elfogyasztó háziállatokra is károsak. Akadtak olyan farmerek is, akik a maguk és családjuk egészségét féltették, de a szórványosan jelentkező félelmeket hamarosan elnyomta a gazdasági érdek: az arzéntartalmú rovarirtók nélkül egyszerűen megoldhatatlannak látszott a növényvédelem. Az arzénmérgezés veszélyére azok az orvosok hívták fel először komolyan a figyelmet, akik a városi lakosság egészségügyi helyzetével foglalkoztak. Sok kozmetikai szer, festék, tapéta és egyéb arzéntartalmú használati cikk okozott ui. mérgezéseket. A tisztánlátást azonban zavarták a stájer arzénvökről keringő hírek: ezek ti. fokozatosan növekvő adagokban rendszeresen egyre több arzént fogyasztottak (végül is jóval többet a halálos dózissnál), s ennek tulajdonították legendás életerejüket, nem utolsósorban nem lankadó szexuális potenciájukat. A mérgezés veszélyét a közvélemény elbagatellizálta, s amikor a New York-i Közegészségügyi Hivatal 1891-ben jelentős mennyiségű, bordeaux-i lével permetezett szőlőt foglalt le és semmisített meg, az érdekekben sértett szőlőtermesztők hatalmas sajtókampányt indítottak ellene. Majdnem harminc esztendőnek kellett eltelnie, míg erélyesebb intézkedéseket lehetett foganasítani a közegészségügy érdekében. 1919-ben a Bostoni Közegészségügyi Hivatal egyik felügyelőjének egy gyümölcsáros kirakatában feltűnt néhány olyan körte, amelyen fehér pormaradványok voltak. Kémiai vizsgálattal megállapította, hogy a gyümölcs 40-szer annyi arzénszennyeződést tartalmaz, mint amennyit a brit szabvány megenged (0,01 grain/pound = cc. 0,0014 gr/kg; amerikai szabvány ekkor még nem volt). Ennek nyomán hosszas alkudo-

zások kezdődtek az Amerikai Vegyészeti Felügyelőség (U. S. Bureau of Chemistry) és a Gyümölcstermelők Szövetsége között. Sikeresebb nyomást tudott gyakorolni az amerikai gyümölcstermelőkre Nagy-Britannia, amely az amerikai gyümölcsimport megtiltásával fenyegetőzött 1925-ben néhány londoni polgár arzénmérgezése miatt. Az amerikai gyümölcstermelők ettől kezdve tiszteletben is tartották a brit szabványt, de a hazai (értsd: amerikai) piacra továbbra is jóval szennyezettebb termékek kerültek. Újabb huzavonák után csak 1938-ban született meg „az élelmiszerek, gyógyszerek és kozmetikai szerek minőségét szabályozó törvény” (Food, Drug and Cosmetic Act), amely határozott értékeket írt elő a megengedhető legnagyobb szennyeződésre. A törvény előkészítésében több orvos és toxikológus (főleg a New York-i C. N. Meyers és Binford Thorne) jelentős szerepet játszott.

Ackerknecht professzor klasszikusan világos felépítésű tanulmányában arra keres magyarázatot, hogyan és miért dőlt meg a Hippokratészig visszavezethető görög diéta (itt szűkebb értelemben: táplálkozási rend) kétezres éves uralma. (*The End of Greek Diet.* — 242—249. pp.) Hippokratesz, Celsus, Aretaeus, Galenus, Maimonides, a salernói iskola egyaránt károsnak tartotta a zöldségfélék, gyümölcsök, hal, tej és víz fogyasztását. Legértékesebb tápláléknak a gabonaneműeket tekintették. E „görög diéta” egyeduralma csak a 16—17. században kezd gyengülni annak az egyetemes szellemi folyamatnak következtében, amely minden tudományágban véget vetett a tekintélyek föltétlen tiszteletének. Ackerknecht az iatrophysicusoktól

(Sanctorius, 1561—1636) és iatrochemicusoktól (Paracelsus 1493—1543, Helmont 1577—1644, Sennert 1572—1637, Ramazzini 1633—1714) kezdve a klinikusokon (Boerhave 1668—1738, Cullan 1710—1790) és a vegetáriánusokon át egészen Hallerig (1708—1777), Tissot-ig (1728—97), Johann Peter Frankig (1745—1821) és Hufelandig (1762—1836) tekinti át a kérdés történetét.

Arra, hogy az angolszász világnak mennyire speciális orvosi irányzatai vannak, jó példa Francis Schüller értekezése (*Spinal Irritation and Osteopathy.* — 250—266. pp.). A címben szereplő osteopathia nem csontbántalmat jelent, hanem az amerikai gyógyászatnak az allopathia és a homeopathia mellett harmadik nagy irányzatát, a főleg természetes gyógymódokat alkalmazó osteopathiát. A szónak ezt a jelentését a magyar és a német orvosi lexikonok egyáltalán nem tartják számon, az *Encyclopaedia Britannica* (14. ed. 1929, Vol. 16., p. 956.) viszont egy teljes hasábnyi terjedelemben foglalkozik vele. Eszerint az osteopathiának nevezett gyógyászati módszer alapja az az elmélet, hogy az élő test mint élő mechanizmus maga termeli ki a betegségek leküzdéséhez szükséges elleneszeket mindaddig, amíg megfelelő mechanikai állapotban van. Az elmélet megteremtője, Andrew T. Still (1828—1917) kansasi orvos, főleg a gerincbántalmaknak az egész szervezetre kiható döntő fontosságát hangsúlyozta.

A múlt század divatos amerikai gyógymódjai közé tartozott a vízgyógyászat (hydropathia) is. (*Legan, Marshall Scott: Hydropathy in America: a Nineteenth Century Panacea.* — 267—280. pp.) Elterjedtségéről már 18. szá-

zadi irodalmi emlékek is tanúskodnak, de „csodaszerré” a graefenbergi Priessnitz sikerei nyomán vált az 1840-es években. A sorra létesülő amerikai fürdőtelepek valóságos pánacea-hírét keltezték a hidegvíz-kúráknak, a gyógy mód áldásait egész sor Water-Cure-Journal népszerűsítette. Az ivó-, fürdő-, borogatókúrákat különböző testgyakorlatok és megfelelő diéta egészítették ki. A lelkesedés azonban, amely 1850 táján tetőzött, hamarosan lohadni kezdett. A Boston Medical Journal cikkírója már ebben az évben felfigyelt arra, hogy „a vízgógyászat pályája lefelé ível” (Hydropathy coming down), s megállapította, hogy a pusztán vízzel való kezelés hatástalannak bizonyult a legtöbb vízgógyintézetben. Végső következtetése: A többi monomániás gyógyászati rendszer mintájára a vízgógyászatot is hamarosan olyan mély sírba temeti majd a józan értelem, hogy még egy vízőzön sem moshatja onnan újból elő.

Ralph H. Majorról (1884—1971), az Amerikai Orvostörténelmi Társaság egykori (1950—52) elnökéről Robert P. Hudson írt nekrológot (283—286. p.). Major 1910-ben doktorált a John Hopkins egyetemen. Életre szóló nyomot hagyó müncheni tanulmányútja után hamarosan a kansasi egyetem patológiai tanszékének vezetője lett (1921—1950), s itt egyre inkább eljegyezte magát az orvostörténelemmel is. 184 orvostudományi cikkén kívül megjelent két memoár-kötete: „Emlékezések egy letűnt korszakra” (Memoires of a Vanished Era, 1967), „Régi és új kapcsolatok” (Old Ties and New, 1968); két összefoglaló orvostörténeti műve: „Klasszikus betegségleírások” (Classic Descriptions of Diseases, 1932. — Ennek 1945-ből származó 3.

kiadása megtalálható az Orvostörténeti Könyvtárban, Lt. 36. 136, Rsz. 20 869), „Az orvostudomány története” (A History of Medicine, 1954); két művelődéstörténeti jellegű írása: „Végzetes társak” (Fatal Partners, 1941, a háborúról és a betegségről), „Gyógyító hit” (Faiths That Healed, 1940). A „Disease and Destiny” (1936) c. művének német és magyar fordítása szintén megvan könyvtárunkban: „Ein Arzt erzählte Kulturgeschichte” (Berlin, Zsolnay, 1937. Rsz. 24. 919), ill. „A végzet katonái” (Bp. Hungária, 1938. Lt. 1835, Rsz. 6241).

Némethy Ferenc

ČASOPIS NÁRODNÍHO MUZEA — ODDĚL PŘÍRODOVĚDNÝ, ROČNÍK CXL (1971),

Číslo 3—4

A prágai Nemzeti Múzeum Természettudományos Osztályának folyóiratából két antropológiai közlemény kelti fel figyelmünket. Az egyikben (150—152. l.) Hana Hanáková beszámol egy Prága környéki községben talált sírletről. A csontváz és néhány kerámia-töredék jellege alapján az ún. knovizi kultúrához tartozó 15 éves egyénről van szó, aki nagy valószínűség szerint nő volt. (A knovizi kultúra az újabb hallstatti kultúra körébe sorolható.) — A másik (Norbert Mašek — Milan Stloukal: Hrob keltského bojovníka z Prahy 8 — Libně 209—212. l.) ugyancsak sírletről foglalkozik. 1970-ben Prága egyik kerületében villamos kábelek elhelyezése alkalmával bukkantak a sírra, amelyben emberi csontvázon kívül kardot is találtak, meg kopját. Ezeknek a csontvázhhoz képest jellemző elhelyezése megbízhatóan enged következtetni arra, hogy a sír a La Tène-

korszakból való, mégpedig legvalószínűbben az i. e. II. századból. Jelentősebb paleopatológiai adattal azonban nem találkozunk egyik közleményben sem.

Ugyanebben a számban olvasható három muzeológiai tárgyú cikk is. Az első (*Jiří Kouřimský — Josef Moucha: Britské přírodovědecké muzeum*; 153—159. l.) a British Múzeum Természettudományos Osztályát (1963 óta önálló Brit Természettudományi Múzeum) mutatja be. A másodikban ugyanez a két szerző foglalkozik a müncheni természettudományi múzeumokkal (160—163. l.), végül a harmadikban a Museo Civico di Storia Naturale di Milano-t ismertetik (164—167. l.).

Mindegyik cikket bő képanyag teszi szemléletessé.

Vida Tivadar

GESNERUS — 1972

Vol. 29., No. 1—2.

A Svájci Orvostörténeti Társaság 1971. október 9-én ünnepi ülésen emlékezett meg fennállásának 50. évfordulójáról. Az itt elhangzott előadások — amelyeket a lapnak e kettős száma közöl — mind Svájc és más országok orvosi kapcsolataival foglalkoztak.

Erna Lesky az osztrák—svájci orvosi kapcsolatok történetét vizsgálva (*Medicorum commercium Austro—Helveticum. — I—18. pp.*) bizonyos időbeli csomópontokra mutat rá, olyan korszakokra, amelyekben az átlagosnál élénkebb kommunikáció fejlődött ki a két ország között. A humanizmus országhatárokon túlnyúló szellemi kapcsolatai éppúgy kedveztek ennek, mint a bizonyos értelemben nemzetközi jellegű felvilágosodás. A 16. sz.

elején a svájci születésű Joachim von Watt (Vadianus: 1484—1551) 17 évig tartózkodik Bécsben (közben tanul és tanít az egyetemen), míg végül hazatérve St. Gallen városi orvosa lesz. A 18. sz.-ban Boerhaave különböző helyeken működő tanítványai tartanak egymással kapcsolatot: a svájci Albert Haller, a bécsi van Swieten és de Haën. A bécsi orvostörténelem első művelője is svájci volt: Heinrich Attenhofer (1783—1856). A 2. bécsi orvosi iskola virágkorában tanult az egyetemen Jakob Laurenz Sonderegger, a svájci közegészségügy nagy úttörője. E. Lesky sokat idéz az ő emlékirataiból, amelyekben nagy elismeréssel emlegeti Semmelweist. („Ez az ember — ti. Semmelweis — tudományos és emberi szempontból egyaránt rendkívül jó benyomást kelt.”) Rosasnak, Semmelweis legnagyobb ellenlábásának operatív ügyességét elismeri ugyan, de hozzáfűzi: „Párját ritkító, régimódi fecsegő; egyre inkább csak a nevéből él.” (... ein Plauderer und Alterthümler wie kaum Einer... ist ein Name und wenig mehr für die jeztige Medizin.) — Theodor Billroth (1829—1894) sebészprofesszorsága új korszakot nyit mind a zürichi, mind a bécsi egyetemen. Nemcsak az anesztézia és az antiszeptiszis meghonosításával, hanem azért is, mert ő vezetett elsőként gondos feljegyzéseket a sikertelen műtétekről is. — A két ország hasonló földrajzi fekvése, alpesi jellege következtében közös sebészeti problémát jelentettek a golyva-műtétek. Az ezzel kapcsolatos elsőbbségi vitákra éppúgy akad példa, mint a vállvetett együttműködésre (Reverdin, Kocher, Eiselsberg, Clairmont). — Végül az I. világháború után, a monarchia összeomlása idején több neves osztrák orvos

(Doerr, Landsteiner, Kraus) talált nyugodtabb munkalehetőségeket biztosító új hazára Svájcban.

A francia és a svájci természettudomány közötti kapcsolatot a neves francia zoológus, Henri de Lacaze-Duthiers (1821—1901) párizsi egyetemi tanár levelezésének tükrében mutatja be Georges Petit és Jean Théodoridès (*Henri de Lacaze-Duthiers et les naturalistes suisses. — 19—32. pp.*) Lacaze-Duthiers a következő svájci természettudósokkal folytatott levelezést: René-Edouard Claperède zoológus (1832—1871); Hermann Fol, az összehasonlító embriogenezis tanára a genfi egyetemen (1845—1892); Carl Vogt, a zoológia tanára a genfi egyetemen (1817—1895); Emile Yung, Vogt utóda a genfi egyetemen (1854—1918).

A múlt század végén, a nagy alpesi alagutak építése idején svájci és olasz orvosok közösen küzdöttek egy jellegzetes foglalkozási betegség, az ún. bányászszálya ellen. (*Belloni, Luigi: L'anemia del Gottardo. — 33—44. pp.*) E betegséget (ancylostoma duodenale) egy bélféreg okozza, amely a sértetlen bőrön át a véráramba jutva súlyos vérszegénységet, általános testi leromlottságot idéz elő. Különösen trópusi vidékeken ismerték, de kiderült, hogy a svájci alagútépítők is tömegesen fertőződtek ezzel a betegséggel. E felfedezésnek a bányahygiénés szabályok megalkotása szempontjából volt nagy jelentősége.

Elsősorban a 18. századra szűkíti le érdeklődését a német és svájci orvosi kapcsolatokat vizsgáló G. Rudolph (*Schweizerischdeutsche Beziehungen in Medizin und Naturwissenschaft unter besonderer Berücksichtigung des 18. Jahrhunderts. — 45—58. pp.*) A 19. századra vonatkozóan kiemeli a

szakfolyóiratok döntő változást előidéző szerepét a nemzetközi érintkezésben.

S. S. B. Gilder három kiragadott példán szemlélteti Anglia és Svájc orvosi kapcsolatait a 19. században (*Some Swiss—British Medical Relationships in the Nineteenth Century. 59—68. pp.*) Johann Jakob Bischoff (1841—1892) baseli sebész Lister tanítványa volt. Neki köszönhető az antiszeptikus sebészet gyors svájci elterjesztése. A berni Theodor Kocher sikeres pajzsmirigy-műtétjei már sokkal lassabban találtak hitelt és követésre Angliában. Végül: a Svájcban bevezetett magaslati tb-c-gyógyítás leglelkesebb első apostolai az angolok voltak.

E. Ackerknecht a svájci—amerikai kapcsolatokat tekinti át (*The History of medical relations between Switzerland and the USA. — 69—77. pp.*) rámutatva az egyetemi hallgatók ide-odaáramlásának okaira is. A 19. században pl. a Svájcban tanuló amerikai orvostanhallgatók jelentős része nő volt, mert akkoriban az amerikai egyetemekre szinte lehetetlen volt nőnek bejutnia. Az első világháború után viszont nagyon sok svájci fogorvos nyert kiképzést Amerikában, ahol a fogászat az európainál magasabb szinten állt.

A Könyvszemle rovatban P. G. Waser ismerteti Issekutz Béla könyvét: *Geschichte der Arzneimittelforschung*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1971. (110—111. pp.) Hiányosságait annak tudja be, hogy Magyarország 1940 óta politikai okokból kiszorult a gyógyszerfejlesztés versenyéből. Éppen ezért a könyv szerinte nem is tudja érzékelteni főleg az utolsó tíz év fejlődésének dinamikáját.

Kapronczay Katalin—Némethy Ferenc

Vol. 29., No. 3—4.

Hans H. Walser: Schweizer Psychiatrie im 19. Jahrhundert. (183—195. p.) A lelki betegségek iránti érdeklődés a felvilágosodás hatására kezdett meg-
növekedni — mindaddig ez a terület az orvostudomány teljesen elhanyagolt része volt, és az alkalmazott „gyógymódok”, ill. „kezelések” enyhén szólva embertelenek voltak. A 18. század végén kezdték bevezetni egyes orvosok, az olasz Vincenzo Chiarugi, az angol William Tuke s a 19. század elején a német Langermann a „szelídebb”, emberségesebb bánásmódokat. A legforradalmibb változtatások Philipp Pinel (1745—1826) nevéhez fűződtek. Először a Bicêtre kórházban dolgozott, majd a párizsi Salpêtrière-ben. Ő mondta ki elsőként, hogy az őrültekről le kell oldani a láncokat. Az 1801-ben megjelent műve új impulzusokat adott a tudományos pszichiátriának. Pinelen kívül mások, így Abraham Joly (Genf) szintén szót emeltek a betegek láncra való tartása ellen, André Matthey, Pinel tanítványa pedig „Újabb vizsgálódások az elmebetegségek körében” című könyvével próbálta újabb utakra vezérelni a pszichiátriát — nagyobb eredmények nélkül. A svájci államszövetség lazasága jelentős mértékben akadályozta egy nagyvonalú egészségpolitika kialakulását. A kisebb kantonok mostoha kórházi ellátottsága még fokozta a rossz helyzetet. Hungerbühler, St. Gallen államtanácsosa, liberális politikus, 1846-ban tollat fogott az őrültek és elmebetegek ügyéért: tarthatatlan a dupla láncsal helyükhöz láncolt, istállóknál is rosszabb termekben őrzött szerencsétlen emberek helyzete. A betegek egy marék szalmán, ruhátlanul tengődnek, egyetlen óráig sem élvezve a friss levegőt. Sem a kormány,

sem az egészségügyi szervek vagy a rendőrség, vagy a gyámhatóság nem gondoskodik róluk.

A tanulmány a továbbiakban föl sorolja a nagyobb svájci városokat: Baselt, Lausanne-t, Zürichet, s leírja részletesen e városok kórházi ellátottságát s ezen belül az elmebetegügyet. Baselban pl. egy régi ferences kolostor épületében helyezték el az őrülteket az iszákosokkal és krónikus betegekkel együtt. Léteztek magánintézetek is, de ezek többnyire kis befogadó képességgel bírtak és csak jómódú páciensekkel foglalkoztak. A felhozott példák mutatják, hogy a 19. század első harmadáig a lelki betegségekről való gondoskodás elégtelen és megoldatlan volt.

A svájci pszichológia történetében ismeretes egy ún. „német szakasz” — Svájcba menekült és ide települt német orvosok működésének eredménye volt. Kiemelkedő szerepe volt Ludwig Biswanger bajor pszichiáternak, aki 1850-ben átvette Münsterling (ma is működő pszichiátriai intézet) igazgatását. A Biswanger dinasztia hosszú időn át működött Svájcban. August Zinn nevéhez fűződik az első, lelki betegeket segélyező egyesület alapítása. A német befolyás nélkül a svájci pszichológia még sokáig provinciális helyzetben maradt volna.

A pszichológia tanítása és kutatása a 19. századig a belgyógyászat keretén belül történt. A tanulmány végezetül ismerteti, hogy a különböző svájci egyetemeken mikor vezették be a pszichológia oktatását.

A folyóiratok másik figyelmet érdemlő tanulmánya az immunológia történetét dolgozza föl az ókortól Pasteurig. (*Antoinette Stettler: Die Vorstellungen von Ansteckung und Abwehr. 255—273. p.*) A betegségek eredet-

nek legrégebb magyarázata az volt, hogy Isten vagy az egyik isten megérintette az embert. Ez az elképzelés, monda, hit már a babilóniai népnél is szerepelt, tovább élt a görögöknél. Manapság a „morbus sacer” — „szent betegség” elnevezésben követhető nyomon — az epilepszia nevében. „A szent betegségekről” című hippokratési írásokban is megtalálható az ötlet: a betegség tkp. isteni érintés általi ítélet. Mindenekelőtt a járványokra vonatkoztatták. A római Varro szerint a betegségek, ill. járványok a levegőben élő apró állatok — ezeknek belélegzése által betegszik meg az ember. Lucretius és Plutarchos szerint „betegség-magvak” léteznek. A „contagium”, a fertőző betegség elterjedését közvetítő anyag fogalma a római császárság idejéből ered. Az arab orvosoknál is hasonló nézetek uralkodtak. Girolamo Fracastoro (1484—1553) olasz orvos részletezte először a contagium fogalmát. Ő magyarázta először az ember-ről-emberre átragadt fertőztetés veszélyét és a „miazma”, a levegőt egészségtelenné tevő anyag, az ártalmas kigözlégés fogalmát. A mikroszkóp felfedezése után Leeuwenhoek (1632—1723) figyelt meg bacilusokat, majd Athanasius Kircher (1602—1688) fölfedezte a pestises betegek vérében a kórokozókat. Virchow infekció-elméletét Koch, Pasteur és más bakteriológusok kutatták és fejlesztették tovább.

A betegségek meghatározásában, ill. a bakteriológia alapjaihoz szükséges fogalmi faktor a mérég. Fracastoro is foglalkozott a mérég fogalmának beiktatásával, meghatározásával, értékes megfigyeléseket tett. A legrégebb felfogás a méregről, mint betegség okozó, halálos anyagról, már régi eredetű. Az indogermán nyelvekben már ismeretes

volt a latin „virus” szó nyálkás, mérges nedvesség jelentésben. A görög „pharmakon” és a latin „venenum” többek közt szerelmi bájjal jelentésében is használatos volt. A reneszánsz a vírus és a venenum (mérég) szót szinonimaként használta, Fracastoróhoz hasonlóan. Az ókorban is ismeretesek voltak a ma is használatos növényi eredetű mérgek, pl. a bűrökmérég, mellyel Sokratest megmérgezték. A mérég fogalmába beletartozott mindazon anyag, mely betegség okozó, gyógyszer és ellenszer volt. A tanulmány ismerteti a 19. századig a témáról kialakult nézeteket.

Az immunológiával kapcsolatban számos gyakorlati megfigyelés létezett, így Tukidides a peloponnésosi háborúban azt vette észre, hogy ugyanazt a járványos betegséget nem kaphatja meg még egyszer valaki. A himlőnél közismert volt, hogy másodszori megbetegedés nagyon ritkán fordul elő, ugyanezt tapasztalták a pestissel kapcsolatban is. Dionysius Secundus Colle volt az első, aki az „immunis” szót alkalmazta. Az angol Thomas Fuller (1654—1734) hívta föl a figyelmet a vírus különböző fajtáira. A pestis-vírus más jellegű, mint akár a himlő, akár a kanyaró, így a megfelelő vírus csak a megfelelő betegséget és e betegséggel szembeni immunitást hozhat létre. A következő lépés Jenner felfedezése volt: a tehénhimlő által nyújtott védelem az emberhimlővel szemben.

A ragályokat ellenméréggel és oltással próbálták elhárítani. Már Plinius korában ismeretes volt egy ellenmérég a veszett kutya harapása ellen: veszett kutya májából állították elő. Galenos nem tartotta biztonságosnak ezt az óvintézkedést. Említésre méltó még a kisázsiai eredetű fölfedezés, a valódi him-

lővel való fertőzés (variolizáció), mint a himlő elleni védekezés legelső hatásosnak nevezhető gyógymódja, mely Timoni és Pylarini nevéhez fűződik. Egyébként a módszer már 1150 körül ismeretes volt az arab orvosok körében, innen vették át a salerno orvosok. Angliában lady Montague tette népszerűvé a variolizációt a 18. század elején. Jenner 1796-ban a vakcináció alkalmazásával új korszakot nyitott.

Szó esik még az immunológia elméletének kialakulásáról és módosulásáról. Az immunitás fogalma először az arab orvosoknál merült föl a himlővel kapcsolatban. Mercurialis olasz és van Helmont németalföldi orvos a 17. században cáfolta a korábbi aetiológiai elméleteket. Van Helmont a iatrochemia tanának alapján azt állította, hogy aki valamilyen betegségből felépült, annak a vére „balzsamossá” válik, és ezáltal megmenekedik az újabb megbetegedéstől. Már Paracelsus is tulajdonított ilyen balzsamot a vérnek s ezen anyagot archeusi, életerői tulajdonsággal ruházta föl. A 17—18. század orvos-tudósai lépésről-lépésre közelítették meg az immunológia mai fogalmát. Pasteur az immunitást az ún. exhaustioval — kimerüléssel — magyarázta: az első megbetegedés alkalmával a testben pótolhatatlan tápanyagok használódnak föl, elősegítve a baktériumok növekedését. A kémikus Pasteur kísérletei alkalmával a baktériumtenyésztéssel eltűnni látott egy bizonyos anyagot, melyről úgy vélekedett, hogy a baktériumok használták föl. Ez vezette őt az exhaustio gondolatához.

Pasteur kísérlete óta megszorodtak az immunológia-elméletek — tekintettel ezek közismert volta, a szerző csak utalásszerűen említi őket.

Friedrich Ildikó

HESSISCHES ARZTEBLATT — 1971.

A Hesseni Orvosi Kamara havilapja, megjelenik Frankfurt am Main-ban. A lap egyik állandó rovata, a „Biographie” gyakran tartalmaz orvostörténeti vonatkozású közleményeket, egyes számok pedig kifejezetten orvostörténeti tanulmányokat is közölnek „Hessische Medizingeschichte” rovatcím alatt.

Vol. 32. No. 5.

A 75. születésnapját ünneplő Dr. Ferdinand Hoff, a frankfurti egyetem belgyógyász professzora nemcsak mint orvosi szakíró közismert, hanem most megjelent visszaemlékezéseiben (*Erlebnis und Besinnung. Erinnerungen eines Arztes*. Propyläen Verlag, Berlin—Frankfurt—Wien, 1971.) a 20. század első felének orvostörténelméhez is jellemző adatokat szolgáltat. Művéből többször is közöl szemelvényeket a lap (p. 399; 665—667; 766—772; 823—826; 1130).

Vol. 32. No. 9.

A lap első helyen emlékezik meg Rudolf Virchow (1821—1902) születésének közeledő 150. évfordulójáról, s közli a Német Patológiai Társaság Darmstadtban tartandó emlékülésének programját. (*H. H. Jansen: 2. Herbsttagung der Deutschen Gesellschaft für Pathologie in Darmstadt. p. 727.*)

Felix Marchaud-nak (1846—1928), a neuropathológia nagy rendszerezőjének pályafutásáról ad összefoglaló képet születésének 125. évfordulója alkalmából *H. H. Jansen és K. J. Ries (Felix Marchaud, zur 125. Jahrg seines Geburtstages. p. 758—764.)*. A hugenotta családból származó hallei

kémiaprofesszor fia katonaoorvosként kezdte tevékenységét, majd hallei, breslaui, giesseni és marburgi működés után 21 évig tanított a lipcsei egyetemen, s állott Németország akkoriban legnagyobb és legkorszerűbb pathológiai intézetének élén (1900—1921). Hallatlan munkabírású és -fegyelmű tudósként ismerték, aki ugyanakkor tisztában volt mindenfajta tudományos eredmény viszonylagosságával. Emberei nagyságára talán a giesseni akadémiai székfoglalójában tett kijeletése a legjellemzőbb: „*A gondolkodó ember mindig tudatában van annak, hogy minden dolog változásnak van alávetve, kivéve azt a néhány nagy alaptörvényt, amelyet az emberi szellemnek csak ritkán adatik meg felfedeznie az évszázadok folyamán.*”

Vol. 32. No. 10.

A történelem a megtörtént események tudományos vizsgálatával foglalkozik, s nem a megtörténhetőkével. Így a futurologia aligha sorolható a történettudomány ágai közé. Valamilyen szál azért mégis a történelemhez fűzi, hiszen történeti adatok extrapolálásával fürkészi a jövőt. Ezért röviden hadd utaljunk egy ilyen jellegű tanulmányra, amely a német egyetemi képzés jövőben várható alakulásával foglalkozik. (*W. Blasius: Zur Futurologie der deutschen Universitäten — Gedanken und Berechnungen.* p. 870—878.) E szerint az egyetemi és főiskolai hallgatók számának növekedési üteme jóval nagyobb, mint a lakosság összlétszámaé, az egyetemi és főiskolai tan személyzet létszáma pedig még a hallgatókénál is rohamosabban nő. Ha ez a tendencia az 1950-től kezdve tapasztalt mértékben továbbra is így érvé-

nyesül, akkor — a grafikonok tanúsága szerint — 2075-ben valamennyi német állampolgár (a csecsemőtől az aggasztánig) egyetemi hallgató lesz, az egyetemi oktatók száma pedig már 2000-ben eléri a hallgatókét. Mivel ez különböző okokból képtelenség, a közeljövőben mind a tanárok, mind a hallgatók számának növekedési üteme csökkenni fog.

1763-ban J. Ch. Senckenberg nagy-lelkű adományából létesült a majnafrankfurti polgári kórház. Alapításának körülményeit, háziszabályait J. G. Krünitz 1791-ben kiadott *Ökonomische Enzyklopädie* c. munkájából ismerhetjük meg. Ebből közöl szemelvényeket a lap. (*Die Hospitälur zur Frankfurt am Main.* p. 867—868.)

Vol. 32. No. 11.

A hesseni Haina község pszichiátriai kórháza voltaképpen több mint 7 évszázados múltra tekinthet vissza. A hainai cisztercita apátságot — amelynek épületeiben a mai kórház működik — 1215-ben alapították. 1224-ben fölszentelt temploma az egyik legjelentősebb német koragótikus műemlék. Már 13. századbeli oklevelek tanúskodnak az itt folyó betegápoló tevékenységről (*infirmarium, hospitium*). 1527-ben a lutheránus hitre áttért Nagylelkű Fülöp hesseni tartománygróf szekularizálta a kolostort, s teljes egészében kórházzá alakította át, mégpedig kifejezetten a falusi lakosság szolgálatára. Az új intézmény kezdetben sokféle gyógyászati és karitatív célt szolgált: voltak itt elagott szerzetesek, voltak itt elaggott szerzetesek, elmebetegek, vakok, leprások, sőt lelenc gyermekek is. De az idők folyamán egyre inkább elmeegógyintézzé

alakult a kórház, s ma is az. A kolostor egykori káptalantermében az itteni emlékekből összeállított elmegyógyászati múzeum működik (kényszerzubbony, kényszerágy, kényszerszék, forgódob, tűzoltó fecskendő!). Dr. Helmut Siefertnek, a frankfurti orvostörténeti intézet munkatársának komoly bibliográfiával és értékes képanyaggal kiegészített alapos tanulmánya (*Kloster und Hospital Haina*. p. 963—983.) érdekes magyar vonatkozást is tartalmaz. Nagylelkű Fülöp ui. a kórházzá alakítás emlékére 1542-ben Philipp Soldan von Frankenberg mesterral színes ködomborművön örökíttette meg magát — és őst, Árpádházi Szent Erzsébetet, amint éppen itélt és italt nyújt egy nyomorult leprásnak. Erzsébet mellett a teljes magyar címer jelzi szülőhazáját, csak az a szokatlan, hogy a hármas

halom az apostoli kettős kereszttel a jobb címermezőbe került, az árpádsávok pedig a bal oldaliba (lásd a képet!).

Némethy Ferenc

HESSISCHES ÄRZTEBLATT — 1972

Vol. 33. No. 1.

A frankfurti Jasper Hein alapos, önálló levéltári kutatásra is támaszkodó tanulmányában (*Die Anatomiediener an der Universität Marburg, 1786—1860 p. 13—33.*) igyekszik hozzájárulni egy orvosi segédhivatás — az anatómus-szolgák — társadalomtörténetéhez. 1786-ban szerződtek először őr, „custos”-t a marburgi anatómiai „theatrum” mellé. 1787-ből való az a tizenegy pontos instrukció, amelyet ez alkalommal kiadtak számára.

A második, módosított szolgálati utasítást 1802-ben foglalták írásba. Az egyik őr, Caspar Giller 1836-ban megírta, melyek „az anatómiai őr szükséges tulajdonságai, képességei és ismeretei.” Két évvel később azonban vizsgálati fogságba vetették anatómiai képzőműnyek elidegenítésének a vádjával. 1839-ben követi őt a szolgálatban Jacob Balzer, aki új, hatpontos utasítást kap. A szolgálati viszonyok megjavultak 1845-ben, amikor Nikolaus Heppe-t állították szolgálatba. A szerző kifejezetten pótolni kívánta azt a hiányt, amit az orvosi segédhivatások történetének eddigi mostoha kezelése okozott.

Vol. 33. No. 2.

Ebben a számban két orvostörténeti rovat is van. Az egyik „hazai”, s ebben a dillenburgi Brandau orvosi főtanácsos cikke (*Das Gesundheitswesen im Dillkreis im Wandel der Zeiten. p. 124—128.*) Hessen tartományának Wiesbaden környékén elterülő részével foglalkozik. 1584-ből ismeretes itt az első orvos név szerint, a wetteri Dr. Pincier, akit a nassau-dillenburgi herceg hívott meg tanárnak az újjáalapított herborni egyetemre. 1818 óta működnek a körzetben állatorvosok is. Míg a századfordulón (1900-ban) csak 12 orvos működött a dilli körzetben, ma már számuk 103, s ehhez jön még 32 fogorvos. Herbornban az első gyógyszerár 1566-ban jött létre; a dillenburgi udvari gyógyszerárát pedig 1584-ben alapították. 1971-ben 17 gyógyszerár volt az egész körzetben. Az 1795-ben megjelent szegényekre vonatkozó orvosi rendelet előírja a fix fizetésű városi és vidéki physicusoknak, hogy kezeljék ingyenesen a szegény betegeket. A cikkíró foglalko-

zik végül az árvagyermek gondozásával is.

Ugyanennek a számnak általános orvostörténeti rovatában a dieburgi Prof. Joseph Gottlieb (már a 40-es években megjelent egy orvostörténeti tanulmánya a Nova Acta Leopoldina-ban G. E. Stahlról) a James A. Garfield tábornok, észak-amerikai köztársasági elnök ellen 1881-ben elkövetett merénylettel és annak törvényszéki orvostani szempontjaival foglalkozik (*Ein Präsidentenmord in USA und seine forensischen Aspekte. p. 130—133.*) Bár a merénylet, Charles Guiteau több elmeorvos szakvéleménye szerint beszámíthatatlan volt, halálra ítélték, és ki is végezték, mert még érvényesültek azok a történelmi nézetek, amelyek szerint az elmebetegek is felelősek tetteikért büntetőjogi szempontból.

A hányatott életű Friedrich Christian Laukhard (1758—1822) élménybeszámolója (*Die preussischen Feldlazarette während der Campagne in Frankreich. p. 133—139.*) bepillantást enged a XVIII. század utolsó évtizedeinek egészségügyi viszonyaiba a porosz tábori kórházakban, ill. kötőzöhelyeken.

Vida Tivadar

Vol. 33. No. 3.

A berlini Orvostörténeti Intézet egykori igazgatójáról, több közismert orvostörténeti mű (*Geschichte der Medizin, Einführung in das Studium der Medizin, Frauenheilkunde der alten Welt stb.*) szerzőjéről, Paul Diepgenről (1878—1966) olvashatunk meleg hangú visszaemlékezést és rövid jellemrajzot egy régi barátja tollából (*Ein Grandseigneur der Wissenschaft. Erinnerungen an Paul Diepgen p. 223—224.*)

Vol. 33. No. 6.

A hesseni Grünberg 1972-ben ünnepelte alapításának 750. évfordulóját. K. Quecke két orvostörténeti tanulmányal járul hozzá a város múltját tárgyaló történeti megemlékezések sorához. (*Zur Medizingeschichte der Stadt Grünberg in Hessen* p. 562—596.) A várossal szinte egyidős az antoniták (Szent Antal betegápolói) kórháza, amelyben elsősorban a Szent Antal tüze nevű középkori járványban szenvedőket kezelték részben amputálással, részben gyógynövényekkel. A cikkben sok adat található magára a betegségre (üszkösödés, ergotismus kórokozója, s a rozson élősködő anyarozs-gomba: *claviceps purpurea*), a francia alapítású antonita rendre és a középkori járványra vonatkozóan. Quecke másik tanulmánya a grünbergi születésű *Joachim Strupp*iusról (1530—1606) szól, aki előbb frankfurti városi orvos, majd a pfalzi választófejedelem háziorvosa és könyvtárosa volt. Az orvostudomány két ága is első kezdeményezőjét tiszteli benne: 1567-ben kiadott „*Consilium medicum*” és az 1573-ban megjelent „*Nützliche Reformation*” c. munkáival ő a megalapítója a közegészségügy tudományának, az egyiptomi múmiákról írt tanulmányával pedig (1574) a paleopathológia első művelője lett. Csaknem tíz évvel előzte hát meg Felix Plattert (1583), akit eddig a paleopathológia megalapítójának tartottak. J. Strupp*ius* egyébként egyenesági öse a Merck családnak, a híres darmstadti Merck gyógyszervegyészeti gyár mai tulajdonosának.

A Földközi-tengeren tett utazásával kapcsolatban számol be J. Gottlieb Asklepios ábrázolásának fejlődéséről (*Auf den Spuren des Asklepios zwischen Kos und Istanbul* p. 596—598.).

Asklepiost az i. e. IV. századból származó szobrok tanúsága szerint kezdetben zilált hajú, haragosan összevont szemöldökű ifjúként ábrázolták. Alakja csak később szelidült a manapság ismert jóságos patriarchává. Érdekes a szerző gondolattársítása: „*Asklepios haragja manapság is él annak az orvosnak a szívében, aki gyógyíthatatlan betegséggel hadakozva tudatában van tragikus tehetetlenségének. Vigasztaló dolog tudni, hogy az istenek is öregszenek, s a lázongó harag helyét a bölcs ítélet nyugalma foglalja el.*”

A könyvszemle felhívja figyelmünket Szent-Györgyi Albert könyvére: *Der fehlentwickelte Affe, oder die Unfähigkeit des Menschen, mit seinen Problemen fertig zu werden.* (Az elfajzott majom, avagy a problémái megoldására képtelen ember.) Bertelsmann Sachbuchverlag, Gütersloh, 1971.

Vol. 33. No. 7.

A marburgi Szent Erzsébet templom orvostörténeti vonatkozásait deríti fel H. Siefert tanulmánya (*Die Marburger Elisabethkirche. Ein medizinisch-historischer Rundgang* p. 641—654.) A mai nagy gótikus templom (1283) — s benne Árpádházi Szent Erzsébet sírja — helyén állt az a kis kápolna és kórház, amelyet még maga Erzsébet emeltetett s ahol előzvegyülése után életének utolsó négy esztendejét (1227—1231) töltötte. A gótikus templom ábrázolásai, Marburgi Konrád Szent Erzsébet életrajza (1235) és a szenttéavatási akták (1235) sok adatot őriznek a középkori betegápolásról.

Vol. 33. No. 8.

A marburgi egyetem Orvostörténeti Intézete 1964-ben alakult. Megszervezője és eddigi igazgatója, Dr. med.

Günter Mann most a frankfurti Senckenberg Orvostörténeti Intézet igazgatója lett s ebből az alkalomból visszatekint marburgi munkásságára. (*Das Institut für Geschichte der Medizin der Philipps Universität Marburg 1964 bis 1972. p. 742—749.*) A marburgi egyetemen heti két órában kötelező orvostörténeti oktatás folyik, amelyet speciálkollégiumok, szemináriumok és a nagyközönségnek szánt előadások egészítenek ki. A doktorátusra készülőket külön proszemináriumokon vezetik be a tudományos és történeti kutatás módszereinek ismeretébe. Időnként tanulmányi kirándulásokat szerveznek testvérintézmények, kórházak, orvostörténeti emlékek meglátogatására. A marburgi intézet kb. 300 m² alapterületen, külön épületben működik. Az igazgatón kívül egy diplomás könyvtáros, három tudományos munkatárs, egy titkárnő és változó számú ideiglenes munkatárs tartozik az intézethez. Állományukat könyvtár (12 000 könyvtári egység), dia- és képgyűjtemény, kéziratár stb. alkotja. Értékes gyűjteményük van szülészeti eszközökből is. Tudományos munkájukat a Diepgen-féle művelődéstörténeti iskola szellemében folytatják, érdeklődésük kiterjed a szellemtörténet, filozófia, teológia, társadalom- és gazdaságtörténet területére is. 1964 és 1971 között megjelent dolgozataik jegyzékét kívánatra megküldik.

Vol. 33. No. 9.

1929-ben került elő Kos szigetén — Hippokrates szülőföldjén — az a szobor, amely azóta a helybeli múzeum büszkesége, s állítólag Hippokratészt ábrázolja. De vajon nem valamilyen másik görög orvos vagy egyenest Asklepios szobráról van-e szó? — erre

keresi a választ J. Gottlieb (Asklepios oder Hippokrates? p. 834—838). Végző megállapítása: a szobor valószínűleg Hippokratészt ábrázolja Asklepiosz pózában és ruházatában úgy, ahogy a művész képzeletében élt.

Vol. 33. No. 10.

1884-ből származó diagnosztizáló orvosi levelet közöl kommentárral és faksimilével O. Winkelmann (*Ein Arztbrief Bernhard von Langenbecks p. 940—944*). A levelet Bernhard von Langenbeck wiesbadeni orvos írta Karl Himly (1811—1885), a kiel egyetem nyugalmazott kémiaprofesszora egészségi állapotáról. Himly a következő évben halt meg nyelöcső-daganat következtében.

Vol. 33. No. 12.

A himlőoltás németországi történetét ismerteti lényegében egy folyóirat — a Braunschweiger Anzeigen — közleményei nyomán P. Dannenbaum (*Zur Geschichte der Pockenimpfung. p. 1154—1163*). 1758-tól kezdve egyre szélesebb körű vita bontakozott ki e lap hasábjain a Lady Montague javaslata alapján elterjedő variációt, ill. inokulációt illetően. Orvosi, kozmetikai, teológiai és technikai jellegű cikkek követték egymást. A variációval szemben mutatkozó óvatosság nem volt alaptalan, mert az emberi himlővel való beoltás valóban sok veszéllyel járt. Új korszakot nyitott a Jenner-féle vakcináció megjelenése (1796). A meglepő sikerek ellenére az ellenérvek ezután sem némultak el. Sokan az állati eredetű oltóanyag elálatiasító hatásától tartottak (még a nagy filozófus Immanuel Kant is „Einimpfung der Bestialität-et emlegetett!”), az egyszerű emberek pedig olykor nem is igen

akartak szabadulni a himlőtől, mint fölös számú gyermekeik természetes kiostálójától. Németország egy részében Bonaparte Jeromos westfalai király tette kötelezővé a védőoltást 1808-ban, de egész Németország területén csak 1875. jan. 1-től vált kötelezővé az 1870—71. évi porosz—francia háború tapasztalatai alapján.

Némethy Ferenc

HIRURGIJA — 1972

A Szovjetunió Egészségügyi Minisztériumának ez a havonként megjelenő folyóirata egyúttal a Sebészek Tudományos Társaságának lapja is, s mint ilyen, az egyik legelterjedtebb és legismertebb szovjet sebészeti orgánium. Az időszzerű sebészeti problémákon kívül egyes számokban a sebészet történetéről is jelennek meg érdekes tanulmányok. Bár legtöbbször egy-egy kiváló orosz vagy szovjet orvos munkásságát méltatják, alkalomadtán valamely történelmi kor vagy esemény orvostörténeti vonatkozásait is bővebben föl-tárják. Így pl. az 1972/6. szám közli N. A. Oborin Ivovi (leMBERGI) docens ismertetését egy nemrég megtalált kéz-iratról, amelyet Rugyinszkij, a krími háború idején (1853—1856) a Déli Hadsereg fősebésze, majd a szevasztopoli kötőzőhely vezetője írt. A krími háború befejezése után a Katonaorvosi Ügyosztály a háborúban résztvett valamennyi orvost kötelezte arra, hogy jelentést nyújtson be a háború idején folytatott tevékenységéről. Ilyen jelentés a Rugyinszkij által írt kézirat is, amelyet sem akkor, sem később nem publikáltak. (Illetve: a háború után 10 évvel egy recenzió látott napvilágot róla, de igen hiányos adatokkal.) Rugyinszkij kézírata igen értékes adato-

kat tartalmaz a kor orosz hadsebészete-ről. Részletes statisztikát ad az irányítása alatt működő kórházak, kötő-zőhelyek stb. kezeltjeiről, valamint az akkori orvosok, ill. sebészek gyógyítási eljárásairól. Számszerű adatokkal mutatja be, hogy az egyes ütközetek után hány harcost kezelték, hány amputációt, trepanációt stb. hajtottak végre, milyen kötőzéseket alkalmaztak töré-seknél, zúzdásoknál, közli a gyógyu-lási és a halálozási statisztikát.

Szemkeő Endre

JANUS — 1971
Vol. 58., No. 1.

Az egész számot egyetlen hosszú értekezés tölti ki: J. Heniger ismerteti Hermann Boerhaave botanikai munkásságát (*Some botanical activities of Hermann Boerhaave, professor of Botany and director of the botanic garden at Leiden — pp. 1—78.*). Boerhaave — aki elsősorban a klinikai orvoslás egyik úttörőjeként ismert, s tanítványa, Gerhard van Swieten révén a magyar orvosképzéshez is fűzik szálak — hosszú ideig (1709—29) a leideni egyetem botanikaprofesszora volt, bár kinevezése előtt nem foglalkozott behatóbban botanikával. 1701 óta lektorként orvostudományt és kémiát adott elő a leideni egyetemen, és az egyetem vezetősége attól tartva, hogy elveszíti az igen tehetséges fiatal tanárt, 1703-ban szerződést kötött vele, mely szerint az első megüresedő tanszékre kinevezi. Az öt katedra (gyakorlati orvostudomány, elméleti orvostudomány, anatómia, kémia, botanika) közül történetesen a botanikai maradt gazdátlanul 1709-ben, bár Boerhaave épp ennek elfoglalására érezte magát a legkevésbé föl-készültnek. Ennek ellenére elfogadta a meghívást és szívós munkával küzdöt-

te föl magát elismert szaktekintélyé. 1710-ben kiadott — sebtében írt — Index Plantarum c. művéről még maga is így nyilatkozott: „Catalogum conscripsi non ut debui, nec ut volui sed ut potui”. 1720-ban azonban javított és bővített kiadással jelentkezett, ez az Index Alter Plantarum, amelyből Linné is bőven merített. Boerhaave 1709-től 1730-ig a leideni botanikus kert igazgatói tisztét is ellátta. Itteni működésének legjelentősebb dokumentuma az Index Seminum Satorum (háromkötetes kézirat, amelybe 1712 és 1727 között az elvetett magvakat jegyezte be, feltüntetve a beszerzés helyét és az adományozó nevét). Gazdag adatbányát jelentenek Boerhaave levelei is — sajnos csak az általa írottak, mert a kapott leveleket, saját bevallása szerint, megválaszolás után azonnal széjjeltépte. Különösen gyakran váltott levelet William Sherard angol botanikussal, Caspard Bauhin „Pinax Theatri Botanici”-jének (1623) újra átdolgozójával. Sherard 130 kötetes műve mindmáig kéziratban maradt, Boerhaavénak hozzá intézett leveleit viszont kiadták. Sheridan mint sokáig (1703—1716) szmirnai angol konzul sok értékes exotikus növénnel gazdagította a leideni botanikus kertet, s a szakterületén kezdeti nehézségekkel küzdő Boerhaave egyébként is sokat köszönhet neki. Volt idő, amikor Boerhaave egyszerre három tantárgy professzora volt: a botanikáé (1709—től), a gyakorlati orvostudományé (1714—től) és a kémiáé (1718—től). Bár a botanika és a kémia oktatásával 1729-ben felhagyott, ezeken a területeken is jelentős eredményekkel dicsekedhetett. A leideni botanikus kert állományába 1710-ben 3700, 1719-ben pedig már 5846 növény tartozott.

Vol. 58., No. 2.

S. I. Van Nooten a filmtechnológia őskorának néhány holland kiválóságát idézi fel a Lumière-fivérek találmányát (1895) megelőző időszakból (*Contributions of Dutchmen to the early history of film technology.* — 81—100. pp.). A tanulmány egyetlen orvostörténeti vonatkozása, hogy Németalföldön a „camera obscura”-val egy orvos foglalkozott először: Gemma Frisius (1508—1555) „Die Radio Astronomico” (Antwerpen, 1545) c. munkájában.

Juraj Körbler cikke (*Einige Beiträge zur Geschichte der Krebskrankheit in Byzanz.* — 101—111. p.) áttekintést ad a legjelentősebb bizánci szerzők (Oreibasios, amidai Aetios, trallesi Alexander, Paulus Aegineta) rákra vonatkozó ismereteiről, majd egykorú forrás, a császár elsőszülött lányának műve alapján részletesen ismerteti Alexios Komnenos (1048—1118) betegségének lefolyását, kezelési módját, a különböző orvosi véleményeket, végül a császár halálát. (R. P. Verdun francia orvos szerint az uralkodó rákban halt meg.) A továbbiakban a cikk szerzője — Petrus Damianus művei alapján — érdekes leírást ad Maria Argyra Theodora bizánci hercegnő betegségéről és halálának körülményeiről. Véleménye szerint a bizánci királylány, aki egy velencei dózsához ment férjhez, mellrákban szenvedett, és a szörnyű kór végül metasztázisokon keresztül egész testét elárasztotta. A tanulmányban néhány érdekes adat található a bizánci uralkodók mindennapi életéről és az udvari beteggondozásról.

S. Mahdihassan pakisztáni szerző az alkimisták aranycsinálási próbálkozásainak és az aranytartalmú gyógyszerek alkalmazásának elméleti hátterét

igyekszik tisztázni. (*Colloidal gold as an alchemical preparation.* — 112—118. pp.) Az alkímisták szerint valamennyi létezőnek — az anyagnak is — lelke van, még hozzá összetett, férfi- és női elemből álló lelke (male-soul, female-soul). E kettő keveredésének aránya minden létezőben más és más, épp ez okozza a köztük levő különbségeket. A férfi lélek a növelő principium (growth-soul), a női léleknek köszönhető a specifikus tulajdonságok (form and specificity). A növényekben erős a férfi lélek, ezért növekedésre, ön- és fajfenntartásra, önmaguk „megörökítésére” képesek. A fémek viszont — erős női lelkük következtében — formataratók bár, de gyöngé lévén a férfi lelkük, növekedésre képtelenek, s ki vannak szolgáltatva a rozsdá pusztításának. Megfelelő hőmérsékletre hevítve mind a növényekből, mind a fémekből kiűzhető a gyengébb lélek-faktor, s ha aztán az így nyert tisztán nőnemű növényeket és tisztán hímnemű fémeket egymással egyesítik, hermafrodita-lelket hoznak létre, amely a formataratást és az önreprodukción egyaránt biztosítja. Az ilyen „herbometallikus complexus” mint gyógyszer örök életet ad, a higanyt pedig „örök fémmé”, arannyá változtatja. A szerző több esetet ír le az indiai és pakisztáni gyógyászatból, amelyben az arany kolloid oldatát — az alkímisták fent leírt elmélete alapján — még a közelmúltban is gyógyszerként alkalmazták.

Vol. 58., No. 3—4.

H. L. L. Busard tanulmányában (*Die Quellen von Nicole Oresme.* — 161—193. p.) bemutatja a nagy középkori tudós, Nicole Oresme műveinek forrásait, amelyek között orvosi munkákat is találunk (pl. Avicenna Kánonja, Ibn

Butlan: Tacuinum Dei v. sanitatis). A cikkíró választ ad arra a kérdésre, hogy honnan és milyen módon jutottak el a források a XIV. századi szerzőhöz, végül pedig Oresme és a Merton College tagjainak viszonyát vizsgálja.

Déscartes (1596—1650) több mint 20 évig élt a Németalföldi Köztársaságban (1628—1649). Híres műve, a „Discours de la Méthode” is Leidenben jelent meg — névtelenül — 1637-ben. Céljaul az emberiség egészségének szolgálatát, és az emberi életnek 100 évre, sőt még hosszabb időre való kiterjesztését tűzte ki. Hatása jól érezhető a 17. századi holland orvosi gondolkodáson. (*Lindeboom, G. A.: The impact of Descartes on seventeenth century medical thought in the Netherlands.* — 201—206. pp.)

Pierre-Louis Dulong (1785—1838) és A. Petit (1791—1820) francia vegyészek 1819-ben fedezték fel a szilárd anyagok atomhőjére vonatkozó, róluk elnevezett törvényszerűséget. J. W. Van Spronsen kimutatja, mily jelentős volt e fölfedezés az elemek periódusos rendszerének kialakítása szempontjából. (*One of the pillars of the periodic system: specific heat.* — 207—221. pp.)

Matematikatörténeti tanulmányt közöl Evert M. Bruins az ó-babiloni birodalomban használatos számítási módszerekről (*Computation in the Old Babylonian Period.* — 222—267. pp.).

Említésre méltó még P. Smit cikke (*Über den Einfluss einiger deutscher Botaniker auf die Entwicklung der niederländischen Botanik im 19. Jahrhundert.* — 268—277. p.). A tanulmány annak bizonyítására szolgál, hogy a németalföldi botanika XIX. századi újjászületésében elsősorban német botanikusok játszottak szerepet.

Különösen jelentős ebben a vonatkozásban F. A. W. Miquel és a németországi tapasztalatait Amszterdamban gyümölcsöztető Hugo de Vries munkássága.

A Holland Tudománytörténeti Társaságban 1971. ápr. 18-án *Frans Verdoorn* tartott előadást a tudománytörténeti intézetek helyzetéről és feladatairól (*History of science institutions and their universities*. — 278—288. pp.). Meg kell szüntetni az ilyen intézetek elszigeteltségét, termékeny kapcsolatokat kell teremteni az egyetemekkel és a kutató intézetekkel, egyszóval a nem-történeti jellegű tudomány műhelyeivel. Erre a következő lehetőségek kínálkoznak: 1. A tudománytörténeti intézetek könyvtáraiban legyen minél szélesebb körű alapvető tájékoztató irodalom (biblio- és biográfiák, enciklopédiák, általános folyóirattár, dokumentumtár). 2. Minthogy az egyes specializált tudományágak művelése ma már csak több rokon szakterület figyelembevételével lehetséges, az ehhez szükséges áttekintés pedig a legjobban történeti alapon biztosítható, tudatosítani kell a tudományos közvéleményben a tudománytörténeti könyvtárak jelentőségét. 3. A tudománytörténeti intézetek fontos szerepet tölthetnek be azzal, hogy beavatják az érdeklődőket a tudományos kutatás műhelytitkaiba (Hogyan kell a bibliográfiákat és a referáló műveket kezelni? Hogyan kell egy-egy téma irodalmát összeállítani? A címeket szabványosan leírni?). Minderről vajmi kevés szó esik a kutató intézetekben. 4. A természettudományok és a műszaki tudományok ma oly sokszor emlegetett társadalmi és történelmi kihatásaira megintcsak történeti alapon lehet rámutatni. 5. A nemzetközi tudományos

kapcsolatok kiépítése rendkívül fontos, de vigyázni kell, hogy a kongresszusok és szimpóziumok résztvevői valóban a tudomány alapos művelőiből, s ne csupán anekdotikus műveltséggel rendelkező „kongresszusi hiénákból” („Congress Lions”) verbuválódjanak. 6. A világméretű együttműködés érdekében minél előbb össze kellene állítani néhány alapvető tájékoztató művet: a tudománytörténeti intézetek és kiadványaik jegyzékét, a tárgyba vágó művek összesített bibliográfiáját stb. Feladat tehát van bőven, munkahely is akad szép számmal, a nagy kérdés csak az, kerül-e megfelelő számban hivatott tudós, aki betöltse azokat.

Némethy Ferenc—T. Pajorin Klára

NTM — SCHRIFTENREIHE FÜR
GESCHICHTE DER
NATURWISSENSCHAFTEN, TECHNIK
UND MEDIZIN — 1971
8. Jahrgang, 1. Heft

A Német Demokratikus Köztársaság Akadémiai Kiadója által megjelentetett folyóirat cikket közöl *Szőkefalvi Nagy Zoltán* tollából Winterl Jakab János élete és munkája címmel. A német anyanyelvű, de magyar szívű tudós jelentős alakja volt a 18. századi magyar tudományos életnek. 1732-ben született Eisenerzben, Ausztriában. Bécsben kezdte meg orvosi és botanikai tanulmányait és itt szerzett orvosi diplomát is. Rövid ideig tartó felső-ausztriai praktizálás után Magyarországra jött, ahol is a bányavárosok „physicus”-ának — főorvosának — tisztét töltötte be. Tudományos pályája 1770-ben kezdődött: meghívták a nagyszombati egyetem kémiai és botanikai tanszékére professzornak. Winterlnek nehéz feladatot jelentett az

egyetemi katedra a bányorvosi praxis után, és professzori-tudósi tevékenységét nehezítették a mostoha magyar művelődési és kulturális viszonyok is: Winterl minden támogatás, segítség nélkül, teljesen egyedül próbálta be rendezni a laboratóriumokat, sőt az egyetem könyvtárának gyarapítása is őt terhelte. Magyarország függőségi viszonyát jól illusztrálja az a tény, hogy egy könyvvásárláshoz is a bécsi egyetem előzetes szakvéleményét kellett kérnie. Az egyetemi oktatáson kívül tudományos munkát is végzett, elsősorban az élettelen világról folytatott kutatásai voltak jelentősek. Érdekes kultúrtörténeti adalék a Winterl által alapított tudós társaság, mely a *Gelehrte Gesellschaft in Hungarn* névvel kezdte meg működését 1784-ben. A megnyitó — és sajnos egyben utolsó — ülésen elhangzott Winterlnek egy tudományos értekezése az elektrokémiáról. E dolgozat, mint az elektrokémia történetének fontos dokumentuma, megjelent a tudós társaság által kiadott folyóiratban, mely a *Monatliche Früchte einer Gelehrten Gesellschaft in Hungarn* címet viselte és mindössze egyetlen száma jelent meg. Ipartörténeti szempontból is jelentős egyéniség volt: ő figyelt fel először az alföldi szikes területen kivirágzó sók szódátartalmára. 1782-ben Winterl szakvéleményének segítségével megalapították az első magyar részvénytársaságot, mely szódagyártással foglalkozott, méghozzá nem Spanyolországból behozott alapanyaggal, hanem a Szegedtől délre fekvő Palicsi tó sótartalmának felhasználásával. 1800-ban jelent meg fő műve Budán „*Prolusiones ad chemiam saeculi decimi noni*” címmel. Winterl ez időben újabb folyóiratalapítással kísérletezett — a kémiai kutatásokat és

eredményeket számontartó lapra azonban Magyarországon ekkoriban még nem volt igény. A magyar tudománytörténet figyelemre méltó alakjának rangos külföldi lapban való bemutatását örömmel nyugtázzuk.

Friedrich Ildikó

NTM — SCHRIFTENREIHE FÜR
GESCHICHTE DER
NATURWISSENSCHAFTEN, TECHNIK
UND MEDIZIN — 1972
9. Jahrg., 1. Heft

A lipcsei Akadémiai Kiadó gondozásában évenként kétszer megjelenő folyóirat (mint a neve is mutatja) a természettudomány valamennyi ágának történetével foglalkozik. Orvostörténeti vonatkozású közleménye az 1971-ben elhunyt Valeriu Lucian *Bologa* román orvostörténészről írt nekrológ, valamint Dietrich *Tutzke* tanulmánya Alfred Grotjahnról, a Népszövetség egészségügyi szekciójának tagjáról s az általa vezetett berlini egyetemi egészségügyi intézet működéséről (*Alfred Grotjahn — 1869—1931 — und das Hygiene-Institut der Universität Berlin.* — p. 81.)

Dieter *Wagner* az epidemia fogalmának Hippokratész óta bekövetkezett változásairól értekezik (*Wandlungen des Begriffs „Epidemie“*).

Diethard *Nickel* az 1970-ben Bukarestben tartott XXII. Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson felolvasott előadását közli (*Ärztliche Ethik und Schwangerschaftsunterbrechung bei den Hippokratikern.* — p. 73.). Hippokratész írásait és a hippokratészi eskü szövegét boncolgatva szűri ki az antik világ orvosainak és társadalmának felfogását a magzatelhajtás kérdéséről.

9. Jahrg., 2. Heft

G. Harig és J. Kollesch Diogenes Laertiusnak az i. sz. 3. sz.-ban írt műve (De clarorum philosophorum vitis, dogmatibus...) alapján vizsgálják az ókor étkezési kultúráját (*Gesellschaftliche Aspekte der antiken Diätetik.* — p. 14.).

Az 1848-as polgári forradalmak év-tizedeiben működő német orvosoknak a gyári munkások egészségügyi helyzete javításáért folytatott harcát mutatja be Karl-Heinz Karbe tanulmánya (*Über Forderungen deutscher Ärzte zur Verbesserung der Gesundheitsverhältnisse der Fabrikarbeiter im Jahrzehent der bürgerlichen Revolution von 1848.* p.45.). A szerző sok eddig ismeretlen iratot talált a levéltárakban, s ezek alapján mutatja be azokat a haladó szellemű orvosokat, akik már a forradalmi évek előtt felléptek a kizsákmányolt munkásság érdekében, s beadványokkal sürgették a gyártulajdonosokat és az állami hatóságokat szociális intézkedések meghozatala érdekében. Megismerjük a német orvosok segítségével létrehozott szervezeteket, melyek a munkások segélyezésére és a betegek gyógyítására alakultak.

Szemkeő Endre

PAGINA DI STORIA DELLA MEDICINA — 1971

Anno 15., No. 1.

A Római Egyetem Orvostörténeti Intézetének kéthavonként megjelenő, több nyelvű folyóirata egyben a Nemzetközi Orvostörténeti Társaság hivatalos közlönye is.

Gheorghe Bratescu (Bukarest) „*Vesalius és a fiziológia*” c. cikkében szembeállítja V. anatómiai-élettani alapfel-fogását Galenus finalizmusával. Sze-

rinte V. ezzel utat nyitott a következő századok mechanisztikus tájékozódásának.

Mohamed Y. Hasmi (Aleppo) „*A biológia Al-Dzsahiznál, egy a IX. sz.-ban élt arab természetbölcslőnél*” c. előadása az 1968. évi sienai Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson hangzott el. A szerző néhány olyan élettani ismeretet, ill. elvet mutat ki Al-Dzsahiz művéből, amellyel megelőzte korát.

Luigi Stroppiana: *Az orvosi titoktartás történeti fejlődésével kapcsolatos szempontok és megfontolások.* Ez a beszámoló az 1970. évi bukaresti Nemzetközi Orvostörténeti Kongresszuson hangzott el. Felvázolja a történelmi fejlődés három szakaszát, amelynek végén az orvosi titoktartás törvénybe iktatott kötelesség, megszegése büntetendő cselekmény.

Tirsi Mario Caffaratto (Torino): *Az első torinói gyermekkórház (1843).* Egy rövid élettartalmú, később csaknem teljesen feledésbe merült intézmény ismertetése.

Giorgio Raymondi (Róma): *A szenvedélyek tünettana Antonio Fogazzaronál.* E tanulmány tárgya az ismert olasz költő és regényíró életét betöltő szellemi és lelki válság vizsgálata. A válság alapja Fogazzaro neurotikus alapter-mészete.

Dante Collela (Róma): *Meggondolások a betegség lokalisztikus magyarázatáról a knidosi iskolánál.* Korunk tudományos felfedezései azt is lehetővé teszik, hogy egyre világosabban fogjuk fel az antik ismeretek kifejlődését. Így a knidosi orvosi iskoláról eddig az volt a szokványos nézet, hogy előszeretettel törekedett a betegségek lokalizálására. A szerző véleménye szerint ennek az iskolának a tanai mindenekelőtt össz-

hangi elveken alapulnak, tehát inkább racionalista ismérveken.

Piercarlo Caracci (Udine): *Petrus Hispanus „Thesaurus pauperum” c. műve a XV. század egyik népnyelvű, vegyes tartalmú kódexében.* A szóban forgó kódex a sienai városi könyvtárban van. A tanulmány közli Petrus Hispanus művének népnyelvű átírását rövid kommentárral együtt. A kritikai vizsgáldás eredménye: A Thesaurus Pauperum nem teljes, interpolált összefoglalásával van dolgunk, amely azokból a bővebb Thesaurus-kéziratokból történt, amilyen pl. egy 15. sz-i udinei kódexben található.

Antonio Nalesso (Róma): *A „Corpus Hippocraticum” írásműveiben szereplő deontológiai (orvoserkölcsi) távlatok jelenlegi érvényessége.* Elemezve a „Corpus Hippocraticum” írásait, szerzőnk igyekszik kimutatni azoknak a normáknak nagy jelentőségét korunkban is, amelyeknek Hippokratesz tanítása szerint szabályozniok kell az orvos kötelességeit és viselkedését. Ezek a normák megtalálhatók nemcsak az ún. „erkölcsi könyvek” értekezéseiben, hanem elszórva a Corpus többi írásműveiben is.

Anno 15., No. 2.

Adalberto Pazzini (Róma): *Az állatok az orvostudomány történetében.* A cikk témái: Istenített állatok; állatok, amelyeknek bizonyos betegségek okozását tulajdonították; gyógyhatásúnak tekintett állatok; végül pedig az életteni kísérletek és az immunológia állatszereplői.

Bugyi Balázs (Budapest): *A bolognai magyar—illir kollégium történetéről.* A híres „Archigymnasium Bononiense” mellett már a 14. sz-ban alapítottak különféle kollégiumokat. A magyar—

illirt Szondy Pál, pécsi püspöki helynök és zágrábi kanonok, maga is volt bolognai diák alapította; a pápa 1552-ben hagyta jóvá az alapítványt. Épületét két bolognai építész, Giovanni Battista és Antonio Torri emelte. Már a kollégium szabályzatából kitűnik, hogy itt olyanok tanulhattak, akiket Magyar-, ill. Horvátországban magas egyházi és világi szerepkörbe szántak. Kiténik ez Veress Endre tanulmányából (Olasz egyetemeken járt magyarországi tanulók anyakönyvei és iratai: 1221—1864. Budapest, 1941.), amelyet a bolognai Ladislao Münster tanár közreműködésével állított össze. E szerint Bolognában tanult 1566-ban Balsaráti Vitus János, 1557—58-ban Zsámboky János, mindkettő neves orvos. Utóbbinak a képe megtalálható a páduai egyetem „Sala dei Quaderni”-jében, annak a nagy megbecsülésnek jeléül, amelyben Itália részesítette ezt a nagy magyar humanistát. Az egyik alumnus, Patatich György 1699-ben megírja az intézet történetét: „Glória Collegii Ungaro-Illyrici”, amely Bolognában jelent meg. A török uralom alóli felszabadulás után bekövetkezik a kollégium második virágkora, amikor a diákok száma elérte a 30-at. Ekkoriban festette a bolognai Pizzoli Gioacchino (1656—1731) a közös magyar—horvát történelmet illusztráló freskóit. Ezeknek alakjai között találjuk Bakócz Tamás bíborosét, aki egykor bolognai diák volt, s ott szerezte kánonjogi doktorátusát. A 17. sz-ban itt tanult Jordán Tamás orvos. 1745-ben avatták itt orvossá vittenczi Markhot Antal József Ferencet, az egri érseki liceum melletti első magyarországi orvosi főiskola alapítóját. 1751-ben Mária Terézia jóváhagyta az új alapszabályokat. Ebben a korban szorosabbra fűződtek

az olasz—magyar barátság szálai összefogásként a Habsburg-uralommal szemben. Nyilván ez volt az oka annak, hogy II. József 1781. IX. 15-én elrendelte a kollégium bezárását. Az épület előbb kármelita kolostor lett, majd kaszárnya, börtön és aztán árvaszék. Végül 1822-ben Angelo Venturoli, gazdag és művelt építész adata vissza az épületet eredeti rendeltetésének, amennyiben megtette szegény sorsú, tehetséges olasz művészek kollégiumának.

Adriana, Amerio (Róma): *Descartes hatása az orvostudomány 18. századi rendszereire*. Descartes élettani nézetei hatottak Georg Ernest Stahlra, valamint a cosenzai Tommaso Corneliora, a 18. sz. e két nagy „szisztematikusára” az orvostudományban.

Alfredo Puma (Caracas, Venezuela): *Az autochton római orvoslás*.

O. Mitaritonna (Róma): *A salerno szülészeti és nőgyógyászati*. A salerno iskola egyes mestereitől való, a nemi szervek anatómiájára vonatkozó írásművek áttekintése mellett hozza azokat a betegségtüneteket, amelyekkel foglalkozott az iskola szülészeti és nőgyógyászati tanítása. A fennmaradt töredékeket ismerteti mindegyiknek történetkritikai áttekintésével, végül pedig egybeveti a salerno szülészeti és nőgyógyászati eredményeit a görög és római tudományéival. Az első részben a salerno iskola első időszakának orvos-szerzői kerülnek sorra.

Giovanni Gentili (Róma): *A Figline Valdarno-i (Firenze) Serristori-kórház rövid története*. Tulajdonképpen inkább ispotályról van szó, amely történetének első időszakában — mint ez általában lenni szokott a késő középkori alapítású ispotályoknál — inkább a zárandokok és utasok szálláshelyül

szolgált, mint a szegény betegek kórházául. A 16. század második felében azonban már egyre inkább átalakul kórházzá, ahol betegeket ápolnak. Az 1526—27-es firenzei pestist átvészelte az intézet. Az akkori háborús időkben sok ember számára biztonságos megőrző helyként is működött. 1890-ben megújított és kibővített helyen folytatja működését.

Anno 15., No. 3.

Jaqueline Sonoret — Charles Coury (mindkettő Párizs): *A törvényszéki orvostan egy esete a 19. században: a Choiseul-Praslin ügy*. A francia nyelvű cikk az 1847. augusztus 17-ről 18-ra virradó éjszaka az apja szállodájának földszinti lakosztályában megölt Choiseul-Praslin hercegnő esetével foglalkozik. Az eset felderítésében szakvéleményükkel olyan orvosok vettek részt, mint Louis, Andral és Orfila. Egyike az első olyan modern törvényszéki orvosi eljárásoknak, amelyek tudományos toxikológiai vizsgálaton alapulnak. Ezért is érdekes bepillantani az ügy részleteibe a korabeli forrásanyag alapján.

José Lopez Sanchez (La Habana, Cuba): *A moszkítórról szóló tan és elmélet*. A spanyol nyelvű cikk Carlos Finlay-nak, a neves kubai tudósnak sokat vitatott tanításával foglalkozik.

Onofrio Mitaritonna (Róma): már ismertetett tanulmányának befejező (2.) része, amely Constantinus Africanus működésével kezdődik.

Antonio Nalesso ebben a számban is deontológiai kérdéssel foglalkozik: *Az orvosi deontológia Villanovai Arnald műveiben*. Kötelességtanát áthatja a legjobb értelemben vett hippokratészi örökség, úgyhogy a keresztyénység sem adott sok újat hozzá, mindössze ma-

gasabb és teljesebb látásmóddal egészítette ki. A szerző nézete szerint épp ennek az elvégzése a nagy spanyol orvos és hittudós történelmi érdeme.

Dante Collela: *Az orvos alakja A. Cornelius Celsus műveiben.* Celsus eklektikus szelleme érvényesül az orvos alakjának és személyiségének vázolásánál is. Alapja a hippokratészi iskola egységes medicinafelfogása és a római római orvosi iskolák új magyarázása.

Nekrológ Enrico Benassi (1901—1971) piemonti orvostörténészről.

Anno 15., No. 4.

L. Stroppiana (Róma): *A testsúly az orvostudomány történetében.* Történeti áttekintés e témáról a 20. század kezdetéig. A kutatók érdeklődését a legrégibb időktől kezdve felkeltette a testsúly a maga fizioopatológikus megnyilatkozásaiban. Már Hippokratésznál pontos irányelveket találunk arra nézve, melyik életmód felel meg a testsúly (s ezzel az egészség) eszményi határok közt való tartásának.

Marco Cesare Nannini (Modena): *A rák — ez az ismeretlen* (egy 30 év előtti hallgató megfontolásai és emlékezései).

Aldo Zama (Foligno): *Az orvostudomány Folignóban a 16. és 17. században (a De Dominicis család orvosaival kapcsolatban).* Két éve megjelent munkájából kiindulva eddig még közzé nem tett okiratok alapján igyekszik bemutatni, hogy a 17. században a város legjelentősebb családjai előkelő, nem egyszer örökletes hagyománynak tartották az orvostudomány ápolását. Részletesen foglalkozik az egyik legjelentősebb korabeli orvosszemélyiséggel, Agostiono de Dominicisszel, a kiváló anatómussal, a Studio Patavino 1591. évi rektorával. Rámutat, hogy

ezekben a körökben akkoriban az orvostudományt szinte apostoli hivatásnak tekintették.

A. Nalesso: *A „Corpus Hippocraticum” könyveiben szereplő kutatómódszer ismeretelméleti értéke.* A Corpus Hippocraticum szövegeinek elemzéséből kivehetően a Kos szigeti orvosi iskola módszere termékeny szintézis az „empiria” és az építő jellegű elmélet között. Főbb vonásai: a kórtünetek figyelmes észlelése az egésznek szemmel tartásával; logikus következtetés az összefüggésekből a betegség okaira; és egyöntetű igenlése a nem tételes, apriorisztikus orvosi megismerésnek.

Giuseppe Baldi (Róma): *Salvatore Tommasi életrajzi profilja.* A 19. sz. neves pozitívista orvosának életrajza kiegészítve műveinek és a rá vonatkozó műveknek bibliográfiájával.

Ugo Stefanutti (Velece): *Emlékezés Luigi Casotti fogorvostörténészre születésének 80. évfordulóján (1891—1959).*

Nekrológ Ladislao Münsterről Mario Santoro tollából, és Ralph Hermon Majorról (1884—1970), a kansasi egyetem orvostörténet-tanáráról.

Anno 15., No. 5.

Emine M. Atabek (Isztambul): *Az empirikus gyógyítás gyakorlata hajdan az ottomán birodalomban.* A tanulmány vázolja a népi gyógyászat képviselőinek kezelési módszereit, különösen a 19. sz. első felében. Közben rámutat a javasasszonyok és a szülésznők szerepére is.

A. Pazzini (Róma): *Az orvoslás népi hagyományainak történeti értéke.* A szerző meggyőződése, hogy nagyot téved, aki megveti a népi gyógyászatot, amely meghatározása szerint a régi orvostudomány élő archívuma. Ezért

nem szabad csak történelmi kuriózumok és anekdoták gyanánt kezelni, hanem alapos vizsgálattal kell a forrásokig lehatolni, s így tárni fel a múlt orvosi ismereteinek továbbélését.

L. Stroppiana: *Anatómiai-funkcionális vizsgálatok a hajszálerekről M. Malpighi és L. Spallanzani felfedezései után.* A szerző néhány éve foglalkozik a vérkeringés történetével. Kutatásai közben jött rá, milyen széles körű fejezete van ezen a történeten belül a hajszálerek tanulmányozásának. Cikkében azokról az 1600 után végzett anatómiai-funkcionális vizsgálatokról számol be, amelyek nyomon követték Malpighi és Spallanzani első megfigyeléseit.

Sergio Alleori — Giovanni Gentili (Róma): *Az efezusi Rufus értekezése, a „Medicina popularis”.* (Töredékek és idézetek.) A tárgyalat anyagból kitűnik, hogy bővebb teret foglal el benne a gyógyászati rész, mint az elméleti. Ez a gyógyászat kerüli az összetett és költséges orvosságokat, viszont előtérbe helyezi a diétákat és a „simplicia”-t. Külön fontosságot tulajdonít a fizikai terápiának (fürdők, masszázs, torna stb.). Az anyag fő forrása Rhazes „Continens” című értekezése, ezért bukkanunk számos arab szakkifejezésre.

Nekrológok: Maurice Bariéty (1897—1971) Charles Courytól; Antonio Lunedei (1900—1971) Enrico Coturritól; és Eduardo Blanco Acevedo Velarde Perez Fontanától.

Anno 15., No. 6.

Spielmann József—Lázár Színi Károly: „*Ars Medica*” — az első magyar nyelvű orvosi kézirat. Az eddigi felfogás szerint a mai Románia területéről 1821-ből való az első román nyelvű

nyomtatott orvosi mű, míg 1690-ből van ilyen magyar nyelven. Újabb kutatások bebizonyították, hogy már a 18. sz. első felében megvolt kéziratban Hippokratesz aforizmáinak román fordítása. Viszont 1913-ban jelezte Gulyás Károly, hogy már a 16. sz. második feléből létezik magyar nyelven egy kb. ezer oldalas orvosi kézirat. Teljes terjedelmében csak 1943-ban tette közzé Kolozsvárott Varjas Béla. A kézirat mű címe *Ars Medica*, szerzője pedig Lencsés György. Róla kiderül, hogy Báthory Kristóf és Zsigmond udvarában viselt magas méltóságokat (meghalt 1593-ban). A szerzők kimutatják, hogy Lencsés forrásai J. Fernel orvosi művei, továbbá L. Fuchs, P. A. Matthiolus és P. Bayrius orvosok és botanikusok munkái.

A. Pazzini: *A bor a történelemben, a szokásokban és az orvostudományban.* Kiindulópontja a bor szerepe az antik világban, mindenekelőtt Rómában. Itt korabeli szövegeket szóltalt meg, elsősorban orvosiakat, de irodalmi, történeti és erkölcsi írásműveket is. Áttér a középkor kultúrájára, majd a romanticizmus korára, miközben állandóan Róma marad érdeklődésének középpontjában.

G. Raymondi: *Lényeges válságok és betegség Antonio Fogazzaro műveiben.* Kísérlet az ott található néhány orvosi kifejezés és fogalom tisztázására.

Baldi—Borlone—Segre (mindhárom Róma): „*Amicus medicorum*” — egy orvosi-asztrológiai inkunábulum Giovanni Ganivetótól. A mű 1496-ban jelent meg Vienne-ben Gondisalvus Toledo, artium medicinae professor költségén. Szerzője a vienne-i minorita kolostor szerzetese, aki 1431-ben írta könyvét.

Fischer Árpád (Róma): *A tetoválás történeti kronológiája, javallatai és el-*

lenjavallatai. Tárgyát etnográfiai, történelmi és plasztikai-sebészeti szempontból veszi figyelembe.

Francesco Garofano-Venosta (Capua): Agostino Nifo „De ratione medendi” c. munkája. Agostino Nifo (1472—1538) ebben a négykötetes művében egyképpen bizonyul Galenus és Hippokratész követőjének, bár korának szellemében nem ragaszkodott tanaikhoz minden tekintetben.

Vida Tivadar

REVUE D'HISTOIRE DE LA
PHARMACIE — 1970

A francia Gyógyszerésztörténeti Társaság negyedévi folyóirata. Alapította: E. H. Guitard. Szerkeszti: L. Cotinat és P. Julien. Évi terjedelme kb. 300 oldal. Kötetszámozásának különlegessége, hogy két évfolyam alkot egy kötetet. Pl. az 58. (1970) és az 59. (1971) évfolyam együtt a XX. kötet. Cikkjei francia nyelvűek, de a jelentősebb tanulmányok német és (vagy) angol összefoglalással jelennek meg. Gazdag, egész oldalas képmellékleteket közöl.

Beosztása:

1. Tanulmányok
2. Hírek (La Gazette)
3. Könyv- és lapszemle. Ez azonban témacsoportokba osztva közli az egyes referátumokat.
  - a) Minden korszakra vonatkozó, általános közlemények (Généralités, toutes époques)
  - b) A kezdetektől a reneszánszig (Des origines à la Renaissance)
  - c) A 17. és 18. század (XVIIe et XVIIIe S.)

d) 1789-től napjainkig (De 1789 à nos jours)

e) Patikaművészet (Art et matériel)

4. Kérdések és válaszok (Le parler au curieux)

E rovat keretében imponáló tudományos műhelymunka folyik. Ismeretlen adatokra vadászó tudományos kutatók és egyszerű érdeklődők itt teszik fel kérdéseiket az olvasók közösségének, s a következő számok valamelyikében legtöbbször kapnak is eligazító, tisztázó, továbbblendító választ. E rovat olvasása közben érezni, hogy a lap egy eleven közösség orgánuma, hogy a lap él.

58. évf., 20. k., 205. sz.

Két figyelemre méltó leírást olvashatunk a Szent Kozma és Damján mártír orvosokkal kapcsolatos műemlékekről. Matthews, Leslie G. ismerteti azt a XVI.—XVII. századbéli oltárfalat, ismeretlen spanyol festőnek a londoni Wellcome Intézetben található művét, melynek felső része a két szent kínzását, alsó része Szent Damjánt ábrázolja, kezében orvosságos dobozzal. A panel radiográfiája kimutatta, hogy egy már régebbi, 1300 körüli oltárképre festették. (Matthews, L. G.: *Deux panneaux d'une retable espagnol avec les saints Côme et Damien* 93—94. pp.)

Prof. Dillemann, Georges a Germisay-i (Haute—Marne) templomban található, a fenti szentekkel kapcsolatos régiségekről ír. Őket mutatja be a templomkapu timpanonja is. A falu és a templom védszentjeit ábrázoló négy körmeneti bot az oltárhoz van erősítve, köztük a két szent orvosé is, valószínűleg XIX. századi falfaragással. Ugyanitt zászlóra festett kép is megörökíti őket.

Külön érdekesség a két orvos több színűre festett, teljes épségben megmaradt faszobrocskája a XVI. századból, mely megőrizte a kor ruházatát, annak rusztikus ízével és hangulatával [*Dillemann, G. : Les représentations des saints Côme et Damien à l'église de Germisay (Haut-Marne)* 95—97. pp.].

58. évf., 20. k., 206. sz.

A marseilli Szépművészeti Múzeum őriz egy képet a XVIII. század provánszi iskolájából, Françoise Duparc (1726—1778) festőnő mesterművét: „A gyógyszerkereskedőnő”-t. Françoise Duparc egyike a provánszi iskola legjobbjainak, aki teljes hitelességgel ábrázolta a nép embereinek és asszonyainak különböző típusait. E kép fiatal, bájos arcú nő, a nép asszonyainak fehér főkötőjében és ruházatában, hátán vizeskannával, kezében serleggel, valószínűleg egyedüli zsánerképe a kor kereskedőnőinek. (*Bourgeois, C. : À propos d'une tableau : La Marchande de tisane de Françoise Duparc.* — 172—176. pp.).

59. évf., 20. k., 208. sz.

Courtois, J.—Savare, J. : A propos d'une lettre du poète Alexis Piron à son frère Jean, apothicaire à Dijon, 1750. (291—302 pp.) Ezt az 1750 májusában írt levelet piros pecsét őrizte a nyilvánosságra hozataláig. Alexis Piron 61 éves francia költő és író írta 71 éves János bátyjának, burgundi gyógyszerésznek. A kor divatjának megfelelően önző formában írt levél hangja csendes, nyugodt, kissé kiábrándult. Családi eseményeken, érdekes problémákon kívül, egészségi kérdésekkel is foglalkozik. A szerzők a levél írójának édesapjával, Alexis Pironnal is megismertetnek bennünket, aki költő és

gyógyszerész volt egy személyben. Halála után Jean fia vette át 1727-ben a gyógyszerértári laboratórium vezetését, míg másik fia, Alexis irodalommal foglalkozott. A levél olvasásakor érdekes betekintést nyerhetünk egy XVIII. századbeli nagyvárosi (Dijon) gyógyszerész életébe, aki hivatása gyakorlásán kívül részt vett a város életében és szabad idejében a nyilazás sportjának is hódolt. Bátyja, Alexis mint színdarabíró a Comédie Française kedvelt házigazdája volt. Csípős epigrammáit és költeményeit Voltaire is megemlíti, mivel egy irodalmi szalont látogattak. Írásai részben népszerűvé tették, részben sok ellenséget szereztek neki.

Paris, M.-L. Souvenirs français au Musée d'Histoire de la Pharmacie d'Istanbul (314—316. pp.). E közlemény írója 1968 májusában látogatta meg az Istanbuli Gyógyszerésztörténeti Múzeumot. A múzeumot Prof. T. Baytop alapította Dr. Kamıl Berk gyűjteményéből. Azóta számos adománnyal gazdagodott. A legértékesebbek a jól ismert Szultán-palota (Topkapi) birtokában levő gyógyszerértárból valók. Innen származik az a szép porcelán gyógyszerészeti edény is, melynek képét közli a folyóirat — pálmákkal, kígyóval díszítve, latin felirattal. A múzeumban Marie-Louis Paris asszony számos francia specialitást fedezett fel abból a korból, amikor a francia nyelv és kultúra nagy szerepet játszott Törökországban. A francia Codexet használták 1908—1930-ig, az első török Pharmakopia megjelenéséig. De azután is használták még francia, angol, svájci farmakopiát. Az 1880 körül megjelent szakfolyóiratok között is találhatók francia nyelvűek. Számos gyógyszerészeti kelléket is őriz a múzeum, melyek a régi francia gyógyszerértári laborató-

riumokhoz hasonlóak. Nemrég Pasteur-leveleket találtak Istanbulban. Az 1912-es Török Gyógyszerészeti Almanach Berthelot és Pasteur képét is közli.

59. évf., 20. k., 209. sz.

Devaux, G. *Du remède secret à la spécialité : les deux siècles d'histoire de la pommade anti-ophtalmique de la Veuve Farnier* (359—375. pp.). A V. F.-fel jelölt, Veuve Farnier (özvegy Farnier-né) néven ismert, szemgyulladás ellen használt kenőcs kétszáz évre visszanyúló történetét ismerteti az író.

Az általánosan ismert és használt gyógyszert kezdetben mint titkos gyógyírt, majd mint engedélyezett gyógyszerespecialitást használták. 1760 körül M. d'Entraygues, a bordeaux-i Szent András katedrális kanonokja ingyen juttatta e gyógyító szemkenőcsöt szegényeinek. Halála után a Thiviers városból származó Farnier asszony, szül. Gabrielle Theulier, aki segített annak idején a gyógyszer készítésében, kis jövedelemre tett szert az árusításából. Tőle is kapta a kenőcs a fennmaradó nevét. Az özvegy unokaöccse, Jean Theulier, thiviersi posztókereskedő és polgármester már szorgalmazta a kenőcs árusítását. Ő szerezte meg reá 1807-ben az árusítás császári engedélyét, és ezt élelmesen ki is aknáztta. A kenőcs története véget ért volna a Theulier-dinasztia kihalásával, ha nem adják el a receptet Thiviers város gyógyszerészének, dr. Réjout-nak, aki a szemkenőcsöt haláláig árusította. Csak fia, dr. Pierre Réjout kényszerült 1954-ben jogi nehézségek és az antibiotikumok szemcseppek forgalomba hozatala miatt a 200 év óta használt szemkenőcsöt a kereskedelemről kivonni. A szerző részletesen ismerteti e gyógykenőcs anyagát különféle változatában,

és képekkel illusztrálja régi és újabb eladási formáját.

59. évf., 20. k., 210. sz.

Bourgeois, C.: *Un petit manuel manuscrit de médecine populaire valdôtaine de la fin du XVI. siècle* (439—442. pp.). Ez az írás a 16. sz. végén az Aosta völgyéből származó kéziratról szól. A 23 oldal tartalmazó durva kötésű könyvecske minden valószínűség szerint eredeti. Írója egy névtelen irgalmasrendi pap, aki a völgy szegény sorú betegeinek szenvedéseit akarta enyhíteni. A kézirat, többnyire 3—6 sorból álló, 92 rovata egyenként egy-egy betegség, fájdalom ellenszerét tartalmazza. Az ajánlott gyógyszerek nagy része gyógynövény.

Petrescu, A. D.: *La peste de Braşov (Transylvanie) et l'emploi du vinaigre pour désinfecter les monnaies, 1813* (443—444. pp.). A brassói Görög Kereskedelmi Társaság helyettes jegyzője, Antoine Constantin 1806-tól 1837-ig jegyzett krónikájában leírja, milyen óvintézkedéseket alkalmaztak Brassóban az 1813. évi pestisgyanú alkalmával. Az ezüst és réz váltópénzeket pl. ecettel fertőtlenítették.

Dillemann, G.: *Les premières tentatives d'enseignement de l'histoire et de la législation pharmaceutiques à l'École supérieure de Paris: le cours libre d'Edmond Dupuy (1884—1886)*. (445—454. pp.) Dillemann, G. a gyógyszer-történet és a gyógyszerészettel kapcsolatos jog és törvényhozás tanításának első kísérletéről számol be. A párizsi l'École Supérieureben az első tanfolyam megtartásával 1884-ben saját kérésére Edmond Dupuy ügyvédet bízták meg, aki a jelenlegi gyógyszerészeti doktorátusnak megfelelő felsőfokú gyógyszerészeti diploma mellett jogi

diplomával is rendelkezett. Sajnos, a tudományos előadásokon e fenti tárgyaknak kevés időt szentelt. E szabad kurzus („cours libre”) mellett kiegészítő kurzust („cours complémentaire”) is vezetett (1884–85). Sajnálatos, hogy csak egyetlen ilyent tartott, mert utána a toulous-i gyógyszerészeti tanszéket foglalta el 60 éves korában bekövetkezett haláláig. 1897-ben M. Couton ügyvédet, a Legfelsőbb Semmitőszék tisztségviselőjét bízták meg hasonló módon a gyógyszerészeti törvényhozás szabad tanfolyamának megtartásával, aki ezt négy éven át vezette. Az 1909-i reform előírta a gyógyszerészeti jog és etika tanítását, az 1913. szept. 26-i határozat pedig a kiegészítő tanfolyamok bevezetését. Ezek megszervezésével M. Honnorat-t bízták meg.

Drey, R. -E. -A. : *Une série de vases de pharmacie en porcelaine tendre de Chantilly* (475–478. pp.). Az első porcelán tárgyakat Távol-Keletről hozták be Európába a XVI. század elején. Ez az esemény valóságos felfedezés-számba ment. A porcelán anyagának, a kaolinnak megismerése, mintegy újateremtése azonban hosszú, türelmes kutatást, kísérletezést igényelt. Itáliában Toscana nagyhercegének, Francesco Medici-nek sikerült olyan áttetsző mázzal bevont kerámiát gyártania, mely hasonlított a kínai porcelánhoz. Franciaországban, Rouenban 1673-ban Louis Poterat kísérletezett a gyártásával, majd öt évvel később Saint Cloudban Pierre Chicano majolikás készített porcelán edényt. Louis-Henri Bourbonne-nak, Condé hercegének segítségével — kinek gyűjteményében több mint 2000 db kínai, sőt japán porcelán is volt — Sicaire-Ciron (1702) olyan finom porcelánt állít elő, hogy

az már megközelíti a japánokét. Mind több manufactura foglalkozik gyártásával, pontos leírást olvashatunk anyagáról és készítmódjáról, de e kor porcelánja még könnyen törik, karcos, karcos. A patikárius edények továbbra is a tradicionális önmázaz fajanszból készülnek. 1735-ben Chantilly-ben mégis készült egy sorozat gyógyszeres edény porcelánból, mely az elsőnek tekinthető. E ritka szép edények jól szemléltethetők a folyóirat illusztrációin, de pontos leírást is kapunk. Minden egyes darab a chantilly-i manufactura piros vadászkürt védjeggyel jelölt. Formájuk, díszítésük egyöntetű, fedelük gombos, a feliratukat bezáró kartus két piros bogyós cseresznyeág, melyek alul két pálmalevélben végződnek. E ritkaságokból 17 darabot őriznek néhány magángyűjteményben, valamint francia és angol múzeumokban. Jelentőségüket növeli, hogy csak egyetlen sorozat készült belőlük. A XVIII. században Párizsban készítenek porcelán gyógyszeres edényeket, de már kemény porcelánból.

Gujotjeannin, C. : *Notes sur quelques saints guérisseurs bretons* (479–483. pp.). Bretagne vidéke a mai napig megőrizte a régi időkbeli származó gyógyító szentekbe vetett hitét és bizalmát anélkül, hogy ez a jelen orvosi gyakorlatát akadályozná. Műemlékeinek megbecsülése és az ezekkel kapcsolatos vallásos eredetű népszokások a folklóriskikába olvadtak. Az író részletesen ismerteti a különböző betegségek gyógyító védszentjeit ábrázoló szobrokat, reliefeket, a szenteknek ajánlott kápolnákat, forrásokat a XIV–XV., sőt, a XII. századból, úgyszintén egy-egy vidék ünnepségeit az év meghatározott napjain. Styvalban Pontivy mellett a süketek védszentjének, szent

Meriadec-nek, a közeli Houssaie-kápolnában szent Apollóniának, a rossz fogak gyógyítójának a szobrát találhatjuk. Saint Briactól délre a Notre Dame du Haut kis gótikus kápolnát a gyógyító szentek szép szobrainak egész sorozata díszíti, amely a különböző betegségek gyógyítóit ábrázolja a megfelelő szimbólumokkal. Cap-Simnél a Saint Tujon kápolna oltárképe a veszett kutya marását gyógyító szent képét őrzi, kútja a templom mellett, tarkára festett faszobra pedig a bretoni Quimper Múzeumban található.

59. évf., 20. k., 211. sz.

Gautier, J. -A. : *Victor Grignard et ses magnésiens : un triomphe assorti de péripéties* (521—530. pp.). A szerző V. Grignard korának tudományos környezetét kelti életre, mialatt a tudósokat anekdoták leírásával hozza közelebb hozzánk. Megmutatja, hogy az egyszerű családból származó rész-Nobel-díjas Grignard-nak mily nehéz volt nemcsak elérni megérdemelt sikerét, de felfedezői jogaiért küzdeni és azokat megvédeni is. Néhány jellemző anekdotát is leír V. Grignard első világháborús élményeiből, végül megvitatja a közös tudományos felfedezés tulajdonjogának kényes kérdését is.

Helfand, W. H. — Julien, P. *Restauration, au Canada, d'une pharmacie de la fin du XIXe siècle : „The Niagara Apothecary”* (545—546. pp.) cím alatt olvashatunk a 100 év előtti „Niagara Gyógyszertár” feltárásáról és arról, hogyan restaurálták és alakították múzeummá a torontói egyetem két professzorának és munkatársainak irányításával és lelkes közreműködésével. E hírt jól egészíti ki a gyógyszerár XIX. század végi homlokzatáról közölt fénykép.

Cotinat, Louis (*photographies par M. Julien*) : *Deux nouveaux ensemble de représentations de saints Côme et Damien* (582—583. pp.) (pl. XCV—XCVIII—C.). A dinani (Cote-du-Nord) múzeum őrzi a Szent Kozma és Damján életét és mártíromságát ábrázoló bretagnei polyptychont. E tizenkét képből álló sorozat a XVI. század elejéről való és a lennoni (Finistre) parókiának Saint-Maudez kápolnájából került elő. A relief a szokásos képeken kívül két eredeti jelenetet ábrázol. Az egyik a szenteket mint az állatok orvosát mutatja be, a másik dom-borművön Lysiazt gyötrik a démonok. Ez valószínűleg az egyetlen ilyen megjelenítés. Az öreg Saint-Maudez kápolnában, ahol e szenteknek ajánlott oltár van, még két szobor is látható (Pl. XCVIII). Az egyik, Szent Kozma, felemelt jobb kezében matulát tart, a másik, Szent Damján, bal kezében orvosságos ládikát. Ez a ládika ovális alakú, belül 17 rekeszre osztva, fehér, piros, fekete színben váltakozva. Hasonlót találunk a firenzei katedrális Lorenzo di Bicci festményén, de Franciaországban ez az egyetlen. A híres Salisbury breviárium XV. századbéli (1424—1435) kéziratának miniatűrjei (Paris Bibliothèque Nationale, Lat. 17 294.) négy jelenetet ábrázolnak a szentek életéről és mártíromságáról (pl. C.). Különös érdekesség az első, melyen Szent Kozma eret vág. Mind az orvost, mind a beteget és magát az operációt is lelkiismeretes pontossággal mutatja be, az érvágó és a tradicionális orvosi edény sem hiányzik. A négy miniatűr Kozmát és Damjánt nemcsak gyógyító szentekként, de valódi orvosokként is ábrázolja.

H. Szende Klára

SBORNÍK NÁRODNÍHO MUSEA V PRAZE
— ACTA MUSEI NATIONALIS PRAGAE —
1971

Rada B — Přírodní vědy — Sv. XXVII., čís. 3.

A természettudományos sorozatnak ez a 75 oldalas füzete teljes egészében a nagyszombati (Trnava a mai Szlovákiában) járásban levő *Ábrahám községben* feltárt koraközépkori temető csontvázainak antropológiai vizsgálatával foglalkozik (*Milan Stloukal—Hana Hanáková: Antropologie raněstředověkého pohřebiště v Abrahámu*). A prágai Nemzeti Múzeum antropológiai osztályának két dolgozójával együttműködött *Titus Kolník*, a Szlovák Tudományos Akadémia archeológiai szakosztályából, Nyitrán és *Luboš Vyhnaněk*, a prágai Károly-Egyetem radiológiai klinikájáról.

T. Kolník előbb a római császárkorból való temetkezési hely feltárását vezette, majd 1966 és 1968 között a 11. századból való sírmezőt fedezett fel, amelynek néhány sírja a népvándorlás korára datálható. A sírmezőnek e részében 112 sírban 116 személy maradványaira bukkantak. Miután kizárták a népvándorláskori sírokat, valamint azokat, amelyekben a csontváz nem maradt meg, 89 *csontvázas sír* maradt meg az *antropológiai elemzés* számára.

A rövid bevezetés után a tanulmány 5 részre tagolódik. Az I. rész szerzője *Kolník*. Részletesen leírja, majd archeológiai szempontból értékeli az ábrahádi leleteket. A II. részben ugyancsak ő és a 2 főszerző táblázatos kimutatást ad az ábrahádi csontvázas sírokról. A III. szerzői (*Stloukal és Hanáková*) a nyert adatok alapján összeállították az ábrahádi hajdani népesség demográfiai adatait. Ugyancsak ők ketten az írói a IV. résznek, amelynek a címe: *Az ábrahádi népesség antropológiai*

jellege. Kiemelik, hogy csak egyetlen tipikus mongoloid koponyát találtak, míg hat másiknál meg lehetett állapítani bizonyos mongoloid vonásokat. Az V. részben *L. Vyhnaněk* közreműködésével az ábrahádi népesség egészségi állapotát tették vizsgálat tárgyává. Arra a megállapításra jutnak, hogy az viszonylag kedvező volt mind az *átlagéletkor*, mind a *paleopatológiai leletek* csekély számát tekintve. Utóbbiak közül csoportosan fordult elő a Foramen arcuale atlantis, mégpedig feltűnően nagy százalékarányban. Más sírleletekkel egybevetve feltűnően rossz volt az ábrahádi népesség *fogazatának* egészségi állapota, különösen a férfiaknál.

Az elszigetelten előforduló *paleopatológiai esetek* közül érdekesekek a gerincoszlop ágyéki szakaszának kettős spondylolysis-e és egy egyoldalú spondylolysis. Jelentős lelet a csípőízületi ficam posttraumatikus állapota, valamint három csontgyulladásos folyamat esete: a sípcsontok idült osteomyelitise egy gyermeknél rendkívüli kiterjedése miatt, elváltozások a női medencén, mégpedig annak symphysisén szokatlan lokalizációjánál fogva, s végül olyan sípcsontelváltozások, amelyek a bokaízület kemény csontos ankylosisával gyógyultak be.

Teljesen hiányzott háborús sérülések bármiféle nyoma.

A számos táblázattal, grafikonnal, 20 oldalnyi fényképfelvétellel és 1 vázrajzzal kiegészített tanulmány bizonyára felkelti paleopatológusaink figyelmét. Annál inkább, mert *három magyar szerzőtől* való művet, ill. cikket is idéz irodalomjegyzékében. Az 5 apróbetűs oldalra kiterjedő *német nyelvű összefoglalás* alkalmas eszköze a cikkkel való első ismerkedésnek.

Vida Tivadar

HÍREK

1972. november 12-én Varsóban tisztújító közgyűlést tartott a *Lengyel Orvostörténeti Társaság*. Dr. Stanislaw Konopka professzor előrehaladott korára és betegségére való tekintettel lemondott eddig viselt elnöki, valamint az Archiwum Historii Medycyny c. folyóirat főszerkesztői tisztségéről. A közgyűlés Konopka professzort a Társaság tiszteletbeli elnökévé választotta. Az új elnök dr. doc. Marcyn Lyskanowski, a varsói Központi Orvostudományi Könyvtár igazgatója lett. Alelnökké dr. Romuald Gottot, a wroclawi egyetem orvostörténeti professzorát és dr. prof. Stanislaw Szpilczynskit, a Nemzetközi Orvostörténelmi Társaság alelnökét, a wroclawi kerületi Orvostörténeti Társaság elnökét választották. A Társaság titkára ismét dr. Teodor Kikla gyógyszerésztörténész lett.

A közgyűlésen — először a Lengyel Orvostörténeti Társaság életében — tiszteletbeli tagokat is kooptáltak, többek között Erna Leskyt, Pazzinit, Petrovot, Zabłudovszkijt, Poyntert és az azóta elhunyt Couryt.

*

1973. november 16-án *100 éves a Margitszigeti Nagyszálló* címmel a Nagyszálló előcsarnokában kiállítás nyílt. Rendezését és művészi kivitelezését a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai végezték. A forgatókönyvet dr. Vida Mária és dr. Kapronczay Károly osztályvezetők írták, a művészi rendezés Simon Imola restaurátor munkája volt. A kamarakiállítás a vendéglátás fejlődésének bemutatása mellett feldolgozta a Sziget múltját, kultúr- és gyógyásztörténeti vonatkozásait. Ez utóbbi témakörben külön helyen mutatták be a Margitsziget fürdőkultúráját és gyógyszerésztörténeti emlékeit.

*

1973. december 18-án *Pray György születésének 250. évfordulója* alkalmából az Egyetemi Könyvtár és az MTA Irodalomtudományi Intézetének XVIII. századi kutatócsoportja emlékülést rendezett. Mátrai László akadémikus megnyitóját után dr. Vásáry István, Oláh György, Hölvényi György és Szörényi László tartottak előadást.

Pray György (1723—1801) a magyar történettudomány egyik megalapozója volt. Jezsuita pap, majd tormovai apát volt; a jezsuita történetírói iskola kima-

gasló alakja. Az ismeretlen források felkutatásával és első kritikai vizsgálatával jelentős történettudományi művek sorát adta ki. Ő fedezte fel a Halotti Beszédet a róla elnevezett Pray-kódexben, s az elsőik közt foglalt állást északi nyelvrokon-ságunk mellett is.

Az angol származású család, mely nevét eredetileg Prey-nek írta, a XVII. században került Magyarországra. Erzsébet királynő korában, mint katolikus család került át Brixenbe (ma Bressanone). Tirolban Prey von Luseneck néven élt a család, s tagjai mint a Habsburg-hadsereg tisztjei kerültek Magyarországra. Így került ide Pray György apja is. A család tagjai Pozsonyból Fejér megyébe, majd a Jászságba kerültek, ahol földbirtokosként és sörgyárosként tevékenykedtek.

*

A Brit Gyógyszerésztörténeti Társaság (British Society for the History of Pharmacy) dr. Zalai Károly egyetemi docenst, a Magyar Gyógyszerészeti Társaság főtitkárát, a Magyar Orvostörténelmi Társaság alelnökét, a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár tudományos tanácsának tagját a Társaság levelező tagjává választotta.

*

A XXIV. Nemzetközi Orvostörténelmi Kongresszusra való készülés jegyében a Magyar Orvostörténelmi Társaság és a Magyar Gyógyszerészeti Társaság Gyógyszerésztörténeti Szakosztálya 1974-ben sűrűbben tartotta meg a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltárral közösen szervezett előadó üléseit. Az év első felében az alábbi ülések zajlottak le:

február 27-én :

Dr. Réti Endre: Az orvos- és gyógyszerésztörténeti munka eszmeiségének néhány kérdése

Dr. Kapronczay Károly: Az orvostársadalom tudományos és társadalmi törekvései a századfordulón

Dr. Varga Pál: Vidéki orvosok és gyógyszerészek összefogásából 1930-ban született debreceni szaklap

április 10-én :

Dr. Karasszon Dénes—Kurdi József: Adami Pál és a loimiatría története
Némethy Ferenc: Borromei Sz. Károly helye a beteggondozás történetében
Pejtsik Árpád: Kovács József és a magyar orvosi iskola

május 22-én :

Dr. Székely Sándor: Jahn Ferenc és az egészségpolitika

Dr. Lambrecht Miklós: Az orvosi elmélet fejlődési vonala a reneszánsztól napjainkig

Baranyai Aurél: Az Univerzál-recept

június 19-én:

Dr. Szodoray Lajos: Integráció az orvostudományban

Dr. Takáts László: Alig ismert biográfiai adatok a Rákóczi-hadsereg néhány tábori orvosáról

Dr. Katona Géza: Az igazságügyi orvosszakértői tevékenység fejlődése a bírói gyakorlat tükrében a XVIII—XIX. században

Lőránd Nándor: A Kiskúnság gyógyszerértárai és gyógyszerellátása a XVIII—XIX. században.

NEMZETKÖZI GYÓGYSZERÉSZTÖRTÉNETI KONGRESSZUS 1973. PÁRIZS

A Nemzetközi Gyógyszerésztörténeti Társaság, a Gyógyszerésztörténeti Nemzetközi Akadémia és a Gyógyszerésztörténeti Társaságok Világszervezete 1973. szeptember 24—29-ig Párizsban az egyetem gyógyszerésztudományi karának épületében kongresszust rendezett. A kongresszuson magyar részről az MTA kiküldetésében dr. Zalai Károly, a Medimpex kiküldetésében dr. Nagy József vett részt.

A kongresszus tudományos programja az alábbi témákkal foglalkozott: gyógyszerészeti kapcsolatok Franciaország és egyéb országok között; gyógyszerészeti muzeológia; gyógyszerészet és a művészetek; a gyógyszerészet és a gyógyszerek története és egyéb vegyes témák. A kongresszus speciális fő témája: Franciaország és egyéb országok gyógyszerészeti kapcsolatainak bemutatása volt. E témakörben 24 előadás hangzott el, köztük elsőnek dr. Zalai Károly egyetemi docens előadása. Az egyébként is széles történeti alapokra épülő előadási anyagnak külön súlyt adott, hogy rögtön a megnyitó ünnepség után az első ülészak első előadása volt. Az előadás több olyan francia—magyar gyógyszerészeti kapcsolatot tárt fel és mutatott be, melyek mindkét oldalról eddig ismeretlenek voltak.

A kongresszuson közel 100 tudományos előadás hangzott el, melyeket mintegy 40 ország több száz résztvevője hallgatott meg. A kongresszus előkészítése, lebonyolítása nagy szakszerűséget és pontosságot mutatott, ami elsősorban a francia kollegák érdeme. A rendezőség a tudományos ülészakokon kívül az egyéb gyógyszerésztörténeti és társadalmi programokon való részvételt is biztosította.

A nemzetközi szervezet következő hasonló jellegű kongresszusát 1975-ben Brémában (NSZK) fogja megrendezni.

Z. K.

A SZOVJET ORVOSTÖRTÉNETI TÁRSASÁG ELSŐ KONGRESSZUSA

1973. október 10-én Kisinyovban tartotta első kongresszusát a Szovjet Orvostörténeti Társaság, amely egyesíti a köztársasági, területi és városi társaságokat. Már eddig is rendszeresek voltak a szovjet orvostörténeti társaságok életében

a tudományos konferenciák és különböző nagyobb társaságok orvostörténeti napjainak rendezvényei. Az első össz-szövetségi orvostörténeti kongresszus színhelyének kijelölésénél döntő szerepet játszott az a tény, hogy a második világháború óta a Moldvai Szovjet Szocialista Szövetségi Köztársaságban volt a legnagyobb arányú az egészségügy fejlődése.

A kongresszus október 10-től 13-ig tartott; plenáris ülésein a szovjet orvostörténelem jelen helyzetét, módszertani kutatásait és oktatásának kérdéseit tárgyalták meg. Ezenkívül 12 szekcióban folyt a munka, amelyek a következők voltak: az egészségügy szervezése és a szociálhygiénia története; a szövetségi köztársaságok egészségügyének története; az orvostörténelem forrásai és historiográfiája; az orvostörténelem oktatása; az orvosképzés története; a kísérleti orvostudomány története; a klinikai orvostudomány története; az epidemiológia és a mikrobiológia története; a katonorvoslás története; orvosok a forradalmi mozgalmakban; az orvostörténeti múzeumok ügye és az általános orvostörténelem.

A kongresszuson Magyarország (dr. Réti Endre, társaságunk társelnöke és dr. Kapronczay Károly titkár), Bulgária, Lengyelország és Csehszlovákia orvostörténelmi társaságai képviseltették magukat.

K. K.

AL-BIRUNI MILLENNIUM PAKISZTÁNBAN

A Pakisztáni Nevelésügyi Minisztérium, az UNESCO és a pakisztáni Hamdard National Foundation 1973. nov. 26. és dec. 12. között nemzetközi kongresszust rendezett az ezer esztendeje született perzsa származású nagy orvos és polihisztor, Al-Biruni (Abu Raihan Muhammad Ibn Ahmad Al-Biruni, 973—kb. 1051) tiszteletére. A tudományos üléseket — egymást követően — négy pakisztáni városban (Karachi, Peshawar, Islamabad, Lahore) tartották. Mintegy 70 előadás méltatta Al-Biruni érdemeit az orvostudomány, teológia, történelem, földrajz, fizika, asztronómia, matematika, filozófia és irodalom területén. A kongresszus elnöki tisztét Hakim Mohamed Said professzor, a Hamdard National Foundation igazgatója töltötte be.

SZERECZ IMRE (1890—1972)

Nyolcvankét éves korában hunyt el dr. Szerecz Imre premontrei kanonok, hahóti apát, nyugalmazott keszthelyi plébános, a keszthelyi gimnázium tanára, majd igazgatója. Dr. Szerecz Imre orvostörténeti munkásságot is kifejtett, sok részletet fordított Richard Bright: Travels from Vienna through Lower Hungary . . . c. útleírásából, amelyek két kiadásban jelentek meg: 1. Angol szemmel Keszthelyen százhusz évvel ezelőtt. Keszthely, 1935. 2. Richard Bright utazásai a Dunántúlon 1815. Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága, 1970. Dr. Szerecz Imrét Keszthelyen temették el.

H. J.

ELSŐ NEMZETKÖZI VIASZSZOBRÁSZATI KONGRESSZUS
Firenze, 1975

La Ceroplastica nella Scienza e nell' Arte
— Primo Congresso Internazionale —

A kongresszus célja, hogy első ízben összehívja a viaszszobrászat iránt érdeklődő tudósokat, művészeket, írókat és műszaki szakembereket. Az 1975-ben megrendezésre kerülő kongresszus a firenzei LA SPECOLA Természettudományi Múzeum alapításának 200. évfordulójához kapcsolódik. Ezért a Szervező Bizottság szívesen fogad olyan előadásokat is, amelyek e múzeum történetével, az ott működött tudósokkal és művészekkel foglalkoznak.

A kongresszus székhelye a LA SPECOLA Múzeum, ideje pedig előreláthatóan 1975 júniusának első fele. Ugyanakkor kiállítást rendeznek a firenzei és külföldi gyűjtemények legérdekesebb anatómiai és viaszfiguráiból, valamint a XVII. század híres viaszszobrászának, Gaetano Zummónak műveiből.

A kongresszus tervezett időtartama 5 nap, de a Szervező Bizottság fenntartja magának a módosítás jogát, ha a kongresszus programja úgy kívánja. Néhány különös érdeklődésre számot tartó viaszgyűjtemény felkeresését is tervezik látogatás, ill. kirándulás keretében.

Az előadások rövid összefoglalását és a többi nyomtatványokat a kongresszus megkezdésekor kapják meg a résztvevők. A kongresszuson elhangzó előadásokat a Szervező Bizottság közzéteszi és a kongresszus befejezése után a lehető leg-rövidebb időn belül szétküldi. A Szervező Bizottság fenntartja magának a bejelentett előadások kiadási jogát. A terjedelmet és az illusztrációk számát a bejelentett előadások számától teszik függővé és körlevélben fogják közölni.

Minthogy júniusban már igen nagy az idegenforgalom Firenzében, a szoba-foglalásról ajánlatos idejében gondoskodni. Ennek részletes tudnivalóit szintén körlevél tartalmazza majd.

Mindenemű felvilágosításért a kongresszus titkárához kell fordulni.

Címe: Dr. Maria Luisa AZZAROLI
Museo LA SPECOLA
Via Romana 17
I-50125 Firenze
Italia

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Our COMMUNICATIONES DE HISTORIA ARTIS MEDICINAE (ORVOSTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK) is published quarterly and publishes works relating to all aspects of the history of medicine and pharmacy and the various related sciences.

Manuscripts for publication should be addressed to Dr. phil. József Antall, Editor, Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest, H-1023 Török u. 12. Hungary. Previously unpublished texts and documents, short papers are invited. The maximum length for original articles is about 20—25 sheets.

Manuscripts should be typewritten on one side of the paper only with double spacing and wide margins; the original typescript and one clear carbon copy should be sent. The Editor reserves the right to make literary corrections.

References: literature cited should be arranged alphabetically by author, or by numbered in accordance with the order of their appearance in the text and should contain name(s) and initial(s) of author(s) and full title of paper or work. Journal articles should also include name of journal, year, volume, number and complete pagination. With books, the city of origin, publisher, date, and full pagination should be given.

Illustrations must be numbered, marked lightly on the back with the author's name and provided with a suitable legend which should include particulars of their source and should be typed on a separate sheet in double space. Original articles written in foreign language are also accepted. In this case the Editorial Board will make a summary in Hungarian. If the original article is written in Hungarian, a summary in foreign language on 1—2 sheets should be sent.

A *galley proof*, which should be corrected and returned as quickly as possible to the Editor, will be sent to every contributor of an original article.

Reprints. Forty reprints of main articles are provided to an author free of charge. Further reprint orders must be sent with the corrected galley proofs.

Correspondence relating to the publication of papers or subscriptions, orders, etc., and review copies of books and reprints should be addressed to the Editorial Board, the Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives, Budapest H-1023 Török u. 12. Hungary.

CONTRIBUTORS TO THIS ISSUE

- József ANTALL, M. A., Dr. phil., Historian, F.I.S.H.M., F.I.S.H.Ph.,
General Secretary and Member of the Presidium of the H.S.H.M., Member
of the Board of the H.S.H.S.Ph., Deputy General Director of the S.M.H.M.
L.A., Editor of the Comm. Hist. Artis Med.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.
- György BENKŐ, Dr. pharm., Major, F.H.S.H.M., F.H.S.H.S.Ph., Scientific
Worker at the „Frédéric Joliot-Curie” National Institute for Research in
Radiobiology.
Országos „Frédéric Joliot-Curie” Sugárbiológiai és Sugáregészségügyi Ku-
tató Intézet.
H-1221 Budapest XXII., Pentz K. u. 5. Hungary.
- Győző BIRTALAN, Dr. med., Internist, Member of the Board of the H.S.H.M.,
Chief Medical Officer.
H-1113 Budapest XI., Kenese u. 1. Hungary.
- Árpád BLÁZY, Pharmacist, Dr. pharm. F.H.S.H.M., Secretary of the H.S.H.S.Ph.
H-8900 Zalaegerszeg, Landerhegyi u. 14. Hungary.
- Béla BORSOS, Dr. phil., C. Sc., Architect, Art Historian, Head of Department
of Collections, National Inspectorat of Historical Monuments
Országos Műemléki Felügyelőség.
H-1014 Budapest I., Táncsics M. u. 1. Hungary.
- Géza BUZINKAY, M. A., Dr. phil., Historian, Secretary and Member of the
Board of the H.S.H.M., Head of Department of the S.M.H.M.L.A.,
Assistant Editor of the Comm. Hist. Artis Med.
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.
- István CZAGÁNY, Engineer
H-1014 Budapest I., Országház u. 16. Hungary.
- Anikó V. FALUDY, M. A., Dr. phil., Art Historian, F.H.S.H.M., Research
Worker at the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.
- László FARÁDI, Prof. Dr. med., D. Sc., Rector of the Medical Post-Graduate
Institute
Orvostovábbképző Intézet.
H-1135 Budapest XIII., Szabolcs u. 33/35. Hungary.
- Károly FARKAS, Prof. Dr. med., D. Sc., F.I.S.H.M., Honorary President of
the H.S.H.M., Director of the National Institute of Rheumatism and Phy-
siotherapy
Országos Reuma és Fizioterápiás Intézet.
H-1525 Budapest II., Frankel Leó u. 17/19. Hungary.

Ildikó FRIEDRICH, M. A., Literary Historian, F.H.S.H.M., Research Worker at the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.

H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.

István GRABARITS, Pharmacist, F.H.S.H.M., F.H.S.H.S.Ph.

Vas megyei Gyógyszertári Központ.

H-9700 Szombathely, Savaria u. 11. Hungary.

János HALMAI (1903—1973), Prof. Dr. pharm., Late Director of the Institute of Pharmacognosy of the Semmelweis Medical University

Viola R. HARKÓ, M. A., Dr. phil., Literary Historian, Member of the Board of the H.S.H.M., Retired Senior Research Fellow of the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.

H-1023 Budapest, II., Török u. 12. Hungary.

Lajos HUSZÁR, Dr. phil., C. Sc., Scientific Worker at the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.

H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.

Gabriella JANTSITS, M.A., Dr. phil., Research Worker at the National Medical Library and Center for Documentation.

Országos Orvostudományi Könyvtár és Dokumentációs Központ.

H-1088 Budapest VIII., Szentkirályi u. 21. Hungary.

Károly KAPRONCZAY, M. A., Dr. phil., Historian, Secretary of the H.S.H.M., Head of Department of the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.

H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.

Katalin KAPRONCZAY, Librarian at the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.

H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.

Dénes KARASSZON, Dr. med. vet., C. Sc., F.I.S.H.M., Treasurer of the H.S.H.M., Senior Research Fellow of the National Institute of Public Health

Országos Közegészségügyi Intézet.

H-1097 Budapest IX., Gyáli út 2/6. Hungary.

Kurt KEMPLER, Dr. pharm., F.H.S.H.M., F.H.S.H.S.Ph.,

H-1145 Budapest XIV., Uzsoki út 36/a. Hungary.

Tibor KURUCZ, Dr. pharm., Lieutenant-Colonel, National Health Service of the People's Army

Magyar Néphadsereg Egészségügyi Szolgálat.

H-1134 Budapest XIII., Róbert K. krt. 42. Hungary.

Nándor LÓRÁND, Pharmacist, F.H.S.H.S.Ph., F.H.S.H.M., Head of the Pharmaceutical Historical Collection of Bács-Kiskun County

H-6000 Kecskemét, Csongrádi út 24. Hungary.

- Márta M. LUGOSI, Pharmacist, Head of Department of Drug Management, Assistant Professzor of the University Dispensary in Budapest
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertára.
H-1092 Budapest IX., Hőgyes E. u. 7. Hungary.
- Ferenc NÉMETHY, M. A., Literary Historian, F.H.S.H.M., Head of Department of the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.
- Klára T. PAJORIN, M. A., F.H.S.H.M., Research Worker at the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.
- Zoltán PATAKI, M. A., Dr. jur., F.H.S.H.M., Head of Department of the S.M.H.M.L.A. till 1974.
H-1053 Budapest V., Kossuth L. u. 18. Hungary.
- Gyula REGÖLY-MÉREI, (1908—1974) Prof. Dr. med., C. Sc.
- Endre RÉTI, Dr. med., C. Sc., Assistant Secretary of the I.S.H.M., Co-President of the H.S.H.M., Director of the Central Library of the Semmelweis Medical University
Semmelweis Orvostudományi Egyetem Központi Könyvtára.
H-1085 Budapest VIII., Üllői út 26. Hungary.
- Emil SCHULTHEISZ, Dr. med., F.I.S.H.M., F.I.S.H.Ph., President of the H.S.H.M., Corresponding Member of the International Academy of the History of Medicine, Minister of Health, President of the Scientific Committee of the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.
- Béla SZABÓ, Librarian at the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.
- Judit B. SZALKAY, Librarian at the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.
- Árpád SZÁLLÁSI, Dr. med., Member of the Board of the H.S.H.M., District Doctor
H-2500 Esztergom, P.O.B. 101. Hungary.
- Endre SZEMKEŐ, M. A., Archivist, F.H.S.H.M., Scientific Worker at the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.
H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.
- Klára H. SZENDE, Librarian at the S.M.H.M.L.A.
Semmelweis Orvostörténeti Könyvtár.
H-1023 Budapest II., Török u. 12. Hungary.

János SZENTÁGOTTHAI, Prof. Dr. med., Member of the Hungarian Academy of Sciences, Director of the Institute of Anatomy of the Semmelweis Medical University

Semmelweis Orvostudományi Egyetem Anatómiai Intézete.

H-1094 Budapest IX., Tűzoltó u. 58. Hungary.

István SZENTGYÖRGYI, Dr. pharm. Secretary of the H.S.H.M. and H.S.H.S. Ph., Scientific Worker of the Ciba-Geigy Agency in Hungary

H-1013 Budapest I., Döbrentei u. 6. Hungary.

Ferenc SZIGETVÁRY, Pharmacist, F.H.S.H.M., Vice President of the H.S.H.S.Ph., Vas megyei Gyógyszertári Központ.

H-9700 Szombathely, Savaria u. 11. Hungary.

Lajos SZODORAY, Prof. Dr. med., D. Sc., F.I.S.H.M., Co-President of the H.S.H.M., Director of the Clinic of Dermatology and Venereal Diseases of the Medical University of Debrecen

Debreceni Orvostudományi Egyetem Bőr- és Nemikórtani Klinikája.

H-4012 Debrecen, P.O.B. 33. Hungary.

Zoltán SZÓKEFALVI-NAGY, Dr. phil., C. Sc., Member of the Board of the H.S.H.M., Professor of the Chemistry of the Teachers' Training College of Eger

Egri Tanárképző Főiskola.

H-3300 Eger, Szabadság tér 2. Hungary.

Endre TÁPLÁNYI, Dr. pharm.

H-1082 Budapest VIII. Baross u. 75. Hungary

András TASNÁDI KUBACSKA, Dr. phil., D. Sc., Member of the Board of the H.S.H.M., Head of Department of the Hungarian State Institute of Geology

Magyar Állami Földtani Intézet.

H-1143 Budapest XIV., Népstadion út 14. Hungary.

Mária VIDA, M. A., Dr. phil., Literary Historian, Secretary of the H.S.H.M., F.H.S.H.S.Ph., Head of Department of the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.

H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.

Tivadar VIDA, M. A., Dr. theol., F.H.S.H.M., Scientific Worker at the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.

H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.

Károly ZALAI, Dr. pharm., C. Sc., F.I.S.H.M., F.I.S.H.Ph., Vice President of the H.S.H.M., University Lecturer, Leader of the University Dispensary Semmelweis Orvostudományi Egyetem Gyógyszertára.

H-1092 Budapest IX., Hőgyes E. u. 7. Hungary.

Bertalan ZBORAY, Dr. pharm., F.I.S.H.Ph., F.H.S.H.S.Ph., Research Worker at the S.M.H.M.L.A.

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Levéltár.

H-1013 Budapest I., Apród u. 1/3. Hungary.

Imre ZOLTÁN, Prof. Dr. med., D. Sc., F.H.S.H.M., Chairman of the Federation of Hungarian Medical Societies, Director of the 2nd Department of Obstetrics and Gynecology of the Semmelweis Medical University
Semmelweis Orvostudományi Egyetem II. sz. Szülészeti és Nőgyógyászati Klinikája.
H-1082 Budapest VIII., Üllői út 78. Hungary.

*

C.Sc.	Holder of Candidate's Degree
D.Sc.	Holder of Doctor's Degree
F.I.S.H.M.	Fellow of the International Society of the History of Medicine
F.H.S.H.M.	Fellow of the Hungarian Society of the History of Medicine
F.I.S.H.Ph.	Fellow of the International Society for the History of Pharmacy
F.H.S.H.S.Ph.	Fellow of the Historian Section of the Hungarian Society of Pharmacy
M.A.	Master of Arts
S.M.H.M.L.A.	Semmelweis Medical Historical Museum, Library and Archives

